

Божественна комедія (Данте Аліг'єрі)

http://vk.com/with_books

БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

Переклад Євгена Дроб'язка

ПЕКЛО

ПІСНЯ ПЕРША

- 1] На півшляху свого земного світу
- 2] Я трапив у похмурий ліс густий,
- 3] Бо стежку втратив, млою оповиту.

- 4] О, де візьму снаги розповісти
- 5] Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
- 6] Бо жах від згадки почина рости!

7] Над смерть страшну гіркіший він, великий, -

8] Але за благо те, що там знайшов,

9] Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.

10] Недобре тямлю, як постав цей схов,

11] Бо сонність так оволоділа мною,

12] Що з певної дороги я зійшов.

13] Я опинивсь під пагорба стіною,

14] Яким кінчався неширокий діл,

15] Де острах ліг на серце пеленою.

16] Я вгору глянув і побачив схил,

17] Вже убраний у сонячне проміння,

18] Що надає людині свіжих сил.

19] Тоді помалу уляглось тремтіння,

20] Що не давало спокою мені

21] Всю ніч, коли блукав між страховиння.

22] Як той, хто у задишці голосній

23] На сушу вийшов, піною укритий,

24] І озирає вири навісні, -

25] Так і мій дух, не скінчивши летіти,

26] Зирнув назад і стежку оглядав,

27] Яка не дозволя нікому жити.

28] Тут я собі спочити трохи дав

29] І вирушив на гору незнайому,

30] А за опору нижчу ногу мав.

31] І от, коли вже йшов я по підйому,

32] Збіг леопард, моторний та верткий,

33] І шерсть рябіла плямами на ньому.

34] Моїх очей він не злякався, дерзкий,

35] І, заступивши шлях, став на сторожі,

36] І я подався униз, у діл низький.

37] А йшли хвилини ранішні, пригожі,

38] І сонце сходило з тим почтом зір,

39] Що з ним спанули, як Любові Божій.

40] Схотілося у рух оздобить шир.

41] І дух надія звабила рожева,

42] Що скоро зникне цей плямистий звір.

43] Пора буяла навкруги квітнева,

44] Та я не вчув нічого, тільки ляк

45] Од вигляду уже близького лева.

46] І так, здалось, на мене йшов хижак,

47] Наїжившись, страшенно зголоднівши,

48] Що рух повітря вмить, здалось, заляк.

49] Ще вийшла люта й зла вовчиця вивши, -

50] її неутоленна худорба

51] Примушує людей конать збіднівши.

52] В очах її така була злоба,

53] Таке палало полум'я гаряче,

54] Що з страху шлях згубив я до горба.

55] І наче той, хто дивиться найпаче,

56] Куди б скарби багаті примостить,

57] А, їх утративши, - в розпуці плаче,

58] Такий був я, бо твар мене щомить,

59] Встріч ідучи, помалу відсувала

60] Туди, де сяйво сонця не звучить.

61] Коли ж моя нога на діл ставала,

62] Явився хтось, у кого зір потух,

63] Мовчанка ж довга голос відібрала.

64] В безлюдді я його побачив рух.

65] «Врятуй! - була мольба моя єдина, -

66] Байдуже, чи людина ти, чи дух!»

67] Він мовив: «Не людина; був людина;

68] В Ломбардії мій батько оселивсь,

69] У Мантуї - моя там батьківщина.

70] Во время Юлія я народивсь,

71] Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,

72] Коли ще лжебогам народ моливсь.

73] Я був поет, пісні складав любимі,

74] Як славний син Анхізів з Трої втік,

75] А Іліон упав в огні та димі.

76] Та чом вертаєш і в журбі поник?

77] Чого не йдеш на горб, де корениться

78] Солодке джерело чудесних рік?»

79] «Чи не Віргілій ти, чи не криниця

80] Широкоплинних мовних вод ясних? -

81] Спитав я й став, щоб в шані поклониться, -

82] О світло й честь усіх співців земних,

83] Ти зваж на захват мій, на шанування

84] Твоїх безсмертних творів видатних.

85] Ти вчитель мій, моє уґрунтування,

86] У тебе я знайшов на все життя

87] Той гарний стиль, що дав мені визнання.

88] Ти бачиш твар, що втік од неї я?

89] Рятуй мене ти, мудрецю славетний,

90] Бо в серці й жилах кров тремтить моя».

91] «Хай буде інший шлях тобі прикметний, -

92] Він одповів на жалісні слова, -

93] Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.

94] Повз твар, яка, голодна, завива,

95] Не прослизне і найспритніший дока:

96] Хто мимо йде, усіх вона вбива.

97] Лиха вона з природи та жорстока;

98] Наївшись, голоднішою стає

99] Й ненатлого не насищає ока.

100] Із звірами відгулює своє

101] Без міри; та надія на Хорта є,

102] Що він цю твар таки, нарешті, вб'є.

103] Про нього скажуть: скарбів не ковтає,

104] В любові, мудрості й чесноті зріс.

105] І ґрунт між Фельтро й Фельтро доглядає.

106] Він за Італію зведе свій спис, -

107] Заради ж неї дівчина Камілла

108] І Евріал умерли, й Турн, і Ніс.

109] І як би не тікала твар немила,

110] Він в Пекло зажене її, на дно,

111] Звідкіль її жадоба приманила,

112] А звідсіля, - надумав я одно, -

113] Я поведу тебе, де залягають

114] Місця, які я взнав уже давно.

115] Почуєш ти, як в розпачі благають

116] Там духи з зойком та з ламанням рук,

117] Повторну смерть на себе накликають.

118] Побачиш тих, хто між вогненних мук

119] Таємно тішиться у сподіванні

120] Колись піднестись до блаженних лук.

121] А схочеш в висі злинути останні, -

122] Душі, достойнішій за мене, здам

123] До ніжних рук тебе при розставанні.

124] Бо той, хто звіку владарює там,

125] Мене, що бився у ворожій раті,

126] Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.

127] А в тронній владаря світів палаті

128] Усе пристойне пишному кошу,

129] Щасливий той, хто буде там на святі!»

130] І я йому: «Поете, я прошу,

131] Ім'ям Христа, якого ти не відав,

132] Все зло й все гірше хай тут полишу,

133] Ти ж покажи усе, про що повідав:

134] Хай браму бачу я з Петром святим

135] І тих, хто в муках та скорботі знидів».

136] І рушив він, а я - слідом за ним.

ПІСНЯ ДРУГА

1] День одійшов; з натомленої спини

2] Всього живого тягарі земні

3] Тьма покидала; тільки я, єдиний,

4] Все готувавсь до мужньої борні

5] З трудною стежкою з нестерпним жалем;

6] Та вірна пам'ять сил додасть мені.

7] О музи, хай ваш хист сіяє палом,

8] О думко, що я бачив, запиши

9] І передай навік людським скрижалям.

10] І я: «Поете, спершу ти ріши,

11] Якщо ти хочеш скрізь мене проводить,

12] Чи доблесть є на те в моїй душі?

13] Співав ти: батько Сільвіїв зіходить

14] Ще тлінний та минущий в світ тривкий,

15] Зберігши чуйність, що в живому бродить.

16] Коли ж противник всяких зол палкий

17] Був добрий з ним, передбачавши славу

18] Його діянь, і хто він, і який,

19] То мудрий відзнача його по праву:

20] Обранець неба вишнього добра,

21] Рим породив він та його державу,

22] А той же й та (це істина стара)

23] Засновані, щоб стать святим престолом

24] Наступникам апостола Петра.

25] Ця путь, розцвіченим твоїм глаголом

26] Прославлена, причиною в віках

27] Була його звитязі й папським столам.

28] Сосуд обрання теж у цих полях

29] Пізніше був, щоб дати підпору вірі,

30] Яка спасіння відкриває шлях.

31] А я чого піду? Хто пустить в мирі?

32] Ніякий не Еней, не Павел я,

33] На цю я честь не варт ні в якій мірі.

34] Коли ж спуститись знаджує земля,

35] То чи не здасться спуск мій божевіллям, -

36] Для мудреця ясніша мисль моя».

37] Мов той, хто раптом виниклим зусиллям

38] Занедбує намічені діла

39] Й прощається з готовим вже справиллям,

40] Вчинив і я: де схил чорнила мла,

41] У думці справа та пішла вся прахом,

42] Що з запалом розпочалась була.

43] «Я бачу у словах, повитих жахом, -

44] Сказала тінь, вся - благородний чар, -

45] Що ти в душі пройнявсь побожним страхом.

46] Він обсипа людину, мов той жар,

47] Примушуючи подвигу зректися,

48] Як мур уявлений спиняє твар.

49] Щоб міг від остраху ти відмогтися,

50] Скажу, чом став твоїм я ватажком,

51] Щоб знав, коли в мені жалі знялися.

52] Був з тими я, хто між добром і злом,

53] Як пані кликнула щонайгарніша,

54] І їй скоривсь я серцем і умом.

55] І от до мене над зорю ясніша

56] Звернула очі й голос чарівний;

57] Лиш в ангелів розмова лагідніша:

58] «О мантуанська чемна душе, чий

59] На цілу землю розголос лунає

60] Й лунатиме, аж поки світ живий.

61] Мій друг, що дружби з долею не має,

62] На прикрому безлюдному горбі

63] Дорогу втратив і в страху вмирає.

64] Боюсь, щоб не накоїв зла собі,

65] Щоб з поміччю, бува, не опізнитись, -

66] За нього, чула, й небо у журбі.

67] Іди, щоб там найшвидше опинитись

68] І мудрим словом стань його втішать;

69] Мені з турбот допоможи звільнитись.

70] Я - Беатріче, я кажу рушать,

71] Прийшла я з місць, куди вернутись хочу,

72] Любов мені звеліла це сказати.

73] Я піднесу тобі хвалу пророчу,

74] Як стану перед Господом святим».

75] Заговкла, й мову я почав урочу:

76] «О пані благосна, єдина, з ким

77] Наш людський рід всі перевищив твори,

78] Які під небом зібрані низьким!

79] Так уподобав я наказ твій скорий,

80] Що, все здійснивши б, думав, що не встиг, -

81] І зайвими були б його повтори.

82] Але скажи, це хто тобі поміг

83] У глиб землі без остраху пускатись,

84] Звідкіль усяк тікав би скільки міг».

85] «Щоб міг за словом довго не шукатись, -

86] Сказала, - стисло відповім одне,

87] Чом не боюся я сюди спускатись.

88] Того боятись треба, головне,

89] Що позбавля когось життя й спокою, -

90] Все ж інше анікому не страшне.

91] Ласкавий Бог створив мене такою,

92] Що ваша скорб повз мене промина,

93] Що я - поза пожежею яркою.

94] Та в небі благородна є жона;

95] Того жалівши, хто підпав блуканням,

96] Вмолила Вишнього Суддю вона,

97] Звернулась до Лючії із благаанням,

98] Сказавши: «На людину ту малу

99] Ти зглянься й огорни її сіянням».

100] Знайшла мене Лючія, ворог злу,

101] Де ми сиділи з древньою Рахіллю,

102] Й сказала: «Справжню Богові хвалу

103] Знось, Беатріче, і зарадь зусиллю

104] Того, хто любить так, що став на згин,

105] Піднявшись вище над людською цвіллю!

106] Чи ти не чуєш, як там стогне він?

107] Чи ти не бачиш, як зо смертю б'ється

108] Між хвиль, грізніших од морських пучин?»

109] Ніхто на світі палко так не рветься

110] До радості і не тікає бід,

111] Як я, зачувши, як те слово ллється.

112] Прийшла звітіль, де сяє небозвід

113] Я, пісні ввірившись твоїй урочій,

114] Яка вславля тебе й слухацький рід».

115] Сказавши так, звела на мене очі,

116] Де сльози струменіли в чистоті,

117] І я стежки знайшов якнайкоротші.

118] Прибув до тебе на прохання ті

119] І врятував од звіра, що з'явився

120] Тобі на цій великій висоті.

121] Та що тобі? Чого, чого спинився?

122] Чого на серці підлий страх тяжкий?

123] Чого в тобі сміливий дух смутився?

124] І це тоді, коли святі жінки

125] У небі втрюх клопочуться про тебе,

126] Я ж блага обіцяю дар такий?»

127] Мов квіт, в нічному морозі, як в погребі,

128] Побитий, похиляє вниз чоло

129] Й знов оживає у ранковім небі,

130] Так я відчув, що стомлення сплигло,

131] І вигукнув із серцем посмутнілим,

132] Мов той, до кого звільнення прийшло:

133] «О преблага, з якою став я смілим,

134] І гречний ти, що зразу ж поспішив

135] І підійшов до мене з словом милим,

136] Ти так мені бажання прищепив

137] Рушати краєм тим жахним, немирним,

138] Що до своїх вернувсь я перших слів.

139] Іди ж, понятий захватом надмірним,

140] Ти - проводир, ти - пан, учитель - ти».

141] Сказав я й слідом за поетом мирним

142] Ступив на шлях лісистий і крутий.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

1] «Крізь мене йдуть до міста мук найтяжчих,

2] Крізь мене йдуть до мучень і заков,

3] Крізь мене йдуть між поколінь пропавших.

4] Суд правий вів творця моїх будов:

5] Звели мене Могуття, що все родить,

6] Найвища Мудрість і Першолюбов.

7] Лиш після мене світ став брами зводить.

8] Ніщо не вічне, я ж на всі віки.

9] Лишайте сподівання всі, хто входить».

10] Із чорних літер напис я такий

11] Побачив на вершку хмурної брами

12] Й сказав: «Учителю, о жах який!»

13] І він, немов господар над думками:

14] «Лишатись легкодухість має тут,

15] І має вмерти дроз перед страхами.

16] Як обіцяв я, ми прийшли в той кут,

17] Де скорбні тіні можеш ти уздріти,

18] Що розуму збулись блаженних пут».

19] Він руку дав мені, і я зогрітий

20] Був усміхом спокійного лица, -

21] Й повів у глиб, у таїну повитий.

22] Такі зітхання й лемент без кінця

23] Почулись у беззорянім склепінні,

24] Що струмом сліз облився раптом я.

25] Усі наріччя, мови старовинні,

26] Репетувать і ремствувань слова

27] У плесках рук, у вигуках, хрипінні, -

28] Зливались в гамір, що завжди трива

29] У цьому місці, крутячись всечасно,

30] Немов пісок, що вихор порива.

31] Мені тоді зробилося так жасно,

32] Що мовив: «Волю ти мою вволи,

33] Скажи, хто мучиться отак злощасно?»

34] І він: «На животіння це прийшли

35] Ті, що зірок, мізерні, не хапали,

36] Жили собі без гани, без хвали.

37] А поряд - ангели, що з висі впали

38] Ті, недостойні, і не вороги,

39] Й не слуги Божі, лиш за себе дбали,

40] Щоб вигляд не темнився дорогий,

41] їх з неба гнано, пекло ж браму стисло,

42] Щоб гріх не вихваляв свої борги».

43] І я: «Учителю, що там нависло

44] Й над нами закрутило круговерть?»

45] Він одповів: «Про це скажу я стисло:

46] Вони вже не надіються на смерть

47] І так ненавидять роки пропалі,

48] Що чорні заздрощі їх повнять вщертъ.

49] Ніхто за них не згадує в печалі,

50] І Ласка, й Суд їх зневажають так,

51] Що й ти не говори, поглянь і - далі!»

52] Я, зиркнувши, побачив: в небі знак

53] Летів, кружляючи, і зупиниться,

54] Як видалось мені, не міг ніяк.

55] За ним така неслася плетениця

56] Померлих душ, що я й не уявляв,

57] Як стільки встигло смерті причаститься.

58] По тому, як вже декого впізнав,

59] Побачив я того з нероб неплідних,

60] Хто зрікся, страхопуд, великих справ.

61] Я зразу ж зрозумів, що бачу бідних

62] Перед собою неярких нікчем,

63] І Богу, й ворогам його огидних.

64] Вони, з яких ніхто не жив живцем,

65] Тут прудко бігли, всі в укусах, голі,

66] Над ними ж - оси й г'едзі тьмою тем.

67] Поривши лиця, кров стікала долі,

68] Усуміш із слізьми на ґрунт масний,

69] Де жовті черви кублились поволі.

70] Поглянув далі, й натовп голосний

71] Побачив я край буйного потоку

72] Й спитав: «Учителю, ти поясни,

73] Щоб знав я, чом вони із цього боку

74] На той всі прагнуть перейти мерщій,

75] Як бачу, хоч у тьмі й не видно оку».

76] І він мені: «Одвіт почувеш мій,

77] Коли зупинимо свої ми кроки

78] На Ахероновій косі журній».

79] Стараючись не завдавать мороки

80] І волю дати боячись словам,

81] Я мовчки йшов на край ріки широкий.

82] І човен ми побачили, а там

83] Почварний дід, роззявивши пащеку,

84] Горлав: «Ой горе, злобні душі, вам!

85] Вже годі мріять про зорю далеку,

86] Я тут, з човном, щоб вас перевезти

87] У вічний морок, в холоднечу, в спеку!

88] А ти, живий, од мертвих геть коти

89] Назад, де скоро вже розквітне травень! -

90] Та, бачивши, що я не хочу йти,

91] Додав таке: - Ти краще іншу гавань

92] І легший човен зразу обирай;

93] Моє судно важке тобі для плавань».

94] І вождь йому: «Хароне, не займай!

95] Так хочуть там, де все зробити можуть

96] Чого захочуть. Так що не чіпай».

97] І перестав тоді мене тривожить

98] Кудлай-човняр з мертвотного багна,

99] Що міг з очей зірниці сядні множить.

100] І квола зграя голих душ, смутна,

101] Почувши заклик той гучний і строгий,

102] Зі скреготом зубів, як навісна,

103] Взялась клясти - і Бога, й рід убогий,

104] І давнє покоління, й молоде,

105] І час родин, і матерів пологи.

106] Та, плачучи, встелила вся, хто де,

107] Проклятий берег зливою з хмарини, -

108] Він всіх, хто Бога не боїться, жде.

109] Харон, злий дух з очима - як жарини,

110] Розпалюючи погляд, купчив гурт:

111] Всіх гнав, веслом загайним міряв спини.

112] Як лист злітає восени до бурт

113] За першим другий, поки на галуззі

114] Останній не загляне в самий нурт, -

115] Адамове так плем'я в шумній тузі

116] Одне за одним збилось у човні,

117] Мов птаство, скупчене в сильці, у крузі.

118] Поки пливли по чорній струмині,

119] Хапаючись зійти на той бік темний,

120] На цьому знову з'юрмились квапні.

121] «Мій сину, - проказав учитель чемний, -

122] З усіх країн, хто в Божім гніві вмер,

123] Збираються на берег цей підземний,

124] Щоб поспішать заріччям до печер, -

125] їх так острожить правосуддя Боже,

126] Що страх стає бажанням відтепер,

127] А добра тут душа пройти не може,

128] І що в Харона грізний був привіт,

129] То сам збагни, з чим слово його схоже».

130] Він закінчив, і враз похмурий світ

131] Так задрижав, що навіть перед економ

132] Мене од страху кидатиме в піт.

133] В плачливім краї знявся вихор гоном,

134] Пустельний діл скорботи спалахнув

135] В моєму серці відсвітом червоним,

136] І впав я, наче той, хто вмить заснув.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

1] Мій раптом перервався сон глибокий,

2] Бо грім оглушливий я враз почув

3] І встав, немов ударений під боки,

4] І все спочилим оком озирнув,

5] На ноги звівшись, подививсь уважно,

6] Щоб добре зрозуміти, де я був.

7] Стояв на стежці я, що неосяжно

8] Збігала вниз, в те урвище сумне,

9] Де лемент мук відгримував протяжно.

10] Таке в густім тумані неясне

11] Було воно, що зір мій недолугий

12] Не міг сягнуть крізь марево жахне.

13] «Тепер ми зійдемо в сліпі округи, -

14] Сказав поет і на обличчі зблід, -

15] Я буду перший, а ти будеш другий».

16] І я, уздрівши сполотнілий вид,

17] Сказав: «Чи зважусь, коли й ти стерявся,

18] Ти ж завжди захищав мене од бід!»

19] І він: «Злощасних репет увігнався

20] Ізнизу так, що вкрив лице бліде

21] Тим жалем, що тобі він жахом здався.

22] Але ходім, бо довгий шлях не жде».

23] Так він сказав та й уступив зі мною

24] У перше коло, що круг прірви йде.

25] Тут, стежачи за пільмою німою,

26] Я не почув ні скарг, ні нарікань, -

27] Самі зітхання коливали млою:

28] їх збуджувала туга без страждань

29] У стовпищі, в яким не розрізняєш

30] Дітей, жінок, мужів усяких звань.

31] І добрий вчитель мій: «Ти не питаєш,

32] Це що за духи, на яких глядиш?

33] То знай, ще поки далі не ступаєш,

34] Що це не грішних душ хисткий комиш,

35] А ті, хто без хрещальної поради

36] Не знали, що спасає найпевніш.

37] їм християнські не лились відради,

38] Було чуже їм Божество само, -

39] Я увіходжу теж до їх громади.

40] Це незнання - єдине нам гальмо,

41] Й ми тим караємось за цю невдачу,

42] Що без надій жаданням живемо».

43] І жаль узяв, що в Лїмбі тут побачу

44] Я тих, кому пошану всім здаю

45] За видатні діла й величну вдачу.

46] «Скажи, учителю, скажи, вождю, -

47] Почав я, щоб зміцнитися у вірі,

48] Яка являє для брехні суддю. -

49] Невже тут по заслuzі чи офірі

50] Ніхто блаженства не досяг цілком?»

51] І він на ці слова, і темні й щирі,

52] Відмовив: «Бувши тут ще новаком,

53] Я бачив, як зійшов сюди властитель,

54] Звитяжця коронований вінком.

55] За ним звідсіль пішли: всіх прародитель,

56] Його син Авель, благочесний Ной,

57] Мойсей, законодавець і служитель,

58] Давид і Авраам, що жив давно,

59] Ізраїль з батьком і сини численні,

60] Рахіль, дорожча над усе майно,

61] Й багато ще - і стали всі блаженні.

62] Узнай одне ти - душі всі людські

63] До того часу не були спасенні».

64] У згадках про події неблизькі

65] Ми не лишали прокладати в лісі,

66] Кажу, у лісі душ, стежки вузькі.

67] Та спогади недовго ці велися

68] Між нами ще, як смуги світляні

69] У здолану півкулю тьми влилися.

70] За кілька кроків видний став мені

71] Освітлений зелений простір луки,

72] Де сяйвом сяли люди видатні.

73] «О шано й честь мистецтва та науки,

74] Скажи, хто ці, що доля їх ясна

75] Й відділені вони в окремі злуки?»

76] І він мені: «їх слава голосна,

77] З якою ти ще на землі зіткнувся,

78] Така, що й в Бога шана їм значна».

79] І голос в той же час мені почувся:

80] «Вшануємо ж великого співця,

81] Бо зниклий дух його до нас вернувся!»

82] І по слідах великого сліпця

83] Нас три величні тіні йшли стрічати,

84] Нерадісні і несумні з лица.

85] І добрий мій учитель став казати:

86] «Он глянь: мечем оперезавши стан,

87] Іде, мов з пишним почтом, цар багатий, -

88] То сам Гомер, усім поетам пан,

89] А другий - то творець сатир Горацій,

90] А то - Овідій і за ним - Лукан.

91] Ішов я з ними вряд в натхненній праці

92] І вряд у славі йду - таж чуєш сам

93] Той спів хвали, мов князеві в палаці».

94] Так я уздрів блискучу школу там

95] Вождя поетів, що, могутьнокрилий,

96] Летів орлом назустріч небесам.

97] Вони про себе щось поговорили

98] І привітання мовили свої,

99] І посміхнувся мій учитель милий.

100] Усі тримались, як близькі мої,

101] І, розуміючи високу шану,

102] Я шостим став у велетнів сім'ї.

103] Отак ішли до світлого ми стану

104] Й поважно мову про таке вели,

105] Про що розповідать пізніше стану.

106] Під благородний замок ми прийшли,

107] Який сім раз оточували стіни,

108] Й джерельні води навкруги текли.

109] Долаючи, мов суходіл, струмини,

110] Дістались двору ми крізь сім воріт

111] І вздріли свіжу зелень луговини,

112] В очах у мешканців горів привіт,

113] У постатях ласкава сяла милість,

114] А в тихій мові - лагідності світ,

115] Зійшли ми вкупі на горбка похилість

116] В такому світлі, що змогли вочу

117] Оглянуть мовчазну дібров журливість.

118] Великі, до яких в думках лечу,

119] Вщасливили мене своїм собором,

120] Що й досі ще від захвату тремчу.

121] Я вздрів Електру в натовпі прозорім,

122] І Гектора, й Енея розрізнув,

123] І Цезаря в броні, з шулічим зором.

124] Камілли і Пентесілею вздрів

125] По другий бік та ще царя Латина,

126] Який з Лавінією там сидів.

127] Вздрів Брута я й дружину Коллатіна,

128] Корнелю, Марцію та Юлью - всіх.

129] А осторонь - самого Саладіна.

130] І, перевівши зір очей своїх,

131] Побачив я, що вчитель всіх, хто знає,

132] Сидить в сім'ї філософів значних.

133] Всяк дивиться, всяк шану виявляє.

134] З ним обіч був Сократ, а там Платон,

135] І Діоген своє тут місце має.

136] Тур Демокріт, що ввів случай в закон,

137] Фалес, ким славилась бібліотека,

138] І з Емпедоклом Геракліт, Зенон.

139] Вздрів якостей досліджувача грека

140] Діоскоріда, - тут же був Орфей,

141] Ще й Туллій, Лівій, мораліст Сенека,

142] І геометр Евклід, і Птолемей,

143] І Гіппократ з Галеном, Авіценна,

144] І Аверроес, цей тлумач ідей.

145] Тяглася їх гірлянда незліченна,

146] Та хай про це хтось інший розповість,

147] Бо тема й так у мене широченна.

148] І двох співців позбавилося шість,

149] Бо враз мене вожай мій знаменитий

150] Од мирних лук, де всіх розважив гість,

151] Туди повів, де нічому світити

ПІСНЯ П'ЯТА

1] І тут зійшов до другого я кола,

2] За перше меншого, та від розпук

3] Кричали душі голосніш довкола.

4] Й страхітного Міноса вчув я гук;

5] Який при вході судить справедливо,

6] Хвостом указуючи розмір мук.

7] Кажу, коли якась душа лякливо

8] Розповіла про всі свої діла,

9] То цей знавець гріхів, тонкий на диво,

10] їй місце визначає в царстві зла,

11] Хвоста скрутивши стількома витками,

12] В котре по черзі коло засила.

13] Тиск перед ним і днями, і ночами;

14] Душа тут кожна свій проходить суд:

15] Сказала, вчула та й пішла до ями.

16] «О ти, хто в наш занурюється бруд, -

17] Гукнув Мінос, коли на мене глянув,

18] На мить лишивши безконечний труд, -

19] Дивись, куди ввійшов і з ким ти станув,

20] А про широкий вхід і не гадай!»

21] І вождь до нього: «Чом так гучно грянув?

22] Не з власного жадання йде в ваш край:

23] Так хочуть там, де все зробити можуть

24] Чого захочуть, так що не чіпай».

25] І ось такий, що й камінь міг стривожить,

26] Зачувся лемент, і зневіра йме,

27] Чи зойки відчаю луна не множить?

28] Туди прийшрв, де світло геть німе,

29] І знявся рик, як в буряному морі,

30] Коли на ньому дужий вітер дме.

31] Пекельні вихори, рвучкі та скорі,

32] Засуджених волочать, тягнуть, б'ють

33] Згори і знизу, й ті в сльозах та в горі.

34] І душі, летячи у каламуть,

35] Ридають, виють, сповнюючись хіттю,

36] Самого Бога в небесах клянуть:

37] Я взнав, що підпадає тут страхіттю,

38] Жахливій бурі цій той люд яркий,

39] Який скорився лиха розмаїттю.

40] І як на крилах носяться шпаки

41] В холодну пору, збившись у зграї,

42] Так духів злих пролинув рій швидкий.

43] Звідсіль, звідтіль, ввєрх, вниз, як в водограї,

44] І без надій, що прийде тиші мить

45] Або змаліють муки їх безкраї.

46] Як журавлиний ключ із зойком мчить,

47] Коли на південь відлітає птиця,

48] Так я, передбачавши ремства нить,

49] Уздрів, як тіней гурт в бурханні мчиться,

50] І запитав: «Учителю, яким

51] Жінкам так грізно чорний вітер мститься?»

52] «Найперша з тих, що виглядом своїм

53] Тебе цікавить, - він мені промовив, -

54] Була царицею над світом всім;

55] Щоб одібрати ґрунт у марнословів,

56] їй підказала похить навісна

57] Розпусту скриту вивести зі сховів, -

58] Семіраміда, Нінова жона

59] І спадкоємиця його зрадлива;

60] Султан тепер там, де жила вона.

61] А це - кохання жертва нещаслива,

62] Яка збездестила Сіхея прах;

63] А далі - Клеопатра похитлива».

64] Я вздрів Єлену, за яку в боях

65] Лягли війська, Ахілла міць велику,

66] Яка з кохання згинула в віках,

67] Паріса вздрів, Трістана й ще без ліку

68] Тих нещасливих, що Амор жене,

69] Як за життя їх гнав на згубу дику.

70] Коли мій вождь назвав число значне

71] Мужів і дам - весь почет іменитий,

72] Я засмутився, жаль пройняв мене,

73] І я сказав: «Співцю, поговорити

74] Хотів би я із тіннями двома,

75] Що вихор їх жене несамовитий».

76] І він: «Побачиш, як зрідіє тьма

77] Й вони наблизяться: ім'ям любові

78] Благай, і пара підлетить сама».

79] Коли до нас їх вир підніс раптовий,

80] Подав я голос: «Привиди журби,

81] Як Інший зволить, станьмо до розмови».

82] Як в полум'ї жадоби голуби

83] У рідні гнізда між зелені крони

84] Летять на крилах спільної судьби, -

85] Вони удвох з оточення Дідони

86] Перенеслись у пітьмі коловій, -

87] І стали біля нас без заборони.

88] «О ти, що ходиш по землі живий

89] І надійшов сюди, у сморід чорний,

90] До нас, що світ забарвили в крові.

91] Якби нам другом цар був непоборний,

92] Вблагали б ласку ми тобі послать,

93] Щоб ти щасливим був у висі горній.

94] То слухай, споминай, що є згадать,

95] І поки буря десь там забарилась,

96] Ми будем слухати і розмовлять.

97] Жила я там же, де й на світ з'явилась,

98] Над морем тим, що в нього По втіка,

99] Котра супутниць тьмою збагатилась.

100] Кохання, що шляхетних обпіка,

101] Його зманило молодичим станом,

102] Який сточила тут печаль гірка.

103] Кохання, що кохать дає й коханим,

104] Мене взяло, вогнем наливши вщертъ,

105] Що став моїм він, як ти бачиш, паном.

106] Кохання нас вело в злощасну смерть.

107] Каїна жде того, хто кров'ю вмився», -

108] І вже їх ворушила вітраверть.

109] Ці душі слухавши, я похилився

110] І в болісну заглибився печаль;

111] Поет спитав нарешті: «Чом спинився?»

112] І я на це почав: «О лютий жаль!

113] Ці ніжні мрії, ці солодкі чари

114] їх завели в таку скорботну даль!»

115] А там звернувся до цієї пари

116] Й почав: «Франческо, від твоїх страждань

117] У серці чую болісні удари.

118] Але скажи: під час палких зітхань

119] Як вчило вас чаруюче кохання

120] Спізнати мить жагучих поривань?»

121] Й вона: «Немає більшого страждання,

122] Як згадувати любий щастя час

123] В біду; твій вождь здає в тім справозданнє.

124] Коли ж ти прагнеш знать, який у нас

125] Початок був коханню, збудься спраги, -

126] Я плакати буду й мовить водночас.

127] Якось ми вдвох читали для розваги,

128] Як Ланчелота взяв коханнє пал,

129] І самоти не брали до уваги.

130] І часто, мов під дією дзеркал,

131] Нам під очима лиця пік рум'янець.

132] Але нас подолав миттєвий шал:

133] Ми прочитали, як тремтів коханець,

134] Бо вперше в губи цілував самі, -

135] І цей от, мій незмінний співвигнанець,

136] Мені вуста торкнув, з жаги німий, -

137] Твір і співця за Галеотто мавши,

138] Вже того дня більш не читали ми».

139] Так дух розповідав цей, споминавши,

140] А той ридав; і руки я простер

141] У даль за ними, від жалю вмиравши,

142] І впав, неначе той, хто нагло вмер.

ПІСНЯ ШОСТА

1] Вернулась тяма, що на час лишила,

2] Коли жалів я свояків отих,

3] Чия печаль так дуже засмутила,

4] Й нові я муки й мучених нових

5] Побачив всюди, де б не озирався,

6] Де б не лишав мій крок слідів своїх.

7] Я в третім колі: дощ не припинявся,

8] Холодний, вічний, проклятий, важкий;

9] Він по землі одноманітно слався.

10] Градини, іній, снігові грудки, ,

11] Мішаючись із мороком постійним,

12] Смердили під ногами ґрунт в'язкий.

13] І Цербер, звір із вищиром потрійним,

14] На три собачі пащі валував

15] На люд, поглинутий болотом гнійним.

16] Багряні очі, шерсть, масна від страв,

17] Грубезне пузо, лапи - кігті наче -

18] Він гриз, і дер, і дряпав, і кусав.

19] Промоклі тіні вили по-собачи,

20] Й чи той чи цей ховаючи з боків,

21] Крутились дзиґами, та без удачі.

22] Хробак здоровий, Цербер нас зустрів,

23] Роззявив пащі враз, ошкірив зуби

24] І весь од люті сильно затремтів.

25] І руку простягнув вожай мій любий,

26] Землі взяв жменю та як кидоне

27] В голодні пащі наїдок той грубий!

28] Мов пес, коли йому шматок заткне

29] Голодну пашу й зів, з брехання спухлий,

30] Замокне раптом, поки не ковтне, -

31] Так Цербер увірвав, одразу вщухлий,

32] Свій рев, який так голосно гуде,

33] Що душі тут усі були б поглухли.

34] Йдучи по тінях, по яких іде

35] Дощ нескінченно, ставили ми ноги

36] В порожняву у вигляді людей.

37] Вони підводитись не мали змоги,

38] І лиш один схопивсь аж підстрибнув,

39] Коли побачив нас серед дороги.

40] «О ти, хто сміло в Пекло це ступнув, -

41] Він проказав, - мабуть, мене впізнаєш,

42] Бо ти уже, коли я вибув, був».

43] І я йому: «Такий ти вигляд маєш

44] Унаслідок тривалого ярма,

45] Що вже навряд тепер тебе вгадаєш.

46] Повідай же - бо тут ти недарма, -

47] Який ти гріх вчинив, що кар за нього

48] Є сила важчих, гірших же нема?»

49] І він: «У місті, заздному до всього,

50] Ти народився, - тож я твій земляк,

51] Бо й я родивсь там для життя масного.

52] Обжерливістю відзначавсь я так,

53] Що Чвакалом дражнили всі знайомі, -

54] А тут я мокну під дощем, бідак.

55] І довелося не мені самому

56] Однакових тут скуштувать силець

57] За гріх однаковий». Сказав по тому

58] Я: «Чвакало, так скрушно для сердець

59] Бринить твій жаль і викликає сльози;

60] Та, може, знаєш ти, який кінець

61] У нашім місті матимуть погрози,

62] І що веде співгромадян до чвар,

63] І де зростають праведності лози?»

64] І він мені: «Після тривалих свар

65] Рясна проллється кров лісовиками,

66] А партію противну жде удар.

67] На третій рік повернуться до брами

68] Вигнанці й переможницькі війська,

69] Й підлесник прийде нинішній з військами.

70] Притисне здоланих п'ята важка

71] Тих, що надовго містом завладають,

72] А цим лишаться сльози і тоска.

73] Два праведники марно промовляють:

74] Жадоба, скупість, заздрість до єства -

75] Од іскор тих в людей серця палають».

76] Так закінчив печальні він слова,

77] І я йому: «Іще прошу, мені ти

78] Відкрий усе, що темрява хова.

79] Тегг'яйо, Фаріната знаменитий,

80] Ще Рустікуччі Якопо й ще хтось, -

81] От як Арріго й Моска іменитий, -

82] Скажи мені, де місце їм знайшлось?

83] Дізнатись хочу про судьбу найкращих -

84] Іти їм в Рай, чи в Пекло довелось?»

85] І він: «У норах ще чорніших, важчих

86] За гірший гріх каратись треба їм,

87] Побачиш їх внизу у муках тяжчих.

88] Як знову підеш світом ти живим,

89] Прошу, згадай мене хоч ненароком,

90] А більш я не скажу й не відповім».

91] І ще раз скошеним од болю оком

92] На мене глянув і під шум струмин

93] Згубився в натовпі сліпців широкім.

94] Вожай сказав: «Уже не встане він,

95] Аж поки на сурму громовокрилу

96] Не явиться нещадний властелин.

97] Усяк повернеться в свою могилу,

98] Одіне плоть колишнього буття

99] Й почує вироку незрушну силу».

100] Ми тихо йшли, немов між куп сміття,

101] Між тіней, кинутих під дощ похмурий,

102] І про грядущє мовили життя.

103] Сказав я: «Вчителю, чи їм тортури

104] Побільшить вирок правий судії,

105] Чи проясніє їхній вид понурий?»

106] І він: «Науки пригадай свої:

107] Відомо, що чим ближча досконалість

108] В душі, тим більші рай чи скорб її.

109] До риси досконалості й на малість

110] Не підійти їм після їхніх діл,

111] А все ще сподіваються на жалість».

112] Так в бесіді пішли ми третім з кіл,

113] Про зміст її не стану я казати,

114] І вийшли зрештою на дальший схил.

115] І тут зустрів нас Плутос, недруг клятий.

ПІСНЯ СЬОМА

- 1] «Папе Сатан, папе Сатан алеппе!» -
- 2] Завів так Плутос голосом хрипким,
- 3] І мій мудрець, що знав усе в цім склепі,
- 4] Мене розрадив: «Хоч би й надто злим
- 5] Був звір, а все ж не втрима на запорі
- 6] Від тебе переходу колом цим».
- 7] А далі товстогубій злій потворі
- 8] Промовив він: «Проклятий вовче, цить!
- 9] Бо задихнешся, як смертельно хворі.
- 10] Не без причин в безодню він стремить:
- 11] Так хочуть там, де військо Михаїла
- 12] Взялось пиху насильницьку зломить».
- 13] І як під бурю падають вітрила,

14] Коли зламалась щогла на кормі,

15] Так хижа твар звалилася безсила.

16] І далі ми пішли по цій тюрмі,

17] В четверте коло, до провалля ближче,

18] Де зло всесвітнє скублилось у тьмі.

19] О правосуддя Боже! Хто б міг вище

20] Накупчити страждань, ніж я уздрів!

21] І чом душа стає гріхам за грище!

22] Як хвиля, кинувши Харібди зів,

23] Біжить назад і інші б'є з розгону, -

24] Так люд не шкодував тут кулаків.

25] Я бачив люд з найбільшого загону,

26] Примушених з усіх боків штовхать

27] Грудьми й всім тілом кляту перепону.

28] Тут люто пхала одна одну рать

29] І вантажі носила з ревним криком:

30] «Чого їх кидати?», «Чого збирать?» -

31] Так рухались похмурим колом диким,

32] І кожен тяг у протилежний бік

33] З гучним тим самим безсоромним кликом.

34] А, на серединний прийшовши стик,

35] Вертали знову битися жахливо,

36] І я, не в силі здержати язик,

37] Сказав: «Учителю, з'ясуй це диво:

38] Чи часом не тонзурники всі ті,

39] Із лисинками, що від нас наліво?»

40] І він: «В своєму першому житті

41] Усі вони були на розум косі

42] Й не знали міри в їжі і в питті,

43] Тож по-собачому хрипкоголосі,

44] Вертають, вивергаючи лайки,

45] Всередину із крайніх точок осі.

46] В тих, в кого на тонзуру маківки

47] Поголені - у пап, у кардиналів, -

48] Найбільш скарбів заховано в мішки».

49] І я: «В цій, вчителю, картині жалів

50] Я добре розпізнати мав би тих,

51] Кого порок іще недавно вжалив».

52] І він: «Ти марних не чекай утіх:

53] Гидке життя спотворює собою

54] До невпізнанності обличчя їх.

55] Вони на суд останній прийдуть з бою:

56] Той стисне кулаки й проклін пошле,

57] Цей голою заблиска головою.

58] Бо ті, хто зле збирав, хто тратив зле, -

59] Приречені на чвари проклятуці,

60] І всяке їм картання - замале.

61] Ти бачиш, сину, як скороминуці

62] Дари Фортуни чинять людям зло,

63] На бійки спонукаючи найдужчі.

64] Все злото, що під місяцем було

65] Чи є, душі хоча б одній-єдиній

66] Спокою ні на хвилю б не дало.

67] «Учителю, - спитав я, - благостині!

68] Яку Фортуну ти згадав мені,

69] І як із рук її все благо лине?»

70] Озався він: «О витвори дурні!

71] Яке ж бо вас невідання вразило!

72] Думки тобі відкрию неясні.

73] Той, хто ширяє в світі мислю сміло,

74] Небесні сфери сотворив і їм

75] Дав рушіїв, щоб все навкруг світило.

76] Усюди світлом ширячись саяним,

77] А серед людства діло це - наснага

78] Тій, хто владас таланом земним,

79] Щоб всі передавав минуці блага

80] Народ народів, сім'ї - сім'я,

81] Бо меншає в людей з літами спрага.

82] Той кориться, цей силою сія

83] За присудом тієї, що з ділами

84] Весь час таїться, як в траві змія.

85] І, високо літаючи над нами,

86] Вона провидить, судить і вершить

87] Нарівні з іншими всіма богами.

88] У ній ніщо на місці не стоїть

89] І зміни одна одну обганяють,

90] Нове-бо виникає кожну мить.

91] І от її усі лиш розпинають,

92] Замість палку складати дяку їй,

93] І заповзято й дружно проклинають.

94] Вона ж в незмінній радості благій

95] Співає з ангелами нам із далі

96] І крутить кулю в благоді своїй.

97] Проте спустімось на ще більші жалі, -

98] Заходять вже зірки, які стреміли вверх,

99] Коли я рушив; поспішімо ж далі.

100] Пройшли ми колом тим на самий верх,

101] Звідкіль стікав ручай, зникавши в рові,

102] В якому промінець останній мерк

103] В воді, скоріше чорній, ніж багровій.

104] І ми зійшли в провалину саму,

105] Ідучи вслід похмурому струмкові.

106] Збігаючи в ненависну пітьму,

107] Спливала річка, наче під ворота,

108] Під те багно, що Стікс ім'я йому.

109] Я, придивившись, що то за сквернота,

110] Побачив тіней голих гурт тісний,

111] Занурений в драговину болота.

112] Не лиш руками билися вони,

113] А й головою, і грудьми, й ногами,

114] А хто й зубами гризся, навісний.

115] Мій добрий вчитель: «Сину, перед нами

116] Це душі тих, кого вразила лють,

117] А ще до того знай: під струминами

118] Багато душ у смороді гниють,

119] Окіл бентежать зойками гучними

120] Й колишуть, як ти бачиш, каламуть».

121] Стогнали в твані тонучі: «Були ми

122] У траурі на сонячній землі,

123] Нам душу сповивали чорні дими,

124] Й терзаємось у смороді, в гниллі».

125] Так виливали, кумкаючи, муку,

126] Інак не в силі висловить жалі.

127] Відмірявши значну дугу по луку,

128] Між річкою й болотом серед мли,

129] На тих дивившись, хто ковтав багнюку,

130] Високої ми вежі досягли.

ПІСНЯ ВОСЬМА

1] Я, далі ведучи, скажу, що, пішки

2] Ще вежі не діставшись, на вінці

3] Ми зори зупинили біля вишки,

4] Де вздріли два спахнулі промінці

5] Й на відповідь ще й третій розгорівся

6] У ледь очам приступній далі цій.

7] Й від мене в море всяких знань полився

8] Потік розпитувань: «Це хто? Кому

9] Той племінь відповів? Як він з'явився?»

10] І вождь: «Якби ти крізь імлу німу

11] Міг бачити, то б стрівсь очима з жданим,

12] Невидним ще у випарів диму».

13] І як проноситься над стиглим ланом

14] Легка стріла з дзвінкої тятиви,

15] Так утлий човен, мовби ураганом,

16] Нестримно мчав на берег неживий,

17] А в ньому іздала човняр жахливий

18] Кричав: «Нарешті, грішнику новий!»

19] «Ні, Флегію, ні, Флегію гнівливий, -

20] Сказав мій пан, - з тобою будем ми,

21] Лиш поки цей здолаєм бруд вадливий».

22] Як хто розчарувань зазнавши тьми,

23] Почне стогнати й голосить при цьому,

24] Так зойки Флегій видихнув сами.

25] Вождь опинився в човнику легкому,

26] Подавши знак мені іти за ним;

27] Вагу в човні лиш я складав вагому.

28] Ми посідали, і шляхом мутним

29] Побіг наш човен, глибший слід лишивши,

30] Ніж поки був він із гребцем самим.

31] Ми рухались, по мертвій річці пливши,

32] Як перед мною встав хтось у багні

33] Й спитав: «Хто ти, що йдеш тут, не доживши?»

34] І я: «Іду, бо вільно йти мені,

35] А ти хто? Ти збудив ніяк не жалі».

36] І він: «Я з тих, що плачуть тут сумні».

37] І я: «Бодай ти у плачу й печалі,

38] Проклятий образе, віками гнів!

39] Тебе впізнав я, хоч ти весь у калі».

40] Тоді він борт обіруч ухопив,

41] Та вчитель відіпхнув його, до діла

42] Сказавши: «Геть іди, до інших псів!»

43] А там притис мене тісніш до тіла

44] Й, цілуючи, сказав: «Блаженна та,

45] О гнівний душе, що тебе родила!

46] Живим владала ним пиха пуста,

47] Ніхто добром не згадує за нього,

48] А тіль його тримають болота.

49] А скільки ще царів та панства того,

50] Що тут залізуть свиньми у bagno

51] І не залишать спогаду малого!»

52] І я: «Учителю, прошу одно:

53] Нехай човняр продовжить веслування,

54] Поки гордій не піде геть на дно!»

55] І він мені: «Єдина мить чекання!

56] Ще човен наш не стане на приплав,

57] Як буде здійснено твоє бажання».

58] І я побачив, як того обпав

59] Великий гурт, до люду не подібний,

60] І Богу вдячні я слова послав.

61] Усі горлали: «Ось Філіппо Срібний!»

62] А той, скажений флорентійця дух,

63] Рвав бік собі і в люті був несхибний.

64] На тому зник з очей і гамір вщух.

65] Та вчулося виття, по тьмі розлите,

66] І знову я напружив зір і слух.

67] Мій добрий вчитель мовив: «Слізьми вмите

68] Це місто, де страждає люд без меж;

69] Воно, прокляте, має назву Діте!»

70] І я: «Учителю, мечетей, веж,

71] Будинків пламеніють ясні стекла,

72] Пойняте все загравами пожеж».

73] А він: «Огонь, де йде борня запекла,

74] Дає свій одсвіт у найдальший схов,

75] Це визнаєш, нижнього досягши Пекла».

76] Нарешті човен у рови зайшов,

77] Які оточували землю туги;

78] Був, як з заліза, мур навкруг будов.

79] Але ще довго човен креслив дуги,

80] Аж поки не гукнув човняр: «Тепер

81] Мерщій виходьте, це ваш берег другий!»

82] Було при брамі кількасот химер,

83] Колись рясним дощем упалих з неба,

84] Вони гукали: «Хто з вас ще не вмер,

85] А йде нахабно й сміло до Ереба!»

86] Зробив їм знак мій вчитель видатний,

87] Що потай побалакати їм треба,

88] І, хижу вдачу стримавши, вони

89] Сказали: «Йди, цього ж лиши в пащеках

90] Страхів, як він не боягуз дурний,

91] То хай вертається стежок далеких

92] Собі шукати, ти ж лишайся тут,

93] Ти, що водив його по небезпеках».

94] Читачу, уяви, яких отрут

95] Я скуштував, страшну зачувши мову,

96] І захотів побачить рідний кут!

97] І я: «О вождю, подавав чудову

98] Мені ти допомогу раз із сім,

99] Видимі ж біди виникали знову!

100] Не кидай же мене під містом цим!

101] Коли мені йти глибше - річ не вільна,

102] То краще вже додому повернім!»

103] Та вождь, що путь була з ним досі спільна:

104] «Не бійсь, не відберуть в нас навмання

105] Доріг, які дала нам влада чільна.

106] Тут жди мене, і хай охороня

107] Тебе Надія; в цій імлі мертвотній

108] Тебе ніколи не залишу я».

109] Пішов мій добрий батько, я ж, самотній,

110] Запав у нерішучість претяжку

111] Між «так» і «ні» в борні безповоротній.

112] Ловив його я мову нешвидку,

113] Вони ж раптово, ніби ненароком,

114] Всі поспішили за стіну міську

115] Й замкнули браму перед самим оком

116] Учителя мого, і він один

117] До мене повернув повільним кроком.

118] Потупившись, ішов понурий він,

119] Весь час гадавши про відмову строгу:

120] «Хто не пустив мене до скорбних стін?»

121] Сказав мені: «Я не досяг порогу,

122] Та не турбуйсь, здолаю їх війська,

123] Готові довгу витримать облогу.

124] Це не нова зухвалість їх така:

125] їх взнали верхні брами всемогучі,

126] Що й досі залишились без замка.

127] Вгорі ти прочитав слова мертвучі,

128] Але уже крізь місто те страшне

129] Йде без супутніх колами по кручі

130] Той, хто нам брами всюди відімкне».

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

1] Той колір, що я вкрився ним од страху,

2] Коли побачив, як верта вожай,

3] Відбивсь йому в лиці відтінком жаху.

4] Спинивсь поет, запавши у відчай,

5] І став вдивлятись марно, хоч і ревно,

6] Крізь непрозору млу в туманний край.

7] «Проте ми подолати мусим певно, -

8] Почав він, - а як ні... Підмога де?..

9] О, якби він з'явився тут напевно?..»

10] Я добре бачив, що у нього йде

11] Уривано за одним словом друге,

12] Зв'язку ж немає поміж них ніде.

13] І сповнився боязні я і туги,

14] Вбачаючи у мові тій сліди

15] Уявної душевної недуги.

16] «Чи сходив хто до щілини сюди,

17] Для цього перше кинувши кружало,

18] Де кара - безнадійність назавжди?» -

19] Так я спитав і мовив він: «Бувало,

20] Що хтось сюди проходив не без діл

21] Тим шляхом, що я ним пройшов чимало.

22] От і мене у цей послала діл

23] Зла Еріхто; її відьомська школа

24] Вертати вміла духів до їх тіл;

25] Коли моя душа лишилась гола,

26] Вона вдягла ізнов у плоть мене,

27] Щоб тінь вернуть з Іудиного кола.

28] Найнижче місце те найбільш сумне

29] Й найдалше від небес, що всім керують.

30] Тож знаю шлях я, - хай твій ляк мене.

31] Ці болота, що всюди тут панують,

32] Смердять навколо міста злих жалів,

33] Де вороги загибель нам готують...»

34] Забув я, що він далі говорив,

35] Бо надто вражений я став страшилом,

36] Коли на вежі вогняній уздрів

37] Пекельних фурій, що звилась над схилом

38] Утрьох, жахливі, геть усі в крові,

39] Хизуючись своїм жіночим тілом.

40] Зелені гідри - шати їх живі,

41] Замість волосся ж в них клубки зміїні

42] Сичали в кожної на голові.

43] І він, служниць пізнавши господині

44] Над царством вічного плачу гірким:

45] «Поглянь, - сказав, - на лютих цих еріній.

46] Це - Алекто із голосом гучним,

47] А поруч - Тісіфона, образ жаху,

48] Мегера ж - зліва». І скінчив на цім.

49] Ті ж груди дряпали собі, з розмаху

50] Руками били й так ревли з-за стін,

51] Що до поета я припав зі страху.

52] «Медуза де? Хай скам'яніє він, -

53] Вони горлали, дивлячись додолу, -

54] На ньому мста Тезеєвих провін!»

55] «Ти відверни й сховай лице під полу:

56] Побачивши страшний Горгони лик,

57] Забудеш путь по сонячному колу», -

58] Сказав і повернув мене убік

59] Учитель та притис іще й руками

60] Мої долоні до моїх повік.

61] О люди із здоровими думками!

62] Помисліть-но, яка наука вам

63] Під цими дивовижними рядками!

64] Тим часом ріс у напрямі до брам

65] Разючий гуркіт у бурхливій хвилі,

66] Надаючи стрясання берегам.

67] Так вихори шаліють знавіснілі,

68] Коли повітря б'ють дві течії,

69] У прямованні різні, рівні в силі, -

70] Гілля ламають, гатять ручаї,

71] Нестримно мчать, женуть людей, худобу,

72] Не розбравши, де стада чиї.

73] І вождь, звільнивши зір мені: «Ти спробуй

74] Звернути ока нерв спочилий свій

75] На древню піну й пари люту злобу».

76] Мов жаби, як зачують раптом змії,

77] Закумкають, аж затуляєш уші,

78] І всі під воду кинуться мерщій, -

79] Так, бачив я, численні грішні душі

80] Від Одного тікали в твань грузьку,

81] А Той ступав по Стіксу, як по суші.

82] А щоб запону одслонять важку,

83] В задусі зводилась його лівиця,

84] Мов піднімала річ якусь тяжку.

85] Я взнав посла небес, що мав явиться,

86] Звернувся до вчителя, і він мовчком

87] Дав знак мені в шанобі поклониться.

88] Ах, як гнівився цей борець із злом,

89] Що ображало в ньому досконалість!

90] Він браму розчинив тонким жезлом.

91] «О вивержена з неба клята малість! -

92] Гукнув він, ставши на жахний поріг, -

93] Звідкіль така обурлива зухвалість?

94] Чом опиратись тим, хто переміг?

95] Скорітесь волі, що в мету влучає

96] І збільшує для вас тягар вериг?

97] Ви знаєте, чим доля відомщає?

98] У Цербера у вашого з оков

99] Намулені місця всяк добачає!»

100] Нечистим шляхом він назад пішов,

101] На нас не кинувши свій погляд милий,

102] Мов той, хто, ринувши у мислей схов,

103] Не бачив тих, що поруч з ним ходили.

104] Дало нам сил це сяйво серед мли,

105] Й відважно ми поріг переступили.

106] Без опору до міста ми зайшли,

107] І палко я бажав про тих дізнатись,

108] Що у фортеці замкнені були.

109] Зайшовши, став я миттю оглядатись

110] І вмить побачив діл скорботи й зла,

111] Де мало все од лементу здригатись.

112] Як в Арлі, де ріка тече мала,

113] Як в Полі над Карнаро, де в затоці

114] Італія замок собі знайшла,

115] Гробниці горбляться на кожнім кроці, -

116] Тут ними всіяно весь ґрунт пустий;

117] Та гірш було, що з усієї моці

118] Між ними звився полумінь густий.

119] Жара пашіла скрізь така велика,

120] Якої й звиклим не перенести.

121] На трунах зсунуті були всі віка,

122] Й зітхання чулися з-під них жаскі,

123] Мов із грудей розтятих чоловіка.

124] І я: «Учителю, це хто такі,

125] Що, змушені до скорбної постави,

126] Лиш зойки дикі видавать важкі?»

127] І він: «Це лжеучень усяких глави

128] З їх послідовниками. Тут, в огні,

129] Злічити їх не вистачить уяви.

130] Із схожим схоже тут в одній труні

131] У полум'ї, то більш, то менш похмурім».

132] Він шлях праворуч показав мені,

133] І ми пішли між полем мук і муром.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

1] І от іде стежиною вузькою

2] Між мурами товстими й полем мук

3] Учитель мій, і я за ним ступою.

4] «О вишній уме, що до гірших лук

5] Ведеш мене, - почав я, - як владика,

6] Ти спрагу вдовольни із власних рук!

7] Чи можна тих, чия вина велика,

8] Побачити? Нехай би підвелись -

9] Немає ж варті, і розкриті віка».

10] І він: «...Вони закриються колись,

11] Як з Йосафату вернуть опочилим

12] Тіла, в які свого часу вляглись.

13] Це кладовище віддане могилам

14] Для Епікура та його рідні,

15] Які вбивають душу з вмерлим тілом,

16] Але небавом при одній труні

17] Задовольниться й це твоє жадання

18] І друге, що ховаєш в таїні».

19] І я: «Мій добрий вождю, запитання

20] Я пильно бережу в душі своїй,

21] Щоб виконать твої заповідання».

22] «О ти, що йдеш по місту цім живий

23] Уродженцю Тоскани, будь же ґречний,

24] Прошу тебе, зі мною мить постій.

25] Твоя вимова - доказ безперечний,

26] Що ти із благородної землі,

27] Якій я, може, був занебезпечний».

28] Так гримнув голос у гробничій млі, .

29] І з страхом до вождя я пригорнувся,

30] Немов до нені злякані малі.

31] А вождь мені: «Чого це ти вжахнувся?

32] Ти бачиш Фарінату, що піднявсь

33] По крижі в домовині й не схитнувся».

34] І пильно в нього зором я втуплявсь,

35] А він, чоло здіймаючи та груди,

36] Здавалось, Пекло згорда роздивлявсь.

37] Вожай до нього між могильні груди

38] Штовхнув мене, уміло ведучи,

39] Й сказав: «Хай мова в тебе ясна буде».

40] Коли ж наблизився я, ідучи,

41] На мене скоса він поглянув знизу

42] Та й попитав зневажливо: «Ти чий?»

43] І я, щоб догодить його капризу,

44] Нічого не втаївши, все повів,

45] І він неначе в млу вгорнувся сизу.

46] А далі вимовив: «Твоїх дідів

47] Вважав я з партією ворогами

48] І двічі на вигнання засудив».

49] «Та привела до рідної їх брами, -

50] Я відказав, - і перша, й друга путь, -

51] Цього ж зробіть не вміли ваші з вами».

52] І тут, в труні, приховуючи лють,

53] Звелась ще друга голова по шию -

54] Навколішки підвівся дух, мабуть.

55] Дух озирнувсь, плекавши, певно, мрію

56] Побачить поруч мене ще когось,

57] Але, даремну втративши надію,

58] В сльозах сказав: «Коли уму вдалось

59] Тебе звести у цю сліпу в'язницю,

60] Де син мій? Не з тобою він чогось».

61] І я: «Не сам іду крізь цю темницю:

62] Керує мною той, що поряд жде,

63] З ким Гвідо ваш не міг заприятелься».

64] Сумні слова й лице його бліде

65] Були для мене ясні й зрозумілі,

66] І я в відмові не схибнув ніде.

67] І з зойком підхопивсь він у могилі:

68] «Ти що? «Не міг!» Отож його нема?

69] І світло дня не тішить очі милі?»

70] Й, побачивши, що ждати вже дарма,

71] Бо з відповіддю я спізвивсь моєю,

72] Впав навznak, і його покрила тьма.

73] А гордівник, що мовою своєю

74] Мене затримав, не змінивсь в лиці

75] І далі вів перервану рацею:

76] «Не вміють вас мої долать бійці,

77] І це мене жахливіше терзає,

78] Ніж язики вогню в могилі цій.

79] Та п'ятдесят разів не запалає

80] Прекрасна владарка держав нічних, -

81] Й цього невміння визнаєш зло безкрає.

82] Та хай ти вернеш до країв земних! -

83] Скажи, чом цей народ такий жорстокий

84] В своїх законах до людей моїх?»

85] І я йому: «Багрянні ті потоки,

86] Що нам при Арбії несли загин,

87] Нерідко згадує наш храм високий».

88] Чолом поникнувши й зітхнувши, він:

89] «Не сам я був, - сказав, - як до навали

90] Приєднувався я не без причин.

91] Але був сам, коли усі жадали

92] Фйоренці і руїни, й всяких бід.

93] Сам проти всіх був, непохитний, сталий».

94] «Ах, угамувався врешті ваш би рід! -

95] Я побажав. - Зніміть же пута з мови,

96] Під їх вагою я неначе зблід.

97] Як я гадаю, зір у вас готовий

98] Побачить, що з собою час несе,

99] Сучасність же огорнута в покрови».

100] «Як ті, хто кепсько бачить, зрим ми все, -

101] Сказав він, - що віддалене від ока:

102] Всевишній вождь дає нам світло се.

103] Коли ж близьке воно, то зависока

104] Нам ця завада; без вістей од вас

105] Ріка знання про світ в нас неглибока.

106] Отож ти розумієш, що запас

107] Всіх наших знань загибель жде єдина,

108] Коли замкнеться хід в майбутній час».

109] І каючись, мов то моя провина,

110] Відмовив я: «Скажіть тому, хто впав,

111] Щоб не оплакував живого сина.

112] Не відповів я через безліч справ,

113] В мою бо душу сумнів труту крапав,

114] Що з неї розум ледве врятував».

115] І мій учитель тут мене поквапив,

116] І поспішив я духа розпитать,

117] Хто з ним іще у ці гроби потрапив.

118] І він: «Душ з тисячу - чимала рать;

119] Є Федеріко Другий, а крім нього -

120] Ще Кардинал; не варт і рахувать».

121] Він щез, і до поета я старого

122] Вернувсь у хвилюванні - мова ця

123] Передвіщала безліч зла нового.

124] Він вирушив, і я - в сліди співця.

125] Йдучи він запитав: «Про що турботи?»

126] І я йому відкрився до кінця.

127] «Запам'ятай все мовлене навпроти

128] Твоєї долі, - наказав мудрець.

129] Звів палець, - та дізнайся ось про що ти:

130] Лиш ставши перед любим для сердець

131] Промінням зір, що бачать все правдиво,

132] Життя свого ти визнаєш реченець».

133] Сказавши це, він повернув наліво,

134] Й пішли ми до середини, де був

135] Крутий обрив, що біг згори стрімливо,

136] А звідти сморід нестерпучий тхнув.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

1] Ми пругом вужчим перейшли й тіснішим,

2] Який складався з диких валунів,

3] Спинившись над проваллям ще жахнішим.

4] Від смороду, який весь час валив

5] З безодні чорної невпинним плином,

6] З нас кожен заховатися волів

7] За віко гробу з написом нетлінним:

8] «Це папи Анастасія тюрма,

9] Що впав у ересь слідом за Фотіном».

10] «Іти нам вниз можливості нема,

11] Аж поки нюх не звикне до гидоти,

12] А там для нас вже буде все дарма», -

13] Так вчитель мій, і я на те: «А доти

14] Щось роз'ясни мені, щоб час не йшов

15] Намарне». Й він: «Та я не проти.

16] Мій сину, між скелястих цих основ, -

17] Почав він мову, - містяться три кола,

18] Що вужчають, біжучи стрімголов.

19] Юрба проклята повнить їх довкола, -

20] Скажу, щоб далі ти лиш додивлявсь,

21] Яка покара вдачу їх зборола.

22] Злий вчинок приводом неправді ставсь,

23] Огидний небу; той несправедливий,

24] Хто до насильства та оман вдававсь.

25] Самим лиш людям злий обман властивий

26] І тим брудкіший Богу, тож для них

27] У нижчих колах мук добір жахливий.

28] У першім - тьма насильників лихих;

29] Трьом смугам віддане воно суміжним,

30] Троїстий-бо природою цей гріх:

31] Чинити Богові, собі чи ближнім

32] Насильство можуть, їм та їх речам,

33] Як визнаєш, стежачи за думки стрижнем.

34] Насильній смерті й ранам ближній сам

35] Підпасти може, а маєтки в нього -

36] Руйнації, пожежам, грабежам.

37] Отож розбійник, ласий до чужого,

38] Людиновбивця і брудний палій -

39] Всі в першій смузі покарання злого.

40] Собі й маєткам лиха заподій

41] І в другу смугу муки йди терпіти,

42] Карайся у провині там своїй

43] Із тим, хто жити не схотів на світі,

44] Добро гайнує, програвш покрива

45] І плаче там, де слід було б радіти.

46] А ці насильства - кривда Божества:

47] Його відкинення, хула кричуща,

48] Зневага до природи і єства.

49] Тому-то смуга познача найвужча

50] Тавром своїм Каорсу і Содом

51] І всіх, кому мерзенна сила суща.

52] Обман, що честь гидує ним, як злом,

53] Можливий і до тих, хто йме нам віру,

54] Й до тих, які не вірять нам цілком.

55] А ще є способи вбивати щиру

56] Любов природну, вдавшись до мерзот.

57] Тож в другім колі мучать совість хиру

58] Святош, що наживалися стокрот

59] З підробок та шахрайства, симонії,

60] Хабарництва та інших ще підлот.

61] Любов обманом нищать лиходії

62] Й ту, що природній додає добро

63] І зроджує довірливі надії.

64] Найменше з кіл є в той же час ядро

65] Для всесвіту й престол для пана Діте,

66] Там зрадників шматується нутро».

67] І я: «Учителю, твоє розвите

68] Пояснення висвітлює мені

69] Цю прірву і населення в ній скрите.

70] Але скажи: ті, хто вищить в багні,

71] Хто в вихрі мчить, хто мерзне в зливі з тучі,

72] Хто лається у марній метушні, -

73] Чом обминули місто це палюче

74] Раз Божий гнів над ними розітнувсь?

75] І чом караються так нестерпуче?»

76] І він мені: «Чого це так схибнувсь

77] Твій, - мовив, - розум, може, понеслися

78] Кудись думки й на інше він звернувсь?

79] Згадай-но краще, з пам'яттю зберися,

80] Що в «Етиці» твоїй було в рядку

81] Про три образливі для неба риси:

82] Нездержливість, злобливість та ярку

83] Тваринність? Ще нездержливість на кару

84] Заслужує порівняно легку.

85] Розглянь-но істину цю, повну чару,

86] І пригадай, - це саме призвело

87] Ті грішні душі до важкого вдару, -

88] Збагнеш, чом віковічне їх житло

89] Не тут і чом на кару без докорів

90] їх Боже правосуддя прирекло».

91] «О сонце, лікарю коротких зорів,

92] Ти словом так вщасливлюєш мене,

93] Що всю науку радо б я оспорив,

94] Назад вернись, хай вузол розітне, -

95] Сказав я, - мисль твоя, чому насподі

96] Карається лихварство навісне?»

97] «У філософському, - він мовив, - зводі

98] Одне із місць пояснення дає,

99] Що основним початком у природі

100] Премудрість і мистецтво Божі є;

101] Коли ж ти іншим віддасись наукам,

102] Розгорнеш вчення «Фізики» своє,

103] То визнаєш, що природним всім спонукам

104] Мистецтво, ніби учень, вслід іде, -

105] Отож воно є наче Божим внуком.

106] Ти маєш знати, що Мойсей веде

107] У книзі «Битія», що Бог не всує

108] їм двом довірив людство молоде.

109] А в лихваря щось інше за мету є,

110] Йде манівцями, крізь чагар та хмиз,

111] Мистецтвом і природою гордує.

112] Та час вже лаштуватись нам униз,

113] Пливуть до обрію небесні Риби,

114] Наблизився до Кавру сьайний Віз

115] І видно шлях, що йде в камінні глиби».

ПІСНЯ ДВНАДЦЯТА

1] Місця, де йшли ми з горем та печаллю,

2] Були такі похмурі та страшні,

3] Аж зір від них ми відвернули з жалю.

4] На Тренто схожі ці місця сумні,

5] Де берег Адіче колись порвали

6] Чи труси, чи пересуви земні.

7] Від самого шпиля сповзли завали

8] В рівнину, і немає стежки вниз

9] Тому, хто вийде на високі скали, -

10] Такий був спуск до царства муки й сліз.

11] Вгорі ж, де ледве можна розміститься,

12] Розлігся звір і всього себе гриз,

13] Неначе той, хто до нестями злиться,

14] Ненатлий звір, який знеславив Кріт;

15] Від лжекорови він лиш міг вродиться.

16] Мудрець йому: «Гадаєш, знов привіт

17] Тобі прислали скорені Афіни,

18] А вождь їх смерть приносить до воріт?

19] Та геть, тварюко! Цей не взяв єдиний

20] Мотка в твоєї мудрої сестри,

21] А йде, щоб бачить ваших мук картини!»

22] Як бик, упавши в час кривавий гри

23] Від вдалого удару, не крутився,

24] А здригував ногами до пори, -

25] Отак від люті й Мінотавр звалився.

26] Вожай гукнув мені: «Униз біжим,

27] Аж поки він ще не переказився».

28] І схилом поспішили ми крутим,

29] А камінь сипався, немов нестямки,

30] З-під ніг моїх під тягарем новим.

31] Замисливсь я, й сказав він: «На уламки

32] Милуєшся ти величезних гір,

33] Де я лишив це чудище без тямки?

34] Як того разу бачив їх мій зір

35] І страх вони породжували в мене,

36] То їх не руйнував ще владний вир.

37] Та перед тим, як в огненій геєні

38] Той походжав, хто вивів багатьох

39] Із тих, що вили, в Діте полонені,

40] Одразу трусонувся хмурий льох,

41] І я подумав, що з жари здригнувся

42] Усесвіт і зчинивсь переполох,

43] Що, мабуть, світ на хаос обернувся:

44] У ту хвилину цей важкий стрімчак

45] Із місця давнього свого й схитнувся.

46] Але зверни свій зір на діл: отак

47] Вирує у крові потік вогненний

48] Насильникам, що жерли неборак.

49] О жадібність сліпа, о гнів страшенний,

50] Що нас веде в короткому житті

51] І вік в крові терзає нескінченний!

52] Я бачив рів: краї його круті

53] Суціль усю долину оточили», -

54] Про це повів учитель мій в путі,

55] Навкруг центаври бігали щосили

56] Й ті самі луки на боках у них,

57] Що й на землі в мисливстві їм служили.

58] З'явилися ми, і стук копит утих,

59] А троє ухопили стріли в руки

60] І до тятів приклали їх тугих.

61] Один гукнув здаля: «Які це муки

62] Чекають вас, що ви згори йдете?

63] Кажіть, не руштесь, бо ми спустим луки!»

64] Мій вчитель мовив: «Відповідь на те

65] Дамо Хіронові, ти ж - неотеса,

66] Й тобі на лихо запал твій росте. -

67] Торкнув мене й додав: - Ти бачиш Несса,

68] Який красуню Деяніру звів

69] І загубив, убитий, Геркулеса.

70] Середній, що одне плече підвів, -

71] Великий то Хірон, пестун Ахілла,

72] А третій - Фол, якого знищив гнів.

73] Вздовж рову біга їх велика сила,

74] Стріляючи усіх, хто вплива

75] Над рівень, що їм доля ухвалила».

76] Ми підійшли, привітні шлем слова...

77] Кошлатою зарослий бородою,

78] Кінцем стріли Хірон ледь розсува

79] Вусища над великою губою

80] Та до своїх: «Глядіть-но, камінець

81] Він ідучи ворушить під собою!

82] Такого не вчинив би жоден мрець».

83] Торкнув його мій вождь у груди голі,

84] Де з чоловіком злився жеребець,

85] І мовив: «Він живий. З святої волі

86] Показую йому цей темний діл -

87] Це неминучість, а не примха долі.

88] Та, що мені дала новий уділ,

89] Співати перервала «Алілуйя».

90] Він не харциз, я ж дух без грішних діл.

91] Та ради цнот, що ради них терплю я

92] Цей дикий шлях, багнище це руде,

93] Нам дай когось ти із своїх, молю я,

94] Щоб указав він місце нам тверде

95] Та й переніс своїм хребтом широким.

96] Бо він не дух, повітрям він не йде».

97] Хірон праворуч повернувся боком

98] І мовив Нессові: «Ти - провідник,

99] А стріне хтось, обороняйся скоком».

100] Повів він берегом одної з рік,

101] Де вир кипів клекочучої крові

102] І звідки чувся відчайдушний крик.

103] Я бачив тут занурених по брови.

104] І мовив Несе: «Тут кожен з них - тиран,

105] Ковтатъ майно і кров чужу готовий.

106] Тут ті, хто злочином сквернив свій стан.

107] Тут Александр і Діонісій лютий,

108] Сицилії жорстокосердий пан.

109] Той, з чорним чубом, пишний та надутий,

110] То Адзоліно, а білявий цей -

111] Обіццо д'Есте, вмерлий без покути:

112] Нешлюбний син послав у край смертей».

113] Звернувсь до вчителя я, й той промовив:

114] «Тут перший він, я другий, я з гостей».

115] А там центавр нам стежку приготував

116] До тих, хто аж по шию увійшов

117] В найгарячіший із пекучих сховів.

118] На когось показав: «Він проколов

119] Те серце у пречистій Божій длані,

120] Що на далекій Темзі точить кров».

121] Я бачив далі в річці полум'яній

122] Чи голови, чи тіні до пупка,

123] І деякі були мені ще й знані.

124] Все більш і більш мілішала ріка

125] І покривала вже самі лиш ноги.

126] І перейшли ми на той бік струмка.

127] «В малій частині нашої дороги

128] Все вищав рівень кров'яного дна, -

129] Сказав центавр, - тож ясно, схил пологий

130] Вниз піде річкою, поки вона

131] Не зіллється із тим потоком саме,

132] Де для тиранів кара є одна.

133] Киплять на муки віддані судами -

134] Аттіла, найстрашніший бич землі,

135] І Секст, і Пірр; спливаючи сльозами,

136] Ридають у вируючій імлі

137] Ріньєр Корнето і Ріньєр да Пацці,

138] Що на шляхах точили війні злі».

139] І він помчав назад, до служби й праці.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

1] Не перебравсь центавр ще через річку,

2] Як ми потрапили у ліс такий,

3] Що годі в нім шукати стежки стрічку.

4] Не свіжість крон - сухих прутів пучки,

5] Не рівне віття - стовбур вузлуватий,

6] Не плід рясний - отруйні шпичаки.

7] Не мешкає там дикий звір кошлатий,

8] Що радо кублиться в таких місцях,

9] Як до Корнето з Чечіни ліс клятий.

10] Там гнізда гарпій в тінявих кущах,

11] З Строфад прогнали гарпії троянців,

12] Навіявши на них пророцтвом жах.

13] В них крила, лик дівочий без рум'янців,

14] Великі, вкриті пір'ям животи, -

15] Весь вигляд їх, немов у тих поганців.

16] І добрий вчитель: «Будем звідси йти

17] У другій смузі по трудній стежині, -

18] Звернувсь до мене, - де пробудеш ти,

19] Поки опинишся в страшній пустині.

20] Тож треба, щоб ти добре роздививсь

21] І довіряв мені, як і донині».

22] Я чув, як лемент навкруги зчинивсь.

23] Але ж ніщо ніде не появлялось,

24] І, здивувавшись з того, я спинивсь.

25] Мені здалось, що вчителю здавалось,

26] Немов мені здається, що це крик

27] У стовпищі, яке в лісу ховалось.

28] І він мені сказав: «Придерж язик!

29] Ти краще кущ візьми і без принуки

30] Зламай галузку й подивись на сік».

31] Тоді простяг я перед себе руки,

32] І відломилась гілочка якась, -

33] Кущ заволав: «Чом завдаєш ти муки?»

34] І темна кров із зламу полилась,

35] А кущ той знову: «Що це за розбої?

36] Звідкіль така жорстокість узялась?

37] Були ми люди, нині в сухостої,

38] А ти явив би більшу доброту

39] І більший жаль і до змії простої».

40] Мов зламану зелену гілку ту

41] Охоплює вогонь з одного краю,

42] А другий плаче, мокрий, як в сльоту,

43] Та суміш мови й темного ручаю

44] Ішла із гілки, я й її впустив,

45] Мов той, хто повен жаху та відчаю.

46] «Щоб вірив він, що вздрить одне із див, -

47] Сказав мій вчитель, - душе потерпілий.

48] Я в вірші про це диво говорив.

49] Звестись на тебе руки б не посміли;

50] Та неймовірним був мені той збіг,

51] Його підбив на вчинок я милий.

52] Скажи йому, ким був ти, щоб він міг

53] Розмаяти твоєї слави стяги,

54] Як знову стане на земний поріг».

55] І куц: «Ця мова будить племінське спраги,

56] Що тут не скажеш сам собі «мовчи».

57] Отож я попрошу у вас уваги.

58] Я той, хто мав обидва ті ключі

59] До серця Федеріго, й їх обачно

60] Всував і висував, не дзвенячи.

61] Його довіру я сприймав подячно

62] Й почесну службу завжди ніс як слід,

63] Сон і життя віддавши їй нелячно.

64] Блудниця-заздрість, що заради бід

65] До Цезаря в чертоги зачастила,

66] Мор для народів, для палаців стид,

67] Серця всіх проти мене підпалила,

68] Й підпалені підпал моїй судьбі

69] Вчинили в Августа, й судьба згоріла.

70] Душа моя, полишена в ганьбі,

71] Надумалась ганьбу помстити тлінням, -

72] Всім правий, я неправим став собі.

73] Але клянусь новим своїм корінням,

74] Я й раз не зрадив за багато літ

75] Державця з праведним його правлінням.

76] Хай той із вас, хто прийде знов у світ,

77] Поверне врешті честь мені здорову,

78] Бо заздрощів її притиснув гніт».

79] Мить почекавши: «Він закінчив мову, -

80] Сказав мені поет. - Часу не гай,

81] Як хочеш щось довідатися знову».

82] До нього я тоді: «Ти попитай

83] Предмет, мені корисний і цікавий,

84] А я без сил, бо жалю повен вкрай».

85] Тож мовив він: «Обіт твердий і правий

86] Дасть мій супутник, щирий і незлий,

87] А ти, закутий душе, будь ласкавий

88] Сказати, як душа йде в ці вузли?

89] Як можеш, ще скажи, чи ваші груди

90] Від цих кайданів звільняться коли?»

91] Тут стовбур глибоко дихнув, і всюди

92] Почулося гудіння немале:

93] «Моя вам відповідь коротка буде.

94] Коли душа лиха й ведеться зле

95] Із тілом, кинувши його свавільно,

96] Мінос її у сьоме коло шле.

97] Упавши в ліс, не озирає пильно,

98] Щоб розшукати місце їй своє, -

99] Ляга у ґрунт зерниною повільно,

100] Там пагоном і деревом стає,

101] І гарпії годуються від крони,

102] Ран завдають, а в рані отвір є.

103] Як всі ми знайдем наші оболони,

104] Але їх не надіне жоден з нас:

105] Чого зреклись - не вернемо в день оний.

106] Ми принесем їх в ліс, що листя стряс,

107] Щоб тіло висіло на шпичакові

108] Душі бридкої безконечний час».

109] Ще слухать стовбура були готові,

110] Бо він зростав не на такі ліси,

111] Коли волення вчулися раптові, -

112] Скидалось на собачі голоси,

113] І це мисливця б сповіщати мало,

114] Що недалеко вепр і гончі пси.

115] І от - повз нас ізліва двоє мчало

116] Оголених, подряпаних, прудких

117] Й без ліку гілля на бігу ламало.

118] «О смерть, прийди, прийди!» - так перший з них,

119] А другий не відстати намагався

120] Й кричав: «Такий у тебе, Лано, спіх,

121] Який під Топпо зовсім не являвся!»

122] Та, більш не в силі видати хоч звук,

123] Захекавшись, він під кущем сховався.

124] За ним гурти голодних чорних сук,

125] Наповнюючи ліс, прожогом бігли,

126] Немов хортиць хтось випустив із рук.

127] За мить вони накинута встигли,

128] Й розшматували геть того, хто впав,

129] І розхапали труп ще не остиглий.

130] Мене за руку мій вожай узяв

131] І вивів до куща, який, нізащо

132] Скалічений, в сльозах, в крові казав:

133] «О Джакомо да Сант-Андреа! Нащо

134] Було ховатись в гущині моїй?

135] Чи винен я, що жив ти, як ледащо?»

136] Наблизившись до нього, вчитель мій

137] Сказав: «Ким був ти, що перехопились

138] Слова скорботні у крові густій?»

139] І він до нас: «О душі, що спустились

140] Поглянути на зганьблений мій ріст,

141] Коли гілки від мене відділились, -

142] Згребіть на мій злощасний корінь лист!

143] Я з того міста, де прийшов Хреститель

144] Замість того войовника, чий хист

145] Невтомно потрясає нам обитель.

146] Якби побіля Арнського моста ,

147] Ще не лишався давній покровитель,

148] То в місті відбудови висота

149] Із того, що лишив Аттіла, з праху

150] Так не звелась би, як тепер зроста.

151] Я ж рідний дім обрав собі за плаху».

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

1] Любов до рідного звеліла краю

2] Весь лист обірваний зібрать як слід

3] І повернуть безсилому з одчаю.

4] Дійшли до місця ми, де перехід

5] Був з другої у третю смугу й лютий

6] Явився праведного суду вид.

7] Щоб читачу виразніше збагнути,

8] Скажу, що прибули ми в ті краї,

9] Де на рівнині й квіту не добути.

10] Навколо праліс оточив її,

11] Навкруг же нього йшли рови каналні;

12] І зупинили кроки ми свої.

13] Блищали там жаркі піски безжальні,

14] Такі ж, як і були, у млі століть,

15] Як вів Катон війська в похід свій дальній.

16] О Божа мста, як мусить той тремтіть,

17] Хто прочитає про твої удари,

18] Що я на власні очі мав уздріть!

19] Великі бачив голих душ отари,

20] Всі плакали за вчиненим в житті,

21] Своєї кожен зазнававши кари;

22] Горілиць на піску лежали ті,

23] А ті навпочіпки ген посідали,

24] Або тинялись і самі, й в гурті.

25] Найбільше тих було, що вкруг никали.

26] А тих найменше, хто в стражданнях ліг,

27] Але їх зойки голосно лунали.

28] А на піски, я скільки бачить міг,

29] Повільно йшов дощем вогонь лапатий,

30] Немов без вітру по нагір'ях сніг.

31] Як Александр, уздрівши, що солдати

32] В індійській спеці гинуть під вогнем,

33] Що, впавши з неба, не спішив згасати, -

34] Звелів за кожним стежить пластівцем,

35] Де б він не ліг, топтать його ногою,

36] Бо племінь гасне легше одинцем.

37] Підпалений небесною золою,

38] Мов з іскри трут, спалахував пісок,

39] Подвоюючи муки ще й жарою.

40] Не спочиваючи, тривав танок

41] Злощасних рук, які пекучі плями

42] Скидали із розжарених кісток.

43] Почав я: «Вчителю, ти перед нами

44] Все змив, крім тиску демонів, який

45] Нас допустити не хотів до брами,

46] Це хто лежить, великий, громіздкий,

47] Незрушно, блискають лиш очі вперті,

48] Мов нехтує вогненні язики?»

49] І той помітив, що слова одверті

50] Про нього я вождеві говорю,

51] Й гукнув: «Який в житті, такий я в смерті!

52] І хай Юпітер, знову повторю,

53] Замучить коваля хоч до загину, -

54] Хай блискавку його востаннє зрю! -

55] Нехай утомить в праці без упину

56] Усіх в жерлі у Етни вогням

57] Під гук: «Рятуй, рятуй, Вулкане-сину!»

58] Як у бою під Флегрою труднім;

59] Хай б'є мене він з усієї сили, -

60] Та не здола його звитяжний грім!»

61] Тоді вожай мій, повний гніву й сили, -

62] Цих слів я в нього не передбачав:

63] «О Капанею, гонор твій немилий

64] Не вмер, тож карі тяжчій ти підпав,

65] Із мук ні одна не переважає

66] Тієї, що твій сказ тобі послав. -

67] І, втишивши обурення безкрає,

68] До мене: - Він в числі сімох царів

69] Брав Фіви, зневажав і зневажає

70] Він Бога і прощення не просив,

71] Тримаючи себе весь час свободним;

72] У грудях в нього лиш пиха і гнів.

73] Ну що ж, рушаймо знов, один за одним,

74] Не йди лиш по гарячому піску,

75] А обминай-но лісом прохолодним».

76] На річку мовчки вийшли ми близьку,

77] Що з лісу винесла червону воду, -

78] Цю барву досі згадую жаску, -

79] Як Булікаме витікає з броду

80] Туди, де воду грішниці беруть,

81] Так на пісок несла ця річка воду,

82] Собі в камінні прокладавши путь.

83] І я помислив, а чи не сюдою

84] Удвох нам треба далі йти, мабуть.

85] «З усього, що ми бачили з тобою

86] Відколи перейшли той вхід, куди

87] Усім пройти приречено судьбою,

88] Такої погляд твій не знав води,

89] Щоб викликала сильне здивування;

90] Вона вгашає всі вогню сліди», -

91] Так вождь свої закінчив міркування,

92] І я просив, нехай не відмовля

93] В поживі, раз моє збудив бажання.

94] «У морі спорожніла є земля, -

95] Почав він, - що справдавна Крітом звали,

96] Коли ще світ наш був як немовля.

97] Там є гора, яку в віках вславляли

98] Струмки й діброви; їда - назва їй:

99] Тепер її потроху занедбали.

100] Там Реї син у схованці своїй

101] Безпечно спав, і мати його крики

102] Глушила в галасливості бучній.

103] У тій горі стоїть старик великий,

104] Що від Дам'яни спину відверта,

105] Як в дзеркалі, у Римі бачить лики.

106] А голова вся щирозолота.

107] І щиросрібні в нього руки й плечі,

108] А з міді все - до низу живота.

109] І дві ноги суціль - залізні речі,

110] Крім глиняної правої ступні,

111] Яка важкі трима кістки старечі.

112] Крім золота, на часточки дрібні

113] Потріскане все тіло, і холоне

114] Сльоза із щілин на печернім дні

115] І в Ахероні, Стіксі й Флегетоні

116] Тече цим долом, де мерцям тюрма;

117] Скидаючи ті струмені червоні

118] В провалля, звідки виходу нема,

119] Утворюючи став, що звуть Коцітом.

120] Ти вздриш його, тож мовити дарма».

121] І я йому: «У разі нашим світом

122] Ще протікає цей страшний потік,

123] Чому лиш тут для ока став одкритим?»

124] І він: «Ця вирва - наче лійка рік.

125] Крута, як бачиш, кам'яниста, гола;

126] Йдучи по ній униз у лівий бік,

127] Всього іще не обійшли ми кола,

128] Й яких новин нам не пошле Плутон,

129] Від здивування ти не зморщуй чола».

130] І знов я: «Вчителю, де Флегетон,

131] Де Лета? Проминаєш це мовчанням,

132] А той тече, ти кажеш, з слізних лон?»

133] І він: «Обом я радий запитанням,

134] Та відповіддю на одне із них

135] Звучить тут струм червоним клекотанням.

136] Побачиш Лету, та не в ямах цих,

137] А там, куди приходять обмиватись,

138] Коли зника спокутуваний гріх. -

139] І ще сказав: - Пора нам відправлятись

140] Туди, де буде найзручніше нам,

141] Де ноги в нас не будуть обпикатись,

142] Бо гасить пара всякий вогник там».

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

1] По березі пішли ми кам'яному,

2] Й туман густий на річку всюди ліг,

3] І від огню вода ховалась в ньому.

4] Як межі Бруджею й Гвідзантом ріг

5] Фламандці обвели високим валом,

6] Щоб поміж ними й морем став поріг,

7] А Падуя від Бренти з її шалом

8] Люд захища й трудів його плоди,

9] Як в К'ярентані стане жар чималим, -

10] Так само й тут, хоч камінь і твердий,

11] Поставив майстер мури неширокі,

12] Щоб захистити сушу від води.

13] Від лісу в даль ступали наші кроки,

14] Що вже крізь випари з усіх калюж

15] Його не бачили б і гостроокі, -

16] Коли зустрілось нам чимало душ,

17] І межі них почулись різні толки,

18] І стали всі вони у нас чимдуж

19] Вдивлятись, мов у кам'яні осколки

20] На стежці в промені молодика,

21] Мов дід-кравець шукає вушко в голки, -

22] Так оглядала нас юрма бридка;

23] Аж раптом хтось мене смикнув за полу

24] І вигукнув: «О, дивина яка!»

25] Коли торкнувся він мого подолу,

26] До нього враз я голову нагнув

27] І, розглядаючи фігуру кволу,

28] Не так пізнав, а серцем я збагнув

29] Лице, скоричнявіле від скорботи,

30] Й «Чи ви не сер Брунетто?» - я гукнув.

31] І він: «О сину мій, чи ти не проти,

32] Щоб міг Брунетто сер Латіні з мить

33] Пройти з тобою рухові навпроти?»

34] І я відмовив: «Це й мені кортить.

35] А хочете, тохядемо із вами

36] На хвильку, як супутник мій звелить».

37] «О сину, - він сказав, - з цієї ями

38] На мить хто стане, стане той навік,

39] Щоб вік пектись безжальними вогнями.

40] Отож ідіть вперед, піду я вбік.

41] А радісні хвилини як пролинуть,

42] До тих вернусь, хто йти в огні привик».

43] Я не наважувався берег кинуть,

44] Але чолом схилявся до плеча,

45] Мов той, хто має гостя в шані стрінуть.

46] І він почав: «Чи доля, чи случай

47] Веде сюди тебе, іще живого?

48] І хто це путь для тебе визнача?»

49] «Там, нагорі, в цвіту життя ясного, -

50] Я мовив, - я в долині заблукав,

51] Як ще не вийшов строк життя мого,

52] А вчора вранці з неї відступав,

53] І цей вернув мене й повів стежею,

54] Яку він добре, як я бачу, знав».

55] І він: «За провідною йди зорею,

56] Й дороги в гавань слави приведуть,

57] Як стежив я за долею твоєю,

58] Якби не мав так рано я заснуть,

59] То, бачачи небес таке сприяння,

60] Я прагнув би тобі полегшить путь.

61] Але народ, відомий з хизування,

62] Що з Ф'езоле зійшов колись, малий,

63] І грубих звичаїв зберіг владання,

64] Тобі він за добро помститься, злий, -

65] І вірно це: на дикій горобині

66] Іще ніколи смокви не росли.

67] Сліпим у світі дражнять ще донині

68] Цей люд пихатий, заздрісний, скупий;

69] Самий зв'язок з ним чинить зло людині.

70] Прославить доля так твої стопи,

71] Що кожна з партій вишкерить голодну

72] Пащеку, щоб на них ти жав снопи.

73] Тварюки ф'езольські хай одна одну

74] Жеруть, а виролу на їх гною

75] Хай не чіпають квітку благородну,

76] В якій воскресло у чергу свою

77] Святе насіння древніх римлян саду,

78] Що звиродніло нині від огню».

79] «Якби небесного хазяїн граду

80] Мене почув, - сказав я, - то весь час

81] Очолювали б ви людську громаду.

82] Та й досі в думці ще печалить нас

83] Ваш гарний образ, добрий, без огуди,

84] Коли ще за життя ви раз у раз

85] Навчали, як увічнюються люди,

86] І поки житиму, до вас моя

87] Подяка у піснях бриніти буде.

88] Слова, що чув од вас про майбуття,

89] В душі я запишу, щоб проясніли

90] У Знаючої з уст, як стрінусь я.

91] А зараз хочу я, щоб зрозуміли,

92] Що совісті моєї чистий дух

93] Скорився фатуму, хай він немилий,

94] Не вперше ніжить це мій грубий слух,

95] Хай колесо Фортуна обертає,

96] Як селянин сапу, легку як пух».

97] Знов серце вчитель тут явив безкрає.

98] Й сказав, підвівши зір очей ясних:

99] «Найкраще чує той, хто пам'ятає».

100] Ми далі йшли у бесідах значних

101] І я, йдучи, Брунетто став питати,

102] Чи є ще хто з осіб тут видатних.

103] І він: «Та варто б декого згадати,

104] А всіх - ми тільки зіб'ємось в числі,

105] Та і часу на це в нас малувато.

106] Тож знай: тонзурники всі немалі,

107] Вони й письменні вельми, й вельми славні

108] Були в гріхах тих самих на землі

109] І Прісціап в юрбі цій непоправній,

110] Й Франческо, син Аккосо, в ряд ступив;

111] Увагу й гиді приділив би давній,

112] Отій, яку смиренний раб рабів

113] З-над Арно вигнав геть на Баккільйоне,

114] А Бог там з нею швидко покінчив.

115] Ще б називав їх, полум'я ж червоне

116] Строк покладає і путі й розмов,

117] І свіжий вихор на піску холоне.

118] Я тіням цим назустріч би не йшов.

119] Прошу, щоб ти про «Скарб» поклопотався,

120] Бо в нім моє життя й моя любов».

121] Він повернув назад і так помчався, -

122] Як той в Вероні, що на бій стає,

123] Щоб плащ зелений взяти, і здавався

124] Тим, хто домчить, - не тим, хто відстає.

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

1] Як вийшли ми із вожаєм над доли,

2] Долинув раптом водоспаду гук,

3] Немов над квітами дзижчали бджоли.

4] Коли три тіні вибігли з-над лук

5] Від хмари тіней, що їх дощ огнисто

6] Зливав потоком ненастанних мук,

7] І на бігу волали голосисто:

8] «Спинися, бо твій одяг видає,

9] Що наше ти лишив порочне місто!»

10] О, скільки опіків в думках встає,

11] Що кожному ятрили свіжу рану!

12] Від згадки й досі боляче стає.

13] Учений мій послухав річ неждану

14] І враз до мене: «Трохи подождім, -

15] Сказав, - як хочеш їм віддати шану.

16] Були б не під вогнем ми дощовім,

17] У цих місцевостях звичайнім завше

18] Спішити б личило тобі, не їм».

19] Ми зупинилися, і, нас догнавши,

20] Ізнову тіні затягли свій спів,

21] Навколо нас всі троє закружлявши.

22] Як той борець, що тіло умастив,

23] І, для удару час обравши вдалий,

24] Вивча суперника з усіх боків, -

25] Так у кружінні душі обертали

26] До мене лиця, так що ноги їх

27] Із головами різний напрям мали.

28] І «Якщо бідність цих ґрунтів сипких

29] Примусить гордувати прохачами, -

30] Почав хтось, - як і вигляд лиць смутних,

31] Та все ж спинись, розкрийся перед нами,

32] Скажи відверто, хто ти і чому

33] По Пеклу в нас живими йдеш ногами?

34] Той, хто бреде попереду крізь тьму

35] Без одягу й не дасть він струпам ради, -

36] Значніший був, ніж бачиш по ньому.

37] Онук він чеснотливої Гвальдради,

38] Ім'я мав Гвідо Гверра, - і щокрок

39] Мечем і розумом всім ніс відради.

40] А той, що ледь ступає на пісок, -

41] Тегг'яйо Альдобранді, уславляти

42] Повинен світ це ймення до зірок,

43] І я, що з ними на хресті розп'ятий,

44] Був Рустікуччі Якопо; в гріхах

45] Найбільше винен шлюб мій тричі клятий».

46] Якби не риск згоріти в пломінцях,

47] Обняв би тіні я, - мій друг учений

48] Зрадів би, мабуть, - взяв же гору жах

49] Над наміром зійти в пісок палений

50] Із нашого твердого укриття

51] Під огневій клекочучий, скажений.

52] І я почав: «Не гордість - співчуття

53] До вас у цій вогненній хуртовині

54] Та ще скорботу міг почути я,

55] Коли мій пан, уздрівши вас в пустині,

56] Сказав слова, з яких я осягнув,

57] Що юрми йдуть таких, які ви нині.

58] Я з вашої землі; іще малим я був,

59] А поважані ймення ваші в душу

60] З пошаною й любов'ю я замкнув.

61] Лишу я тут пекельну жовч і рушу

62] По яблуко солодке, молоде

63] Од вожая: у глиб зійти ще мушу».

64] «Хай тіло довго ще твоє веде

65] Душа, - відмовив опіками вкритий, -

66] Хай світла слава перед тебе йде!

67] Але, скажи, чи дозволено жити

68] Ще в нашім місті лицарства взірцям.

69] Чи мусять, вигнані, комусь служити?

70] Гульєльм Борсьєре, що ступає там,

71] Повідав дещо, бо звідтіль недавно,

72] Й не раді ми були земним вістям».

73] «Нові людці, збагачені безславно,

74] В пиху та розкіш у тобі вдались,

75] Флоренціє, й скорбиш ти безугавно!» -

76] Так я гукнув, чоло піднявши ввись,

77] І три душі презирнулись пильно,

78] Мов ті, які на істині зійшлись.

79] «Коли ти можеш легко так і сильно, -

80] Відмовили вони, - розповідать,

81] Щасливий ти, що промовляєш вільно.

82] Як з місць жаху, де нам віки страждать,

83] Піднімешся на зоряні дороги

84] І зможеш «Я там був» усім сказати,

85] Скажи, щоб знали нас хати й чертоги».

86] Вони побігли втрюх, за тінню тінь,

87] І крилами здались мені їх ноги.

88] Скоріш, ніж вимовляється «амінь»,

89] Ті душі щезли в огнянім покрові.

90] Мій вчитель рушив знов у далечінь.

91] Я йшов за ним, коли почув раптові

92] Десь близько клекотання й шум струмин,

93] Що Перешкодою були розмові.

94] Мов річка та, що має шлях один

95] Від Монте-Везо в напрямі до сходу

96] По лівому нагір'ю Апеннін

97] (Звуть Аквакета ту в верхів'ях воду),

98] А далі по хребту між скелі мчить,

99] Втрача в Форлі ім'я, та не природу,

100] Й під мурами монастиря шумить

101] В Сан-Бенедетто, спуск там до долини,

102] Де тисяча б могла принаймні жить.

103] Так вийшли ми з вождем до верховини,

104] Де грім такий над вирами гримить,

105] Що ледь я не оглух від громовини.

106] Вірьовкою свій стан я встиг обвить

107] Від леопарда, хитрого звірюки,

108] Мав боронитись і його скрутить.

109] Віршовку з себе зняв я без принуки,

110] Коли вожай зробити це звелів,

111] її змотавши, дав йому у руки.

112] Він взяв її, на правий бік ступив

113] Й один кінець в провалля кинув темне

114] Якмога далі від його країв.

115] «А що, як звідти раптом щось таємне, -

116] Сказав я нишком, - може стрибонуть?

117] Не певний вчитель, мабуть, недаремне».

118] Яким обачним слід при тому бути,

119] Чий зір не з вчинків лиш покров зриває,

120] Але й з думок, які до них ведуть!

121] Сказав мені він: «Те вже впливає,

122] Чого я жду й про що думки твої

123] І що твій погляд в пільмі розрізняє».

124] На істину, подібну до брехні,

125] З зав'язаними дивляться ротами,

126] Звичайно, щоб не бути у вині,

127] А я мовчать не в силі, і рядками

128] Комедії цієї під кінець

129] Я, читачі, клянуся перед вами,

130] Що бачив сам, як з пільми, мов плавець,

131] Щось підіймалось нелюдського штибу,

132] Страшне й для найхоробріших сердець,

133] Мов той вертав, хто, розігнавши рибу.

134] Й до каменистого дістався дна,

135] Звільнивши якір із морського глибу,

136] Працюючи ногами, вирина.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

1] «Цей гострохвостий звір, що з нами поряд,

2] Руйнує мур в фортеці кам'яній,

3] По цілім світі йде від нього сморід!» -

4] Таке промовив вождь учений мій

5] І знак подав, що ждять потвору буде

6] На стежці забрукованій твердій.

7] І це гидотне втілення облуди

8] Лице наблизило кінець кінцем,

9] Не витягши хвоста, сховавши груди.

10] Було його лице людським лицем:

11] М'який блаженний усміх, щоки чисті, -

12] А тулуб вився, як в змії, кільцем,

13] Дві лапи волохаті й пазуристі;

14] Обидва ж боки, спина з животом

15] Від смужок та кружечків - геть плямисті,

16] Куди там туркові з шовків жмутком,

17] Не витчуть килимів таких татари,

18] Арахна знов прогала б з полотном.

19] Як пристають до берега байдари -

20] Півсудна у воді, пів - на землі,

21] Як там, де у неситих німців свари,

22] Бобер, присівши, ладить пастки злі, -

23] Так лютий звір з іменням Геріона

24] З'явився враз на кам'яному тлі,

25] А хвіст був - мов розчахнута колона,

26] Й стояли сторч отруйні два кінці,

27] Неначебто жало у скорпіона.

28] Сказав вожай мій: «Маєм, як ловці,

29] Від нашої дороги відхилитись

30] До чудиська, що сіло на луці».

31] Поквапились праворуч ми спуститись

32] І кроків з десять стежкою пройшли,

33] Стараючись піском не обпалитись.

34] Коли до звіра близько вже були,

35] Побачив тіні я, що в спогляданні

36] Сиділи коло прірви серед мли.

37] Тоді учитель: «Кладучи в вивчанні

38] Край досліддам» ти подолай свій страх, -

39] Сказав, - і розберись у їх стражданні.

40] Веди розмову там в скупих словах,

41] А я домовлюсь, як би над цим долом

42] Нас переніс він на своїх плечах».

43] Так вирушив палючим сьомим колом

44] Я сам-один, без друга, боязкий,

45] Поміж народом, мученим і голим.

46] У них в очах світився біль різкий,

47] Чи тут, чи там, віддавшись небезпеці,

48] То пломінь відсували, то піски.

49] Так само роблять пси в нестерпній спеці

50] Ротами й лапами, коли кусать

51] Почнуть їх блохи, мухи а чи г'едзі.

52] Я в лица намірявся заглядать,

53] Та лютий пломінь падав без упину,

54] І я не міг нікого упізнать.

55] І кожен з них на шиї мав торбину

56] На колір певну й певний знак на ній,

57] Які були за втіху всім єдину.

58] І в одного на довгім гамані

59] Я вздрів лазур небесного ефіру,

60] Що лева мала обриси ясні.

61] А інший, що являв покуту щиру,

62] На капшуку, червоному, як кров,

63] Мав гусака, білішого від сиру.

64] І той, якому вишив білий шов

65] Знак на калитці з синьою свинею,

66] Спитав мене: «А ти чого прийшов?

67] Живий, то б і живою йшов землею,

68] Тут сяде Вітальяно, мій сусід,

69] Персоною гріховною своєю.

70] Це - флорентійці, з Падуї ж мій рід.

71] Мені рвуть вуха, а собі утроби,

72] Волаючи: «Сюди б вельможу слід,

73] Що на торбині змалював три дзьоби!»

74] Скривив тут рота й висунув язик,

75] Неначе бик, не тямлячись від злоби.

76] І я, щоб не розгнівавсь провідник,

77] Мій рятувальник серед звірів хижих,

78] Від тих мордованих скоріше зник.

79] Знайшов я вожая уже на крижах

80] Тварюки, що смирила дику лють.

81] І він мені: «Сил наберися свіжих,

82] Бо тут по сходах тільки так ідуть.

83] Сідай ти спереду, а я позаду,

84] Щоб гострий хвіст не міг тебе торкнуть».

85] Мов той, що над собою тратить владу

86] В припадку лихоманки при грозі,

87] У всякім затінку вбачає ваду, -

88] Таким я став од слів цих, та в сльозі

89] Дав страм мені позбутися відчаю,

90] Як добрий пан несмілому слугі,

91] Я виліз звірю на плече по краю

92] Й хотів сказати, та вимовить не зміг,

93] Лише два слова: «Обійми, благаю!»

94] А той, хто вмів у злигоднях доріг

95] Мене втішать, як я лиш сів, нехайно

96] Мене вхопивши, вдержатись поміг,

97] І мовив: «Геріоне, вирушай-но,

98] Але обачно й повагом лети,

99] Нова-бо ноша важить незвичайно».

100] Мов човен, що готується пливти,

101] Назад-назад він подавався звідти,

102] Коли ж відчув, що вільно можна йти,

103] Відразу повернув свій хвіст розвятий

104] І, випроставши, мов вугор, кістяк,

105] Став, лапами махаючи, летіти.

106] Ніколи в світі не лякались так

107] Ні Фаетон, що віжки Божі кинув,

108] Лишивши в небі полум'яний знак,

109] Ані Ікар злощасний, що загинув,

110] Наважившись добратися до зір,

111] Хоч батько і гукав: «Куди полинув?!» -

112] Як я, коли побачив скрізь мій зір

113] Лиш порожнечу і помітив з лиха,

114] Що обмежує її лиш звір.

115] А він спускався вниз так стиха-стиха,

116] І рух, і напрям зміг я зрозуміть,

117] Бо чув, як сильно вітер знизу диха.

118] Тепер дізнавсь, що справа гримотить

119] Ген водоспад і сіє водним пилом;

120] Не встиг я трохи голову схилить,

121] Як, переляканий новим страшилом,

122] Побачив попереду блиск огнів.

123] І, тремтячи, зіщулився всім тілом.

124] І вздрів я те, чого раніш не зрів:

125] Як ми кружляєм крізь великі болі,

126] Що насувалися з усіх боків.

127] Мов сокіл, що летить уже поволі,

128] Утомлений, не бачачи пташок,

129] Під зойк сокільника: «Немає долі!» -

130] Із піднебесних поверта стежок,

131] Де він даремно сто разів крутився,

132] Й сіда, від всіх подалі, на лужок, -

133] Так Геріон до прірви дна спустився,

134] Під самий-самий бескид сторчовий,

135] І, ледь від наших він осіб звільнився,

136] Зник, як стріла зникає з тятиви.

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

- 1] Є в Пеклі місце, зване Лихосхови,
- 2] Залізних тонів муром кам'яним
- 3] Оточене; таке ж воно й з основи.

- 4] А посередині, у долі тім,
- 5] Глибока та широка є криниця, -
- 6] Про неї я пізніше розповім.

- 7] У тому поясі, який тісниться
- 8] Поміж криницею й підніжжям скель,
- 9] Аж десять більших виїмів гніздиться.

- 10] Як силами навколишніх земель
- 11] Круг міста риють більші й більші ями

12] На оборону мурів та осель, -

13] Вид у ровів і тут такий же самий,

14] Як і по наших замках та містах:

15] Висять мости для ходу над ровами.

16] Так і по схилах тут, і по ровах

17] Із гострих скель проходи утворились,

18] Що до криниці свій проклали шлях.

19] Ми й стали тут, як скинуті лишились

20] Зі спини Геріона, і пішов

21] Поет наліво звідти, де спинились.

22] Йдучи, я вправо зрів новий захов,

23] Нових мучителів, нові страждання,

24] Які наповнювали перший схов.

25] Там чулось голих грішників ридання;

26] Багато з них назустріч нам ішло,

27] А інші - швидше нашого ступання.

28] Так римляни роздвоїли жерло

29] Моста на час святого ювілею,

30] Щоб тісняви між піших не було,

31] Й прочани струминою однією

32] До замку й до Петра туди текли

33] І другою вертали течією.

34] І тут, і там - я з хмурої скали

35] Спостерігав, як не один рогатий

36] Шмагав нещадно ззаду тих, що йшли.

37] Ах, перший же удар мастив так п'яти

38] Нещасним, що не важились вони

39] Ні другого, ні третього чекати.

40] Із тіней хтось наблизивсь до стіни,

41] І тут же я почав у думці ритись:

42] «Чи не здибавсь мені вже цей сумний».

43] Я зупинивсь, щоб краще роздивитись,

44] І мій вожай ласкавий дуже був,

45] Мені дозволив трохи відступитись,

46] Батожений цей голову нагнув,

47] Ховаючись, та прогадав, похмурий,

48] Бо я сказав: «І що ти цим здобув?

49] Ні, не змінив своєї ти натури,

50] Венедіко Каччанеміко; гріх

51] Який привів тебе на ці торттури?»

52] І тінь мені: «У підземеллях цих

53] Ти нагадав мені старі оселі

54] Й людей, моєму серцю дорогих.

55] Я той, хто раду дав Гізолабеллі

56] Повірить в те, що обіцяв маркіз.

57] То все брехня про зганьблені постелі.

58] З болонців не один я впав униз, -

59] Тут стільки наших загнано в закути,

60] Що чуєм ми силенну силу слів,

61] Які й од Савенни до Рено чути.

62] Якби цьому взнать докази схотів,

63] То скупість серця прагни не забути».

64] І чорт його тут батогом огрів,

65] Гукнувши: «Годі, бандуре огидний,

66] Вперед! На продаж тут немає дів!»

67] Я озирнувсь, де був учитель гідний,

68] І ми невдовзі з ним дійшли туди,

69] Де висувавсь уступ гребеневидний.

70] Ми легко піднялися до гряди

71] І рушили по ній у праву руку,

72] Лишаючи цю яму назавжди.

73] Коли звелись на мостову ми злуку,

74] Над шляхом, що був страдникам сумним,

75] Вожай сказав: «Постій і глянь на муку,

76] Яка тяжить над грішним людом цим,

77] Ти ще не бачив, що це тут за люди,

78] Бо йшов із ними в напрямі однім».

79] Під арку глянувши між скельні груди,

80] Відразу я помітив одного,

81] Що наче зневажав тягар осуди.

82] І вождь сказав без розпиту мого:

83] «Іде великий приклад страсотерпцям:

84] Ані сльози в очах сухих його.

85] Мов рицар виступає перед герцем!

86] Це той Ясон, що золоте руно

87] Узяв у колхів розумом і серцем.

88] Він перш до Лемносу привів судно -

89] А там порізали всі гнівноокі

90] Жінки чоловіків не так давно.

91] Пустивши в хід дари й слова високі,

92] Він звів там Ізіфілу чарівну,

93] Якою сестри зведені жорстокі,

94] Й лишив її вагітну й самітну.

95] Тож мука ця за гріх той знаменитий,

96] Ще й помста за Медею навісну.

97] Із ним ідуть всі інші дурисвіти.

98] Та досить роздивлятись перший діл

99] І тих, кого припало тут зустріти».

100] Туди ми вийшли вже, де другий схил

101] Перетинався стежкою вузькою,

102] Де на мосту лежав прадавній пил.

103] Тут чулись дужі пирхи над юрбою,

104] Що повнила собою другий рів

105] Й себе вдаряла власною рукою.

106] На вінцях же смердючий глей осів

107] Од випарів, що знизу йшли, зісподу,

108] І для очей нестерпні, й для носів!

109] Тут дно було тьмянисте, як в негоду,

110] Й, щоб яму всю належно озирнуть,

111] Мостом зійти ми мали по проході.

112] Тих місць ми досягли, куди, мабуть,

113] Гній звезенб з усіх відхідків світу,

114] І грішники в тім смороді гниють.

115] І тіль побачив я суціль облиту,

116] Немов хто гряззю голову обдав,

117] Й не знать, чи має маківку він бриту.

118] Гукнув мені він: «Може, ти гадав

119] Побачити в мені найбільш брудного?»

120] І я йому: «Як вірно я вгадав,

121] Тебе колись я бачив, та сухого

122] Алесьйо ж бо Інтермінеллі ти,

123] Тож і дивлюсь: караєшся ти строго».

124] Й себе він по макітрі ну товкти:

125] «В усьому винні ті слова лестиві,

126] Що мій язик не втомлювавсь плести».

127] Сказав вожай мій: «Очі неслізливі

128] Вниз опусти й знайди в юрмі тісній,

129] Яка так терпить кари справедливій,

130] Бридку задрипу в сморіднім багні,

131] Що дряпає собі лице руками

132] І то підскоче, то впаде у гній.

133] Таїс-блудниця то з її речами.

134] Як мовив гість: «Чи я годжусь тобі?»

135] Вона: «Ти чудо між чоловіками!»

136] Та досить бачили ми в цій юрбі.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

1] О волхве Сімоне, о жадні учні,

2] Господнє сотворіння пресвяте,

3] З добром заручене, ви, зла підручні.

4] За золото й срібло всім продаєте.

5] Вже треба, щоб про вас сурма дзвеніла,

6] Ви ж в третім схові кару несете.

7] Під нами далі вже була могила,

8] Коли ми вийшли на крутий місток,

9] І яма нам своє нутро явила.

10] О вишня мудросте, значний твій крок

11] У небі, на землі, у Пеклі злomu!

12] В твоїм-бо правосудді всім урок!

13] На стінах бачив я й на дні вузькому

14] Багровий камінь, круглий, весь в дірках,

15] Які були однакові в усьому.

16] Не ширшими здались в моїх очах

17] За ті хрестильні в любім Сан-Джованні,

18] Де кум держить малятко на руках.

19] Колись таку плиту при рятуванні

20] Втопаючого я розбив одну,

21] І ось - печатка на моїм зізнанні.

22] У вусті ходу в товщу кам'яну

23] У кожнім ноги грішника стриміли,

24] А тіло все суціль зайшло в стіну.

25] І кісточки яскраво пломеніли.

26] Так сильно корчилися пари ніг,

27] Що й вірьовки втримать не мали б сили.

28] Як не спалахує все жирне вмиг,

29] А полум'я лиш на поверхні дише,

30] Так тут вогонь од п'яток далі біг.

31] «Скажи, учителю, хто це сильніше

32] За інших корчиться від лютих мук, -

33] Спитав я, - й полум'я там червоніше?»

34] І він: «Як хочеш, не спускавши з рук,

35] Я пронесу тебе крутим цим схилом,

36] І сам почувеш його мови звук».

37] І я: «Тобі блага й мені є милим.

38] Ти знаєш те, що хочу я сказать.

39] Ти пан, і я твоїм корюся силам».

40] Тоді ми вийшли на четверту гать

41] І повернули вліво, вниз до ями,

42] Де зяють діри й полум'ям горять.

43] І добрий вчитель стис мене руками

44] І відпустив, як стали - не раніш -

45] Ми там, де грішник той сукав ногами.

46] «Хто б ти не був, що вниз чолом стирчиш, -

47] Почав я, - наче кіл, що хтось вбиває,

48] Печальний душе, скорб свою утіш».

49] Схилився я, мов чернець, що сповідає

50] Убивцю, той же, вчувши смерті гніт,

51] її за всяку ціну віддаляє.

52] А він гукнув: «Невже покинув світ,

53] Невже покинув світ той Боніфаций?

54] Чи список наш збрехав на кілька літ?

55] Ти, може, утомився від труднацій

56] З багатствами, що викрав ради них

57] Красуню й нею торг ведеш в палаці?»

58] Я наче той був, чий язик затих,

59] До нього бо звернулись незвичайно,

60] Він розгубився й був ні в сих ні в тих.

61] Віргілій мовив: «Ти відповідай-но:

62] Та я не той, не той, кого ти ждав!»

63] І раду цю я виконав негайно.

64] Тоді цей дух ногами замахав,

65] А там почав так жалісно зітхати

66] Й казав: «Навіщо ж ти мене чіпав?

67] Коли ти так хотів про мене взнати,

68] Що не злякали прірви кам'яні,

69] То знай, що я вдягав розкішні шати,

70] Що ведмедиха - мати є мені,

71] Що сам я піклувався про ведмежаток,

72] Копив добро - тепер я в гамані.

73] Під головою в мене тут - з десяток

74] Таких, хто симонією грішив,

75] Кому каміння не пече вже п'яток.

76] Давно б поверхню цю я залишив,

77] Коли б з'явився той, кого з тобою

78] Я сплутав, як уперш заговорив.

79] Та довше я стою сторч головою,

80] Пожежу чуючи в ногах лиху,

81] Аніж йому призначено судьбою.

82] Бо після нього весь в гидкім гріху

83] Від заходу йде пастир без закону, -

84] Той всіх обгонить на своїм шляху.

85] Новітньому подібний Іасону,

86] Описаному в Маккавеїв, він

87] Французького підтримку знайде трону».

88] Не знаю, може, злий був мій учин,

89] Слова ж на відповідь були готові:

90] «Якого скарбу ждав, скажи, взамін

91] Господь наш, як святому дав Петрові

92] Свої ключі? Наказ він мовив свій:

93] «Іди за мною!» - та й по цьому слові.

94] Петру та іншим не платив Матвій

95] Ні злотом, ні сріблом, як обережно

96] Посів він місце по душі кривій.

97] Тож стій отут, бо скараний належно

98] З чужим добром грабованим стирчи,

99] Як з ним на Карла бадьоривсь безмежно.

100] Якби не так я шанував ключі,

101] Поважані для всіх людей путящих,

102] Гаптовані у тебе на парчі,

103] То я б удавсь до виразів ще тяжчих,

104] Бо кривдить землю всю ваш хижий хист,

105] Підносить гірших, в грязь ввергає кращих.

106] Вас, пастирі, вже знав євангеліст

107] В тій, що на водах возсіда, байдужа,

108] Лиш блудствує з царями з різних міст.

109] А в ній, семиголовій, сила дужа

110] На десять рогів сяяла свята

111] Аж поки шлюбного любила мужа.

112] Тепер в вас віра срібна й золота;

113] Відміна та в вас од ідоловіра,

114] Що в нього Бог один, а в вас - до ста...

115] О Константине, тож не купіль щира,

116] А дар твій папі зло вчинив тяжке,

117] Що до багатства в них пропала міра».

118] І поки я співав йому таке,

119] Від сорому чи люті в хриплім реві,

120] Ногами виробляв він щось бридке.

121] Гадаю, що сподобавсь вожаєві,

122] Бо слухав він моїх уважно слів:

123] Були вони правдиві і життєві.

124] І тут руками він мене обвив,

125] До серця пригорнув, поніс угору

126] По тій дорозі, що й сюди привів.

127] Проніс мене крізь путь круту, сувору

128] Аж на високий арковий карниз,

129] Де вид у п'ятий схов одкрився зору.

130] І там мене, де спуск ішов униз,

131] Він бережно поставив на скелину,

132] Що неприступною була й для кіз,

133] Звідкіль побачив я нову долину.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

1] Нові покари я в тім самім ритмі

2] Оспівую в двадцятій пісні цій

3] Канцони першої - про втоплих в пітьмі.

4] Вже на круті схиливсь я камінці,

5] Щоб роздивитись дно глибоке долу,

6] Зволожене у слізнім озерці.

7] Й багато душ побачив, що по колу

8] Ходили, сльози мовчазні ллючи;

9] Так ходять в нас в процесіях спрокволу.

10] Я ще одне помітив, що, йдучи,

11] Вони тримають дивно підборіддя;

12] В них не на місці й шия на плечі.

13] Це з скрученими лицами поріддя

14] Лише назад примушене ходить,

15] Незмільне втративши очей повіддя.

16] Параліч може хворому скрутить

17] Потворно так на шиї м'язи й жили,

18] Що я не міг такого й уявить.

19] Хай Бог дає тобі, читачу, сили

20] Ума в цім місці зосередить міць.

21] А я не міг, щоб очі не сльозили,

22] Як вздрів спотворених тьму-тьмуцу лиць.

23] Та й їхніх сліз потік неуполимий

24] В них не по грудях біг, а між сідниць.

25] Притьма залився я й собі рясними,

26] На камінь спершись, і такі слова

27] Сказав вожай: «Невже ти теж із ними?»

28] Бо жаль до винних губить тут права:

29] Хто може бути злочинніший за того,

30] Хто винним перед Богом співчува?

31] Зведи чоло і очі на отого,

32] Під ким розсілась на очах фівян

33] Земля на крик: «Куди ти мчиш, для чого,

34] Амфіараю? Чом покинув стан?»

35] Та колісницю гнав він без упину,

36] Поки Мінос не взяв його у бран.

37] Дивись, він груди обернув на спину

38] За дерзкість, що хотів вперед все знать.

39] Тепер назад він знає путь єдину.

40] Ще зриш Тіресія, - він зрадив стать.

41] Із чоловіка жінкою зробився

42] І всю істоту мусив був мінять,

43] Аж поки знов з гадючим шлюбом стрівся,

44] Києм приборкав в гадах крові бунт

45] І в чоловіче пір'я знов одівся.

46] За черевом його іде Арунт,

47] Що в горах Луні, де на дні кар'єру

48] Каррарець вбогий обробляє ґрунт,

49] Житлом обрав із мармуру печеру,

50] Де міг побачить небо у зірках

51] І в далині морській струнку галеру.

52] А ця, в якої голова в кісках,

53] Хова від тебе невидимі груди,

54] А тіло все в шерстистих волосках, -

55] Ця звалась Манто, що блукала всюди

56] Й моя сподобалась їй сторона.

57] Отож про неї й повість в мене буде.

58] Побачивши, що зовсім самотна,

59] Вітчизну ж Вакха рабство осідає,

60] Світ за очі пішла собі вона.

61] В Італії прекрасній, в Альпах сяє

62] Те озеро, де йде до Манї путь.

63] Це озеро ім'я Бенако має.

64] Джерела, що їх з тисячу, мабуть,

65] Від Валькамоніки до Гарди, гони

66] Пеннінські вмивши, в озеро течуть.

67] Всередині, де сходяться кордони,

68] Благословляти пастирі б могли

69] Народ із Трента, Брешії й Верони.

70] Де береги у низині лягли,

71] Бергамці не зруйнують чи брешійці

72] Пескьєри гарні та міцні вали.

73] А надмір рідини, якого в шийці

74] Не вміщує Бенако, випада

75] І витіка, мов через вінця в лійці.

76] Текти почавши з озера, вода

77] Більш не Бенако, а вже Мінчо зветься

78] Аж до Говерно, де у По впада.

79] Одразу ж річка до рівнини ллється,

80] Там ширшає/стає на взір ставка,

81] А влітку сохне й смородом береться.

82] Сюди ішовши, дівчина жорстка

83] Серед боліт вподобала місцину,

84] Хоча рослинність там була й рідка.

85] Звела вона тут з слугами хатину

86] І віддалась чаклунству й ворожбі,

87] Аж поки не поклали в домовину.

88] Сусідні люди збилися й собі

89] На тому, що його, немов намисто,

90] Твань оточила, дикому горбі.

91] Щоб згадувану в бесідах врочисто

92] Засновницю ніхто з них не забув,

93] Нове назвали Мантуєю місто.

94] Притулок мій залюднений вже був,

95] Аж поки легковірність Касалоді

96] Безчесний Пінамонте обманув.

97] Кажу на те, щоб, чуючи в народі

98] Щось інше про походження землі

99] Моєї, знав ти - це брехня, та й годі».

100] І я: «Ти, вчителю, слова незлі

101] Промовив щиро на мою повагу,

102] Що іншу річ вподібню я золі.

103] Але скажи: на всю оцю ватагу

104] Чи не уздриш хоч одного, який

105] Мою до себе привернув увагу?»

106] Тоді мені він мовив: «Той, з щоки

107] Якого борода по темній спині

108] Спадає, в дні, як в Греції-таки

109] В колисці місце лиш було хлопчині,

110] Авгуром був, з Калхантом кораблі

111] Послав з Авліди по морській пучині.

112] Це Евріпіл, діла його незлі

113] Співа моя трагедія висока, -

114] її ж уривки знаєш чималі.

115] А ця от далі тіль кощавобока -

116] То Мікаеле Скотто; він митцем

117] Був у магичному дурінні ока.

118] Он Гвідо там з Азденте, з тим шевцем,

119] Який за дратвою, за копилами

120] Заходиться запізненным плачем.

121] Зриш грішниць, що, простившись з голками,

122] До чарів узялись через каприз,

123] Щоб чаклувать над зіллям та ляльками.

124] Але ходімо, бо сяйнув униз

125] Й, межі обох півкуль торкнувши зовні,

126] Склав Каїн за Севільєю свій хмиз.

127] Тієї ночі місяць був у повні.

128] Згадай лишень, що промені ясні

129] Вели тебе крізь чагарі безмовні».

130] Так, ідучи, він говорив мені.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

1] Так ми з моста на міст, багато вівши

2] Чужих моїй Комедії розмов,

3] Проїшли, щоб, зором глибочінь розкривши,

4] Ще на один поглянуть Лихосхов

5] В нових покарах і новій печалі;

6] Занадто чорним я його знайшов.

7] Як у Венеції, де в арсеналі

8] Взимі в'язка смола кипить, буя,

9] Щоб засмолити судна на причалі,

10] Що там стоять; і дехто обробля

11] Готове вже судно, а дехто маже

12] Борти мандрованого корабля,

13] Хто робить весла, хто канати в'яже,

14] Той ремонтує ніс, а той корму,

15] Хто ж на бізань, фок-мачту ладить тяжі, -

16] Тут не вогню, а вишньому уму

17] Завдячувала рідина кипінням,

18] Сочившись звідусіль у чорну тьму.

19] Смолу я бачив з булькотанням пінним,

20] І верх її шумливий то здіймався,

21] То опадав з бурхливим клекотінням.

22] Розглянуть я все пильно силкувався,

23] Та вождь, говорячи: «Дивись, дивись-но!», -

24] Відтяг мене відтіль, де я лишавсь.

25] Оглянувсь я, мов той, хто ненавмисно

26] Тікаючи від ворога учвал,

27] Все озирається зі страхом, звісно,

28] Оглянувся на шум страшних навал, -

29] І враз побачив - мчав на нас огидний

30] Диявол чорний по бескеттях скал.

31] Ах, та який же був він страховидний!

32] Невже такі бридкі всі хвостачі,

33] Як він, ширококрилий, прудкохідний!

34] На гострому високому плечі

35] Бридкого грішника держав і дряпав

36] На п'ятці шкуру в нього, несучи.

37] Гукнув з моста: «Гей, хто там з Лихолапів!

38] От старшина святої Зіти вам, -

39] Топіть його, а я назад почапав

40] У землю, де лише Бонтуро сам

41] Хабарничать нізащо не візьметься,

42] І з «ні» вам «так» за гроші зроблять там».

43] Жбурнув його, як завжди тут ведеться,

44] Й погнав назад; пес, пущений з ланця,

45] За злодієм так швидко не женеться.

46] А той пірнув і вирнув, та плавця

47] Чорти настигли, й кожен дав по тичці,

48] Із криком: «Ні Святого в вас Лиця,

49] Ані купань нема, як в Серкйо-річці!

50] Щоб не зазнав ти наших пазурів,

51] Сиди собі в смолі, як фрукт на дичці!»

52] Та й підчепили сотнею гаків,

53] Приказуючи: «Ти не будь докучним,

54] Чи стань одним з таємних шахраїв».

55] Так кухарі велять своїм підручним

56] Втопляти м'ясо гаком в казані,

57] Щоб не спливало й залишалось тучним.

58] І добрий вчитель мій сказав мені:

59] «Щоб не побачив хтось тебе одразу,

60] Сховайся за уступи кам'яні

61] Й не бійся, чуючи мені образу,

62] Бо від цієї чортівні я діл

63] Таких наслухався того ще разу».

64] А далі перейшов він мосту схил

65] І, шостого уздрівши схову ложе,

66] Нових набратись мусив мужніх сил.

67] З такою лютістю і так вороже

68] Не нападають пси на жебрака,

69] Що всюди жебрає, де тільки може,

70] Як біси вистрибнули з-під містка

71] Та й кинулись на нього із гаками,

72] Але він гримнув: «Геть, юрмо дерзка!

73] Хай вислухає той мене між вами,

74] Кому ясний моєї мови зміст,

75] А там, як зможете, тягніть до ями!»

76] Гукнули всі: «Хай вийде Лихохвіст!»

77] І вийшов він, лишивши решту-ззаду,

78] Й спитав: «Який тебе періщить хлист?»

79] «Чи, Лихохвосте, здумав ти до ладу,

80] Невже б то зваживсь, - вчитель мій сказав, -

81] Сюди прийти я, знавши вашу зваду?

82] Я з волі Божої сюди попав.

83] Отож не заважай, бо небо хоче,

84] Щоб іншому я шлях цей показав».

85] Пиха чортяча зникла неохоче.

86] Він розгубився, упустив свій гак

87] І мовив іншим: «Шкода, він проскоче».

88] Тут вождь мені: «О ти, що певно так

89] Сховався за уступ, з кутка зручного

90] Виходь, і хай тебе покине ляк».

91] І я підвівся і підбіг до нього,

92] Й чорти мене обстали у злобі,

93] І я боявсь їх зрадництва лихого.

94] Так, бачив я, тремтіли у журбі

95] Подолані, виходячи з Капрони,

96] В ворожій бачачи себе юрбі.

97] Припав я до вождя для оборони

98] Й в мерзотні пики утопив свій зір:

99] Добра не обіцяв їх зір червоний.

100] Гаки спустили й: «От завив би звір, -

101] Між себе мовили, - гучноголосо!»

102] Й відповідали: «То й гати до дір!»

103] Але на них поглянув гнівно й косо

104] Той чорт, що говорив з вождем моїм,

105] І вигукнув: «Облиш, облиш, Нечосо!»

106] А там сказав до нас: «Невільно цим

107] Уступом вам іти, бо арку шосту

108] Зруйновано не знати як і ким.

109] Щоб іншу путь вам відшукати просту,

110] Зайдіть в печери ближчої жерло,

111] Там вихід є ще до одного мосту.

112] Учора без п'яти годин було

113] Дванадцять сотень шістдесят шість років,

114] Як землетрусом міст той геть знесло.

115] Я шлю моїх оглянуть з усіх боків

116] І стан речей узнати в тім краю, -

117] Ви з ними йдіть; це захист ваших кроків.

118] Десятку, Бородо, збереш свою, -

119] Він став лічить: - Ти підеш, Злий Собако,

120] Й ти, Бахуре, й ти Росотопчію,

121] Й ти, Никлокриле, й ти, Старий Кусако,

122] Й ти, Ікло Вепряче, й ти, Труто-Змій,

123] Й ти, Неотесо, й ти, Дурний Чортяко.

124] По стежці смоляній ідіть самі,

125] А ті хай обминуть моста остачу

126] Й до переходу йдуть собі в пільмі».

127] «Ой леле, вчителю мій, що я бачу!

128] Ти шлях цей знаєш, сам зі мною йди, -

129] Промовив я, - вони ж несуть невдачу.

130] Коли ти обережний, як завжди,

131] То чом не бачиш, зле вони клопочуть

132] І поглядами зичуть нам біди?»

133] А він: «Не бійся, хай собі скрегочуть, -

134] Це проти тих, засуджених навік,

135] Що із смоли тут виринати хочуть».

136] І вирушили всі на лівий бік,

137] Але з них кожен перед Бородою

138] Поміж зубами висунув язик,

139] А той їм з заду прогрімів трубою.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

1] Я бачив вершників, які до бою

2] Ладналися з пихою в рівний стрій,

3] Але назад тікали із ганьбою;

4] Я бачив, ворог нищив навісний

5] Вас, аретинці; бачив я колони

6] Солдатів; бачив рицарський двобій

7] Під барабан, сурму, а чи під дзвони,

8] А чи на знак з високих башт фортець,

9] Місцевий або видний крізь кордони, -

10] Але ніде не бачив я, щоб грець

11] Обрав на свій сигнал просту волинку

12] Для всіх - чи піший то, чи верхівець.

13] Ми із чортами вийшли на стежинку

14] (Ну ж і компанія!), та зриш людей

15] Побожних в церкві, а п'яниць - у шинку.

16] Мій зір цікавився смолою, де

17] Хотів я бачить всі куточки схову

18] І всіх, хто шляхом вічних мук іде.

19] Немов дельфін, що хвилю вздрів, готову

20] Судно нещасне в вирах потопить,

21] Вистрибує з-під водного покрову, -

22] Так, прагнучи нестерпність мук зменшить,

23] Якийсь із грішників червону спину

24] Являв очам на блискавичну мить.

25] І наче жаби під жарку годину,

26] Лишаючи все тіло в глибині,

27] Самі лиш писки висувають з плину, -

28] Так скрізь чинили грішники сумні,

29] Але, щоб не зіткнутись з Бородою,

30] Ховались у киплячій гущині.

31] Я бачив - серце й досі рве журбою, -

32] Як забаривсь один і не пірнув

33] (Бува, лишиться й жаба над водою),

34] А тут Старий Кусака саме був -

35] Вчепився в кудли, зліплені страшенно,

36] І, як ту видру, сильно смиконув.

37] Їх імена узнав я достеменно,

38] Бо чув безперестанно кличі їх,

39] Коли вони звертались поіменно.

40] «Гей, Неотесо, пазурів кривих

41] Дай гостроту йому покуштувати!» -

42] Почулись голоси кількох із них.

43] І я: «Учителю, кортить спитати,

44] Хто із смоли киплячої там звівсь,

45] Як причепивсь до нього чорт рогатий?»

46] Мій вождь звернувся: «Звідки ти з'явивсь,

47] Коли?» - І дав той відповідь нам скоро:

48] «В Наваррськiм королiвствi я родивсь,

49] І мати віддала служить до двору.

50] А батько мій був майстром темних справ,

51] Згубив себе й майна велику гору.

52] Своїм я в короля Тебальдо став

53] І, надто захопившись хабарами,

54] У цей окріп нарешті я попав».

55] Тут ікло Вепряче йому зубами,

56] Які не сором мати й кабанам,

57] Відчути дав, які від бивнів шрами.

58] Попалась миша в лапи злим котам!

59] Та Борода, йому спочинок давши,

60] Промовив: «Кинь, йому ще я задам! -

61] Тоді звернувся до вчителя, сказавши:

62] - Як хочеш щось дізнатись, то спитай,

63] Поки не розшматований назавше».

64] І вождь: «Скажи, серед тутешніх зграй

65] Чи не трапляються якісь латинці

66] В смолі?» І той: «Ще мить тому, бодай,

67] З сусідом їхнім був я наодинці.

68] Куди приємніш бути із панком,

69] Ніж з тим, хто шле удари навздогінці».

70] Тут Бахур: «Годі ляпачь язиком!» -

71] Сказав, і гак у руку, як острогу,

72] Уп'яв, і видер з м'ясива шматком.

73] А Трута-Змій наміривсь теж у ногу

74] Встромити гак, але очей грозу

75] На нього звів десятник дуже строгу.

76] Коли ущухло трохи все внизу,

77] Мій вождь спитав того, чия неси́та

78] На рану скорб лила гірку сльозу:

79] «А хто була ця тінь, смолою вкрита,

80] Коли весь інший залишив ти люд?»

81] Він одповів нам: «То був брат Гоміта,

82] Той, що з Галлури. Зла і лжі сосуд, -

83] Над ворогами владарю своєму

84] Він учинив занадто легкий суд:

85] Усіх за гроші відпустив додому,

86] Як сам казав. Він був не рядовим,

87] А був царем у царстві тім брудному.

88] А логодорець Мікель Дзанке з ним

89] Веде розмову. Часто і охоче

90] Говорить кожен про сардінський дім...

91] Ой, гляньте, як зубами він скрегоче!

92] Я дечого б чимало розповів,

93] Але боюсь, що гаком полоскоче!»

94] Помітивши, що раптом підступив

95] Дурний Чортяка злий, начальник лютий

96] Промовив: «Птах лихий, вгамуй порив!»

97] «Покличу, якщо хочете почути, -

98] Так зляканий став мову знов вести, -

99] Тосканців та ломбардців з ями смути.

100] А лихолапам краще відійти,

101] Щоб не лякали злістю нас своєю.

102] А я, не сходячи із висоти,

103] Сімох покличу стежкою цією

104] Прийти, як свисну, як це робим ми,

105] Зринаючи з смоли дихнуть над нею».

106] Звів Злий Собака писок із слиньми,

107] Хитнувши головою, мовив: «Балуй,

108] Хитруне, та не памороч уми!»

109] А той, бо спритність мав таки чималу,

110] Сказав: «Вам добре з Хитруном таким,

111] Що віддає своїх вам на поталу!»

112] Тут Никлокрил, перечачи усім,

113] Гукнув йому: «Як пустишся навтіки,

114] Чи з бігом не зрівняюсь я твоїм?

115] Як над смолою крил розмах великий

116] Розкину, то і видно буде нам,

117] Чи встоїш проти нашої ти кліки».

118] Читачу, подивуйся чудесам:

119] Всі стали очі обертать поволі,

120] І перший, хто не довіряв словам.

121] Цього Наваррцеві було доволі,

122] Напружив ноги та й стрибнув собі,

123] Урятувавшись від лихої долі.

124] Усі аж скаженіли у злобі,

125] Й найгірше той, хто більшого дав маху.

126] Він кинувся, гукнувши: «Я ж тобі!»

127] Але дарма: бо крил гінких до страху

128] Не прирівняти: цей шугнув на дно,

129] А той в повітрі уподібнився птаху.

130] Навчилось каченя не так давно,

131] Як сокіл надлетить - мале у воду!

132] І той у гніві, що втекло воно.

133] Розлючений Росотопчій нагоду

134] Не проминув, щоб дати бій усім,

135] І полетів над ямою наброду.

136] Не стрівся він з хабарником метким,

137] Тож бойовисько розпочав гаряче

138] На цей раз із товаришем своїм.

139] А цей, лихий, як яструб той неначе,

140] Теж в нього пазурі встромив зо зла,

141] Та й впали разом в озеро кипляче.

142] Жара в смолі їх миттю розняла,

143] Та повернутися не мали сили,

144] Бо обліпила крила їм смола.

145] І Борода, як інші, посмутнілий

146] Звелів, щоб четверо в парній імлі

147] На той бік прірви помагати летіли.

148] І тут, і там всі сіли на землі

149] Й гаки простерли вгрузлим у мерзоті,

150] Що вже спеклись в розтопленій смолі.

151] І ми їх залишили у турботі.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

1] Самотнім, мовчки йти нам без супутніх,

2] Один за одним надійшла пора,

3] Як в міноритів прийнято покутніх.

4] Мені згадалась байка прастара,

5] Подібна тим подіям проречистим:

6] Езоп в ній вивів жабу та щура.

7] В «цю мить» і «зараз» схожість та ж за змістом,

8] Що в бійці тій і в баєчних рядках,

9] Коли поглянуть оком променистим.

10] А що думки по других йдуть думках,

11] То народилась з тої мислі друга,

12] І ось чому подвоївся мій страх.

13] Я думав так: «Лиш через нас наруга

14] Спіткала так їх і жорстоко, й зло,

15] Тож їх гризе і гіркота, і туга,

16] Що зло коли б їх дужче припекло,

17] Його б на нас зігнали і негайно:

18] Як зайцю з хортом, так би й нам було».

19] Волосся дїба стало незвичайно,

20] Коли назад я раптом озирнувсь,

21] І так сказав: «Учителю, сховай-но

22] Себе й мене, щоб кожен з нас позбувсь

23] Тих Лихолапів: не одну їх тушу

24] Уже я бачу, гнівом всяк надувсь».

25] І він: «Твоє лице не швидше мушу

26] Сприймає, хоч був би я й свинцевим склом,

27] Аніж твою поїняту страхом душу.

28] Думки одним в нас в'яжуться вузлом;

29] Мої з твоїми легко поєднати,

30] Тож до ухвали звів я їх притьмом;

31] Якщо доволі правий схил покатий,

32] То в дальший схов потрапимо за мить

33] І вороги не зможуть нас догнати».

34] Не встиг свою він мову закінчить,

35] Як я побачив - на простертих крилах

36] Рій демонів до нас чимдуж летить.

37] Мій вождь схопив мене (він був ще в силах!),

38] Як мати, що прокинулась в диму,

39] У стінах, від пожежі спломенілих,

40] Хапає сина та й біжить у тьму,

41] Турбуючись ним дужче, ніж собою,

42] Накинувши сорочку лиш саму.

43] Умить рвонувсь він до крутого звуоу,

44] Що обертавсь на косогір стрімкий

45] І замикав наступний схов стіною.

46] Не швидше наповняє лотоки

47] Перед млиновим колесом струмина

48] І з розмаху б'ють в лопаті струмки, -

49] Ніж ковзала учителява спина,

50] І він мене до серця пригорнув,

51] Не як товариша, як свого сина.

52] І лиш ногами землю він торкнув,

53] Як вискочили на скалу з розгону

54] Дияволи, та страх уже минув:

55] Бо вишній Промисл, давши в охорону

56] їм цю лише єдину - п'яту - з ям,

57] Наклав на вихід з неї заборону.

58] Блискучі тіні посувались там

59] Повільно, заливаючись сльозами,

60] Знесилені тяжким якимсь чуттям.

61] На кожній плащ із довгими кінцями,

62] Каптур на очі низько насувавсь, -

63] Отак в Колоньї вчинено з ченцями:

64] Плащ зверху золотом сяйним вкривавсь,

65] Але тяжким, свинцевим був зісподу,

66] Що Фрідріхів - солом'яним здававсь.

67] О вічний одяг для цього народу!

68] Пішли ми - вліво, як черга журна,

69] Вслухаючись у зойки й плач наброду.

70] Під тягарем, за одною одна

71] Йшли тіні, і супутника нового

72] Хода щокрок давала забарна.

73] Тож я вождеві: «Пошукай, на кого

74] З людей, ділами чи ім'ям значних,

75] Слід глянути, поки йде спуск полого».

76] Впізнав тосканську мову хтось із них

77] І вигукнув: «Чом женете в дорогу

78] Ви, що хапаєтесь між тіней цих?

79] Можливо, дам тобі я допомогу».

80] І озирнувся й мовив вождь: «Зістав

81] Ступні разом із ним і йдіть у ногу».

82] Спинивсь, побачив двох, чий вид являв,

83] Що допомога в них для нас готова,

84] Але вантаж і шлях їм заважав.

85] Наблизившись до нас, вони без слова

86] Оглянули від ніг до голови,

87] Й така почулась поміж ними мова:

88] «Як видно з рухів горла, цей живий,

89] Коли ж померлі, чом же їм, гордливим,

90] Як всім, не скручено плащами вий? -

91] Й до мене: - О тосканцю, нещасливим

92] Нам, лицемірам, запит серце стис:

93] «Хто ти такий?» - дай відповідь тужливим».

94] І я до них: «Я народився й зріс

95] Над любим Арно, у великім місті,

96] Те саме тіло я й сюди приніс.

97] Хто ж ви такі, що муки племенисті,

98] У вас, я бачу, по щоках струмлять?

99] Чому на вас ці тягарі злотисті?»

100] Один відмовив: «Так ваги гримлять

101] У жовтій та свинцевій оболонці,

102] Що терези від гир тяжких скриплять.

103] Ми з ним брати-веселуни, болонці,

104] Я - Каталано, Лодерінго - він;

105] Закликані як миру охоронці

106] До тебе в землю; слід, щоб був один,

107] А ми удвох служили так завзято,

108] Що Гардінго не видно з-під руїн.

109] Почав я: «О братове, вас узято...»

110] Й замовк, побачивши, що в три коли

111] Людину долі до землі прип'ято.

112] Мене помітив, зойки вмить зросли

113] Крізь довге бородище чорно-синє.

114] Брат Каталано вчув той крик хули

115] І мовив: «Цей, чий стогін знизу лине,

116] Упевнив фарисеїв сонм сліпий,

117] Що краще хай один за всіх загине...

118] Лежить він, голий, впоперек тропи

119] І терпить болі під важким ходінням

120] Від натискання кожної стопи.

121] Карався й тесть тим способом незмінним,

122] І радники, що слухались їх слів

123] І стали для євреїв злим насінням».

124] Я бачив, як того, хто так терпів,

125] Із здивуванням розглядав Віргілій,

126] Розп'ятого, який довічно скнів.

127] А там звернув слова до брата милі:

128] «Скажи, як добре ставлення твоє,

129] Чи вихід є якийсь на правім схилі,

130] Щоб швидше на бажання йти своє

131] І чорних ангелів нам не просити

132] Знести туди, де міст який не є?»

133] Сказав: «Скоріш, ніж можна уявити.

134] Тут є стіна великої гряди,

135] Що ям перетинає ряд розбитий.

136] Стіна ж та обвалилась, і туди

137] Ви можете піднятись по руїні,

138] Що вкрила схили й дно після біди».

139] Постояв вождь і по малій хвилині

140] Мені сказав: «Молов казки дурні

141] Той чорт, що гаком грішних бив по спині».

142] І брат: «В Болонї лічено мені

143] Гріхи диявола, їх цілу зливу ,

144] Наведено. Він - кат, отець брехні».

145] З обличчям, перекошеним од гніву,

146] Ходою вождь широкою пішов;

147] І, кинувши юрбу, сумну й тужливу,

148] Ступив я в слід вождевих підошов.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

1] Пори тієї в молодому році,

2] Коли під Водолієм Сонце йде

3] І ночі дням здають частину моці,

4] Коли полотна паморозь кладе,

5] Мов білий брат її, в поля просторі,

6] Та довго їм не влжати ніде, -

7] У селянина ж порожньо в коморі,

8] То він іде й глядить, і бачить лан

9] Весь білий, і об поли б'є у горі.

10] Й вертається, в сумний запавши стан,

11] Але отямившись від удару,

12] Виходить знов і крізь надій туман

13] Він бачить: світ змінився, мов од чару,

14] І радісно береться знов до справ -

15] Попастися жене свою отару.

16] Так вчитель мій страху мені нагнав,

17] Як на виду побачив я морщини,

18] Та він бальзаму рані серця дав.

19] Уже ми вийшли на моста руїни,

20] Й звернув до мене вождь лице ясне,

21] Що перше в нього бачив край долини.

22] Він, озирнувши груддя кам'яне,

23] І, начебто порадившись з собою,

24] Розкрив обійми і обняв мене.

25] Мов хто не скінчив з справою одною,

26] А дальшу взяв уже до голови,

27] Так він, мене піднісши над стіною

28] Уступу, намічав уступ новий,

29] Казавши: «Став на цей ти камінь ногу,

30] Та перше спробуй, може, він кривий?»

31] Ніхто в плащі цю б не пройшов дорогу,

32] Бо ледве й ми повзли на брили з брил,

33] Він - легко, я ж спирався на підмогу,

34] Якби із цього боку шлях на схил

35] Не був коротший тих, що їх долають,

36] Як вождь - не знаю, я ж - позбувся б сил.

37] Але тому, що Лихосхови мають

38] Покатість до криничного жерла,

39] Виходить, що вони стіну здіймають,

40] Щоб не однакова увись була.

41] Там врешті ми спинились, де кремнистий

42] Стрімчак повис, як ламана скала.

43] Став подих в мене кволий та нечистий,

44] Поки спромігся я шпиля дістать,

45] І мусив стомлений на камінь сісти.

46] «Тепер не час тобі ледарювать, -

47] Сказав учитель; - слави ні перина,

48] Ні подушка не в силі дарувать.

49] Коли бере безславних домовина,

50] Вони такий же залишають слід,

51] Як дим в повітрі чи на хвилях піна.

52] Зведися ж: втому подолати слід

53] В душі, яка здолає зло природи, ,

54] Як плоть важка не призведе до бід.

55] Ми маємо зійти на довші сходи;

56] Не досить нам лишити ці місця,

57] Якщо зі мною певно дійдеш згоди».

58] І звівсь я, вдаючи, ніби моя

59] Бадьорість більша, ніж була на ділі,

60] Й сказав: «Рушай, бо сповнивсь моці я!»

61] Ми вирушили по ще менш похилій

62] Урвистій скелі, по якій іти

63] Було ще важче, ніж на першій брилі.

64] Я розмовляв, щоб очі одвести,

65] Аж з ями голос раптом стало чути,

66] Та слів ніяк не міг я осягти.

67] То дивно, що не в силах був збагнути,

68] Бо ж на мосту стояв, якраз над ним.

69] А голос був розгніваний і лютий.

70] І я нагнувся, та очам живим

71] Крізь пітьму не пройти до дна жахного,

72] І я: «Учителю мій, перейдім

73] На другий бік, спустімся з мосту цього,

74] Бо хоч я звідси й чую - слух ступів,

75] Хоч і дивлюсь - не бачу ж я нічого.

76] У відповідь він мовив: «Я б хотів

77] Сказати, що хочеш чути: що високу

78] Слід просьбу вдовольнять без зайвих слів».

79] Зійшли із мосту ми із того боку,

80] Що поряд з восьмим сховом по стіні;

81] Цей схов явив картину нам широку:

82] І я побачив кублиця страшні

83] Огидних змій; од негоді цієї

84] Ще й досі кров холоне у мені.

85] Не слав же, Лівіє, землі своєї,

86] Де крім амфесібен є тьма потвор:

87] Келідри, ченкри, якули, фареї.

88] Ні стільки гиді, ні подібний мор

89] Не стрінуться ні там, де ефіопи,

90] Ні там, де хвиль червоних чути хор.

91] Торуючи собі між гадів тропи,

92] Крутились голі тіні без надій

93] Знайти чи схови, чи геліотропи.

94] На грудях в них хвости й голівки змій

95] Сплітались, тиснучи із болем спину

96] І руки в'яжучи вузлом на ній.

97] Найближчому до нас в одну хвилину

98] Туди, де шия з пліч в живих стирчить,

99] Змія, вкусивши, упустила слину.

100] Скоріш, ніж О чи /хто начертить,

101] Спахнув він і згорів, весь обернувшись

102] На попіл за якусь коротку мить.

103] І тільки він розсипавсь, розметнувшись,

104] Прийшов цей попіл сам з собою в стик,

105] Ув образі колишньому зімкнувшись.

106] Учені знають часу певний лік,

107] Що Фенікс хоч вмира, та кров в нім свіжа,

108] Коли надходить п'ятисотий рік.

109] Лиш сльози ладанні - у нього їжа

110] Та ще амом, не зерно, не трава,

111] А нард і мирра - в нього смертна хижа.

112] Мов той, хто падає і охлява,

113] Коли його на землю біс жбурляє,

114] Чи закупорюється голова,

115] Коли ж підводиться, все оглядає,

116] Тяжким припадком зламаний цілком,

117] Дивується і, дивлячись, зітхає, -

118] Так грішник встав над попелу горбком.

119] О, Божий суд суворий надто з нами,

120] Раз безліч мук вділяє багатьом!

121] Мій вождь спитав, хто він і звідки саме;

122] І той: «Недавно я з Тоскани зміг

123] Потрапить до цієї злої ями,

124] Звіряче, не по-людськи я поліг.

125] Так, мулом справді був: Я Ванні Фуччі -

126] Звір, і Пістойя - гідний мій барліг».

127] І я вождю: «Нехай про дні він луччі

128] Розкаже нам, за віщо кари ці;

129] Я знав його лихим в благополуччі».

130] Перш грішник не вважав, що тут співці,

131] Але, на мене звівши очі вперті,

132] Від сорому змінився на лиці

133] Й сказав: «Що ти страждання зриш відверті, -

134] Це найлихіше у моїй судьбі

135] І навіть гірше від самої смерті.

136] Відмовити не можу я тобі,

137] Сюди-бо я попав як тать із татів, -

138] Взяв посуд з ризниці я, далебі,

139] А іншого в крадіжці звинуватив.

140] Та щоб цьому не дуже був ти рад,

141] Якщо на вихід ти надій не втратив,

142] Ти слух свій прихили для дальших рад:

143] В Пістойї спершу влада «чорних» згине,

144] Та свій Флоренція поновить лад.

145] Марс пари з долу Магрського підкине

146] У тучі, як вмістилища покар,

147] І буря разом з громом всюди рине;

148] Почнеться бій з подертим клоччям хмар,

149] Яке втече по Піхтовому полю, -

150] Там «білих» остаточний жде удар.

151] Кажу це, щоб тобі завдати болю».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

1] Наприкінці розмови святокрадець,

2] Підвівши руки, дулі поробив

3] І крикнув: «Боже, ось тобі мій вкладець!»

4] Від того часу змій я полюбив:

5] Одна ті чорні заглушила звуки,

6] Мов кажучи: «А не кажи цих слів!»

7] А друга, оповивши йому руки,

8] Зв'язала у тугому їх вузлі,

9] Й не розірвать ніяк цієї злуки.

10] Пістойє, о Пістойє! Чом в золі

11] Ти не зникаєш у вогненних бурях,

12] Твоє закореніло сім'я в злі!

13] У жодному з пекельних кіл похмурих

14] Ще не траплявсь мені такий блюзнір,

15] Ні навіть той, хто впав на фінських мурах.

16] І той побіг, немов лавина з гір;

17] Я вздрів центавра - з пащі біла піна

18] І він кричав: «А де він? Де цей звір?»

19] Є, мабуть, у Мареммі половина

20] Тих змій, що збились там, де був конем,

21] До місць, де починалася людина.

22] Над тім'ям же нависши тягарем,

23] На плечах ширився, немов собака,

24] Дракон; із ніздрів дихав він огнем.

25] Учитель мій сказав: «Ти бачиш Кака,

26] Який колись під самий Авентін

27] Розлив озера крові, розбишака.

28] Давно не ходить із братами він,

29] Бо видував собі в них на додаток

30] Велике стадо з тучних луговин.

31] Не довго так збирав собі достаток:

32] Дав Геркулес йому сто раз дубця,

33] Хоч перший же вмертвив його десяток!»

34] Центавр завіз у даль свого їздця,

35] Й три духи підійшли під час розмови,

36] Їх не помітили б ні вождь, ні я,

37] Якби вони не вигукнули: «Хто ви?»

38] Тоді з нас кожен мову перервав,

39] Їх пильно роздивлялись був готовий.

40] З них на землі нікого я не знав,

41] Та голос до знайомства спричинився,

42] Бо раптом хтось чиєсь ім'я назвав,

43] Промовивши: «А Чанфа де подівся?»

44] І носа пальцем я собі торкнув,

45] Щоб вождь з увагою з тим духом вівся.

46] Не диво, коли ти це все почув

47] І віру ймеш, читачу, неохоче:

48] Я теж не вірю, хоч і сам там був.

49] І поки я втупляв свої в них очі,

50] Враз виповз шестиногий змії гидкий

51] Та на одного з них як не підскоче!

52] В середні лапи він забрав боки,

53] Передніми перехопивши кисті,

54] А там обидві укусив щоки

55] І задніми він стегна стис нечисті,

56] Між обома протнув свого хвоста,

57] І вгору звівсь по спині всій костистій.

58] Так плуц до стовбура не прироста,

59] Не глушить так, як ця гидка тварюка

60] Притиснулась до людського хребта.

61] Злились, як віск, людина і гадюка,

62] І постає в очах в нас не загин -

63] Забарвлених інакше тіл сполука.

64] Так барви зазнають в багатті змін,

65] Поки огонь не встиг папір пожерти, -

66] Уже не білий, ще й не чорний він.

67] А інші два, пізнавши образ стертий,

68] Волали: «Як, Аньєле, ти змінивсь!

69] Поглянь, - не два і не один тепер ти!»

70] На місці двох єдиний лик з'явивсь,

71] Бо й голови зімкнулися в єдину,

72] І вид новий од давнього різнивсь.

73] Руками лапи стали в ту хвилину,

74] Й не розпізнаєте, хоч як б'єтесь,

75] Живіт, литки, і стегна, й груди, й спину.

76] Колишній вигляд зник, розвіявсь десь,

77] І образ «Два й ніхто», що небезпеку

78] В собі ховав, змінився геть увесь.

79] Мов ящірка, що в нестерпучу спеку

80] Десь блимне блискавкою серед дня,

81] Перебігавши стежку недалеко.

82] Так, звідкись вистрибнувши, змієня

83] На одного й останніх двох насіло,

84] Все чорно-синє, наче перченя,

85] Вп'ялось в те місце, котре нам служило

86] Найпершим живлення провідником,

87] А потім впало вниз до ніг безсило.

88] Укушений аж остовпів притьмом,

89] Стояв, дививсь на змійку, позіхавши,

90] Як вражений недугою чи сном.

91] У змійку - він, та - в нього зір втуплявши,

92] Обоє дим пускали всім на страх,

93] Він - з рани, змійка з пащі виділявши.

94] Тож хай мовчить Лукан у тих місцях,

95] Де в нього зник Сабелл і з ним Нассідій,

96] Хай слуха, про який повім я жах.

97] Про Кадма й Аретузу хай Овідій

98] Мовчить, що на ручай та на змію

99] їх обернув, - не з мене будь завиді, -

100] Бо дві істоти у однім строю

101] Він не міняв, у нього два сосуди

102] Взаємно не міняли суть свою.

103] Тут безперервно зміни йшли усюди:

104] З хвоста в гадюки вила рознялись,

105] Той ноги звів, піднявши їх по груди.

106] Голінки й стегна щільно так злились,

107] Що вже ніхто не міг би й пригадати,

108] Чи щілина й була між них колись.

109] Хвіст набирив все більш тієї втрати,

110] Що той зазнав, а шкірний в них покров -

111] В змії м'який, а в мужа став лускатий.

112] Я бачив - лікоть у пахву ввійшов

113] І довші лапи у змії робились,

114] В людини ж руки йшли у глибший схов.

115] Дві задні лапи у змії скрутились

116] І вкупі стали членом потайним,

117] В нещасного ж дві лапи утворились.

118] Вкривав обох їх кольором новим

119] І переносив пасмами волосся

120] З одної голови на другу дим.

121] Одне з них впало, друге підвелось,

122] Та їх в'язав близьких очей огонь

123] В яким міняння пик розпочалося.

124] Той, хто стояв, розтяг лице до скронь,

125] І з зайвих решток речовин прилежних

126] Два вуха стало в розмірі долонь.

127] Що ж не сповзло назад з причин, залежних

128] Від обсягу, те збилось в носа гак

129] Та ще у губи розмірів належних.

130] Той, хто лежав, свій писок витяг так,

131] Що вуха вмить зайшли в покров лиснючий -

132] Подібне робить з ріжками слимак.

133] Язик, в людини цільний, балакучий,

134] Розпався навпіл, а жало, як є,

135] Стяглося, й зник раптово дим тягучий.

136] Душа, що втратила лице своє,

137] З сичанням голосним повзе тропою,

138] А той, заговоривши, вслід плює.

139] Він, повернувшись спиною новою,

140] До іншого: «Хай Бозо, як і я,

141] Поповзає стежею коловою!»

142] Так бачив я між сьомого сміття,

143] Що змінювалось все й мінилось гидко,

144] Й списав, можливо, щось не до пуття.

145] Хоч стомленим очам не дуже видко,

146] Й мій дух бентежився, в свої круги

147] Не так ті двоє тіней зникли швидко,

148] Щоб не впізнав я Пуччо Шкутильги, -

149] Із трьох лиш він був при своїм суціллі

150] І не позбувся виду чи ноги.

151] А другий - той, за ким скорблять в Гавіллі.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

1] Радій, Фйоренцо, ти така велика,

2] Що на землі й на морі б'єш крилом,

3] Та йде і в Пеклі слава стоязика!

4] Увагу поміж злодіїв п'ятьом

5] Віддав я вродженням твоїм, якими

6] Ти б не пишалась; криюсь я стидом.

7] Коли у сні годинами нічними,

8] Насниш ти правду, визнаєш, що за змін

9] Ждуть жителі у Прато й інші з ними.

10] Раз має статись щось (хоч би й загин!),

11] То хай би якнайшвидше мав він статись!

12] Бо тим він тяжчий, чим пізніший він.

13] Ми рушили; як мусили спускатись

14] На дно уступами, - по них тепер

15] Удвох з вождем ми мали видиратись.

16] І тут, між тріщин, каменів печер

17] Ми здерлись на стежину саїтнугу, -

18] Нога не йшла, щоб лікоть не підпер.

19] Засумував тоді й тепер сумугу,

20] Вернувши мислю бачених в юрбі,

21] І серце якомога я гальмую,

22] Щоб керівник був у його судьбі,

23] Й коли опорою зоря жива є

24] Чи ліпший хтось, - не заздрю я собі.

25] Мов селянин, який відпочиває,

26] В той час, як скрить лице своє пора

27] Тому, хто світ промінням осяває,

28] Як муха місце дасть для комара, -

29] Він бачить в світляках весь глиб долини,

30] Де лан оре і виноград збира, -

31] В стількох вогнях тієї ж вздрів хвилини

32] Я восьмий схов, як, бувши на мосту,

33] Побачив скрізь під ним страшні глибини.

34] Мов той, за кого учинили мсту

35] Ведмеді, бачив, як візок з Іллею

36] Вогненні коні мчали в висоту,

37] Саме лиш сяйво, ясністю своєю

38] Подібне на хмаринку неясну,

39] Десь високо вгорі понад землею, -

40] Так бачив я, вогонь снував по дну;

41] Хоч душі в нім горить не перестануть,

42] Не викривав із них він ні одну.

43] Я став на верх моста, щоб краще глянуть,

44] Й якби я не затримавсь на краю,

45] То легко міг би в тій безодні кануть.

46] І вождь, цікавість бачивши мою,

47] Сказав: «У цих вогнях є душі, й кожна

48] Зодягнена у пагубу свою».

49] «Учителю, - промовив я, - тотожна

50] Ця думка з баченим; передусім '

51] Скажи лишень мені, коли це можна,

52] Який то племінь із вершком двійним

53] Неначе ворожнечу ллє злостиву,

54] Мов Етеокл горить із братом в нім».

55] Він мовив: «Кару тут несуть правдиву

56] Улісс і Діомед; їх ремесло

57] До мсти веде їх, як вело до гніву.

58] В палаючий вогонь їх принесло

59] Сильце з конем, що відчинило браму,

60] Звідкіль шляхетне римське сім'я йшло;

61] Де'щамія, що в сльозах від страху

62] Ахілла, мертва, кличе в млі жадань;

63] Та ще Палладій, викрадений з храму».

64] «Якщо говорить це двійко палань,

65] Прошу, - сказав я, - вчителю, і знову

66] Прошу, і тисяч варте це прохань,

67] Не дай мені почути твою відмову

68] Тут зачекать рогатий пломінь цей,

69] На волю згляньсь, уклін зробить готову».

70] І він: «Оздоблює твоє лице

71] Достойна просьба, і її я вволю;

72] Не розмикай лиш губ своїх кільце.

73] Я сам казатиму; турботи й волю

74] Твої я знаю, ти ж для греків цих,

75] Мабуть, незбагнених поділиш долю».

76] Обравши мить і місце, вождь до тих,

77] Що саме сходили на схил пологий,

78] Звернув промову в виразах таких:

79] «О ви, одягнуті в огненні тоги!

80] Якщо вас гідний став я, поки жив,

81] Якщо вас гідний став я, скільки змоги,

82] Як я вести почав високий спів,

83] Не рухайтесь, і хтось хай скаже, чому

84] Та як загинув, як життя скінчив».

85] Гойднувшись, вищий ріг в огні старому

86] Став видавати гуркіт чималий,

87] Неначе грім у вихрі вітряному.

88] І, розхитавши свій вершок малий,

89] Немов крило для підймання й лету,

90] Заговорив і так сказав: «Коли

91] Я від Цірцеї, що мене в Гаєту

92] На цілий рік замкнула, відійшов

93] (Енея назва не пірнула в Лету),

94] Ні почуття до сина, ні любов

95] До батька, ні палкий вогонь сердечний,

96] Який до Пенелопи не холов, -

97] Не похитнули потяг небезпечний

98] Душі моєї - бачить в світ вікно,

99] Людську чесноту і порок конечний.

100] Я спорядив одне тоді судно

101] І в море вийшов із товаришами,

102] Які були зі мною заодно.

103] Проплив між обома я берегами

104] Іспанії й Марокко, сардів край,

105] Й між іншими в тім морі островами.

106] Уже в нас над чолом сріблився гай,

107] Коли у місце ми зайшли вузьке те,

108] Де Геркулес, щоб позначити край

109] Шляхам, стовпи поставив для прикмети,

110] Й пішов Севільї справа сад живий,

111] А зліва одійшли будови Сети.

112] «О браття, - мовив я, - пройшли вже ви

113] Крізь сотні тисяч лих на захід дальній!

114] Недовгий строк потратьте життєвий,

115] Що вам лишився, на відповідальні

116] Ще дальші подорожі в світ сумний,

117] Щоб вслід за сонцем, землі зріть печальні.

118] Тож пригадайте, ви чиї сини,

119] Бо ви народжені не животіти,

120] А знання й честь нести у світ ясний».

121] Недовга ця промова знаменитий

122] В моїх супутниках лишила слід,

123] І вже не знав я, як їх зупинити.

124] Кормою повернули ми на схід,

125] Зробили на шалений лет в просторі

126] Із весел крила й брали вліво хід.

127] Під іншим полюсом я всі вже зорі

128] Зрів уночі, а наші на очах

129] Зникали мало не цілком у морі.

130] Уп'яте сяяла на небесах

131] І гасла місячна стезя широка,

132] Відколи вийшли ми на смілий шлях,

133] Як несподівано гора висока

134] Замріла невиразно нам здаля,

135] Що вищою з усіх здалась для ока.

136] Зраділи ми, але нова земля

137] Зустріла негостинно, вітровінням

138] Ударивши у снасті корабля.

139] Кружило тричі нас води крутінням,

140] Вчетверте ж піднялась корма увись,

141] Униз же ніс пішов чиїмсь велінням -

142] І хвилі понад нами знов злились».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

- 1] Засяяв пломінь рівно, мов планета,
- 2] Помчав у далину і там заглух
- 3] Із дозволу привітного поета.

- 4] Коли наш зір принадив інший дух
- 5] Неясним звуком, що із нього рвався
- 6] І долинав до наших чуйних вух.

- 7] Як сицилійський бик, чий рев вчувався
- 8] На зойк того - і так тому і слід, -
- 9] Хто пильно збудувать його старався,

- 10] Ревів стогнанням жертв його обид,
- 11] Хоч, будши зроблений увесь із міді,
- 12] Здавалось, од страждань та болів, блід, -

13] Так, замкнені в палаючій боліді,

14] Говірку позичаючи в огні,

15] Слова з'являлись у туманній виді,

16] Та зрештою собі шляхи ясні

17] На вістрі язика знайшли в проході,

18] І ринули розбірні й голосні, -

19] Й почули ми: «О ти, хто в нашій роді

20] Ломбардським щойно чітко говорив,

21] Сказавши: «Йди лишень, із мене годі», -

22] Я б, може, пізно просьбу повторив,

23] Не пожалій спинитись на хвилину,

24] Як не жалію я, хоч би й згорів.

25] Як зараз впав ти в цю сліпу країну, -

26] Вгорі ж зосталась люба сторона

27] Латинська, що я втратив за провину, -

28] Скажи, чи мир в Романьї, чи війна?

29] Од гір, де Тібр почавсь, до стін урбінця

30] Лежить моя вітчизна чарівна».

31] Я ще уваги повен був по вінця,

32] Коли мій вождь із доторком легким

33] Сказав: «Промов йому, вшануй латинця».

34] І тут я волю дав словам таким

35] Без затримок тривалих чи обманів:

36] «О душе, скована вогнем палким!

37] Твоя Романья вся в серцях тиранів

38] Без воєн неспроможна й дня прожить,

39] А нині меч нікого там не зранив.

40] Равенна, як раніш, така ж лежить,

41] У ній орел Поленти загніздився,

42] І Черв'я під крилом його дрижить.

43] А край, що зрештою оборонився,

44] Де ліг француз кладовищем сумним,

45] В зелених лапах нині опинився.

46] А пес Веруккйо з песиком своїм,

47] Які Монтанью вбили так мізерно,

48] Скриплять зубами над шматком смачним.

49] Міста ж біля Ламоне та Сантерно

50] Під юним левом білого герба,

51] Що зазіхає на добро пажерно.

52] Той край, де Савйю плеться з-під горба,

53] Лежить собі між долом та горою,

54] Немов між волею й ярмом раба.

55] Але прошу тебе переді мною

56] Відвертим бути, як я щойно був,

57] Щоб не забувсь ти пам'яттю людською».

58] Вогонь, мугикнувши, ізнов хитнув

59] Своім колючим вістрям, і, не знаю,

60] Як саме сталось, зрештою загув:

61] «Якби я вірив, що відповідаю

62] Тому, хто знов побачить білий світ,

63] То мій вогонь би не тремтів без краю.

64] Та ми терпіти будем вічний гніт,

65] Тож віддаватись нічого химерам, -

66] Не боячись ганьби, я дам одвіт.

67] Я воїном був, потім кордильєром,

68] Повіривши у мотуз рятівний,

69] І віру цю святим сповило б флером.

70] Якби мене наш пастир головний

71] Не спокусив - хай злом йому помститься! -

72] Я розповім, як стався гріх страшний.

73] В житті, відколи зміг на світ з'явиться,

74] З дарунком нені з м'яса та кісток,

75] На вдачу був не лев я, а лисиця.

76] Таємних я доріг знав кожний крок

77] І так прехитру лаштував я пастку,

78] Що край землі здригався од чуток.

79] Коли побачив я останню частку

80] Своїм літам, то надійшла пора

81] Згорнуть вітрила і прибрать оснастку.

82] Утіхам давнім всім поклав я край

83] І дурня я прогнав, якого клеїв, -

84] Ах, я нещасний! - і вже бачив рай,

85] Та ватажок новітніх фарисеїв,

86] Що воював в місцях, де Латеран,

87] Не проти сарацинів чи євреїв;

88] Він ворогами мав лиш християн,

89] Які не здобували Акри сміло

90] Й не гедлювали в землях бусурман.

91] Зневажив він свій сан, святе все діло,

92] В мені ж - непоказний, сумирний чин

93] І мотуз, той, що геть ослабив тіло,

94] І як Сільвестра хворий Константин

95] З Сиратті кликав гоїти проказу,

96] Мене намірився закликать він

97] У нього люту вгамувать відразу.

98] І знітивсь я, не знавши, що робить:

99] Він нетверезим видався одразу.

100] А він казав: «Душі гризото, цить!

101] Я розгрішу тебе; хай ум багатий

102] Порадить Пенестріну як згубить.

103] Рай можу замикати й розмикати,

104] Ключі я маю для цієї мети, -

105] їх не хотів мій попередник знати».

106] Не міг до мене доказ не дійти,

107] Не втримав слів у власній обороні,

108] Й сказав: «Раз, отче, зняв із мене ти

109] Мій гріх, то удержись в такому законі:

110] Багато обіцяй, а менш роби, -

111] Й восторжествуєш на високім троні».

112] Франціск по мене злинув на гроби,

113] Та чорний херувим промовив руба:

114] «Облиш, бо він іде в мої раби!

115] Мені душа була у нього любя,

116] Відколи раду він лукаву дав!» -

117] І зараз же вхопив мене за чуба.

118] Він не розкаявсь, прощеним не став;

119] А каючись грішить - дільце мерзенне,

120] Є суперечність в цьому стані справ».

121] Ой лихо! Чудисько оте скажене

122] Мене за чуб схопило й додало:

123] «А ти й не бачив, що за логік з мене»? -

124] І до Міноса вкинуло, й чоло

125] Насупив той, хвостом крутнув по спині

126] Аж вісім раз, його куснувши зло,

127] Й сказав: «Вогонь - покара цій провині».

128] Тому я тут в скорботі й муці йду,

129] В огонь одягнений, як бачиш, нині».

130] І племінь в дальшу муку та біду

131] Посунув, змовкнувши, червонотілий,

132] Хитавши ріг свій гострий на ходу.

133] А я і вождь - ми разом поспішили

134] Звестись на кам'яної арки шар

135] Над ямою, де муками платили

136] Ті, хто на чварах наживав тягар.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

1] Хто, навіть вільними від рим словами,

2] Повісти міг би, скільки крові й ран

3] Побачив я на дні нової ями?

4] Тут мова лиш заводить нас в обман:

5] Бо наш словник ще дуже невеликий

6] І розум завузький збагнуть цей стан.

7] Якби звелись усі мерці й каліки,

8] Хто кров у благодатному крак>

9] Пулійському пролив під зойки й крики

10] Від рук троян; хто в довгому бою

11] Перснями заплатив данину волі,

12] Як чесний Лівій в книгу вніс свою;

13] Ті, хто відчув непереносні болі,

14] Що їх завдав дерзкий Роберт Гвіскард,

15] І ті, чиї кістки гниють поволі

16] Під Чеперано, де без алебард

17] Пулійці зрадили, й, не вдівши лати,

18] При Тальякоццо їх здолав Алард;

19] Коли б на одну купу поскладати

20] Всі кукси й шрами, - їх стократ затьмить

21] Той надто моторошний схов дев'ятей.

22] Побачив я того поміж страхіть,

23] У кого, мов у діжки не до вжитку,

24] Був розруб з губ до місця, чим смердіть.

25] Кишки звисали аж по саму литку,

26] Йшли нутрощі до темного мішка,

27] Де в кал надходить все, що є в спожитку.

28] На мене звівши очі хижака,

29] Розкрив свої він груди до скелета

30] Й сказав: «Дивись, розрубина яка!

31] Дивися на каліцтво Магомета!

32] А спереду йде стогнучи Алі, -

33] Спотворене лице - його прикмета.

34] Усі, хто тут несе в собі жалі,

35] Є сівачами розбрату й розколу

36] І йдуть, порубані, в жахливій млі.

37] А ззаду чорт рубає всіх посполу,

38] Бо грішники гуртом повз нього йдуть,

39] Шматує лезом він усіх спрокволу,

40] Коли вертається скорботна путь.

41] У нас, допоки дійдемо до нього,

42] То всі ушкодження і заживуть.

43] А ти хто, що по краю кам'яного

44] Йдеш гребеня, ти, може, відтягти

45] Гадаєш строк покарання страшного?»

46] «Не вмер він ще, і не гріхи стягти, -

47] Сказав мій вождь, - його повергли в сушу, -

48] Бажання все самому осягти.

49] Умерлий, я його проводить мушу

50] Крізь Пекло, з кола в коло всіх принук, -

51] Це так, як те, що бачу твою душу».

52] Спинив їх з сотню тої мови звук.

53] Всі, роздивляючись мене єдино,

54] Від подиву забули гіркість мук.

55] «Під ясным сонцем братові Дольчіно,

56] Щоб не зарано впав на наш поріг,

57] Перекажи таке, жива людино:

58] «Готуй припаси, бо глибокий сніг

59] Новарцю стане за підмогу, й з нею

60] Боротись довго ти б уже не зміг». -

61] Підвівши ногу трохи над землею,

62] Промовив Магомет такі слова,

63] Ступнув та й рушив стежкою своєю.

64] Той, в кого з одним вухом голова

65] Була обкарнана на повну силу,

66] Відтятий ніс і зрізана брова,

67] Спинивсь, бо мову вчув для себе милу,

68] Як всі, у здивуванні похиливсь,

69] Розкрив горлянку, з крові потемнілу,

70] Й сказав: «Ти не за гріх сюди зваливсь,

71] Я в тій землі, де знають всі латину,

72] Стрічав тебе, якщо не помиливсь.

73] Ти П'єра пригадай да Медічину,

74] Коли повернешся у чарівну

75] Поміж Верчеллі й Маркабо долину,

76] Ти попередь у Фано сивину

77] Мессера Гвідо з Анджолелло в парі, -

78] Бо прозираєм істину одну, -

79] Що скинуть їх за борт в мішку по сварі

80] Біля Каттоліки на дно руде

81] При зрадному тиранові-почварі.

82] Між Кіпром та Майоркою ніде

83] Не здивувавсь Нептун з таким пороком,

84] Хоч вільно там пірат судно веде.

85] Цей зрадник, що одним лиш бачить оком

86] І править в землях, що їх мій сусід

87] Повік минав би якнайшвидшим кроком,

88] До себе звабить їх, мов для бесід,

89] Але вітрам фокарським необорим

90] Вже їм було б молитися не слід».

91] І я йому: «Щоб світом я просторим

92] Розніс про тебе звістку між людьми,

93] Скажи: хто це з таким печальним зором?»

94] Тоді він щелепи розняв самі

95] Сусіду, що ішов сумний, в мовчанні,

96] І вигукнув: «А він тепер німий!

97] Це ж він згасив у Цезаря в вигнанні

98] Весь сумнів, бо кого, мовляв, жде трон,

99] Той гаятись не мусить у ваганні.

100] Ой як стогнав, коли його закон

101] Позбавив язика, як плакав з туги

102] Колись швидкий на мову Куріон!

103] Пліч-о-пліч рештки рук підносив другий

104] У темряві, поміж калічних зграй,

105] З лицем, аж почорнілим од напруги,

106] Вигукуючи: «Моску ще згадай,

107] Який сказав: «Раз почали - скінчімо!»

108] І тим приніс біду в Тосканський край».

109] А я додав: «А в дім твій - смерть, всім зримо!»

110] Й, примноживши страждання, видав виск

111] Та й знову з криками подався мимо.

112] А я, вдивившись в дивовижний тиск,

113] Таке побачив, що розповідати

114] Без свідків я б не взяв на себе ризик,

115] Коли б не людська совість: цей вожатий

116] До мене руку із щитом простер,

117] Щоб чистого душею захищати.

118] Побачив я й мов бачу дотепер,

119] Як стежку тіло безголове стеле

120] У стаді покалічених химер.

121] І голову несе воно, дебеле,

122] В простягнутій руці, немов ліхтар,

123] І стогне болісно вона: «Ой, леле!»

124] Він сам собі світив, немов пожеар,

125] І був один у двох і двоє в однім,

126] А як - це знає лиш правічний цар.

127] Він зупинився під мостом безводним

128] І руку простягнув свою увись,

129] Щоб зблизитись до нас лицем холодним

130] І мовити: «На мене подивись,

131] Між мертвих дишеш, як живе все диха,

132] Ти згляньсь на тих, що в муці тут злились.

133] Коли ж з мого ім'я всім буде втіха,

134] То знай, що я Бертран де Борн, який

135] Призвів малого короля до лиха.

136] Я сина з батьком ятрив на сварки, -

137] Незгірш Ахітофел Авессалома

138] З Давидом збурював на бій гіркий.

139] Нарешті мозок мій скувала втома,

140] Бо він був зрубаний мечем з хребта

141] Й для нього решта тіла незнайома,

142] Така була мені покара й мста».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

1] Великий натовп цей і ці терзання

2] До того обпоїли зір мені,

3] Що підступали із грудей ридання.

4] Віргілій же: «Що бачив ти на дні?

5] Чому ти роздивлятися готовий

6] Ці тіні покалічені, страшні?

7] Тебе ж не притягали інші схови,

8] І там же ти не зупинивсь ніде.

9] На двадцять дві аж милі ці закови.

10] А місяць вже під наші ноги йде,

11] Лишивши обмаль часу нам на жалі,

12] Багато ще небаченого жде».

13] «Якби ти знав, - я мовив у печалі, -

14] На що я зором націляв своїм,

15] Ти сам би не велів мені йти далі».

16] Але він рушив, я пішов за ним,

17] Розмову слухавши, на зміст багату,

18] А там додав: «У цім дуплі бруднім,

19] Де зір мій прагнув одшукати втрату,

20] Напевно, і мій родич зотліва, -

21] Він платить за гріхи велику плату».

22] Тоді сказав учитель: «Постривай,

23] І думка хай твоя над цим не б'ється,

24] Бо он його майнула голова;

25] Я бачив все, як він між тіней в'ється,

26] Гукає щось, погрожує тобі,

27] І чув, що Джері він дель Белло зветься.

28] А ти не помічав його в юрбі

29] Й, цікавлячись лиш владарем Отфору,

30] Не подививсь на родича в клятьбі».

31] «О вождю мій, він смерть мав наглу й скору,

32] Яку не відомстили, - мовив я, -

33] Ті, що несуть ганьби тяжкої гору,

34] Не змила кров йому гидка сім'я,

35] Тому ми і зустрілися чужими, -

36] Тож співчува йому душа моя».

37] Наблизились з розмовами такими

38] До скелі ми, і схов новий цей нам,

39] Коли б світліш було, до дна б став зримий.

40] Коли зійшли ми над останню з ям

41] Тих Лихосховів, і юрма безруха

42] Одкрилася здивованим очам, -

43] Розлігся лемент не одного духа,

44] Мов зойки караних з ста тисяч диб,

45] Тож затулив собі міцніш я вуха.

46] Такі знялися б стогони, коли б

47] У серпні всі лікарні в Вальдік'яні,

48] В Мареммі, на Сардинії у глиб

49] Занурити у звалище на твані.

50] Такий нестерпний дух сюди проник,

51] Мов гній зібрався в непромитій рані.

52] Ми підвелися на останній стик

53] Довгастої скали, звернувши вліво,

54] І погляд мій, що до імлі вже звик,

55] Проїшов до дна, де Богу незрадливо

56] Слугує Справедливість, бо велить

57] Фальшівникам каратися жахливо.

58] Не знаю, чи було сумніше зрїть

59] В Егіні, як людей, тварин до миші

60] Лихе повітря, сповнене страхїть

61] Заразних, вбило все, що тільки дише,

62] І винищило всіх, хто був живий,

63] Та знову людство, як поет нам пише,

64] Пішло уже від сім'я мурашви, -

65] Ніж бачити у цій жахній долині

66] Стражданнями заповнені рови.

67] Хто на живіт упав, а хто на спині

68] Лежав сусідовій, ті ж, мов козли,

69] Угору видирались по стежині.

70] Ми крок за кроком мовчазні ішли,

71] Дивуючися дивом стрічним трупам,

72] Що свого тіла звести не могли.

73] Побачив двох, що підпиравсь, як слупом,

74] Сусідом кожен, сидячи, цілком

75] Від пальців ніг до тім'я вкритий струпом.

76] Не бачив я, щоб працював скреблом

77] Бистріш слуга, як пан не терпить ждати,

78] Чи сторож, змінюючись перед сном,

79] Ніж кожен шкіру дер собі, затятий,

80] Та розривав сверблячі пухирі,

81] Щоб хоч на мить полегшення дістати,

82] І так шкребли по скровленій корі,

83] Як з коропа луску зчищають вміло

84] Або з ляща на чорному дворі.

85] «О ти, що дряпаєш і рвеш злютіло, -

86] Почав мій вождь до одного із них, -

87] Мов кліщами, руками власне тіло,

88] Скажи, латинців чи нема яких

89] Між вами, хай же ти не поламаєш

90] Повіки нігтів для трудів таких!»

91] «Латинці ми, яких ти розглядаєш, -

92] Обидва, - відповів він із плачем, -

93] Ти ж будеш хто, що пильно так питаєш?»

94] І вождь мій мовив: «Ми разом ідем

95] Із ним, живим; я вийшов у дорогу,

96] Щоб Пекла показати весь об'єм».

97] Забувши про взаємну допомогу,

98] У мене кожен, тремтячи, вдививсь

99] Як і всі ті, що чути мали змогу.

100] Мій добрий вчитель ближче нахилився,

101] Сказав: «Скажи їм, що в думках витає».

102] Я й розпочав, пораді підкоривсь:

103] «Хай вічно ваша пам'ять не зникає

104] У першім світі, де людський є плід,

105] Хай під сонцями багатьма сіяє!

106] Скажіть, звідкіль ви і який ваш рід,

107] А що в броні ви з лусочок-мерзенниць,

108] То вам цього стидатися не слід».

109] «Я був з Ареццо, і Альберо-сьєнець, -

110] Сказав один, - мене вогню віддав,

111] Та не за те сиджу в найглибшім з донець.

112] Я, правда, з ним якимось жартував:

113] «Літатъ я вмю летом небувалим», -

114] А він, глупак, до цих цікавий справ,

115] Хотів навчитись, та не став Дедалом.

116] І той, кому доводивсь як синок,

117] Звелів мене згубить вогненным палом.

118] Мінос же, що не робить помилок, -

119] А що в алхімії досяг я висі, -

120] В цей схов послав мене на вічний строк».

121] І я сказав поетові: «Дивися,

122] Який пихатий съєнський весь народ!

123] Французи - й ті не так би повелися!

124] А другий прокажений гріховод

125] Таке тоді мені додав: «Крім Стрічки,

126] За скупість гідного всіх нагород;

127] Та й Нікколо, що сім'я вніс гвоздики

128] Найперший в ґрунт, а із садових див

129] Линули урожайні втішні ріки;

130] Ще й товариство, у яке вгатив

131] З Ашани Качча землі всі з садами,

132] Засліплений же розум загубив.

133] Щоб ти довідавсь врешті, хто це саме

134] Кепкує тут із сьєнців залюбки,

135] Хай очі в тебе ще добавлять тями

136] Й впізнаєш ти Капоккйо тінь, який

137] Алхімією підробляв метали;

138] Пригадуєш, я змалку був такий

139] І в мавпуванні став мастак чималий».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

1] В часи, коли Юнона відомщала

2] Семели гріх на Фівах, коли, страх

3] Із неба несучи, в доми їх мчала,

4] Цар Атамант із безумом в очах

5] Свою дружину вздрів з двома синками,

6] Яких вона тримала на руках,

7] Гукнув: «Даваймо зловимо сітками

8] Левицю з левенятами!» - і враз

9] Схопив маля залізними руками,

10] І, здійснюючи владарки наказ,

11] Леарха взяв розчерепив об стіну;

12] Втопилась мати з другим воднораз.

13] Коли фортуна кинула в руїну

14] Троян, щоб не лишилось і знаку,

15] І царство й цар знайшли свою кончину.

16] Гекуба впала у журбу тяжку,

17] Коли уздріла вбиту Поліксену

18] І сина Полідора на піску.

19] Залишив розум матір полонену,

20] Й завалувала псицею вона,

21] Свою судьбу жаліючи шалену.

22] Проте, ні Фів, ні Трої лють жахна

23] Не людям лиш, а й звірам, що на волі,

24] Ніколи не була така страшна,

25] Як лють, що виявили тіні голі,

26] Які, кусавши, бігли навпростець,

27] Мов свині, коли хлів повалять долі.

28] Одна Капоккйо уп'ялась в хребець

29] Зубами і під стогони великі

30] У дальній потягла його кінець.

31] І аретинець: «Той це Джанні Скіккі, -

32] Промовив тремтячи, - що нас усіх

33] Лякають у ньому ці скоки дикі».

34] «О, - мовив я, - поки зубів своїх

35] Він не встромив у тебе, то повинна

36] Піти в нас мова про шаленця гріх».

37] І він мені: «Душа це старовинна

38] Тієї Мірри, що її стряса

39] До батька досі ще любов злочинна.

40] Щоб согрішити з ним, оця краса

41] Себе так підробила в скромній шаті,

42] Як той, хто там далеко десь куса».

43] А той під Бодо підробивсь Донаті,

44] Кохавшись в пані табунів самій,

45] В його ж і заповіт писав кімнаті.

46] Коли скажених двоє цих у тьмі

47] Забігли десь, зустрічні та попутні

48] До себе привернули погляд мій.

49] Одного бачив: мав би форму лютні,

50] Коли б відрізати все від паху вниз,

51] Де почались роздвоєння відчутні.

52] З водянки, від якої він не ліз,

53] Не те що не ходив, живіт роздуто

54] Ще вище лиць, набряклих геть від сліз.

55] Так рот йому роздерла спрага люта,

56] Що ця губа, здавалось, вверх летить,

57] А та лягла на підборіддя круто.

58] «О ви, що всюди можете ходити,

59] І тут, як по землі, йдете так само, -

60] Промовив нам він, - згляньтесь, поглядіть

61] Як мучиться тут майстер ваш Адамо!

62] Був на землі бенкет суцільний, пир,

63] А тут діймає спрага - дика прямо!

64] Струмки, які від Казентінських гір

65] Біжать зеленими лугами в Арно

66] Й каналом розрізають вогкий шир,

67] Ввижаються весь час мені - й не марно,

68] Бо сушить їхній блиск ще більш мене,

69] Хоч виглядаю я і так почварно.

70] Суворий суд, що з кривди не схитне,

71] Для мене визначив щабель карання,

72] І часто дух мій візьме та й зітхне.

73] Я там, в Ромені, брав на підробляння

74] Монети із Хрестителем ясні,

75] І тілу мить в огні була остання.

76] Якби побачив душі я сумні

77] Тих Гвідо, Алессандро та їх брата, -

78] Й фонтана Бранди не шкода мені!

79] Тут одного десь тіль блукає, клята,

80] Як вірить тим скаженим бігунам, -

81] Та що я вдію, бо нога - як втята!

82] Якби то легкість повернуть ногам,

83] Щоб крок ступить в сто літ я був би в силі,

84] Уже давно я мандрував би там,

85] Шукаючи його в огидній гнилі,

86] Хай обводу всього, навкруг бери,

87] Миль з одинадцять, впоперек - з півмилі.

88] Це ж через них попав я до діри -

89] Примушували карбувать флорини,

90] Що мали домішок каратів з три».

91] І я: «А хто ці двоє? В чім їх вини?

92] Як взимку змочена рука, димлять,

93] Праворуч там, людина до людини».

94] «Такими їх застав, коли з проклять, -

95] Сказав він, - прірва ця мене вхопила.

96] Ніколи брехень їм вже не казать.

97] От ця шахрайка Йосифа губила,

98] А грек, шахрай Сінон згубив троян;

99] Пропасниця ж смердюча все убила».

100] І той вже вскочив у злоби туман

101] І в гніві, з маху, скільки стало сили,

102] У пузо бахнув, як у барабан.

103] А майстер той Адамо, роздобрілий,

104] Його в одвіт у пику затопив,

105] Бо мав кулак не надто обважнілий,

106] Приказуючи: «Хоч не з ряду бив,

107] Бо рухатись мені не дуже зручно,

108] А все ж удар не надто ослабів».

109] А той відмовив: «Трапивши невлучно

110] У пломінь, ти не квапив ніг прудких,

111] Коли монету карбував поштучно».

112] Товстун же: «Правда йде зі слів твоїх,

113] А чи слова ти правди говорив ці,

114] Коли за правду мав троянець їх?»

115] «Брехав я в слові, ну, а ти в карбівці, -

116] Сказав Сінон, - тож ти життя й знання

117] Віддав, щоб жить на чортовій верхівці».

118] «Клятвopорушнику, згадай коня, -

119] Відмовив черевань, - і тим карайся,

120] Світ пам'ята тебе до цього дня».

121] «А ти від спраги лютої старайся, -

122] Промовив грек, - налить живіт бурди

123] І черевом, як плотом, прикривайся!»

124] Тоді-монетник: «В тебе, як завжди,

125] Мерзоти повен рот, на гідь багатий,

126] Бо спрагу чую й дмуся од води,

127] Ти ж весь в жару, горить язик проклятий,

128] І дзеркало, в яке дививсь Нарцис,

129] Ти б без запрошення почав лизати».

130] Що інтерес до спору в мене ріс,

131] Учитель мовив: «Що тобі в цім диві?

132] Ще трохи - й я цього б не переніс».

133] Коли сказав мені він так у гніві,

134] Я озирнувсь, і стид мене пойняв;

135] Ще й досі у душі він соромливій.

136] Мов той, хто лихом снів, як сон змагав,

137] І, щоб те снилось лиш, він мріяв спавши,

138] Бо переплутував з уявним яв, -

139] Таке ж і я чинив, блага́ння славши

140] Від серця, щобб мені пробачив він,

141] І, що я прощений уже, не знавши.

142] «І менший сором більшу із провин, -

143] Сказав мій вождь, - спокутує звичайно,

144] Й тобі журитися нема причин.

145] І пам'ятай, що стану я негайно

146] З тобою, в разі доля допусса,

147] Подібні свари слухать непотайно.

148] Воліть їх слухать - воля то низька».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

1] Язик той, що завдав мені страждання,

2] Від чого сором в мене ріс і ріс,

3] Одразу ж вгамував мої вагання.

4] Так я чував, - був у Ахілла спис

5] Від його батька, що у час той самий

6] І рани завдавав, і ліки ніс.

7] Залишили ми ті злочасні ями,

8] Обходячи по краю без доріг,

9] І не обмінювалися словами.

10] Похмурий день на відпочинок ліг,

11] Я бачив кепсько, мов крізь сутінь ночі.

12] Раптово я почув - звучав десь ріг;

13] Він заглушив би грім, що з хмар гуркоче

14] Між блискавок та дощових гірлянд, -

15] І спрямував туди свої я очі.

16] Коли під натиском невірних банд

17] Великий Карл втрачав братів по зброї,

18] Так моторошно не сурмив Орланд.

19] Звернувши зір в бік музики різкої

20] Й побачивши немов громаддя веж,

21] Я: «Вождю, тіль фортеці то якої?»

22] І він мені: «Уяву не бентеж,

23] То далина тебе ввела в оману,

24] Ти ж хочеш бачити і в пільмі теж.

25] От станем ближче, вийде все з туману,

26] І сумніви розвіються умиць.

27] Отож тебе я й підганяти стану. -

28] Почав, за руки взявши, говорить: -

29] Щоб знову в прикрий не упав обман ти

30] Й даремно не лякався тих страхіть,

31] Тож знай, що то не вежі, а гіганти

32] До пупа видимі навкруг жерла.

33] Ми підійшли уже. Тепер поглянь ти».

34] Як, поки хмарна розтає імла,

35] Наш зір у темряві ще неглибокій

36] Те розрізня, де досі муть була,

37] Так ми пішли по стежці неширокій,

38] Спускаючись у ще хмурніший край,

39] І меншав мій обман, і ріс неспокій,

40] Бо, мов у вежах вся стіна стара

41] В Монтереджоне, як ведеш очима, -

42] Криничний так обстали грізно край

43] Ті вежі, половина тіла зрима

44] Жахних гігантів, що донині їм

45] Грозить Юпітер, в час, коли він грима.

46] Угадував я під лицем страшним

47] І плечі, й груди, й живота частину,

48] І руки понад краєм кам'яним.

49] Природа, створюючи без упину

50] Істоти різні, права все ж, свята,

51] Катів не давши Марсові в дружину.

52] А, творячи слона або кита,

53] Не кається, вдоволена собою,

54] І в цьому видна мудра простота.

55] Коли ж до сили разом із злобою

56] Буває додається й ум тямкий, -

57] Людина позбавляється спокою.

58] Був грубий в нього й довгий вид такий,

59] Як шишка близ Петра святого в Римі;

60] Належних розмірів були й кістки.

61] До лоба в половині тіла зримий

62] Один на одному б не дотяглись

63] Три фризи, велетні ці незборимі.

64] Від стегон тридцять п'ядей би вляглись

65] До місця - так прикидував кришталь мій, -

66] Де щільно застібки в плащі зійшлись.

67] «Рафель маї амек ізабі альмі!» -

68] Оглушно заревів страшений рот,

69] Не назвичасний в ніжнішій псалмі.

70] І вождь до нього: «Душе нечеснот,

71] За ріг берися, ним ти краще скажеш,

72] Як мучить злість чи інша із гризот.

73] Обмацай шию і на ній пов'яжеш

74] Дебелий ремінь, душе туману,

75] Тоді і ріг на ньому ти підважиш. -

76] До мене ж: - Це Немврод. Свою вину

77] Він зна. Через діла його нікчемні

78] Ми маєм в світі мову не одну.

79] Та годі з нас: розмови з ним даремні,

80] Бо як йому нікого не збагнуть,

81] Так і його слова для інших темні».

82] Ми подались ліворуч в дальшу путь

83] Й побачили за постріл арбалета

84] Гіганта, що його долала лють.

85] Хто дужчий поборов цього атлета,

86] Не знаю, - знов, щоб не чинив наруг,

87] Рука та - на живіт, ця - вздовж скелета,

88] І велетенське тіло все навкруг,

89] У нього відбираючи свободу,

90] Аж п'ять разів обвив тяжкий ланцюг.

91] «Гордій вважав, що ствердить зверхність роду,

92] Як на Юпітера він зазіхне, -

93] Сказав мій вождь, - от має й нагороду.

94] Це Ефіальт - він витворяв страшне,

95] Коли богам гігант був страховитий,

96] А нині й пальцем не поворухне!»

97] І я йому: «Хотів би я узріти,

98] Який він, той незмірний Бріарей,

99] Якби дозволив це мені зробити».

100] Він відповів: «Тут близько є Антей,

101] Він вільно розмовляє, без кайданів,

102] І послугу він зробить для гостей.

103] А той, кого ти хочеш бачить, станув

104] Десь далі, скутий теж, щоб не крутивсь,

105] І гарний був, та гнів його споганив».

106] Ніколи ще підмурок не трусивсь

107] І не здригалась вежа, страхом скута,

108] Як в злобі Ефіальт заворушивсь.

109] Злякався я, що вже смерть підходить люта, -

110] Бо страх, насправді, то смертельна річ, -

111] Якби міцні я не помітив пута.

112] І далі стежкою пішли ми встріч :

113] Антею - певно, той був на льодині;

114] Він ліктів з п'ять од стегон мав до пліч.

115] «О ти, хто в оцчасливленій долині,

116] Де слави Сціпіон зажив навів

117] Вслід втеклій Ганнібаловій дружині,

118] Кричати з тисячами левів звик

119] І змушуєш у те пойняти віру:

120] Коли б ти на війну проти владик

121] Повів братів, то перемогу щирю

122] Сини землі дістали б, - нас знеси

123] В глибини, де Коціт замерз надміру.

124] А Тітія й Тіфона не проси;

125] Супутний мій дарунок знаменитий

126] Несе собі, нагнись, та не вкуси,

127] Твою він славу хоче відновити,

128] Бо ще живий і ласкою небес

129] Щасливо на землі гадає жити», -

130] Сказав мій вчитель; мов слухняний пес

131] Той взяв його в простягнуті долоні,

132] Що міцність їх спізнав сам Геркулес.

133] Віргілій, вчувши зручність в їх полоні,

134] Сказав мені: «Підходь, я обійму».

135] І з ним в однім ми опинились лоні.

136] Як Гарізенда видасться тому,

137] Хто йде внизу, нахиленою грізно

138] Й от-от впаде на голову йому, -

139] Мені здававсь Антей таким приблизно, -

140] І пожалів: не той я шлях обрав,

141] А рятуватися було запізно.

142] Та він поставив нас на мерзлий став, -

143] Люцифера з Іудою пекельна

144] Терзала холоднеча там, - і встав,

145] І випроставсь, як щогла корабельна.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

1] Якби мій вірш був жорсткий та суворий,

2] Щоб міг відповідать безодні тій,

3] Де починаються всі скелі й гори,

4] Я б вилив сік своїх думок і мрій

5] Якнайповніше, а без цього статку

6] Підношу похлоливо голос свій,

7] Бо значно важча справа - без остатку

8] Дна світового дати малюнки,

9] Аніж дитячий белькіт: «мамко», «татку».

10] Поможуть віршу хай святі жінки,

11] Як Амфіону будувати Фіви,

12] Щоб він уславив бачене, дзвінкий!

13] О створений на лихо роде хтивий,

14] Думки про тебе в нас такі сумні!

15] Вже вівці кращі, аніж ти, бунтливий!

16] Коли ми опинилися на дні

17] В гіганта під ногами, я негайно

18] Став оглядати мури обвідні.

19] Зачулось враз: «Уважніше ступай-но,

20] Не йди по головах братам в біді,

21] Бо й так вони страждають надзвичайно!»

22] Оглянувшись, побачив я тоді,

23] Що під ногами озеро, дзеркалам

24] Подібне, але зовсім не воді.

25] Узимку під таким товстим вкривалом

26] Не спить Дунай поміж австрійських рік,

27] Чи Танаїс ген за холодним валом;

28] Коли б то величезний Тамберник

29] На озеро це впав, чи П'єтрапана, -

30] Крізь лід би жоден камінь не проник.

31] Як жаба висуває, мов із жбана,

32] З води свій писок кумкать в пору спек,

33] Коли селянка снить жнивами зрана,

34] Так мертві тіні в лід, немов у глек,

35] До ліній стида на лиці ховались,

36] Зубами повторявши стук лелек,

37] Обличчями найнижче всі схилялись;

38] Про холод - ротом, а в чуттях тяжких -

39] Про болі серця - зором признавались.

40] Спустивши очі, біля ніг своїх

41] Побачив я дві тіні зледенілі,

42] Що й кучми переплутались у них.

43] «Скажіть ви, стиснуті в єдиній брилі, -

44] Сказав я, - хто ви?» Не звелись самі,

45] Лиш вбік зирнули, скільки чулись в силі.

46] І тут їх очі налились слізьми;

47] І сльози бралися відразу льодом

48] Від холоднечі вічної зими.

49] Вони були подібні двом колодам,

50] Які скобами збиті ще міцніш,

51] Аніж цапи б сплелись в борні над бродом.

52] А інший, прихиливши вид щільніш,

53] Який з морозу без ушей зостався,

54] Сказав: «Чом в нас, як в дзеркало, глядиш?

55] Щоб ти докладно про обох дізнався, -

56] Діл, де біжить Бізента, в їх роду

57] І від Альберто, батька їх, дістався.

58] Вони й одноутробні, на біду,

59] Нікого ти не знайдеш у Каїні,

60] Хто більше б заслужив тремтіть в льоду:

61] Ні той, кому пробив - йому і тіні -

62] Огруддя списом доблесний Артур,

63] Ані Фокачча, ані той в глибині,

64] Хто заступа нам стежку до тортур

65] І називався Сассоль Маскероні, -

66] Його в Тоскані знає кожен мур.

67] І, щоб не бути в розпитів полоні,

68] Дізнайсь, що Камічоп де Пацці я

69] Й мені Карлін потрібен в обороні».

70] Я тисячі тих бачив, хто з лица

71] Був синій, як собака, й зріть не можу

72] Відтоді крижаного озерця.

73] Чим більше наближалися ми к ложу,

74] Куди стремить усяка річ важка,

75] Тим я від страху був у більшім дрожу.

76] Чи випадковість, чи судьба така, -

77] Йдучи повз діл, весь од голів строкатий,

78] Торкнувся враз я одного виска.

79] І дух з плачем гукнув: «Чого штовхати?

80] Коли ти не з'явився відомстити

81] За Монтаперті, то чого топтати?»

82] І я: «Мій вчителю, дозволять просити,

83] Постій, мою послухай просьбу щирю,

84] Ми потім надолужим кожну мить».

85] Мій вождь погодивсь, я ж сказав блюзніру,

86] Який брехав гидкіш за всіх собак:

87] «Хто ти, що поспіль всіх ганьбиш над міру?»

88] «А сам ти хто, - промовив він, - що так

89] На лиця ти ідеш по Антенорі, ,

90] Немов живий ступає на стрімчак?»

91] «А я живий і є, не будеш в горі,

92] Мабуть, коли, - одвіт мій був такий, -

93] Уславлю я тебе в земнім просторі».

94] І він: «Якраз я хочу навпаки, -

95] Йди геть звідсіль; кінчай цю мову кляту;

96] Не місце тут розводить балачки».

97] Схопив я за потилицю кошлату

98] Й сказав: «Мені своє ім'я назвеш,

99] Бо обскубу я голову патлату».

100] А той: «За те, що ти мене скубеш,

101] Я не скажу, хто я, хай і каліччя,

102] Хай тисячу разів мене клянеш».

103] Я намотав собі на передпліччя

104] І висмикнув волосся жмут товстий,

105] А він із гавкотом ховав обличчя.

106] Коли гукнув хтось: «Бокко, з чого ти?

107] Хіба не досить щелепами гримать,

108] А ти ще й гавкаєш? Під три чорти!»

109] Я мовив: «Можеш язика притримать,

110] Запроданцю! Вернись - і все повім,

111] І від ганьби ім'я тобі не вимить!»

112] «Іди, - він мовив, - всім брехать живим,

113] Не обминай лиш згадкою живою

114] Цього із язиком його швидким.

115] Він плаче за французькою грошвою,

116] «Мені там, - скажеш, - стрівся Двера злий,

117] Де всі корою вкриті льодовою».

118] Про інших зайде мова ще коли, -

119] Он Джанні Сольданьєр, он Беккерія,

120] Якому рідні комір розсікли.

121] Тут всі - від Ганелона-лиходія

122] До того, хто болонцям ключ одніс,

123] Як пойняла Фаенцу сонна мрія».

124] Пішли ми, й враз вождю я руку стис,

125] Уздріли двох, вморожених в крижину, -

126] З них верхній капшуком на нижнім звис

127] І, як вмирущий з голоду в хлібину,

128] Несамовито вгризся в місце, де

129] Із черепа заходить мозок в спину.

130] І не лютіш, помщаючись, Тідей

131] Пив Меналіппа кров зі скронь гарячу,

132] Ніж цей впивавсь у вмістище ідей.

133] «О ти, що виявляєш лють звірячу,

134] Гризучи голову в страшній грозьбі,

135] Скажи мені, - сказав я, - хай побачу,

136] Чи справедливий ти в своїй злобі.

137] Хто ти, скажи, й якій ти мстиш мерзоті, -

138] І в світі дещо я зроблю тобі,

139] Поки не всохне мій язик у роті».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

1] Піднявши рота від страшної страви

2] Й волоссям жертви з губ утерши кров,

3] Цей грішник припинив бенкет кривавий

4] І так почав: «Мене ти хочеш знов

5] Вернуть у розпач, що пече незгасно

6] Від думки лиш самої - не розмов.

7] Коли ж на зрадника, якого сласно

8] Гризу, впаде це сім'я відкриттям, -

9] Мовлять я й плакати ладен одночасно.

10] Не знаю, хто ти є і як відтам

11] Попав сюди, а що твоє коліно

12] З Флоренції - з вимови чую сам.

13] Тож знай, що я був графом Уголіно,

14] Архієпископом Рудж'єрі - цей;

15] Ворожість нас тут в'яже воєдино.

16] Як він мене брехливістю рацей,

17] Яким так вірив я, призив до смерті, -

18] Усі наслухалися цих вістей.

19] Але ніхто в щоденній коловерті

20] Не знав, яка була та смерть страшна.

21] Про ницість слухай-но слова одверті.

22] В вузьку шпарочку, замість вікна,

23] У вежі, що Голодною зветься

24] Та багатьох ув'язнює вона,

25] Я бачив, місяць безліч раз дереться,

26] Коли злий сон душі порушив стан, -

27] Повівши, що зазнать нам доведеться.

28] Приснився цей мені владар і пан,

29] Він вовка гнав з вовчатами на гору,

30] Що Лукку затуляє від пізан.

31] Спустили і хортів, порвавши швору, -

32] Усі Гваланді, та й Сісмонді всі

33] Й Ланфранкі мчали в цю жахливу пору,

34] Та й знищили в безжальності усій

35] З малими й батька, що звивався диба;

36] В крові ходили, наче по росі.

37] Я підхопивсь, і стисла горя глиба,

38] Бо плакали вві сні мої малі,

39] Також ув'язнені, й просили хліба.

40] Жорстокий ти, коли свої жалі

41] Словами кількома лише обмежив,

42] Не плакав, - та чи й плачеш взагалі?

43] Попрокидалися, і кожен стежив,

44] Коли тюремник принесе обід,

45] Але той сон усім серця бентежив.

46] Аж раптом чую, забивають вхід

47] Страшної вежі; мовчки подивився

48] Я на синів і скрив розпуки слід.

49] Відчув, що в камінь я перетворився,

50] Вони ж стогнали; Ансельмуччо мій

51] Спитав: «Чого ти, батьку, засмутився?»

52] Та я не плакав. У журбі німій

53] Просидів день і ніч, поки прекрасне

54] Зійшло світило у красі своїй.

55] Блідий світанок, що сяйне і згасне,

56] В сумну пробравсь темницю, і я вздрів

57] В них чотирьох своє обличчя власне, -

58] Собі я руки в розпачі вкусив.

59] Гадавши, що я голод за всіх важче

60] Терплю, вони, підвівшись із кутів,

61] Сказали: «З'їж нас, батьку. Це найкраще,

62] Коли ти відбереш життя у нас.

63] Нехай воно іде на щось путяще».

64] Щоб не смутить їх, мій відчай пригас.

65] Ще день і ще без їжі, без вологи.

66] Чом не розверзлась нам земля в той час!

67] А на четвертий день мій Гаддо ноги

68] Мої до себе пригорнув щільніш

69] І простогнав: «Дай, батьку, допомоги!»

70] І він помер, і, як мене ти зриш,

71] Я зрів їх смерть, - а був же кожний мол од!

72] Смерть в п'ятий, шостий день - і не пізніш.

73] Осліплий, мацав я камінний холод,

74] Звав кожного, - і кожний був мертвяк,

75] Аж поки горе перемиг злий голод».

76] Замокнучи, накинусь неборак

77] На вбогий череп знову й ну глотати

78] Зубами гострими, як у собак.

79] О Пізо, ти ганьбиш весь край багатий,

80] Де наше «сі» так солодко бринить!

81] Сусіди не спішать тебе карати,

82] То хай Капрайя і Горгона вмиє,

83] Немов дві греблі, встануть в гирлі Арно,

84] Щоб весь твій люд у хвилях потопить!

85] Хоча граф Уголіно вмер немарне,

86] Бо, зрадивши тебе, він замки здав,

87] Але дітей морити - це ж почварно!

88] Покайсь, мала фіванко, і прослав

89] Малечу - Угуччоне та Брігату

90] Та ще тих двох, що в пісні я назвав.

91] Ми вже в долину сходили покату,

92] На грішних іншого уже зразка

93] І навznak перекинутих багату.

94] Сам плач їх плакати не допуска,

95] І біль, що набігає їм на очі,

96] Назад верта, і мука знов тяжка,

97] Як витекти сльоза з очей захоче,

98] Ледь на студене виїде прикриття,

99] То забралом криштальним заклубоче.

100] Хоч в холоді згубив я всі чуття

101] І вже ніяких форм, ні барв, ні літер

102] Не міг би, мабуть, розрізнити я,

103] Мені здалось, що почуваю вітер,

104] Тому я: «Вчителю, це б звідки йшло?

105] Бо тут же пари й слід хтось ніби витер».

106] І він: «Пожди, хоч би там що було,

107] Вже скоро твої очі з прямою

108] З'ясують цього вітру джерело».

109] А хтось із скutih холодом і тьмою

110] Гукнув: «Хіба ви, душі, злі такі,

111] Що вас послали до низького звою!

112] Ви тягарі зніміть з очей важкі,

113] І погляд знов нехай сльозою присне,

114] Поки не вернуть холоди бридкі».

115] І мовив я: «Тобі зроблю корисне,

116] Скажи ж, хто ти, і хай тягар вериг

117] Із криги, як збрешу, мене притисне».

118] І він сказав: «Я брат той Альберіг,

119] Що злі плоди в саду ростив, упертий,

120] Й ужинок має фініків - не фіг».

121] «О! - з подивом гукнув я. - То вже вмер ти?»

122] І він: «Та не обходить це мене,

123] Чи дано тілу час життя чи смерті!

124] Одне лиш діло тут нам і ясне,

125] Що душі падають до Толомеї

126] Раніш, як нитку Атропос утне.

127] Щоб ти охочіш з ямини моєї

128] Знімав цю непрозору пелену,

129] Знай, що душа як зрадить, то до неї

130] Як і зі мною стало, в мить одну

131] У тіло входить біс в лихій погрозі,

132] Душа ж викочується в глибину,

133] В криницю, не спинившись на порозі.

134] Тут не вважають мертвим і того,

135] Можливо, хто залякнув на морозі.

136] Коли з землі ти, мусиш знать його:

137] Це Бранка д'Ор'я; хто із нас не знає

138] Цього сусіду з давнини свого!»

139] «Боюсь, - сказав я, - правди тут немає:

140] Цей Бранка д'Ор'я зовсім ще не вмер.

141] Він їсть, і п'є, і спить, і вбрання має».

142] І він: «До Ляхолапових озер

143] Туди, нагору, ще тоді не вийшов

144] Мікеле Дзанка, де сидить тепер.

145] З близьким я родичем місця полишив,

146] Де віддавались radoщам стільком,

147] І вже надіями себе не тішив.

148] Тепер мерщій звільняй мій зір цілком!»

149] Йому ж орбіти я не зчистив очні:

150] З ним найшляхетніш - стати селяком.

151] О генуезці, розуми порочні,

152] Чого ще на собі вас держить світ?

153] Чому не пожирає вас, збиточні?

154] Я з тим, хто сто пройшов решіт і сит

155] В Романьї, бачив одного, в якого

156] Душа давно вморожена в Коціт,

157] А тіло на землі вдає живого.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

- 1] «Трядут хоругви к нам владыки Ада»
- 2] Все ближче; подивись лишень на знак, -
- 3] Сказав учитель, - де його громада».

- 4] І як, коли б у хмарах день побляк
- 5] Чи відійшов би з нашої півкулі,
- 6] Ледь бачимо здаля верткий вітряк, -

- 7] Побачив я будову в свисті й гулі
- 8] Й сховавсь од вітру за вождя в імлі,
- 9] Немов у найнадійнішій притулі.

- 10] Люд грішний в неймовірному числі -
- 11] Аж лячно в римах це віддять словами, -
- 12] В льоду стирчав соломинками в склі.

13] Хто лежачи, хто випроставшись прямо,

14] А хто сторчком, ногами догори,

15] Або упершись в маківку п'ятами.

16] Коли без слів прийшли ми до гори,

17] Учитель, показати мені схотівши

18] Того, хто гарним був у час старий,

19] Ступив набік, мене вперед пустивши,

20] «Ось Діте, - мовив він, - і ось той рів,

21] Де ти подужчаєш, все оглядівши».

22] Як раптом захолов я й остовпів,

23] Читачу, не питай: я весь стеновся,

24] Розповіді - не вистачило б слів.

25] Не чувсь я мертвим, та й живим не чувся.

26] Збагнеш ти й сам, що я переживав,

27] Коли й життя, і смерті враз позбувся.

28] Володар найсумнішої з держав

29] Був до середини грудей в крижині.

30] Гігантові я б скорше дорівняв,

31] Аніж гігант руці його єдиній;

32] Тепер вже можеш сам ти справу здать,

33] Який він весь, умерзлий у льодині.

34] Якщо він на Творцеву благодать

35] Звести смів погляд, повний люті й крові.

36] То скільки зла від нього треба ждять!

37] Я з подиву позбувся навіть м©ви,

38] Побачивши на ньому три лиця!

39] Той вид, що спереду, - увесь багровий,

40] Два інші йшли від шийного кільця

41] З обох боків і, пересікши міру,

42] Сягали десь під кучмою кінця.

43] З них правий вид мав барву жовто-сіру.

44] Коли ж пройти до водоспадів Ніл,

45] Побачиш лівого обличчя шкіру.

46] Над кожним височіла пара крил,

47] Таких же самих розмірів потрібних.

48] Я в морі не здибав таких вітрил

49] Безперих, на кажанячі подібних.

50] Махаючи весь час на цілий світ,

51] Вітрів він троє створював осібних,

52] Що обвівали без кінця Коціт.

53] І річка аж до дна вся прохолола:

54] Сльозами сходив він на шість ланит,

55] А кожна з пащ, мов терниця, молола

56] По грішнику, - щоразу об коли

57] Душа стражденна тіпалася гола.

58] Передній ще жахливіші були

59] Такі тертя під скреготи зубовні,

60] Що дерли шкіри кусень чималий.

61] «Той, угорі, що терпить кару вповні, -

62] Сказав мій вождь, - то Юда Іскарйот,

63] В зубах он голова, а решта - зовні.

64] А в тих обличчя видно без турбот:

65] У чорній пащі ти он бачиш Брута, -

66] Він корчиться увесь, та зціпив рот.

67] А в Кассія статура краще скута.

68] Та сутеніє вже; в дорогу час.

69] Вся хлань тобою бачена і чута».

70] Звелів тримать за шию, як за пас,

71] А сам, обравши місце й мить належні,

72] Щоб груди помах крил розкрив для нас,

73] Вчепився в шерсть почварі, обережні

74] Зробивши рухи, і притик в притик

75] Ввійшов крізь шпару у льоди сумежні.

76] Коли ж туди продерлись ми, де бік

77] Поволі обертається на ногу,

78] Він головою аж до п'ят приник

79] І, наче відчуваючи тривогу,

80] Поповз по шерсті знову серед тьми,

81] Знайшовши, мабуть, правильну дорогу.

82] «До мене ближче припади грудьми, -

83] Дихнув мій вождь, як той, що утомився, -

84] Лиш так врятуємось із прірви ми».

85] В розколину камінну простромився,

86] На край мені він сісти допоміг,

87] Туди ж таки і сам перемістився.

88] Звів очі вгору я, де зріти міг

89] Люцифера таким, яким зрів досі, -

90] Але стриміло знизу двоє ніг.

91] Усі думки мої різноголосі

92] Хай той збагне, кому і невтямки,

93] Яку пройшов я зараз точку осі.

94] «Зведись, - сказав учитель, - шлях тяжкий

95] Поперед нами й довга ще дорога,

96] А сонце вийшло на свої стежки».

97] Вкруг нас не сяла пишнота чертога,

98] Це скорше був якийсь природний льох,

99] Де струмувала напівтьма волога.

100] «Перш як залишим цю безодню вдвох,

101] Учителю, - сказав я, - на прощання

102] Розвій мій сумнів у словах кількох:

103] Де лід? А він? Чом терпить покарання

104] Він головою сторч? А сонце де,

105] Що вечір вмить змінився на світання?

106] І він: «Ти уявляв, що вождь веде

107] В те місце, звідки вдався до походу

108] На гробака, який у глиб іде?

109] Ти там і був, поки спускавсь до споду,

110] Але там оберт я зробив крутий

111] Куди всі тягарі стримлять ізроду.

112] Півкуля ж, де віднині будеш ти,

113] Зворотна тій, що знала небезпеки,

114] Коли на ній загинув той святий,

115] Що був од всякого гріха далекий.

116] А місце, де стопи твої сп'ялись

117] На це кружало, - спідній бік Джудекки.

118] Світає тут, - там зорі зайнялись.

119] З чиєї ж вовни нам була драбина,

120] Той все стирчить і досі, як колись.

121] Його ввібрала ця от половина,

122] Й земля, яка навколо тут цвіла,

123] Злякавшись, що її ковтне пучина,

124] До нашої півкулі утекла,

125] Підскачивши горою на тій рисці,

126] Де він ввіткнувсь в порожняву жерла.

127] Є недалеко Вельзевула місце

128] Ледь чутне та незримо й потайно,

129] І там, внизу, дзюркоче, як в криничці,

130] Струмочок, продовбавши кам'яне

131] Русло, похоче на тропу зміїну,

132] І це для нас є місце висхідне».

133] Мій вождь і я зійшли на цю стежину,

134] Щоб вийти з того Пекла до життя,

135] І дуже довго без перепочину

136] Угору йшли, він - першим, другим - я,

137] Аж поки не уздрів я в шпару скелі

138] Усю красу небесного буття.

139] Ми вийшли й зір звели на зорні стелі.

ЧИСТИЛИЩЕ

ПІСНЯ ПЕРША

1] Для вод спокійних паруси віднині

2] Суденце мого духа наставля,

3] Плавбу лишивши по страшній пучині.

4] Співатиму про друге царство я, -

5] Там душі очищаються, небесне

6] Блаженство прозираючи здаля.

7] Нехай же знов поезія воскресне,

8] Бо ваш я, чисті музи, на віки!

9] Хай створить Калліопа тло чудесне,

10] Вторуючи тим голосом, який

11] Відняв колись в Сорок злощасних віру,

12] Що злочин їм відпуститься важкий.

13] Солодкий колір східного сапфіру,

14] Зливаючись під першим небом цим

15] З прозорістю надхмарного ефіру,

16] Всю радість повернув очам моїм,

17] Як попрощавсь я з берегом конання,

18] Для серця і очей моїх страшним.

19] Ясна планета, що несе кохання,

20] Всміхатися примушувала схід,

21] Сховавши Риб у променях світання.

22] Направо глянув я, звернувши вид

23] На інший полюс, на тих зір чотири,

24] З яких втішався наших предків рід.

25] Вогням тим раде все в небеснім ширі,

26] Ти ж, їх не бачачи, ллеш ріки сліз,

27] О вдово Півноче, гіркі та щирі.

28] Коли ж я очі перевів униз,

29] На інший знову полюс, на місцину,

30] Де з неба зникнув племенистий Віз, -

31] Побачив поруч я стару людину,

32] Що гідна шани вищої була,

33] Ніж та, яка сповняє душу сину.

34] Сивінь блищала в кучерях чола

35] І в бороді, яка по грудях, дбало

36] На сторони роздвоєна, лягла.

37] Так сяйво чотирьох світил спадало

38] Згори на нього, що здалось мені,

39] Неначе сонце перед ним палало.

40] «Хто ви, що тут, по хмурій струмині,

41] Тікаєте із вічної темниці? -

42] Спитав він, брови суплячи грізні. -

43] Хто вас провів? Хто пломенем зірниці

44] Ту нескінченну чорну ніч роздер,

45] Що тьмарить дно пекельної в'язниці?

46] Невже закон поламано тепер?

47] Чи небо передумало й пустило

48] Вас, непростенні, до моїх печер?»

49] Вожай на мене глянув, зрозуміло

50] Словами, рухом, поглядом вказав

51] Спустити зір, схилитися несміло

52] І вимовив: «Не я того бажав, -

53] Зійшла жона небесна доручити,

54] Щоб я його в дорозі проводжав.

55] Коли ж ти хочеш в пам'яті лишити

56] Подобиці, то вимов слово лиш, -

57] І радий я в цьому тобі служити.

58] Свій вечір ще побачить він пізніш,

59] Та був ладен від безуму страшного

60] Побачити його якнайскоріш.

61] Я, присланий, як вже сказав, до нього,

62] Щоб вивести із нетрів злих облуд,

63] Обрав єдину, хоч тяжку, дорогу.

64] Я показав йому весь грішний люд,

65] А зараз покажу покутних духів,

66] Де нагляд за очищенням - твій труд.

67] Та більше не згадаєм наших рухів;

68] Небесна сила помагала нам,

69] Щоб він тебе побачив і послухав.

70] Тож привітай його із прибуттям -

71] Йому свободи дано теж бажати

72] Й заради неї жертвувать життям.

73] Ти смерть за зло також не міг вважати,

74] Бо в Утіці сам вік свій вкоротив,

75] А в судний день одягнеш пишні шати.

76] Законів нам ніхто ж бо не змінив:

77] Він ще живий, мене ж Мінос не знає,

78] Бо звідти я, де чисті очі стрів

79] Твоєї Марції, яку єднає

80] З тобою мрія, душе пресвятий.

81] Її любов за нас хай промовляє!

82] Твоїх сім царств дозволь же нам пройти,

83] І я подяку їй складу охоче,

84] Якщо згадать себе дозволиш ти».

85] «Так Марція мої втішала очі, -

86] Він відказав, - що, будши на землі,

87] Робив я все, чого вона захоче.

88] Тепер течуть між нами хвилі злі,

89] Вона пішла навек з душі моєї,

90] Коли закон знайшов мене в імлі.

91] Та вас веде із милості своєї

92] Жона небесна - й слова не кажи,

93] Бо досить лиш послатися на неї.

94] Тож до призначеної йдіть межі,

95] Та перше змий йому з обличчя плями

96] І комишем його підпережи.

97] Недобре-бо із млистими очами

98] Являться в рай, у місце пресвяте,

99] До першого поміж воротарями.

100] Он острівець; в болото вбоге те

101] Невтомні води б'ють у піні білій;

102] У мулі тільки сам комиш росте.

103] Ніякий стовбур прорости не в силі

104] На тих низьких багнистих берегах,

105] Бо неспроможний підкоряться хвилі.

106] Вертайтеся не по своїх слідах, -

107] Он перший промінь сонця появился.

108] Він вкаже вам на гору вірний шлях».

109] І з тим він зник. Я зараз же підвівся,

110] Не кажучи ні слова, підійшов

111] До вожая й на нього подивився.

112] А він почав: «Ходімо без розмов

113] Назад, мій сину. Бачиш на світанні,

114] Як далі вниз пішла рівнина знов».

115] Зірниця гнала сутінки туманні,

116] І в далині, куди вони пливли,

117] Замерехтіло море в трепетанні.

118] Ми навпростець долиною пішли,

119] Мов ті, що манівцями десь блукали,

120] Аж поки врешті стежки не знайшли.

121] Коли ж ми по рівнині мандрували,

122] Де промінь йа росу уже сяйнув,

123] А в затінку ще краплі не зникали, -

124] Учитель мудрий мій траву торкнув,

125] Зволожив руки у небесні соки,

126] А я, коли його думки збагнув,

127] Заплакані йому підставив щоки,

128] Й живу він барву поновив на них,

129] Яку зігнав у пеклі страх жорстокий.

130] Ми вийшли до пустельних вод смутних,

131] Що не носили на собі ні разу

132] Нікого, хто б вернувся до живих.

133] Підперезав мене він там з наказу.

134] О чудо! Він смикнув одну з рослин, -

135] І виросла нова така ж одразу

136] Там само, звідки першу вирвав він.

ПІСНЯ ДРУГА

1] Торкнуло сонце обрій знизу в місці,

2] Меридіан якого перетне

3] Сіонську гору у найвищій рисці.

4] І ніч, яка свій віз весь час жене,

5] Спливла із Гангу, терези тримавши,

6] Що кине їх, як меншать день почне.

7] І бачив я: мінилось все, як завше,

8] Аврора стала старіти за мить,

9] На жовтизну рум'янець помінявши.

10] А ми не знали, на яку ступить,

11] Мов той, залюблений у мандрюванні,

12] Хто в думці йде, а тілом ще стоїть.

13] Та раптом, як у досвітки туманні

14] Червоний Марс на схід верстає шлях,

15] Так в мене перед зором на світанні -

16] Хай би ще раз це блиснуло в очах! -

17] Таке з'явилося бистре сяйво біле,

18] Що наздогнать його не годен птах.

19] І поки я звертав лице похиле

20] До вчителя, небачене зросло,

21] Пояскравішало незрозуміле.

22] А там з боків щось біле піднесло,

23] Не знати що, а з того потім знову

24] Униз потроху біле щось зійшло.

25] Учитель додивлявсь, урвавши мову.

26] Та повело воно крилом ясним,

27] І він, вгадавши яву загадкову,

28] Гукнув: «Стань на коліна перед ним!

29] Твори молитву! Це ж бо ангел Божий, -

30] Тут місце тільки слугам неземним.

31] Поглянь, вітрилам і веслу ворожий,

32] Човна веде на крилах він своїх,

33] По цій гладіні, на земну несхожій.

34] Поглянь, у небо простягає їх

35] І віковичне пір'я в них іскриться,

36] Не тлінні волоски істот людських».

37] Чим ближче підпливала сяйна птиця,

38] Тим яскравіше вид її блищав,

39] Аж очі не змогли вже дивитися,

40] Й я опустив їх. Ангел наближав

41] До берега такий легенький човен,

42] Котрий по хвилях сліду не лишав.

43] Було там душ із сотню; сяйва повен,

44] В човні стояв божественний вожай,

45] І спів навкруг летів, блажен, стомовен:

46] «В ісходе Ізраїлеве...» - весь край

47] Псалма святого співами сповнявся;

48] І закінчили, як велить звичай.

49] Благословенням хресним попрощався

50] Стерничий з ними, бо зійшли з човна,

51] І легко, як приплив, назад помчався.

52] Уздрівши, що навколо глушина,

53] Скрізь обдивлялись душі якомога,

54] Мов той, кому відкрилась новина.

55] Далеко вгору повела дорога

56] Ще юний день, і сонячна стріла

57] З півнеба вже прогнала Козерога,

58] Коли чоло юрма їх піднесла

59] Й спиталася: «Чи ви б нам не вказали

60] Стежини, щоб на гору привела?»

61] Віргілій мовив: «Якщо ви вважали,

62] Що ми тут знаєм стежку, - то дарма.

63] Ми, як і ви, сюди примандрували

64] Тому й години, мабуть, ще нема.

65] Та ми дістались стежкою такою,

66] Що зійдемо на шпиль цей жартома».

67] Помітивши уважною юрбою

68] Із подиху мого, що я не мрець,

69] Поблідли душі з дива й неспокою.

70] Як тисне люд, коли прудкий гонець,

71] З оливкою в руці, гука важливі

72] Новини і для вух, і для сердець, -

73] Круг мене душі юрились щасливі,

74] Забувши, що не вмили ще облич

75] І ще не стали чисті і вродливі.

76] Душа якась побачила увіч

77] І так мені зраділа, без облуди,

78] Що я їй мимохіть ступнув навстріч.

79] О тіні, можуть вас лиш бачить люди!

80] Я тричі прагнув обійнять її -

81] Й щоразу бив себе самого в груди.

82] Чи з дива риси витягайсь мої,

83] Але вона всміхнулась, одійшовши,

84] Коли ж прискорив кроки я свої,

85] Звеліла стати, поглядом вколовши, -

86] І я впізнав її та попросив

87] Порозмовлять зі мною трохи довше.

88] Відповіла: «Як я тебе любив

89] Живий, то й тут з тобою радо стрівся, -

90] Постіймо. Як досяг ти цих країв?»

91] «Та, мій Каселла, тут я появився

92] На час лише, поки дійду мети, -

93] Я мовив, - ти ж, померши, де барився?»

94] І він: «Не скривдив лик мене святий

95] Що нас вивозять звідтіля, де болі,

96] Хоч відмовлявсь не раз мене везти.

97] Він справедливій підлягає волі, -

98] Три місяці бере лиш тих у путь,

99] Хто хоче в мирі одійти з юдолі.

100] Нарешті біля моря, де течуть

101] Тібрійські води, в гирла каламутні,

102] Його прихильність зміг і я відчуть.

103] До берега, де ждуть його попутні,

104] Що шлях їм не лежить на Ахерон,

105] Керує нині крила він могутні».

106] А я: «Коли не відібрав закон

107] У тебе пам'ять з виконанням вмілим

108] Любовних заспокійливих канцон, -

109] Прошу, мені мотивом, серцю милим,

110] Ясного спокою у душу влий,

111] Вона тремтить, що тут укупі з тілом».

112] «Любов, що думці промовля моїй», -

113] Він заспівав так ніжно, що я слухав,

114] І ніжність слух навек скоряла мій.

115] У вчителя мого, у мене й духів -

116] В усіх захоплені були серця,

117] Закриті для душевних інших рухів.

118] Ми тихо йшли і слухали співця,

119] Але старий урвав ходу нескорю,

120] Гукнувши: «Чи таке вам до лиця?

121] Не гайтесь лаштуватися на гору!

122] Щоб швидше Бог, безпам'ятні раби,

123] Проник до вас, зніміть із себе кору!»

124] Немов на зерно й кукіль голуби

125] Мовчущим табунцем собі злітають

126] Без звичної пихатої хвальби,

127] Та розлітаються, все покидають,

128] Коли б їх настрахатъ хто-небудь зміг,

129] Бо важчі їх турботи обсідають, -

130] Отак і душі враз, не зчувши ніг,

131] На берег кинулись, забувши й співи,

132] Мов той, хто заблудився без доріг.

133] І наш був крок також не менш квапливий.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

1] Коли переполох, для душ нежданий,

2] По всій рівнині розпорошив тих,

3] Що йшли на шпиль, для розуму жаданий,

4] Я притуливсь до друга днів моїх -

5] Без нього що робив би я з судьбою?

6] І як би вийшов з мандрювань тяжких? -

7] І вчув, що він обурений собою,

8] Святе сумління - як найтонший слух!

9] Вина й мала стає йому тяжкою.

10] Коли ж нарешті він притишив рух,

11] Поважність звичну повернувши крокам,

12] То мій розгублений спочатку дух

13] Згадав мету, що втратив ненароком,

14] І от я очі звів на дивогляд -

15] Він в небо муром зводився широким.

16] Проміння, червоніючи позад,

17] Переді мною зникло на стежинці,

18] Як перед найгустішою з завад.

19] І, боячись лишитись наодинці,

20] Я озирнувсь, - аж по землі крутій

21] Лежала лиш переді мною тінь ця.

22] Мій захисник сказав: «Кинь, сину мій!

23] Чого це обдивлятиись закортіло?

24] Чи я не тут? Чи не вожай я твій?

25] Де нині вечір, мир знайшло там тіло,

26] Що відкидало тінь мою хоч де

27] Й не в Бріндізі - в Неаполі спочило,

28] І от від мене тінь вже не впаде.

29] Хай вигляд хмар тебе сильніш вражає:

30] На промінь промінь тіні не кладе.

31] І хоч небесна сила полишає

32] У тілі біль і студінь навісну,

33] Та саме як - розкрити не бажає.

34] Закрито й іншу людям таїну -

35] Збагнуть її лиш дурня вабить мрія! -

36] Як три особи містять суть одну.

37] Тому й лишайся, людський роде, з quia!

38] Якби ти міг здійснить свої ждання,

39] То понести не мусила б Марія.

40] Ти бачив тих, що ждали навмання,

41] Але натомість, волею Закона,

42] Засуджені на вічне незнання.

43] Кажу про Арістотеля, Платона

44] І багатьох ще». Тиша залягла,

45] Й чоло поникле вкрила дум запона.

46] Нарешті стежка до гори звела.

47] Перемогти ці урвища могучі

48] Нога найдужча, певне б, не змогла.

49] З Турбії стежка в Лерічі по кручі

50] Здалася б і широка, і пряма

51] Проти цієї кам'яної кучі.

52] «Шукать дороги тут, либонь, дарма, -

53] Учитель вимовив, - яка б до стелі

54] Тих довела, у кого крил нема».

55] І от коли він в думи невеселі

56] Заглибився, понуривши чоло,

57] Я ж озирався навкруги на скелі, -

58] Побачив я ізліва, як ішло

59] До нас багато духів так повільно,

60] Що руху вздріти око не змогло.

61] Я мовив: «Вчителю, поглянь-но пильно -

62] Он рада йде; то може б, ти спитав,

63] Коли стежок не знаєш безпомильно».

64] Поет зирнув і лагідніш сказав:

65] «Ходім до них, бо їхні кроки важчі.

66] Ти, сину, сумніви свої зостав».

67] Були вони далеко: мовив краще -

68] Коли ми кроків з тисячу пройшли,

69] Лишалась відстань, як кидок із пращі.

70] Та ось вони спинились край скали,

71] Мов ті, що стали раптом у ваганні

72] І зовсім розгубилися були.

73] «О ви, померлі в добрім сподіванні! -

74] Віргілій вигукнув. - Хай мир благий,

75] Яким усі ви марите в єднанні,

76] На гору шлях підкаже до снаги,

77] Бо зволікання гірше, ніж удари,

78] Для тих, що час їм надто дорогий».

79] Як перша із овець іде з кошари,

80] Позаду ж всі - за одною одна

81] Із простої й сумирної отари,

82] Те саме й інші роблять, що вона, -

83] На спини лізли б, якби та спинялась,

84] Хоч їм причина зовсім не ясна, -

85] Так перша з душ до нас тут приєдналась -

86] Печаткою чесноти на чолі

87] Вона й серед щасливців одрізнялась, -

88] Та глянувши, що сонця до землі

89] Моя особа зовсім не пустила

90] І тінь лягла праворуч по скалі,

91] Вона спинилась, потім одступила,

92] І кожна з тих, що натовпом густим

93] Позаду йшли, те ж і собі зробила.

94] «Без вашого питання відповім,

95] Що тіло це людське - живого роду,

96] Тому-то й рвуться промені на нім.

97] Ви не дивуйте на його свободу,

98] Бо дозвіл він дістав на небесах

99] І хоче подолати перешкоду», -

100] Сказав поет, і у таких словах

101] Всі духи радили: «Ходімо з нами», -

102] І з радістю показували шлях.

103] Один з них мовив: «Як ідеш з мерцями,

104] Мені увагу приділи живу, -

105] Чи не стрічав мене поміж бійцями?»

106] Оглянув постать я, мені нову:

107] Він був русявий, гарний і рухливий,

108] Та шрам надвоє розтинав брову.

109] Не розпізнав я, хто цей дух вродливий;

110] Той мовив: «Глянь-но! - Показав перед,

111] Де в грудях зяяв розруб страхітливий,

112] І посміхнувсь, додавши: - Я Манфред,

113] Констанци рідний внук, імператриці.

114] Прошу, як вирвешся із цих тенет,

115] У доні будь, в сім'ї, де міг родиться

116] Блиск Арагону і Сицилій блиск,

117] І правді всій допоможи розкритися.

118] Як збив мене з коня ворожий тиск,

119] Я вдався до того, хто крізь рани бачив

120] Мого життя уже пригаслий приск,

121] В сльозах благав, щоб він мене пробачив,

122] Бо вельми щедрі руки в Доброти

123] Для тих, хто шлях свій каяттям позначив.

124] Якби козенцький пастир зміг не йти

125] Виконувати Климента веління,

126] А глянув би в Господній лик святий, -

127] При Беневенто й досі жерло б тління

128] Побіля мосту прах моїх кісток

129] Під вартою важеного каміння.

130] А так їх мочить дощ, вкрива пісок

131] Над Верде, за кордоном, і зотліють

132] Із тягарем обернених свічок.

133] Але не сильно так прокляття діють,

134] Щоб вічна не вернулася любов,

135] Аж поки в нас надії зеленіють.

136] Хто без відпущення з життя пішов,

137] Хоч і розкаявся в хвилину смерті,

138] Зайти не може під святий покров

139] Аж тридцять строків, поки був упертий

140] В провинах протягом десятиліть,

141] Як присуду молитвою не стерти.

142] Тепер добрав ти сам, як звеселить

143] Констанцу розповідь твоя про мене, -

144] Де стрів мене й за що їй слід молитись.

145] Молитва там - розправить тут рамена».

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

1] Коли з душевних сил котрась, буває,

2] Чи в радощі чи в смуток порина

3] І тільки цим уся душа палає, -

4] То іншим не спалахує вона

5] (Не можна, отже, вигадки пробачить,

6] Що душі наші полумінь єдна).

7] Тож як зачується чи замаячить

8] Таке, що душу жаром обгорта,

9] То як збігає час, вона й не бачить.

10] Лиш роздивляться може сила та,

11] З цієї ж душу полум'я спостигло;

12] І та мов скута, ця ж у вись зліта.

13] Єство моє про це дізнатись встигло,

14] Коли з Манфредом мову ми вели,

15] Бо сонце непомітно перебігло

16] На п'ятдесят вже градусів, коли

17] Дістались ми туди, де тіні зграйно

18] Гукнули: «Шлях шукали ви й знайшли!»

19] Як досягають грона, то нехайно

20] Скрізь виноградар терном затуля

21] Лазівки, не такі вузькі звичайно,

22] Як та, що нею лізти до шпиля

23] Ми почали з учителем поволі,

24] Як душ не стало чути іздаля.

25] Простують люди до Сан-Лео, Нолі

26] І пішки до Бісмантови ідуть,

27] Але звестись на бескиди ці голі

28] Було можливим лиш для крил, мабуть,

29] Високої мети, - ще й надихали

30] Слова поета, вказуючи путь.

31] Вузьким проваллям рушили ми в скали,

32] Де камінь в небеса свій верх простер,

33] І ми собі руками помагали.

34] Коли ж здолали ми крутий бар'єр

35] І вийшли на вузьку полонину,

36] Спитав я вчителя: «Куди тепер?»

37] Він одповів: «Мене на верховину

38] Ти супроводь, не пожалівши сил,

39] А там я вожая тобі зустріну».

40] Але стрімкий був велетенський схил,

41] Який величніш за пряму здіймався,

42] Що нею ріжеться квадрант навпіл.

43] І я почав, бо віддих затинався:

44] «Лишаєш, батьку, ти мені сліди,

45] Пильнуй, щоб я їх повсякчас тримався»

46] «Синочку, хоч на камінь той зійди», -

47] Він вимовив, вказавши над собою

48] Серед урвистих скель облом гряди.

49] Од слів його я сповнився снагою,

50] Поповз за ним по кручених стежках

51] І, зрештою, на камінь став ногою.

52] І сіли так ми, щоб у нас в очах

53] На схід була дорога страхітлива, -

54] Приємно глянуть на відбутий шлях.

55] Спочатку вниз дививсь я, та вразлива

56] Увага йшла до сонця, бо зливавсь

57] На нас ранковий промінь десь ізліва.

58] Поет примітив, як я дивувався,

59] Що в сяйнім повозі їздець крилатий

60] Між нами й Аквілоном просувався,

61] І пояснив мені: «Якби Близнята

62] Були близ дзеркала, що ясно так

63] Повинне на всі сторони палати, -

64] Ми бачили б, що світлий зодіак,

65] Коли не хибить путь його безмежна,

66] Підходить під Возів небесний знак.

67] Збагнеш, від чого справа ця залежна,

68] Дізнавшись, що мають і Сіон,

69] І ця гора, йому супротилежна,

70] Єдиний обрій за твердий закон,

71] Півсфери ж дві, і що стезя надхмарна,

72] Де коні гнав бездольний Фаетон,

73] Отут, по цьому схилу, незабарна,

74] А там іде по тому, навпаки, -

75] І мисль твоя тоді не буде марна».

76] «Звичайно, - відповів я, - зір швидкий

77] Ніколи ще не був такий у мене,

78] Як нині, хоч мій розум затяжкий.

79] Незміряних кружінь кільце вогненне,

80] Що вчені звуть екватором його,

81] Лежить, між нами й сонцем полонене,

82] Як я добрав з пояснення твого,

83] Звідсіль на північ, хоч його ж євреї

84] На південь мають від шпиля свого.

85] Та не зневаж цікавості моєї:

86] Чи довго йтиме стежка ця важка,

87] Що важко навіть глянути на неї?»

88] А він мені: «Гора оця така,

89] Що ти спочатку тільки йти не в силі,

90] А вище - стане там хода легка.

91] Отож, коли для тебе стануть милі

92] І любі над усе стежки оті,

93] Мов плавний рух човна по тихій хвилі;

94] Коли ти дійдеш до кінця путі, -

95] Там тільки й зможеш на спочинок сісти,

96] Оглянеш сам усі місця святі».

97] Не встиг поет сказати цієї вісти,

98] Хтось поруч вимовив: «Аби знаття,

99] Що ти раніш не перестанеш лізти».

100] Обидва роздивились до пуття

101] Й побачили ізліва каменяку,

102] Що не помітив ні поет, ні я.

103] Ми підійшли. Там сіло на прилуку,

104] У холодок багато душ нудних,

105] Що в лінощах зневажили спонуку.

106] Одна, найслабша, мабуть, із слабких,

107] Собі руками обхопила ноги

108] Й поклала мляво голову на них.

109] «О пане мій, - я мовив, - глянь на цього,

110] Бо він - таки справжнісінький лежух,

111] Мов ліньки за сестер рідніші в нього».

112] Насилу повернув обличчя дух

113] І, ледве зиркнувши від стегон вище,

114] Сказав: «То й лізь, коли такий ти зух!»

115] Його впізнав я і, хоч гнувся нижче

116] Й від втоми важко дихати було,

117] До нього приступив. Коли ж я ближче

118] Спинився, трохи він підвів чоло

119] Й спитав: «То втямив ти, чом сонце Воза

120] З-за лівого твого плеча тягло?»

121] Його рвучкі слова й незграбність пози

122] Були такі, що мимохить всміхнувсь

123] І мовив я: «Не по тобі ллю сльози,

124] Бельаква, та скажи, чом тут приткнувсь?

125] Чи, на своїх ждучи, об камінь сперся,

126] Чи до колишніх звичок повернувсь?»

127] А він: «Чого б я, брате, вгору дерся, -

128] Мене б прогнав Господній птах від брам,

129] Бо слід гріхів і досі ще не стерся.

130] Мене й лишило небо цим місцям

131] На цілий строк мого земного віку,

132] Який лінивсь віддати я молитвам.

133] Бо слово має тут користь велику,

134] Як з серця йде, що взнало благодать.

135] А нам усім - лиш нидіти без ліку».

136] Поет рішив, що годі зволікать,

137] І вимовив: «Іди, піднісни око, -

138] На полудні не може сонце ждять,

139] Бо піч уже ступає на Марокко».

ПІСНЯ П'ЯТА

1] За вожаєм пішов, не поспішавши,

2] Й смиренно не підводив голови,

3] Коли, на мене пальцем показавши,

4] З юрби позаду хтось гукнув: «Диви,

5] Крізь другого не йде проміння з дива,

6] І він собі ступає, як живий!»

7] Я озирнувсь і вгледів, як щаслива

8] Цікаво роздивляється юрма

9] Мене, мене і темну пляму зліва.

10] «Чого хвилюється твій дух дарма,

11] Чому баритись? - вчитель мій промовив. -

12] Таж діла до їх слів тобі нема!

13] За мною йди, і хто б не марнословив,

14] Будь наче горда вежа кам'яна,

15] Що не схитне її ніякий повів.

16] У кого думка думку обмина,

17] Не скоро той зустрінеється з метою,

18] Штовхають-бо гадки одну одна».

19] Що міг сказати я, крім «Іду з тобою!»?

20] І у рум'янцях зашарівсь густих -

21] Змиває часом краска гріх собою.

22] А душі далі йшли, їх крок не тих,

23] І линуло молитви стоголосося,

24] «Помилуй мя», журливе, стих у стих.

25] Як глянули, що світлу довелося

26] З моїм зіткнутись тілом, - спів ущух,

27] І «О!» хрипке і довге протяглося.

28] І начебто гінці, за духом дух,

29] До нас підбігло двоє й попросило:

30] «Назвіть себе та ублажіть нам слух».

31] Учитель їм: «Перекажіть ви сміло

32] Отим, хто розпитатись вас послав,

33] Що в нього справді з м'яса й крові тіло.

34] Коли їм стежку тінню він урвав,

35] Хай, визнавши істину, його вшанують,

36] Щоб він для них колись в пригоді став».

37] Так прудко води в горах не шумують,

38] І промені, які несуть нам суш,

39] У серпні хмар так швидко не руйнують,

40] Як кинулись гінці назад, між душ,

41] Аби до нас всім роєм приєднатись,

42] Неначе вершники, що мчать чимдуж.

43] «Це люд, приречений весь час тинятись,

44] Біжить благать тебе, - сказав поет, -

45] Ти слухай їх, але не смій спинятись».

46] «О душе, йдеш ти до щасливих мет

47] З тим самим тілом, даним ще ізроду...

48] Та не стреми так свій неспинний лет!

49] Кого впізнаєш з нас, щоб мать нагоду

50] Про нього на землі розповісти?

51] Чого спішиш? Чому не зменшиш ходу?

52] Нам довелось тягар гріхів нести

53] Аж до хвилини смерті не своєї,

54] Коли осяяв племін нас святий.

55] Розкаяні і прощені, до неї

56] Ми в мирі з Богом тихо підійшли

57] У саянім блиску світлої киреї».

58] А я: «Не ті в вас риси, що були,

59] І я нікого розпізнати не можу,

60] Та, духи, що для святості жили,

61] Кажіть - я все зроблю во славу Божу,

62] Во ім'я миру, що мене веде,

63] Коли із світу в світ я переходжу».

64] Сказав один: «Тут клятв ніхто не жде,

65] Тобі, як всі, й без клятви довіряю,

66] Аби ти не знесилився ніде.

67] До тебе мову перший я звертаю,

68] Прошу: як завітаєш у краї,

69] Що близ Романьї й Кардового краю,

70] То в Фано просьби принеси свої,

71] Щоб ревно там за мене хтось молився,

72] Тяжкі гріхи змиваючи мої.

73] Я звідти родом, ранами ж покрився

74] І втратив кров, яка дає життя,

75] В онуків Антенора, бо змилився,

76] Шукавши в них безпечного буття;

77] На мене ж д'Есте був лихий без міри,

78] Несправедливий більш, ніж думав я.

79] Якби тоді поїхав я до Міри,

80] То серед інших, може б, досі жив, -

81] Мене ж в Ор'яко наздогнали звірі,

82] Побіг в болото я, між комишів,

83] І там упав, бо в мулі грузли ноги,

84] І річку крові власної уздрів».

85] І другий дух сказав: «Коли дороги

86] Ти пройдеш всі, куди умом сягнув,

87] То удостой мене жалю й допомоги.

88] Я з роду славних Монтефельтро був,

89] Бонконте - я, і ні Джованна мила,

90] Ніхто не дбав, щоб спини тут не гнув».

91] Спитав я: «А яка ж вина вчинила

92] Так в Кампальдіно чи біда яка,

93] Що зникла назавжди твоя могила?»

94] «О, там же, в Казентіно, до струмка, -

95] Дух відповів, - що з назвою Арк'яно

96] Від Апеннін, з-під Ермо, витіка,

97] У день страшний загибелі, нерано,

98] З пробитим горлом ледве я дійшов,

99] Червонячи весь шлях свій кров'ю з рани;

100] І язиком, зважнілим для розмов,

101] «Маріє», - встиг шепнуть, як ти вже знаєш,

102] Лишаючи тілесний свій покров.

103] Живим скажи усе, що знати маєш.

104] Господній ангел взяв мене, й грозу

105] Зчинив той, з Пекла: «Гей, чого займаєш!

106] Коли вже за одну його сльозу

107] Тому, з небес, віддасть нетлінне кара,

108] То тлінному візок я підвезу!»

109] Відомо, як у висі гусне пара,

110] А з неї в небі остигає мла,

111] І далі вже пливе блакиттю хмара.

112] До злої волі, що шукає зла,

113] Додавши глузду, зняв він дим із вітром,

114] Бо звіку здатність ця в нього була,

115] І ввечері погнав наказом хитрим

116] Од Пратоманьйо аж до Апеннін

117] Хмарину й струсонув густим повітрям,

118] Що обернув ураз на воду він, -

119] І залило притьмом яри без ліку,

120] Бо ґрунт не міг увесь ввібрати плин.

121] Зусюди повінь цю несло велику,

122] Що завжди в русло головне зверта,

123] Й не стримати було навалу дику.

124] І труп мій кинула бистрінь крута

125] З Арк'яно в хвилі Арно по зливанню,

126] На грудях розриваючи хреста,

127] Що з рук я склав у мить страшну, останню.

128] Мій труп тягло між заростей рясних,

129] Аж поки мулом засмоктало й тванню».

130] «Коли ти вернешся з блукань трудних

131] І кожна пригадається подія, -

132] Сказала тихо третя після них, -

133] То не забудь, прошу, й мене: я - Пія.

134] Знайшла я в Сьєні світ, в Мареммі - тьму.

135] Це знає той, кого манила мрія,

136] Я ж подала для персня перст йому».

ПІСНЯ ШОСТА

1] Коли кінчиться партія у «цари»,

2] Той, хто програвсь, од люті аж пашить,

3] Повторюючи всі костей удари,

4] За другим же юрба канюк спішить, -

5] Той зайде перед ним, смикне той ззаду,

6] А той ще - збоку ближче забіжить.

7] А він іде, всіх слухаючи зряду,

8] Щось даючи, аби прохач відстав,

9] І тим рятується, на їх досаду.

10] Отак і я обличчя повертав

11] У натовпі густому на всі боки

12] Й звільнився врешті, всім-бо обіцяв.

13] Там аретинець був, що скін жорстокий

14] Сталь Гіно Такко завдала йому,

15] І той, хто впав при втечі до протоки.

16] Там зводив руки на мольбу німу

17] Новелло Федеріго й той пізанець,

18] Чий батько добрість виявив саму.

19] Граф Орсо теж був, як і смерті бранець,

20] Що задрість принесла сердезі край,

21] Хоч, мовив, був не за гріхи вигнанець.

22] Кажу про П'єра де ла Брочча. Хай

23] Брабантська донна дбає що є сили,

24] А то опиниться між гірших зграй!

25] Скінчивши з тінями, які молили,

26] Щоб інші помолилися за них,

27] Аби найшвидше в рай вони ступили,

28] Почав я: «Десь-то у рядках своїх

29] Ти кажеш, світе мій, що не pomoже

30] Молитва проти вироків святих.

31] Всі ж молять тут про милосердя Боже...

32] Невже надії їх - лише мана?

33] Чи я не так тебе тлумачу, може?»

34] А він мені: «І мисль моя ясна,

35] І їх не зрадять їхні сподівання,

36] Коли продумати усе до дна.

37] Бо не змаліє суду владування,

38] Як вмить вогонь любові зробить те,

39] Що робить довге тут перебування.

40] Коли ж писав я слово це просте,

41] Ще не могла молитва гріх обмити,

42] Для неї ще чужим було святе.

43] Високий сумнів слід твій пригнітити,

44] Зажди, чи та не ствердить це тобі,

45] Хто буде істині й уму світити.

46] Не знаю я, чи втямив ти собі,

47] Що мовлю про щасливу Беатріче,

48] Яка тебе чекає на горбі».

49] А я: «Мій проводирю, йдімо швидче,

50] Я вже не стомлююся, як колись,

51] І тінь гори поквапитися кличе».

52] Він одповів: «Ми день іти взялись,

53] Щоб путь скінчити вечором затишним,

54] Але думки ці наші не збулись,

55] І поки станеш на шпилі горішнім,

56] Той верне, хто за гору там іде,

57] І полум'ям тебе засліпить пишним.

58] Он глянь - душа сидить і нас не жде,

59] А поглядає навкруги байдуже, -

60] Хай скаже, найкоротша стежка де».

61] Наблизилися ми. Ломбардська душе,

62] Яка була велична й горда ти,

63] Яка поважна і шляхетна дуже!

64] Вона без слів давала нам пройти,

65] Лиш погляд кидала на нас вогнистий,

66] Мов лев на відпочинку, з висоти.

67] І підійшов Віргілій променистий,

68] І запитав її про зручний шлях.

69] Вона ж не побажала відповісти,

70] Та поцікавилась, в яких краях

71] І як жили ми. Ледь вожай промовив:

72] «Я мантуанець...» - раптом у думках

73] Схопився дух, як вітру ніжний повів:

74] «Ти з Мантуї! Там і моє село,

75] Сорделло я!» - І обіймав, здоровив...

76] Рабо Італіє! Скорбот житло,

77] Судно без стерника під хуртовину!

78] Не владарка земель - блудниць кубло!

79] Зачувши про кохану батьківщину,

80] Тінь благородна миттю підвелась

81] До співвітчизника, як личить сину.

82] А в тебе колотнеча здійнялась

83] Між городянами над всяку міру,

84] І вкруг стіна за ровом зіп'ялась.

85] Поглянь по берегах морського ширу,

86] Злощасна, і на себе зір зведи, -

87] Чи є куток, який радів би миру?

88] Юстиніан узду був назавжди

89] Надів тобі, в сідлі ж нема нікого, -

90] Тож сором став би менший без вузди.

91] А ви, святоші, кесаря нового

92] Та посадили б до його сідла,

93] Якби ви Бога слухали живого.

94] Та кінь здичавів з неслухнянства й зла

95] Бо від острог тоді став одвикати,

96] Як ваша ця вузду рука взяла.

97] Ти ж, німцю Альберте, волів тікати,

98] Бо кінь не хоче в збруї йти твоїй,

99] А ти ж в сідло повинен був сідати.

100] Бодай Суддя правдивий присуд свій

101] На кров твою з зірок небесних кинув

102] Такий, щоб ужахнувсь наступник твій!

103] Ти з батьком рідним, що на тебе вплинув,

104] Затягнуті в зажерливості твань,

105] Дали, щоб сад імперії загинув.

106] Ти на Монтекті й Капулетті глянь,

107] Мональдї й Філіпескі, безтурботний,

108] Яких знегод зазнали та страждань.

109] Жорстокий, глянь на згин безповоротний

110] Твоєї знаті під ярмом страшним,

111] На Сантафйор сплюндрований, скорботний.

112] Ти глянь на плачучу столицю - Рим,

113] Почуй вдовину голосьбу даремну:

114] «О кесарю, чом ти не став моїм?»

115] Ти глянь на земляків любов взаємну, -

116] І якщо й слід чуттів у тебе щез,

117] Хоч здумай про свою неславу темну!

118] Скажи, Юпітере, ти ж бог чудес,

119] Що дав себе за людство розіпнути, -

120] Чи поглядаєш ти сюди з небес,

121] Чи, може, десь готуєшся звернути

122] З глибин своїх думок таке на нас,

123] Чого ми й не спроможемось збагнути?

124] Міста Італії тривалий час

125] Тиранів повні, й пнеться на Марцелла

126] Селюк як ватажок прихильних мас.

127] Флоренціє моя! Ти будь весела,

128] Тебе це слово не торкнеться ввік, -

129] Твій мудрий люд міста дивує й села!

130] Багато хто у серці правду звик

131] Ховать, щоб лук не натягати в русі, -

132] Твій люд для правди розв'язав язик.

133] Багато хто себе посад спокусі

134] Не дасть зманить. Твій люд - не те, повір:

135] Його не кличуть - сам кричить: «Беруся!»

136] Є в тебе гроші, є розважність, мир -

137] Отож лишайсь вдоволена собою!

138] Коли це правда - не страшний докір.

139] Афіни й Спарта вславлені судьбою

140] За їх державність справіку були, -

141] Та не угнатись древнім за тобою!

142] Достойна ти найвищої хвали,

143] Бо заклади, що в жовтні встановляла,

144] Півлистопада б ледве прожили.

145] Чи полічити, скільки ти міняла

146] Законів, звичаїв, монет, округ,

147] Скількох у громадянстві поновляла?

148] Коли при пам'яті, поглянь навкруг, -

149] Побачиш, що нагадуєш ти жінку,

150] Яка в перинах мучиться з недуг,

151] Метаючись без сну і відпочинку.

ПІСНЯ СЬОМА

1] Нас три й чотири рази привітавши,

2] Бо дуже він кохався в земляках,

3] Сорделло відступив, «Хто ви?» спитавши.

4] «До того ще, як по горі цій шлях

5] Достойним душам показав Спаситель,

6] Вже поховав Октавіан мій прах.

7] Віргілій я; згубив святу обитель

8] Лише тому, що віри я не знав.

9] Оце мій гріх», - так відповів учитель.

10] Мов той, хто зором дивну річ спіймав

11] І, щоб знайти до правди шлях коротший,

12] «Це так» і «ні, не так» в думках міняв, -

13] Закляк Сорделло; враз, спустивши очі,

14] До ніг Віргілієвих він схиливсь

15] І обійняв, як старшого молодший:

16] «О сяєво латинян! Це ж відкривсь

17] Тобі весь глиб, властивий нашій мові!

18] О вічна славо місць, де я родивсь!

19] Я вдячний за хвилини ці чудові!

20] Коли тебе почути гідний я,

21] Скажи, ти в Пеклі був? В якому рові?»

22] «У царстві мук дорога йшла моя, -

23] Той відповів, - по колах всіх до краю,

24] Де цнота нас вела не навмання.

25] Я не за дію - за недію маю

26] Не бачить сонця, що з його світань

27] Втішавсь ти, я ж про них лиш нині знаю.

28] Внизу місцина є, не від страждань,

29] Лише від мли смутна, немов заклята,

30] Не лютих зойків повна, а зітхань.

31] Зі мною там - безвинні немовлята,

32] Що зубом смерті вкушені були,

33] Адамова ж вина ще з них не знята.

34] Зі мною там всі ті, що не змогли

35] Іти трьома священними шляхами,

36] А іншими чеснотами жили.

37] Коли ти можеш, то піди із нами,

38] Щоб найскоріш ми опинились там,

39] Де у Чистилище є певні брами».

40] Він одказав: «Нема ніяких брам,

41] Та вештаюсь я вільно по окрузі

42] І стежку покажу, як хочеш, вам.

43] Але вже сонце на вечірнім прюзі,

44] На гору ж потемки не можна йти,

45] То поміркуймо про ночівлю, друзі.

46] Тут легко гурт значних осіб знайти, -

47] Коли ти згоден, ми б до них присіли,

48] Не без утіхи з ними стрівся б ти».

49] «Як? - відповідь була. - То б не пустили

50] Вночі охочих вийти на шпилі,

51] А то у них забракло б, може, сили?»

52] Провів Сорделло пальцем по землі,

53] Сказавши: «Не здолати й ризи кроком,

54] Коли вона сховається в імлі.

55] Відступиш перед мороком глибоким,

56] Бо волю він у тебе відбира

57] І робить безпорадним та безоким.

58] Тебе до себе звабить моря гра,

59] І цілу ніч в блуканнях ти змарнуєш,

60] Аж поки прийде ранішня пора».

61] І вчитель мовив: «То ходімо, чуєш,

62] Туди, де зможем провести ми час

63] З приємністю, як ти нам пропонуєш».

64] Уже ми рушили, коли нараз

65] Помітив я між кручами щілину, -

66] Такі трапляються у горах в нас.

67] «Ми підемо, - сказала тінь, - в долину,

68] У скелі вибиту без людських сил,

69] І пождемо світання там годину».

70] З височини, де ми стояли, в діл,

71] Звиваючись, тропа вела нас доти,

72] Аж поки зник і вирівнявся схил.

73] Червець, білила, жар іскристо-злотий,

74] Індійського ебену блиск живий,

75] Гра зламів, як смарагда розколоти, -

76] Усе те проти квітів і трави,

77] Якими тут вкривались пишні луки,

78] Не піднесло пихато б голови.

79] Природа-бо не тільки барви й звуки

80] Тут кидала, а й пахощі лила,

81] Чудовні творячи незнані злуки.

82] Співаючи «Владичиці хвала»,

83] Присіли на квітках і травах тіні,

84] Яких од нас ховала ще скала.

85] «Аж поки сонце не зайшло в глибині,

86] Не сходьте вниз до вінценосців тих, -

87] Так мантуанець мовив на камінні. -

88] Вам рухи й лиця тіней визначних

89] Із місця краще роздивитись цього,

90] Ніж стали б ви в долині серед них.

91] Той, хто сидить найвище і до всього

92] Байдужий, бо ніщо не веселить,

93] І хто не мовить слова ні до кого, -

94] Рудольф то імператор, що зцілить

95] Італії мав змогу тіло хворе,

96] Яке тепер ніхто не оживить.

97] А цей, чий вид йому гамує горе,

98] У землях панував, де б'є струмок,

99] Що йде з Молдави в Ельбу, з Ельби в море, -

100] Це Оттокар, який ще з пелюшок

101] Був кращий, ніж ледащо з бородою,

102] Розпутний Венцеслав, його синок.

103] Кирпань, який, збентежений судьбою,

104] Щось каже духу з добрістю в лиці,

105] Вмираючи, лілеї вкрив ганьбою.

106] Погляньте на скорботні душі ці:

107] Та в груди б'є себе, а та - дивіться -

108] З долоні робить подушку щоці.

109] Бо ж їхній син і зять, як моровиця,

110] Французьку землю знищує притьмом, -

111] їм є чого від горя й мук хилиться.

112] А той, що видається моцаком

113] І вкупі з носачем виводить фразу,

114] Оперезався гонорів паском.

115] Коли б затримався при владі зразу

116] Юнак, який чоло за ним здійма,

117] Перелилась би доблесть з вази в вазу.

118] А інших згадують синів дарма:

119] Хай Федеріго й Джакомо на тронах,

120] Найкращого ж із спадку в них нема.

121] Нечасто бачиш у потомних гронах

122] Чесноти предків волею того,

123] Хто їх дає на просьби по законах.

124] Співає поруч носача цього

125] Ще й Педро, славою навік покритий,

126] Бо знали Пулья і Прованс його.

127] Рослину має сім'я проростити, -

128] Щастить Констанці проти всіх дружин,

129] А надто Беатріче й Маргеріти.

130] Найтихший владар сів собі один,

131] Хоч щастя в пагонах у нього вище:

132] Англійський Генріх то, Йоаннів син.

133] А той, що очі звів, стоїть найнижче, -

134] Маркіз Гульєльмо; мста за нього й лютъ

135] Мечем Алессандрії в бойовищі

136] Кров з Монферрато й Канавезе лютъ».

ПІСНЯ ВОСЬМА

- 1] Була година, що наводить тугу
- 2] На моряків, м'якшить-бо серце їм
- 3] За вигуком «бувай!» смутному другу,
- 4] Коли новий любові пілігрим
- 5] Десь чує, як оплакують каплиці
- 6] Вмирущий день подзвінням жалібним.
- 7] Я кинув слухати і став дивиться:
- 8] Поважний дух, піднявшись, щоб була
- 9] Його помітна тінь юрбі столицій,
- 10] Склав руки; звівши до свого чола,
- 11] На схід поглянув, мов сказав до Бога:
- 12] «Байдужий я до блага і до зла!»

13] Й злетіло «Світе тихий...» з уст у нього

14] Так гаряче, побожно й ніжно так,

15] Що в млості я забув себе самого.

16] І душі підхопили, мов на знак,

17] Побожну пісню, ніжну та гарячу,

18] І очі піднесли, як і співак.

19] Скеруй свій зір на істину, читачу!

20] Спрозоріла запона, як скляна,

21] І стало видно правди зміст і вдачу.

22] Побачив я, як ця юрба значна,

23] Немов з небес чекавши благодаті,

24] Дивилась вгору, скромна, мовчазна.

25] Побачив ще, як стали наближати

26] Два ангели і кожен мав клинок,

27] Блискучий, та затуплений, щербатий.

28] Зелений, наче молодий листок,

29] Убір в зелених крилах променився

30] І легко з вітром бавивсь між гілок.

31] Один із них над нами зупинився,

32] А другий на той бік перелетів,

33] І натовп душ між ними опинився.

34] Я б любував з білявих їх голів,

35] Та зір мій відібрала їх корона,

36] Він втратив силу від сліпучих див.

37] «Вони - послы Маріїного лона, -

38] Сказав Сорделло, - повзає тут змії,

39] Вони ж - тверда від нього оборона».

40] Я озирнувсь - такий був острах мій, -

41] І в вожая сховався під габою,

42] Знайшовши в згортках захист певний свій.

43] Сорделло ж мовив: «Стріньмося з юрбою

44] Цих знатних тіней, що, мені здалось,

45] Охоче б побалакали з тобою».

46] Три кроки лиш пройти нам довелось,

47] Аж тут, немов чекав мене зустріти,

48] Уважно додивлявся до мене хтось.

49] Не встиг ще небосхил так потемніти,

50] Щоб те в очах його й моїх запнув,

51] Що відстанню раніш було закрите.

52] Ступнув він ближче, ближче й я ступнув, -

53] Суддя шляхетний Ніно! Як приємно,

54] Що ти до злих залічений не був!

55] Він, привітавшись сердечно й чемно,

56] Спитав мене: «Під гору цю коли

57] Водю ти дістався нетаємно?»

58] «О, - мовив я, - стежки по горю йшли.

59] Нехай би, в першому житті відбуті,

60] Вони б в наступнім радість принесли».

61] І лиш мої слова були почуті,

62] Як одсахнулися й Сорделло, й він,

63] Немовби подивом великим скуті.

64] Звернувся до Віргілія один,

65] А другий до сусіди: «Встань, Куррадо,

66] І подивися на Господній чин!»

67] Мені ж він мовив: «Вдячності заради,

68] Що винен ти тому, хто приховав

69] Путі свої й блукає без поради, -

70] Мою Джованну, я прошу, настав

71] На молитви? хай слізьми щоки вмие,

72] Бо в небо завжди чистих плач злітав.

73] Навряд чи мати в неї з горя мліє,

74] А то б свій білий зберегла покров, -

75] Колись вона за цім ще пожаліє!

76] Ось доказ, як горить в жінках любов,

77] Коли згаса її підпора гідна,

78] А зір і дотик не розпалять знов.

79] А на труні міланцева єхидна,

80] Не півник наш, галлурський, родовий, -

81] Для неї це окраса надто бідна».

82] Він мовив, на обличчі огневий

83] Світився відблиск чесної любові, -

84] Хоч не сліпучий він, та віковий.

85] А я, вдивившись в небеса чудові,

86] Все дивувався нешвидким зіркам,

87] Що сунули по коловій основі.

88] Вожай спитав: «Що, синку, бачиш там?»

89] І я йому: «Там три побачив зірки,

90] Що освітили полюс, наче храм».

91] І він: «Вони зійшли замість четвірки,

92] Яку за обрій час тепер заніс,

93] А ти уранці споглядав так зірко».

94] Сорделло тут його в обіймах стис,

95] «Ось ворог наш!» - гукнувши любій тіні,

96] Він пальцем показав кудись униз.

97] Там, в не захищеній нічим частині

98] Байраку, сунула гадюка зла,

99] Той, може, змій, що смерть приніс людині.

100] Ця клята стрічка по траві повзла,

101] Облизуючись, спину вигинала,

102] Немов тварина митись почала.

103] Не бачив я й не розповім, як гнала

104] Сторожа ангельська на небосхил, -

105] Я бачив тільки, що вона примчала.

106] Під подувом її зелених крил

107] Утік той змії, і стежкою своєю

108] Вернули вартові небесних сил.

109] А дух, до нас підкликаний суддею,

110] Весь час, як споглядала бій земля,

111] Знайомився із постаттю моєю.

112] «Хай племін, що веде тебе здаля,

113] На свічі стопить віск твоєї волі,

114] Щоб до емальового йти шпиля! -

115] Почав цей дух. - А як в моїм околі?

116] Я в Вальдімагрі паном хизувавсь

117] На всі навкруг місця широкополі,

118] Коррадо Маласпіна прозивавсь,

119] Не старший з тим ім'ям, того ж я дому.

120] Тут очищаюсь, бо в рідні кохавсь».

121] «О, - мовив я, - у вас я в краї тому

122] Не був, але чи хтось в Європі є,

123] Хто б не чував про землю ту відому?

124] Про вас чужинець навіть дізнає,

125] Бо чутка скрізь, незмильна, як присяга,

126] Хвалу князям, хвалу й землі дає.

127] Клянусь - хай знайдеться дійти відвага! -

128] Що внуки гідно зберігають честь,

129] Яку вам добули грошва та шпага.

130] У них, з природи й звички, вартість єсть,

131] І хай лихий глава весь світ спокусить,

132] Та їх не зманить на стежки нашесть».

133] І він: «Іди, й семи разів не мусить

134] Лягати сонце в постіль ту ж таки,

135] Яку Баран з зірних копит не струсить, -

136] Для наших вух приємні ці гадки

137] У голові твоїй прип'ято буде

138] Цвяхами, кращими за всі чутки,

139] Як вирок долі чинності не збуде».

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

1] По обрію, мов із морського лона,

2] Білючи на східному шпилі,

3] Зійшла кохана ветхого Тіфона.

4] Гра самоцвітів на її чолі

5] Холодної тварини вид створила,

6] В якої хвіст, як вістря у стрілі.

7] Там ніч два кроки вгору вже зробила,

8] Де п'ять вели розмови кругові,

9] І мусила на третім скласти крила,

10] Коли знемігсь я, мов усі живі,

11] Бо врешті надійшла хвилина рання,

12] І задрімав, схилившись на траві.

13] В годину, недалеко до світання,

14] Коли сумує ластівка в піснях,

15] На згадку, мабуть, першого страждання;

16] Коли наш розум робить вільний змах,

17] Земні турботи кинувши, зринає

18] В божественних перепочити снах, -

19] Мені приснилось, що орел ширяє

20] На дужих крилах в пір'ї золотім

21] І, цілячись на землю, небо крає.

22] Приснилося, що був я в місці тім,

23] Де Ганімед своїх покинув рідних,

24] Занесений у понадхмарний дім.

25] Гадав я: «В небесах, для себе гідних,

26] Орел шукає цілі для погонь,

27] Не полюбляючи низин огидних».

28] Приснилось, що на нашу оболонь

29] Він блискавкою впав мене забрати

30] І злинути в негаснучий огонь.

31] А там приснилось, стали ми палати, -

32] Уявний племінь був такий страшний.

33] Що зміг моє сновиддя перервати.

34] Так, певно, затремтів Ахілл грізний,

35] Побачивши навколо край далекий.

36] Коли вві сні попав до чужини,

37] Бо мати мріяла, щоб безпеки

38] Син, схований на Скіросі, уник,

39] Але ж і там знайшли героя греки, -

40] Як я здригнувсь, і сон мій геть утік,

41] І зблідли в мене щоки, як в людини,

42] В якої холод враз торкнувся щік.

43] Зі мною був лиш провідник єдиний,

44] Внизу десь бігли хвилі голубі.

45] І сонце небом зо дві йшло години.

46] «Не бійся і не піддавайсь журбі, -

47] Учитель мовив, - ми якраз де треба,

48] І сміливості дух плекай в собі.

49] Чистилище перед очима в тебе,

50] Поглянь - оце навкруг його стіна,

51] А там он, у проломі, вхід до неба.

52] На моріжку, де зелень запашна,

53] Уранці, як тебе лишила дія

54] І ти заснув, з'явилася жона

55] Прекрасна й дивна. «Я Лючія, -

56] Сказала, - взяти велено мені

57] Того, над ким панує сонна мрія».

58] Сорделло й інші тіні визначні

59] Зостались, а тебе вона забрала

60] На руки й вийшла, я ж - услід ясній.

61] Сюди приніши, тут тебе поклала,

62] Вказавши гарними очима вхід,

63] І водночас із сном твоїм пропала».

64] Мов той, хто, збувшись сумнівів та бід,

65] Міняє страх на впевненість і спокій,

66] Коли йому відкрився правди слід, -

67] Так я змінився в радості глибокій.

68] Вожай, уздрівши це, пішов вперед,

69] Пішов і я з ним по горі високій.

70] Читачу, бачиш, як підніс я лет,

71] Тож не дивуйся на мистецтво вище.

72] З яким про свій писатиму предмет.

73] На місце в мурі вийшли ми найнижче,

74] Де в ньому був, здавалося, пролом,

75] І вздрів стіну я, підійшовши ближче,

76] Із замкненим воротами жерлом,

77] Три східці різнобарвні й мовчазного

78] Воротаря з осяяним чолом.

79] Не зводив я очей з лица ясного,

80] Яке таким світилося вогнем,

81] Що я не стерпів погляду жахного.

82] Сидів він із оголеним мечем,

83] Що так іскрився відблисками сталі,

84] Аж я не міг до нього стать лицем.

85] «Відповідайте і не руште далі, -

86] Він мовив, - хто вас вів? Що треба вам?

87] Глядіть, щоб не взяли вас часом жалі».

88] «Жона небесна так сказала нам, -

89] Учитель вимовив, - негайно звідци

90] Ідіть туди сміливо - брама там».

91] «Нехай жона ця стане вам в провідці, -

92] Так благородний брамник одповів, -

93] Відважно ви зійдіть на наші східці».

94] Ми підійшли. Я східець перший вздрів,

95] Лискучий, сяйний, біломармуровий,

96] Що лик мій як у дзеркалі відбив.

97] А другий з них був почорно-багровий,

98] І камінь - грубий, висохлий як є,

99] Потрісканий до самої основи.

100] Найвищим, на уявлення моє,

101] Був третій з них, порфіровий, яскравий,

102] Мов кров, що з вени раненої ллє.

103] На нього вісник праведної слави

104] Поставив ноги, сівши на поріг, -

105] Алмазним здавсь поріг той величавий.

106] Вожай мені здолати допоміг

107] Благої волі східці, дав пораду:

108] «З бланьями впади йому до ніг».

109] Я, вдаривши у груди тричі зряду,

110] Схилившись до ніг, прохання склав,

111] Віддаючись цілком йому під владу.

112] Сьома «глаголями» чоло списав

113] Мені вістрям меча він і: «Ці плями

114] Подбай в дорозі стерти!» - проказав.

115] З-під одягу свого, такого ж саме

116] На колір, як суха земля й зола,

117] Він вийняв руку із двома ключами:

118] Один був з золота, другий - із срібла.

119] В щілину білий вклав, а потім жовтий, -

120] Й на мене хвиля щастя наплила.

121] «Коли б із двох лиш одного знайшов ти

122] Або в ключах цих вийшла б ґандж яка, -

123] Сказав він, - то у браму б не-зайшов ти.

124] Один дорожчий, другий для замка

125] Потрібніший і вимагає вміння,

126] Бо саме він пружину відмика.

127] Іще я маю від Петра веління,

128] Щоб краще я відкрив, аніж замкнув,

129] Як хтось мені до ніг складе моління».

130] Тур браму він всередину штовхнув,

131] Сказавши: «Йдіть; нема-бо стежки в висях

132] Тому лиш, хто б свій зір назад звернув».

133] І кожна ступка брами об завісах

134] З металу, що співає, мов сурма,

135] Повільно обернулася на списках.

136] Тарпейська брама не гула сама

137] Отак, коли із нападом зухвалим

138] Збрала чесного Метелла тьма.

139] Та я почув із громом небувалим,

140] Що голос чийсь молитву десь веде:

141] «Тебе, - лунало ніжно, - Бога хвалим».

142] Проте було, як і інакше де,

143] Як і у нас частенько може бути,

144] Коли із хором враз орган гуде:

145] Слова то чути добре, то не чути.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

1] Коли ми стали по той бік порогу,

2] Який моторна хитрість обмина,

3] Воліючи покручену дорогу,

4] Замкнулась знову брама голосна, -

5] Це я почув. Якби я озирнувся,

6] Чим виправдалась би моя вина?

7] Ми йшли вузьким шляхом, що простягнувся

8] В глухій розпадині туди й сюди,

9] Як в морі вал - набіг і вбік війнувся.

10] «Нам тут потрібні вмілість і труди, -

11] Почав вожай, - не вийти б ненароком

12] Звідтіль і звідси на свої ж сліди».

13] І ми таким повільним надто кроком

14] Посунули, що на спочин зайшов

15] Щербатий місяць шляхом одиноким,

16] Аж поки ми із кам'яних заков

17] Не вийшли на вершок стрімкої скелі,

18] Там, де гора униз пішла ізнов.

19] Я - стомлений, обидва - невеселі,

20] Непевні, досягли ми площини,

21] Відлюднішої, ніж тропа в пустелі.

22] Дорога йшла стрілою вздовж стіни,

23] Між прірвою й скалою край обриву

24] Й три людські зрости мала ширини.

25] Уступ тягнувсь направо і наліво,

26] І, скільки вистачало сил в очах,

27] Не видно змін було у нім, на диво.

28] Нога на цей ще не ступила шлях,

29] Коли побачив я перед собою

30] Широкі обводи по стрімчаках,

31] Всі біломармурові, із різьбою,

32] Що проти них не тільки Поліклет,

33] Сама природа вкрилася б ганьбою.

34] От ангел, щойно мов скінчивши лет,

35] Приносить вість, виплакувану звіку,

36] Про мир на всій землі, мету всіх мет,

37] З майстерністю на всю стіну велику

38] Зображений в величній красоті,

39] Не схожий на подобу без'язику,

40] Мов «Радуйся!», клянусь, казав він тій,

41] Що обертає, благосна, ключами,

42] Які любов хоронять в чистоті.

43] А вид її, осяяний словами,

44] Що «Се раба господня», виглядав,

45] Неначе образ, литий за взірцями.

46] «Для іншого увагу теж зостав», -

47] Сказав моєї керівник надії,

48] Що близько серця в нього я стояв.

49] І тут помітив я позад Марії,

50] Між образів, як вирслих з землі,

51] І обіч з тим, хто вів мене до мрії,

52] Іще картину, врізану в скалі.

53] Я обійшов Віргілія і вп'явся

54] У постаті на мармуровім тлі.

55] Ковчег, страшний для того, хто хапався

56] За діло не своє, тягли бики,

57] І віз під ним неначебто хитався.

58] Сім хорів створювали співаки,

59] І в мене сперечалось око з вухом:

60] Таки є звуки! Ні, нема-таки!

61] У зору спірка йшла також із нюхом

62] Про дим з кадильниць - витвір різьбаря, -

63] Чи пахне він, чи ні кадильним духом?

64] Перед ковчегом, сяйним, як зоря,

65] Ішов танцюючи псалмист побожний,

66] Що вищий був і менший за царя.

67] А на палаці - бачить міг би кожний -

68] Мелхола сумно поглядала вниз,

69] Як і належить пані цій вельможній.

70] Пішов я від Мелхоли й переніс

71] На інші образи свою увагу,

72] Вони ж білили на увесь карниз.

73] Змальовано тут славу і повагу

74] Монарха, що чеснот його талан

75] Григорія подвигнув на звитягу.

76] Великий імператор цей - Траян.

77] Вдова, ридавши, за вузду спиняла

78] Коня в найліпшого з нехристиян.

79] Навкруг у корогвах з орлом стояла

80] Кіннота, і нечутна іздала

81] Десь військова сурма похід співала.

82] Сердешна жінка наче примовля:

83] «Скарай убивць мого, владарю, сина.

84] Хай і мене поглине з ним земля!»

85] Він каже: «Кари не втече провина,

86] Як вернемо». Вона: «Ти б хоч зирнув,

87] А то ще набіжить лиха година,

88] Й не вернеш ти». А він: «Я б не вернув, -

89] Наступник зробить». А вона: «Що в тому,

90] Як викона хтось те, що ти забув?»

91] А він: «Веде обов'язок додому,

92] Бо справедливість дужча од війни,

93] І жалість заступає путь відому».

94] Для кого не існує новини,

95] Той тут створив для всіх видиму мову,

96] Нову для нас, бо ми - землі сини.

97] І поки милувавсь я знову й знову

98] На образи покори, любі тим,

99] Хто знає руку різьбаря чудову, -

100] «Багато духів кроком нешвидким, -

101] Шепнув поет, - з мого підходять боку, -

102] Угору ми за ними вслід ходім».

103] На все нове пожадливому оку

104] Слова ці стільки додали снаги,

105] Що вмить на стежку глянув я широку.

106] Хотів би я, читачу дорогий,

107] Щоб ти не знітивсь, звірившись чуду,

108] Як саме Бог велить платить борги,

109] І в формі мук побачив би полуду,

110] Бо суть настане після всіх страждань,

111] Які скінчаться в день Страшного суду.

112] Почав я: «Вчителю, там суне, глянь,

113] Щось неподобне зовсім, незбагненне,

114] І сповнивсь я непевності й вагань».

115] І він мені: «Моє хоч око вчене,

116] Та їх придавлює такий тягар,

117] Що помилився погляд навіть в мене.

118] Ти краще придивися до примар,

119] Що йдуть під брилами уздовж дороги, -

120] То й зможеш уявити ступінь кар».

121] Пихатий християнський роде вбогий,

122] В сліпих думках у тебе голова:

123] Ногам ти віриш, хоч задкують ноги.

124] Хіба не бачиш ти, що ми черва,

125] Що з нас метелик ангельський виходить

126] І мчить туди, де істина жива?

127] Чом півнем розум твій себе поводить?

128] Не знаєш ти, що ми - комахи, глей,

129] Де розвій лиш невивершений бродить?..

130] Коли як слупи статуї людей

131] Стоять, і кожна стелю підпирає,

132] Притиснувши коліна до грудей,

133] То вигляд їх несправжніх мук звертає

134] На справжні муки глядачів чуйних;

135] Я також співчуття звернув безкрає

136] На більш чи менш зігнутих духів тих,

137] Яких згинали більші й менші брили,

138] Й здавалося, найбільш терплячий з них

139] Немов зітхав: «Немає більше сили!»

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

1] «Наш Отче, ти, який живеш на небі

2] Не через те, що замкнений у нім,

3] А люблячи істот, близьких до Тебе!

4] Іменню й силі будуть хай Твоїм

5] Од всіх створінь хвала і слава щирі,

6] Подяка й захват духом всесвятим!

7] Твоє до нас хай прийде царство в мирі,

8] Інакше відшукати вірну путь

9] Не може розум у всевітнім ширі!

10] Як волю в жертву в небесах здають

11] Всі ангели, співаючи «Осанна!»,

12] Хай на землі тим шляхом люди йдуть!

13] Хай нині нам спаде щоденна манна,

14] Без неї-бо пустельний світ страшний

15] І відстає квапливість ненастанна!

16] Як ми вини даруєм, хоч вони

17] Страждань нам завдають, так, благодійний,

18] Нам цнот не зважуй, а даруй вини!

19] Чеснотам нашим захисте надійний,

20] Удари відвертай, подай снаги,

21] Бо спокушає ворог нас постійний.

22] Останнє просим, Боже дорогий,

23] Не нам, бо нам уже не допоможе,

24] А тим, що йдуть за нами, Всеблагий!»

25] Отак, благавши милосердя Боже

26] За себе і за нас, вони несли

27] Каміння, на важке сновиддя схоже.

28] Під різним тягарем поволі йшли,

29] Утомлені, зажурені хилились,

30] Щоб змиті плями світу з них були.

31] Як треба, щоб ми тут за тих молились,

32] Хто в муках нас не забуває там,

33] Де корені од волі відділились!

34] Допомогти б їм, щоб збулися плям,

35] Якими світ забруднює людину,

36] І, чисті й вільні, віддалились зіркам!

37] «О, хай вам швидше випростає спину

38] Той милосердий, що надасть вам крил

39] У небесах ширяти без упину!

40] Скажіть, як вийти нам хутчій на схил,

41] Що нас би вивів на жадані сходи,

42] І як найменше витратити сил,

43] Бо тіло це, Адамове з породи,

44] Якого не ввібрала ще земля,

45] Важкої, дуже втомної природи».

46] І відповідь, неначе й не здаля,

47] Тому, за ким ішов я цими днями,

48] Нас досягла не знати звідкіля

49] Й така була: «Ідіть направо з нами,

50] І тут очам відкриються місця,

51] Де можна йти немертвими ногами.

52] Якби не заважала брила ця,

53] Що нахилляє лоб мені пихатий

54] І змушує не піднімати лиця,

55] Я б глянув, хто, живий, себе назвати

56] Не хоче, і настійність би моя

57] Умовила за мене попрохати.

58] Значного був тосканця сином я,

59] Гульєльмо він Альдобрандеско звався, -

60] Ви, сподіваюсь, чули це ім'я.

61] До того предками я хизувався

62] І видатними подвигами їх,

63] Що в серці навіть спогад не з'являвся

64] Про спільну матір; зневажав я всіх,

65] Тому й помер, як сьєнець кожен знає,

66] А в Кампаньятіко - всі, до малих.

67] Омберто я; пишання це безкрає

68] Мене залишило без голови,

69] І весь мій дім од нього лихо має.

70] Зніс брилу я на шлях цей коловий

71] І, поки Бог мої припинить муки,

72] Мерцем роблю, як не робив живий».

73] Понурившись, сумної мови звуки

74] Я вислухав; тут інший дух зирнув

75] На мене з-під своєї каменяки,

76] Побачив, упізнав мене, гукнув

77] І вгору очі, скуті як в залізі.

78] На превелику силу повернув.

79] «О, - мовив я, - невже ти Одерізі,

80] Агобйо слава й слава ремесла,

81] Як зве Париж, «освітлювання в книзі?»»

82] Відмовив: «Слава, брате, вся пішла

83] Тепер до Франко, юного болонця,

84] Мені ж зосталась крихітка мала.

85] Колись же їй, приємнішій од сонця,

86] Я, мавши кожний натяк за лихий

87] На неї наклеп, був за оборонця.

88] Отут спокутується гріх пихи.

89] Я б тут не був, якби не вчув я Бога,

90] Ще змогу маючи робить гріхи.

91] О марна славо з голосу людського!

92] Якщо нема глибоких корінців,

93] То незабаром всохне крона вбога.

94] Чув Чімабуе, що з усіх митців

95] Найкращий він, але з приходом Джотто

96] Загал суворіше його судив.

97] Цей Гвідо в мовному мистецтві - злото,

98] Як з тим зрівнять, а може, хтось з'явивсь,

99] Хто і тому, й цьому завдасть турботи.

100] Бо гомін світу - вітер лиш: він звивсь,

101] Хвилюючись і тут і там у гоні,

102] Й змінив ім'я, як в напрямі змінивсь.

103] В чім слава через сотні літ по сконі?

104] У тім, що члени дряхлістю примне,

105] Чи в тім, що вреш, казавши «папи», «моні»?

106] А сотні років - щось таке ж дрібне

107] Супроти вічності, як рух бровою

108] Проти дороги в небо зоряне.

109] Цього, що ледве йде переді мною,

110] Колись-то знав народ в Тоскані всій, -

111] Тепер лиш Сьєна згадує порою

112] Вождя, який здобув пошану їй,

113] Долаючи Флоренцію шалену, -

114] Там блуд лишився, де був гонор в ній.

115] На барву слава - з травку одноденну,

116] І той за мить знебарвлює її,

117] Хто родить на землі її, зелену».

118] І я: «Втишаються чуття мої

119] Од цього слова, а бундючність в'яне.

120] Але про кого ці слова твої?»

121] «Це Провенцано, - він сказав, - Сальвані.

122] Тут за зухвальство він іде тепер,

123] Якому сьєнці всі були слухняні.

124] Пішов він з каменем, як тільки вмер.

125] Так борг платити випадає зухам,

126] Хто на землі занадто кирпу дер».

127] А я: «Коли там, під горою, духам,

128] Які покинули земний покров,

129] Свій строк життя перед покутним рухом

130] (Як час не зменшиться від молитов)

131] Потрібно зважувати власні вади, -

132] То як сюди так швидко він дійшов?»

133] «Він, бувши, - той сказав, - на версі влади,

134] Пихи позбувся раптом і притьма

135] На площі став благать уклінно ради

136] За друга, що його взяла тюрма,

137] Нестерпно люта Кардова закова,

138] Тремтівши тілом перед усіма.

139] Я замовкаю. Знаю, - темна мова,

140] Та скоро вже дбанням співгородян

141] З'ясуєш значення цього ти слова.

142] Цим вчинком він собі полегшив стан».

ПІСНЯ ДВАНADЦЯТА

1] Неначе два бики в ярмі одному,

2] З обтяженою тінню ми були,

3] І вчитель мій не бачив зла у тому.

4] Коли ж гукнув: «Тепер вперед пішли,

5] Бо тут потрібно, щоб весло й вітрило

6] Не зупиняючись човна вели», -

7] То зараз випростав своє я тіло,

8] Як слід робить, коли рушаєш ти,

9] А лихо ще думки твої обсіло.

10] Я, мріючи дістатися мети,

11] За любим вчителем пішов охоче,

12] І дуже легко стало так іти,

13] Коли він мовив: «Опусти-но очі,

14] Бо не завадить знати до пуття,

15] Дорогу тим, хто збочити не хоче».

16] На згад про тих, хто зник без вороття,

17] В церквах лежать надгробком їх подоби,

18] Які були вони ще за життя,

19] Й доводять до плачу з журби й шаноби:

20] Нерідко колють спомини жалом

21] Чутливе серце, сповнене жалоби.

22] Отак і тут дорога вся цілком

23] Від муру аж до самої безодні

24] Була в малюнках пензлем і пером.

25] Впізнав я отого, хто благородні

26] Над всі створіння риси мав і, мить

- 27] Просявши, в глибини впав холодні:
- 28] Впізнав я Бріарея, що лежить,
- 29] Жорстоко вдарений стрілою з неба,
- 30] Й морозом смертним все навкруг темнить;
- 31] Впізнав також Палладу, Марса й Феба,
- 32] Що прозирають, збройні ще, з отцем
- 33] В порубаних гігантах млу Ереба;
- 34] Впізнав Немврода, що з сумним лицем
- 35] Глядить на сennaарців гордовитих
- 36] Під вежею з нескінченим вінцем;
- 37] Тебе, Ніобо, й жах в твоїх залитих
- 38] Слізьми очах впізнав я на шляху
- 39] Поміж семи й семи дітей забитих;

40] Тебе, Сауле, й смерть твою лиху

41] Од власного меча на тій вершині

42] Гелвуї, що навік лишив суху;

43] Тебе, дурна Арахно, в павутині,

44] Яку зіткала ти сама собі,

45] Уже півпавуком, в тужній одміні;

46] Тебе, о Ровоаме, в боротьбі

47] З підданцями: тікаєш в колісниці,

48] А стріли царські не страшні юрбі;

49] Ще образ був на бруку, мов на криці,

50] Як матері помстився Алкмеон

51] За всі її нові прикраси ниці:

52] Ще образ був, як в храмі, між колон,
53] Сеннахеріб, кривавлячи порфіру,
54] Синами вбитий, впав на власний трон;

55] Ще образ був, з яким тріумфом Кіру

56] Гукнула Тамірі звитяжно й зло:

57] «Жадав ти крові - тож хлебчи надміру!», -

58] Ще образ був, як врозтіч утекло

59] Все ассірійське військо по долинах,

60] Як Олоферна тіло полягло.

61] Впізнав я Трою в попелі й руїнах...

62] О Іліоне! Твій гіркий кінець

63] Зображено в страхаючих картинах.

64] Та хто ж пера та пензля був знавець,

65] Який фігури з тінню зладив строго

66] Й разюче для умів і для сердець?

67] Мрець вигляд мав мерця, живий - живого.

68] Ніхто б не міг у дійсність прозирнуть,

69] Як я, що зору не підвів свого.

70] Тож діти Євині хай кирпу гнуть,

71] Хай задаються, замість поглядати,

72] Яка погана під ногами путь!

73] Ми гору обійшли вже набагато,

74] І сонце рухалось куди хутчій,

75] Ніж міг наш розум клопітний гадати,

76] Коли сказав мені учитель мій,

77] За ким я йшов: «Зведи-но погляд вище,

78] Залиш своїх думок печальний рій,

79] Дивися, он підходить ангел ближче,

80] Служниця ж шоста дня - уже її

81] Скінчився строк - іде все нижче й нижче.

82] Вдягни в пошану слів своїх рої,

83] Бо вкаже він короткий шлях нагору,

84] А день біжить і цей, як всі твої».

85] Я звик, що він мене усю цю пору

86] Постійно вчить не гаяти хвилини,

87] І зразу осягнув пораду скору.

88] В убранні із сіяючих тканин

89] Наблизилась до нас істота біла,

90] Сліпучіша од всіх морських перлин.

91] Розкривши руки й розпростерши крила,

92] Сказала: «Йдіть, очищені серця,

93] Он сходини лежать - на брилі брила».

94] Як рідко має відгук мова ця!

95] О людство, ти ж споріднене лазурі,

96] Чом падаєш без сил од вітерця?

97] Тут ангел нас провів на сходи в мурі,

98] Змахнувши по чолу моїм крильми,

99] І мандри обіцяв нам непохмурі.

100] Як в місті із відмінним ладом, ми

101] До храму, що панує над долами,

102] По Рубаконте з іншими людьми

103] Підводилися зручними ходами

104] (Коли споруджені були вони,

105] Ні книг, ні мір не гидили ще плями), -

106] Так вирубані в товщині стіни

107] Тут сходини вели у друге коло,

108] Але цей хід занадто був тісний.

109] Пішли ми, й в серце захватом вколело:

110] «Блаженні духом нищії» завів

111] Хтось раптом ніжним голосом зокола.

112] Ах, як цей шлях ні на один з шляхів

113] У Пеклі не скидався! Тут-то співи,

114] А там прокльони й стогони мерців.

115] Як рушили ми сходами терпливо,

116] Важкий внизу, в долині, кроку вдар

117] Враз незрівнянно легшим став, на диво.

118] Тож я: «Учителю, який тягар

119] Із мене знято, що пропали болі

120] І легко я дійшов би аж до хмар?»

121] Він одказав: «Коли ще й ті глаголі,

122] Які лишились в тебе на чолі,

123] Хоч майже стерті, зникнуть всі поволі.

124] Чим далі йти ми будем від землі,

125] Тим радісніш ногам і легше буде

126] Підводитися по крутій скалі».

127] І я вчинив тоді, як чинять люди,

128] Аби дізнатись, що на голові,

129] Коли на це їм вказують зусюди:

130] Вони підносять руку, а то й дві,

131] Щоб замінити з поміччю такою

132] Звичайні очі, тут недійові.

133] Я звів правицю, повен неспокою,

134] Шістьох лиш літер на чолі торкнувсь

135] З накреслених безсмертною рукою.

136] Помітив це мій вождь і усміхнувсь.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

1] Зійшли ми аж на верх камінних сходів,

2] Де вдруге вужчала височина

3] Що розгрішає всіх, хто б нею сходив.

4] І тут карниз, дорога і стіна

5] Вилися, як і нижче, безкінцеві,

6] Але була в них менша довжина.

7] Художникові тут і сницареві

8] Роботи не було: каміння й брук

9] На колір видавалися свинцеві.

10] «Тут про пораду наш даремний гук, -

11] Сказав поет. - Стояти ж нам без діла -

12] Це завдавать собі лиш зайвих мук».

13] Приглянувшись до сяйного світила,

14] Узяв він віссю руху правий бік

15] І ліву обернув частину тіла.

16] «О ясне сонце, під яким я звик

17] Упевнено в дорогу вирушати,

18] Веди нас далі, як вело, - він рік. -

19] Ти, що світам даєш блискучі шати,

20] Хай з незліченних сяючих зірок

21] Нас твій лиш промінь має провадити!»

22] Ми рушили й пройшли в короткий строк

23] Із милію (на земну узявши міру),

24] Бо воля нам прискорювала крок,

25] Як вчули ми, що дух шугнув по ширу,

26] Та бачити його не довелось, -

27] Скликав на бенкет він любові й миру.

28] Ще, пролітаючи, промовив хтось

29] «Вина не імуть» голосом високим,

30] І вітром слово мимо понеслось.

31] Воно ще чулось в мороці безокім,

32] А вигуку «Орест - це я!» ушам

33] Було не втримати хоч ненароком.

34] Спитав я: «Батьку, що за голос там?»

35] Аж третій поруч пролунав поволі:

36] «Любіть того, хто зло вчиняє вам!»

37] І добрий вчитель: «В цім карають колі

38] Гріх заздрощів і душам завдає

39] Бич, плетений з любові, гострі болі.

40] Вузда ж на грішників бряжчить своє,

41] І протягом покутної стежини

42] Подібних звуків, мабуть, сила є.

43] Та крізь повітря подивись на стіни

44] І ти побачиш, скільки тут сумних

45] Сидить, оперши о каміння спину».

46] Розкривши очі, я помітив їх,

47] Примушених до каменя тулиться,

48] В киреях, як на колір - кам'яних,

49] І, підійшовши глянути на лица,

50] Почув: «Маріє, помолись за нас!»,

51] «Михайле, Петре, всі святі, моліться!»

52] Навряд чи хто знайшовся в наш би час,

53] В чиїх би грудях смуток не з'явився

54] Від тих, чий вигляд знов мене потряс,

55] Бо я, коли до них так придивився,

56] Що помічав їх кожний рух малий,

57] Відчув, як сум тяжкий крізь очі лився.

58] Здалось, в волосяницях всі були,

59] Підтримувані ближчого плечима,

60] І разом тиснулися до скали.

61] Так старцеві з незрячими очима

62] Під стінами розгрішних пождань

63] Сліпий сусід чоло плечем підтрима,

64] Щоб не благанням і дощем ридань

65] Додати співчуття в серця високі,

66] А й жалюгідним виглядом страждань.

67] Як сонця не побачать сліпоокі,

68] Так небо глянуть не дало на світ

69] Цим тіням, лишеним у тьмі глибокій,

70] Бо вії в них в'язав залізний дріт,

71] Як шовк - в яструбеняти молодого,

72] Якому дику лють скоряє гніт.

73] Я бачив їх, не бачений, а з того

74] Занепокоївся, зніжковів,

75] І озирнувсь на вчителя свого,

76] А він таємним думам одповів

77] І, дозвіл давши мовити без страху,

78] Сказав: «Питай, але без зайвих слів».

79] Віргілій рухався тим боком шляху,

80] Де уповзала круча вниз крива

81] І зяяла безодня, повна жаху.

82] По цей же бік здавалось, мов співа

83] Юрба страждаючих бездольних духів

84] І сльози бігли з-під жахного шва.

85] Звернувсь до них і: «Хто б мене послухав, -

86] Почав я, - з тих, хто сяєво здійма

87] Метою чистих всіх душевних рухів?

88] Хай найясніша благодать сама

89] Розвіє піну вашого сумління

90] Й очистить річку вашого ума!

91] Почути вас - моє палке стремління,

92] Чи тут латинські душі є, скажіть,

93] Щоб міг я вислухати їх веління?*

94] «О брате, тут навечно всіх держить

95] Як жителів міських єдине місто,

96] До смерті ж хтось в Італії мав жить», -

97] Так голос десь озвався проречисто,

98] І я пішов на нього навпростець,

99] До тіней, що тримались, мов намисто.

100] Одна з них виявляла нетерпець...

101] Скажу на запитання: як же саме? -

102] Тяглась-бо підборіддям, як сліпець.

103] Сказав їй: «Душе, змалена сльозами,

104] Тобі, мабуть, хтось мову розріша, -

105] Хто ж ти і звідкіля, скажи словами».

106] «Була я сьєнка, - мовила душа, -

107] Між інших тут мене трима надія

108] Того діждатись, хто не поспіша.

109] Сама носила я ім'я Сапія,

110] Мене ж, Софії-мудрості на зло,

111] Про зло для ближніх тільки й гріла мрія.

112] Послухай, що мені колись було,

113] Й не думай, що про сказ тобі збрехала.

114] Як зморшки вкрили вже моє чоло,

115] Під Колле наша армія програла

116] І з бойовища у ганьбі втекла, -

117] Цього жадав їй Бог, а я благала.

118] Я радістю охоплена була

119] Найбільшою з усіх, коли навалу

120] Подужаних очима обвела,

121] Й, задерши в небо голову зухвалу,

122] Мов дрізд в одлигу: «Не боюсь тебе!» -

123] Гукнула Богу, збуджена до шалу.

124] Хотіла потім врятувати себе,

125] Та боргом затулило б вхід чудесний

126] Розкажній у небо голубе,

127] Коли б не П'єр Гребінник благочесний,

128] Який за мене сльози лив рясні

129] Й зродив надію на чертог небесний.

130] Але хто ти? Слова твої ясні,

131] Ти маєш очі широко розкриті

132] І дишеш мовлячи, здалось мені».

133] «У мене очі, - я сказав, - зашиті

134] Теж будуть, та недовго, согрішав

135] Із заздощів не дуже я на світі.

136] Не з тим я зовсім почуттям кружляв

137] Там, нижче, й розум мій, уяви повний,

138] Немовби камінь на мені лежав».

139] Сказала: «Хто ж твій провідник чудовний,

140] Що ти про поворот гадаєш свій?»

141] І я: «Оцей, хто тут стоїть, безмовний.

142] Я теж, як всі, хто ще не вмер, живий.

143] І ти скажи прохання сокровенне,

144] Щоб я й для тебе крок зробив малий».

145] Відповіла: «Це все нове й знаменне,

146] І ласка Божа на тобі сія,

147] Тож в молитвах не забувай про мене.

148] Всім найдорожчим закликаю я:

149] Подбай, як знову підеш по Тоскані,

150] Щоб піднеслась між рідних честь моя,

151] Їх знайдеш ти в пустиголових стані,

152] Де в Таламоне з порту вийшов глум,

153] Як з флотом на казковій річці Дьяні, -

154] Бо в адміралах всякий легкодум».

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

1] «Це хто повз нас іде, хоч ще навіки

2] Смерть не дала ширяти тут і там,

3] І розтуля, й склепляє він повіки?»

4] «Не знаю, хто він, знаю, що не сам.

5] Ти ближче, так почни привітну мову,

6] Щоб не боявсь відповідати нам».

7] Так двоє тіней кинули по слову,

8] Одна одну старавшись підвести,

9] І підняли обличчя крізь закову.

10] Одна з них мовила: «О душе, ти

11] Прямуєш в небо, не лишивши тіла, -

12] Зроби ж нам втішну ласку, сповісти,

13] Звідкіль ідеш? І чим ти заслужила,

14] Що нагорода в тебе є така,

15] Яку дістати б кожна з душ хотіла?»

16] І я: «В Тоскані річка є вузька,

17] Що, свій початок взявши в Фальтероні,

18] Сто миль неутомимо протіка.

19] Там я з'явивсь у смертній оболоні,

20] А називать моє ім'я - дарма:

21] Його не досить знають ще сторонні».

22] «Як намір твій досяг мого ума,

23] То йдеться, зрозуміло всім, про Арно», -

24] Сказала тінь, що не була німа.

25] І друга мовила: «Мабуть, не марно

26] Він зараз назву річки проминув?

27] Хіба про чудисько говорять гарно?»

28] І дух, який питання це почув,

29] Так одповів: «Не знаю: хай би скоро

30] Із річкою весь діл її загув!

31] Бо з витоку її із гір (Пелоро,

32] Одірвана від пасма висота,

33] Панує десь удалині просторо)

34] До вустя аж, що воду поверта

35] У море, звідки небозвід розвіяв,

36] А в річку знов вода зібралась та, -

37] Цураються чеснот, неначе зміїв,

38] Чи то якесь нещастя в цих краях,

39] Чи інше щось-то плодить лиходіїв.

40] Ті, хто живе по клятих берегах,

41] Із власною природою не в ладі,

42] Мов паслись на Цірцеїних лугах.

43] Спочатку в порченім свинячім стаді,

44] Що гідне жолудів, не страв людських,

45] По вбогій річка ця тече леваді,

46] А там стікає до дворняг лихих,

47] Гавкучих, та з негострими зубами,

48] І верне пику, зневажавши їх.

49] Чим далі, то скоріше мчить пісками

50] Зловісна, нещаслива річка ця

51] Серед собак, які стають вовками.

52] І, визволившись раптом із кільця,

53] Біжить поміж шахраюватих лисів,

54] Що не бояться жодного сильця.

55] Я не замовкну, хоч той вуха звісив.

56] Хай пам'ята, що все це не байки,

57] Що справжній дух мої слова підвисив.

58] Я бачу, в гай край лютої ріки

59] Заходить твій племінник полювати,

60] А здобиччю йому стають вовки.

61] Та й ну живе їх м'ясо продавати

62] І різать їх, немов старих тварин, -

63] У них - життя, а честь - у себе брати.

64] А гай стає з кривавих цих годин

65] Такий, що протягом тисячоріччя

66] Не зеленітиме ніколи він».

67] Мов той, хто, вражений сумною річчю,

68] Якийсь-то роблячи непевний рух,

69] Змінює вираз радого обличчя, -

70] Так і душа, напружуючи слух,

71] Вмить засмутилась, знітилась без сили,

72] Почувши, що промовив гнівний дух.

73] Слова цього й лице того збудили

74] До них мою увагу, я й спитавсь,

75] Як звуть їх і чого б вони хотіли.

76] І дух, що з першим вигуком звертався,

77] Сказав мені: «Ти ждеш од мене звука,

78] Якого я від тебе не діждавсь.

79] Та Бог - твій захист і твоя зарука,

80] А благодать - як місяцевий лик;

81] Отож ти знай, що Гвідо я дель Дука.

82] Так племінь заздрощів мене пропик,

83] Що як, бувало, бачу радість в кому,

84] Ти б в мене бачив зеленавість щік.

85] Я тут з того насіння й жну соломі.

86] О людство! Чом кохаєшся ти в тім,

87] Коли йому завада - ось у цьому

88] А це - Ріньер, якого знатний дім

89] Да Кальболі пригадує смиренно,

90] Бо не зрівнятись у чеснотах з ним

91] Ані потомкам, що живуть шалено,

92] Ні всім, хто збудував собі житло

93] Між По й горою, й морем, аж до Рено.

94] Там всі ґрунти так зіпсувало зло

95] І стільки там отруйного коріння,

96] Що путнє щось уже б і не зросло.

97] Де добрий Ліцйо, Гвідо де Карпінья,

98] Манарді вчений, Траверсаро П'єр?

99] Перевелись романців покоління!

100] В Болонї замість Фабро хто тепер?

101] В Фаенці, перейнявши Фоско вдачу,

102] Хто б зріс в мізерії й величним вмер?

103] Тосканцю, не дивуй, що гірко плачу,

104] Як Гвідо згадую да Прата я,

105] А Уголіно д'Адзо де побачу?

106] Тіньйозо Федеріго де сім'я?

107] Споруди Анастаджі й Траверсарі

108] (Там спадщина чеснот їх, де й моя!)?

109] А дами й рицарі! В якому чарі

110] Блискучих їх трудів і їх забав

111] Любов і чемність виступали в парі!

112] О Бреттіноро', чом ти не зникав,

113] Як вся твоя сім'я й ще дехто гідний,

114] Щоб ухилитись від злочинних справ?

115] Хвала Баньякавало - він безплідний.

116] А Кастрокаро - сором, Коньйо - теж,

117] їх замок стане всяким графам рідний.

118] В Пагані знов родитимуть без меж.

119] Хоча їх Демон у труну з собою

120] Не візьме всю неславу їхніх веж.

121] О Уголін де' Фантолін! З тобою

122] Гарзд, бо вже нема чого гадать,

123] Що вкриє хтось твоє ім'я ганьбою.

124] Іди, тосканцю! Хочеться ридать,

125] А не казати про нащадків злого!

126] Такі думки лиш серце нам гнітять».

127] Ми знали, що шляхетні душі строго

128] Пильнують нас; вони були німі,

129] То значило, що ми знайшли дорогу.

130] Нараз, коли ми рушили самі, -

131] Мов грім, що небо пронизав безкрає,

132] Розлігся голос у свинцевій тьмі:

133] «Хто стрінеться - мене забити має!»

134] І раптом щез, неначе грому вдар,

135] Що, хмару розпанахавши, зникає.

136] Ще слух наш не спочив од тих примар,

137] Як знов на всю загуркотало силу,

138] Неначе вдруге вдарило із хмар:

139] «Я -Аглавра, обернута на брилу!»

140] І крок назад ступив я, щоб зійтись

141] З поетом і вхопити руку милу.

142] Повітря заспокоїлося скрізь,

143] І він сказав: «Щоб людям не загинуть,

144] Міцні вудила їм би придались.

145] Але ви кидаєтесь все поглинуть,

146] І вудка ворога вас тягне враз, -

147] Вудка й поради мудрі марно линуть.

148] На себе глянуть небо кличе вас,

149] Показуючи світ в красі блискучій,

150] А ви у землю дивитесь весь час, -

151] За це вас і карає Всевидючий».

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

- 1] В ту мить, як третя скінчилась година
- 2] Й не відчинялось ще світань вікно
- 3] На сфері, жартівливій, мов дитина,

- 4] Як сонцю тут було, коли воно
- 5] До надвечір'я рухалося скося,
- 6] А вдома північ залягла давно.

- 7] Проміння блиснуло нам просто в носа,
- 8] Тому що ми всю гору обійшли
- 9] Й світило нам на заході знялося.

- 10] Я, глянувши, що промені несли
- 11] Вогонь могутній тисячоязикий
- 12] І досі ще не бачені були,

13] Руками затулив собі повіки

14] І захисний зробив для зору вал,

15] І сяєво розбилося на бліки.

16] Як промінь, од води або дзеркал

17] Відбитий, скаче під небес склепіння,

18] Зберігши в цьому русі весь свій пал, -

19] Цим і відмінний промінь від каміння,

20] В якого зовсім не високий скік,

21] Як нам посвідчує мистецтво й вміння, -

22] У мене вдарили за бліком блік,

23] І світло, хоч відбите, так засяло,

24] Що вмить я очі відвернув убік.

25] «Це що там, милий батьку, заблищало

26] Яскраво і нестерпно для очей, -

27] Спитав я, - й за хвилину більше стало?»

28] «Засліплює тебе, як всіх людей,

29] Сім'я небесна, - відповів до мене, -

30] Вказать нам шлях і присланий оцей.

31] Ти скоро звикнеш бачити священне

32] Й блаженства з ним збиратимеш плоди,

33] Наскільки, звісно, це тобі здійсненне».

34] Ми ближче підійшли, і нам радий

35] Промовив ангел, чарівний на вроду:

36] «Тут ширше, ніж внизу, ідіть сюди!»

37] Я вчув, коли ми рушили по ходу,

38] «Блаженні милостивії»; цей спів

39] Та й ще «Радій, звитяжцю» йшли зісподу.

40] Підводячись з поетом, я схотів,

41] Аж поки досягнем шабля нового,

42] Послухати учительових слів

43] І з запитанням підійшов до нього:

44] «Що дух з Романьї в думах мав своїх,

45] Казавши про заваду в цім для того?»

46] А він мені: «Його втягнув цей гріх

47] В запізно збагнену глибіню страждання,

48] І радить він уникнуть сліз гірких.

49] Вас із достатком зв'язують бажання -

50] Чим більше вас, тим менше припаде,

51] І з заздросців народяться зітхання.

52] Коли ж любов до вишніх сфер веде

53] Угору ваше почуття безкрає,

54] То в ваше серце гіркота не йде, -

55] Бо там чим більше кожен промовляє:

56] «Це спільне», - тим багатший він стає,

57] Тим більше милосердя в нім палає».

58] «Тепер потрібне слово знов твоє, -

59] Озався я, - щоб обминуть облуду,

60] Бо сумнів серце сповнює моє.

61] Та як же так: бо шмат дрібніший буде,

62] Якщо ділить його на всю юрму,

63] Аніж коли б стояло менше люду».

64] А він мені: «Даєш весь час уму

65] Вгрузати в щось, земних дрібничок повне,

66] І з світла завжди робиш ти пітьму.

67] Оте добро, безмежне й невимовне,

68] Яке в любов, у небеса стремить, -

69] Мов промінь, що на світло мчить чудовне.

70] Добра тим більшає, чим більш горить,

71] А милосердя ллється по потребі,

72] Отож чеснота виростає вмить.

73] Чим більше душ збирається у небі,

74] Тим більш любов єднає їх рої,

75] Що віддзеркалюють любов між себе.

76] Як неясні тобі слова мої,

77] То скоро Беатріче погамує

78] І ці, й всі інші запити твої.

79] Та поспішай, бо ще тебе плямує

80] П'ятірка літер, чистоти ж чола

81] Дійти сльоза покутна попильнує».

82] Хотів сказати я: «Тобі хвала...», -

83] Та вже на коло ми нове звелися,

84] І мова місце зорові дала.

85] І тут мене мов підхопило в висі,

86] Й здалося, ніби я побачив храм,

87] Куди учені натовпом зійшлися.

88] А жінка примовляла коло брам

89] По-материнськи ніжно: «Сину любий,

90] Чом стільки клопоту завдав ти нам?

91] Ми ж з батьком скрізь розшукували згуби,

92] Засмучені обоє». І пропав

93] Цей привид, як вона склепила губи.

94] Тоді в сльозах жіночий вид постав, -

95] Стає стражданням ця вода краплиста,

96] Коли її на очі гнів пригнав.

97] Казала жінка: «Як владар ти міста,

98] Що бились за його ім'я боги,

99] Бо квітне тут наука пломениста,

100] Скарай того, хто доні дорогій

101] Зухвало стан обняв, о Пісіstrate!»

102] А чоловік, спокійний та благий,

103] їй слово одказав ясне й крилате:

104] «Що ж візьмем для ненависті й злоби,

105] Якщо ми для любові хочем страти?»

106] Я бачив шал нестямної юрби,

107] Як юнака вона каменувала

108] Під вигуки: «Добий його! Добий!»

109] Він похилився під смертю, що поклала

110] Його на землю, а в його очах

111] Небесна брама ясно поставала.

112] Круг нього вирував убивства жах,

113] А він за вбивців у сльозах молився,

114] Звертався до Бога в болісних словах.

115] Коли від внутрішніх видінь звільнився

116] Й до зовнішньої дійсності вернувсь, -

117] Збагнув, що в мріях я не помилився.

118] І проводир на мене озирнувсь,

119] Мов на розбудженого, й зауважив:

120] «То що тобі? Чого ти похитнувсь?

121] З півмилі є, як ти раптово зважив

122] На щось стороннє й зразу шкутильгнув,

123] Немов себе вином чи сном обтяжив».

124] «О добрий батьку, ти б лишень почув

125] Що сталось, - мовив я, - мара побожна

126] Пробігла, поки я кульгавим був».

127] А він: «Крізь сотню навіть масок можна

128] Побачити, мов крізь прозоре скло,

129] Твої думки, хай з них минуца кожна.

130] Не сховано від тебе це було,

131] Аби відкрив ти серце водам миру,

132] Що вилива предвічне джерело.

133] Не так питав тебе, як той, хто віру

134] В свій зір лиш має й квапиться спитать

135] В мерця, який упав на землю сіру.

136] Я ж запитав, щоб сил ногам надать.

137] Так треба спонукати бездіяльних,

138] Які марнують час чи просто сплять».

139] Ми тихо йшли до небокрів дальніх,

140] Віддаючись розмовам щирим тим,

141] У вечорових одблисках прощальних.

142] Аж звідкілясь насунув раптом дим,

143] Хмариною, чорнішою від ночі,

144] Нас обгорнувши мороком густим.

145] Цей дим заповнив нам легені й очі.

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

1] Тьма Пекла та беззоряної ночі,

2] Коли незміряної довжини

3] Хмарину чорну вихор мне й клубоче,

4] Не навела б тієї пелени

5] На зір мені, як дим цей непрозорий,

6] Такий жорстокий і такий жахний.

7] Вожай мій був на допомогу скорий,

8] А що не міг я розтулить повік,

9] То руку дав мені він для опори.

10] Немов сліпець, який держатись звик

11] Поводиря, чиє дбання щоденне

12] Від небезпек його рятує вік,

13] Я теж посунув крізь хмурне, шалене

14] Це димне місце за поводитирем,

15] Що говорив: «Не відставай од мене».

16] Чув голоси я, молитви з плачем,

17] Щоб зглянувсь на покутних агнець Божий

18] І зняв гріхів обтяжливий ярем.

19] І кожен вів мотив, на інші схожий,

20] А всі зливались в звуках чарівних,

21] Утворюючи ладний хор і гожий.

22] «Учителю, то співи душ смутних?» -

23] Спитав я. Він.; «Ти вірно розмишляєш,

24] І вузол гніву - тут весь клопіт в них».

25] «То хто ж ти, що про нас так розмовляєш

26] І йдеш в диму між нашої юрми,

27] Мов час календами ще виміряєш?»

28] Отак чийсь голос вимовив з пільми.

29] Отож учитель проказав: «Озвися

30] Й спитай, чи зійдем нині вгору ми».

31] І я: «Ти, що, очистившись, у висі

32] Творцеві принесеш прекрасний дух,

33] Зі мною йди, на чудеса дивися».

34] «Піду з тобою, поки вільний рух, -

35] Він одповів, - та в цім диму постилім

36] Потрібен нам не зір, а тільки слух».

37] І я почав: «Нагору йду я з тілом,

38] Яке ще смерть не бралась розкладать,

39] І вже пройшов устріч пекельним силам.

40] А що мене осяла благодать

41] І проважати забажалось Богу

42] Стежками, що не дано всім топтать, -

43] Не приховай, з чийого ти порогу,

44] Чого ж іще прошу від тебе я,

45] То це вказати нам з п'ятьми дорогу».

46] «Я був ломбардець, Марко на ім'я,

47] Любив чесноту, мудрості знайому.

48] Чи нині в них влуча стріла чия?

49] Хто обира наверх тропу відому?» -

50] Так мовивши, додав він: «Помолись

51] За мене, як дістанешся додому».

52] І я: «Клянусь, якщо дійду колись,

53] Зробити це, та зараз дай пораду,

54] Бо знов у мене сумніви знялись,

55] Та ще й сильніші, на мою досаду,

56] Бо правда слів твоїх без боротьби

57] З недавно сприйнятим доходить ладу;

58] Чеснота зникла, повен світ ганьби,

59] Як сказане тобою те ж доводить.

60] Він дихати не може від злоби.

61] А люд ніде пояснень не знаходить, -

62] Тож запитання не зневаж мого:

63] Чи то зірки, чи сам собі він шкодить?»

64] Зітхання в нього стало зойком: «О!»

65] І він почав: «Ти мною не погребуй,

66] Та світ сліпий, і ти - дитя його.

67] Ви завжди все приписуєте небу,

68] Мовляв, зірки весь час і тут, і там

69] Всім рухають на власну лиш потребу.

70] Тоді було б не дано зовсім вам

71] Свободи волі й вищої подяки

72] Діянням добрим, осуду - гріхам.

73] Зірки штовхають, не скажу - на всякий

74] Вас вчинок, а як навіть би й сказав,

75] То світло вирізня добра познаки.

76] Якби свободний вибір ваш повстав

77] Проти зірок уже в найпершій ділі,

78] То протягом життя б усе здолав.

79] Свободні, ви підлеглі вищій силі

80] Й природі кращій: вам вони дають

81] Думки, не зв'язані зірками в тілі.

82] Тож світ звертають на неправу путь

83] Самі живі, у смертних вад в полоні.

84] Простеж, як докази до цього йдуть.

85] Не роджена душа лежить у лоні

86] Того, хто з нею, мов дівча ясне,

87] Все бавиться, тримаючи в долоні.

88] Душа простенька, тямлячи одне:

89] Як радісно було Творця їй бавить,

90] Вернути прагне щастя чарівне

91] І помиляється буває: славить

92] Мізерне щось, звеличує без меж,

93] Як нею вождь а чи вузда не править.

94] Потрібні, як вузда, закони; теж

95] Потрібні трони, звідки б додивлялись

96] У Місті правди до священних веж.

97] Закони є, та хто б за них мав братись?

98] Ніхто, бо чільний пастир хоч жує

99] І ремигає, - він, проте, без ратиць.

100] Його ж отара верне на своє:

101] Як той же харч в вождя, що в неї зроду,

102] То іншого вона не визнає.

103] Отак призвів поганий напрям ходу

104] До того, що весь світ угруз в гріхах,

105] І винуватити не варт природу.

106] От Рим, що дав закони у віках,

107] Два сонця мав, по одному в окрузі,

108] Що світський осявали й Божий шлях.

109] Та перевищило одне в напрузі.

110] Меч воїнський і пастирське жезло,

111] Хоч зв'язані, але не стали друзі,

112] Стикаються безбоязно, та зло.

113] А що з насіння впізнають рослину,

114] Помисли, що із цього б нам зросло!

115] Де поять Адідже із По рівнину,

116] Колись жили там рицарства взірці,

117] А Федеріго як почав руїну,

118] То сповнились підлоти землі ці,

119] Там убезпечені лише бувають

120] Тремтячі перед чесністю людці.

121] Ще, правда, там три діди доживають,

122] В яких юнак воює з стариком,

123] Та, щоб Господь покликав, дожидають:

124] Коррадо да Палаццо з добряком

125] Герардо й Гвідо да Кастель, якого

126] Французи звать ломбардським простаком.

127] Тож всім скажи, що римська церква вбога,

128] Силкуючись зліпити двоє влад,

129] Бруднить обидві і себе ж до того».

130] «О Марко, - мовив я, - з твоїх порад

131] Узнав я правду і закон той слушний,

132] Що спадки взяв у Левієвих чад.

133] Хто ж цей Герардо, мудрий, благодушний,

134] Уламок згаслих прастарих колін,

135] Лихій сучасності докір незрушний?»

136] І він озвався: «Обійдись без кпин

137] Або спокус, тосканцю, бо, здається,

138] Що згинув добряка Герардо й тлін.

139] Інакше він ніде у нас не зветься,

140] Хіба ще Гаїним ім'ям святим.

141] Ну, далі я не йду. Хай вам ведеться!

142] Я бачу, мерехтить зоря крізь дим.

143] Це ангел блискотить там поміж духів.

144] Мені ще рано зустрічатись з ним».

145] Він так сказав і більш мене не слухав.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

1] Згадай, як в Альпах потрапляв, читачу,

2] Ти в хмару й наставала сліпота,

3] Що всю породу відзнача кротячу;

4] Й коли густа, волога пара та

5] Нарешті рідшала і мерехтіла

6] Ясного сонця смуга золота, -

7] То уявляв уже ти лик світила,

8] Як я уздрів цю силу вогняну,

9] Коли на заході вона світила.

10] Я руку вчителя свого міцну

11] Вчував, виходячи з тієї тучі.

12] Вже низ гори готовий був до сну.

13] О ти, уяво! Мчиш мене на кручі,

14] Й нічого в захваті не чую я,

15] Хай з сотень сурм оркестри б'ють могуті.

16] Тебе хто зрушить, як мовчить чуття?

17] Та зрушить світло, небесам властиве,

18] А Божа воля вишле з небуття.

19] Обернення на пташку нечестиве,

20] Щонайгарнішу між пташок-співух,

21] Враз уявилося мені мінливе.

22] Та, зосередившись в думках, мій дух

23] Від мене все стороннє геть відкинув

24] І зовсім знечутив мій зір і слух.

25] В уяві десь розіп'ятий пролинув,

26] Що клекотіли в нім зневага, гнів,

27] Пиха, і, нерозкаяний, він гинув.

28] А поруч грізний Артаксеркс сидів

29] Із вірною Есфір'ю й Мардохеєм,

30] Славетним щирістю і діл, і слів.

31] Пропали цар з царицею, з євреєм

32] Та з Аманом, як пара пропада,

33] Коли потік всихає, вкритий глеєм.

34] Лавінія з'явилась молода

35] В сльозах, із зойком: «Ой яка з тобою,

36] Владарко-мати, скоїлась біда?

37] Щоб не було розлуки із дочкою,

38] Себе ти вбила - й розлучились ми,

39] І не когось - тебе нема зі мною!»

40] Як під нежданим світлом сон німий

41] Ховається в кутки, мов звір до пущі,

42] Вмираючи із залишками тьми, -

43] Так зникли привиди скороминуці,

44] Коли засяло, мов зоря якась,

45] Яскравіша, ніж в нас зірки найдужчі.

46] Вдивлявсь я в даль, що вільно простяглась,

47] Та голос мовив: «Тут є шлях нагору», -

48] Й моя увага вмить перенеслась.

49] Він гостроти надав моєму зору

50] Й бажання глянути на вістуна,

51] І в далину я озирнувсь прозору,

52] Але, як зіркість слабшає ясна,

53] Коли виходить сонячне палання, -

54] Ослабла так і в мене враз вона.

55] «Божественний цей дух не жде благання,

56] А любо вказує, що стежка там,

57] Сам, як завжди, ховаючись в сіяння.

58] Він робить те, що слід робити й нам:

59] Той, хто чекає на смиренну мову,

60] Ладен уже відмовить прохачам.

61] Хай ноги коряться звертання слову!

62] Скоріш ходім, завидна щоб дійти,

63] А то світанку ждати мусим знову».

64] Так вчитель мовив, повен чистоти,

65] І тільки я на сходинку квапливо

66] Ступнув, щоб швидше верха досягти,

67] Вчув обвів крил і мову чарівливу:

68] «Блаженні миротворці, бо в серцях

69] У них нема ненависного гніву».

70] Останній промінь, вказуючи шлях

71] Для ночі, високо в зеніт піднявся,

72] І зорі заблищали в небесах.

73] «О доблесте, чом я без сил зостався?» -

74] Казав собі я сам, бо відчував,

75] Як поступово з сходів уступався.

76] Нового кола східець там сягав,

77] Де стали ми, мов корабель на ріні,

78] Коли до берега свого він став.

79] Я вслухався, чи може звук долине,

80] А то злетить іздалека луна,

81] І вчителеві мовив по хвилині:

82] «Яка покутується тут вина,

83] Мій добрий батьку? Хай ослабли ноги, -

84] То в мене, в тебе ж мова ще міцна».

85] І він: «Карає мляву до незмоги

86] Любов до блага - зміцнення її,

87] Бо ледар ледь веслом б'є шлях вологий.

88] До мене приверни думки свої

89] І, поки стоїмо, плоди чудовні

90] Збереш - од слів моїх урожаї.

91] Творець і твір любові завжди повні, -

92] Почав він, - знаєш, сину, цей урок -

93] В одміні чи природній, чи духовній.

94] У першої немає помилок,

95] А друга чи у виборі, чи в силі

96] Зробити легко може хибний крок.

97] Та поки в неї є високі цілі,

98] Низькі ж не тиснуть душу без кінця,

99] Тоді гріховні втіхи їй не милі.

100] Коли ж вона до зла веде серця

101] Або захоплює їх понад міру,

102] То твір тоді іде проти творця.

103] Ти бачиш, отже, що любов ту щирю

104] Слід розглядать як вічне джерело

105] І блага й зла, яке ламає віру.

106] Любов ця відганяє завжди зло

107] Од любого; тому й створіння Боже

108] Себе зненавидіти б не могло.

109] А створена істота бути не може

110] Не зв'язана з Творцем міцним зв'язком,

111] І їй ненавидіть його негоже.

112] Отож ця думка правильна цілком.

113] Крізь вашу твань в любові шлях троїстий,

114] Любиме ж зло - для ближнього є злом.

115] Той сподівається ще вище сісти,

116] Як шани хтось позбудеться й жезла

117] І втратить владу й одяг урочистий.

118] Той, щоб од нього слава не пішла,

119] Бо хтось до неї буцім став моститись,

120] Йому найгіршого бажає зла.

121] А той од кривд не знає, де подітись,

122] Ненавидить когось палким чуттям

123] І дихає жадобою помститись.

124] Потрійна ця любов каралась там,

125] Внизу. Я ж мову присвячу любові,

126] Яка ганьбить ті блага зіпсуттям.

127] Всі, блага прагнучи на кожнім слові,

128] Щоб душу заспокоїти в житті,

129] Його шукать собі хоч де готові.

130] Холодні, мляві, неретельні, ті,

131] У кого в серці забарне горіння,

132] Спокутують отут, по каятті.

133] Ще благо є - без щастя, без радіння,

134] Воно не є щасливим та ясним,

135] І не благі в нім суть, плоди й коріння.

136] Любов, що надто упада за ним,

137] Спокутується в колах трьох горішніх,

138] А що їм дано, трьом шляхам смутним, -

139] Я не скажу: побачиш сам на грішних».

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

- 1] Великий вчений закінчив промову
- 2] І пильно в очі зазирнув мені,
- 3] Питаючись, чи маю сумнів знову.

- 4] Мене пекли цікавості вогні,
- 5] Та я мовчав, а у собі карався:
- 6] «Йому набридли розпити смішні».

- 7] Помітивши, що більш я не питався,
- 8] Хоч і жадав, - мій батько дорогий
- 9] Мене зохотив, бо до мене вдався.

- 10] Тоді я: «Вчителю, дає снаги
- 11] Твій племін, щоб ці очі розгляділи

12] Усе, чому ти надаси ваги.

13] То, може, ще розкажеш, батьку милий,

14] Про ту любов, що ти до неї звів

15] Усі - благі і протилежні - сили».

16] «Спрямуй сюди свій ум, - він одповів, -

17] І помилки збагнеш тих сліпооких,

18] Що іншим стали за поводитирів.

19] Бо, створена для почуттів глибоких.

20] Душа стремить приємному устрій,

21] Потрапивши в полон утіх високих.

22] Тоді ваш розум уявляє річ

23] І вимальовує її звабливо,

24] Аж та ввижається душі увіч.

25] Як пристрасть виросте, стає на диво

26] Любов'ю, ба природою вона

27] Й захоплює в утісі вас жадливо,

28] І, як вогонь, спалнувши, почина

29] У небо прагнути, ген-ген у висі,

30] Бо там навкруг - його речовина,

31] Так квапиться душа віддатись втісі -

32] Не терпить цей духовний рух оков,

33] Аж поки мрії всі ще не збулися.

34] Тепер наочно бачиш ти, що знов

35] Неправду твердить дехто незугарний,

36] Мовляв, похвальна всяка в нас любов.

37] Усяка-бо любов, на погляд марний,

38] Є гарна зроду - а бува, на глум,

39] Негарним виливок, хоч віск і гарний».

40] «Твої слова і мій уважний ум

41] Поняття склали про любов чудовні,

42] Та не розвіяли непевних дум, -

43] Сказав я: - Як любов приходить зовні,

44] То для душі заслуги в тім нема,

45] Чи праведні в нас вчинки, чи гріховні».

46] А він: «Скажу усе щодо ума,

47] А з іншим всім, до віри приналежним,

48] То Беатріче справиться сама.

49] В сутті, од речовини незалежнім,

50] Та з нею в непоривному зв'язку

51] Є здатність із могуттям необмежним.

52] Її не видно в жодному кутку,

53] А виявляється вона у чині,

54] Немов життя рослини у листку.

55] На першого осягнення причині

56] Не знаєтесь - вона в запоні мли,

57] Як перших пристрастей ті глибочіні,

58] Що в вас існують, наче у бджоли

59] Потреба медом повнити колоди, -

60] Й водінням цим - ні гани, ні хвали.

61] Для згоджування з волею, з природи

62] Закладено в вас здатність міркувать,

63] Що помага вам на порозі згоди.

64] Отож у вас є змога обирать

65] І змога є щоразу осягнути,

66] Чи буде з цього зло, чи благодать.

67] Хто мислить і досяг самої суті,

68] Той вроджену свободу визнає,

69] На ній мораль оперта має бути.

70] Коли ж любов велика настає

71] Лише тому, що неминучість кличе, -

72] Ви вільні погасить чуття своє.

73] Цю благородну здатність Беатріче

74] В слова «свобода волі» убира.

75] Не забувай цього при вашій стрічі».

76] Над північ до високого шатра

77] З'явився місяць, розігнавши зорі,

78] Сліпучіший од мідного відра,

79] І рушив небом по тропі прозорій,

80] Де сонце йде тонуть, як бачить Рим,

81] Між сардів з корсами в вечірнім морі.

82] Шляхетний дух, що П'єтола із ним

83] Найбільш славетна в Мантуанськiм краї,

84] Ізняв тягар у розумі моїм.

85] Пропали дум непевних чорні зграї.

86] Я був після поетових речей,

87] Мов той, хто пада з ніг, бо засинає.

88] Та раптом сон утік мені з очей,

89] Коли почувся ззаду крик шалений.

90] До наших наближаючись плечей.

91] Як береги Асопу та Ісмени

92] Колись вночі дивилися на біг

93] Фівян у празник Бахуса священний,

94] Так в цьому колі бачити я міг,

95] Що добра воля та любов погнали

96] Покутні тіні по кільцю доріг.

97] І зараз же повз нас вони промчали

98] В нестримнім потягу до чистоти,

99] І дві з них перші у сльозах кричали:

100] «Марія в гори квапилася йти,

101] А Цезар, не затримавшись в Марсильї,

102] В Ілерду поспішав - перемогти».

103] «Мерщій, мерщій! Не гай часу в свавіллі

104] Та без любові, - так гукав ще хтось, -

105] Зазеленіє благодать в зусиллі».

106] «О душі, в кому полум'я знялось

107] Там, де раніш не жевріло нічого,

108] Ані чуття до іншого когось,

109] Цього - кажу я правду вам - живого

110] Піднятись на вершину порива,

111] То де найближчий є тут шлях для нього?»

112] Такі були вождя мого слова,

113] І хтось із духів одповів: «За нами

114] Ідіть - там отвір сходи відкрива.

115] Такі ми повні світлими чуттями,

116] Що не спиняємось; і я б тужив,

117] Якби нечемним здався перед вами.

118] Абат в обителі Сан-Дзено, жив

119] В Вероні я при добрім Барбароссі,

120] Який в Мілані скорб та сум лишив.

121] А той, кому ногою довелося

122] В могилу стать, оплаче монастир

123] І лад, який панує в ньому досі,

124] Бо син його, спотворений на взір

125] Породою, і тілом, і душею,

126] Найменше дбає про любов та мир».

127] Можливо, тінь гукала ще; за нею,

128] Проте, ми йшли на відстані значній,

129] А це зберіг я пам'яттю своєю.

130] І той, хто був порада й провід мій.

131] Сказав: «Поглянь, як на бігу ці душі

132] Укусів завдають нудьзі жахній».

133] «Ті, хто пройшов по морю, як по суші, -

134] Гукало двоє, - в мандрах полягли,

135] Йордан же сприймуть юні очі й уші.

136] Ті, що відмовились і утекли

137] Од подвигів Анхізового сина,

138] Себе ганьбі повсюдній прирекли».

139] Коли од них звільнилася стежина,

140] Бо всіх поспішливих заніс порив,

141] У мене думка виникла єдина,

142] А з неї кольористий рій злетів -

143] Таке було цікаве різновиддя,

144] Аж очі із утіхи я закрив,

145] І думи обернулись на сновиддя.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

1] У час, коли не линуть рештки спеки

2] До Місяця, бо в зоряних полях

3] Долають їх Земля й Сатурн далекий;

4] Коли зі сходу йде по небесах

5] Фортуна геомантова велика,

6] А ззаду вже ясніє сонця шлях, -

7] Мені приснилась жінка - недоріка,

8] Кульгава, косоока та без рук,

9] Обличчя ж мала, як той мрець-каліка.

10] Я розглядав її, і, мов той сук

11] Під сонцем кригу паростком ламає,

12] Під зором тим ліг зрозумілий звук

13] їй на язик; я вздрів, що стан спрямляє

14] Вона, і краска грає на лиці,

15] Як почуття любовне вимагає.

16] Вона, знайшовши звук на язиці,

17] Співати стала так, що полонена

18] Була моя увага в цім сильці.

19] «Я, - почала, - я ніжна та сирена,

20] Чий спів людей чарує в млі морській,

21] І тьмарить розум їх жага вогненна.

22] З дороги звів Улісса голос мій,

23] І всіх принадить тих моя щедрота,

24] Хто в пісні закохається моїй».

25] Спокусниця ще не закрила рота,

26] Як заступила враз її сильце

27] В жіночу постать втілена чеснота.

28] «Віргілію, Віргілію, хто це?» -

29] Вона сказала. Він же приступився,

30] Вдивляючись у пресвяте лице.

31] Роздерши одяг, що на грудях збився,

32] Вона весь оголила їй живіт,

33] І я від смороду аж підхопився.

34] Коли я знову подививсь на світ,

35] Поет сказав: «Будив тебе я тричі,

36] Шукаймо шлях до бажаних воріт».

37] Я встав, і далі рушили ми швидше.

38] У саяві дня сіяла висота,

39] З-за спин же сонце сяло на узбіччі.

40] Я ззаду йшов, немов людина та,

41] В якої голова з думок похила,

42] Мов половина арки у моста,

43] Коли якась промовила нам сила:

44] «Ви підійдіть, тут сходи», - і в посла

45] Небес у мові лагідність яскріла.

46] Мов лебідь, розпростер він два крила,

47] Провів нас обережно за стіною,

48] Що грізну кручу колом обнесла.

49] Змахнув пером по лобі й наді мною,

50] «Блаженні плачущі, з їх-бо сліз, -

51] Сказав, - зросте їм радість супокою».

52] «Чому замислився, уткнувшись вниз?» -

53] Спитав вожай, коли пішли ми вгору,

54] А вісник одлетів у блиску риз.

55] І я: «Такого у думках роздору

56] Через останню я зазнав мару,

57] Що під ногами загубив опору».

58] «Побачив чародійку ти стару, -

59] Сказав він, - пані у подальших колах?

60] Побачив, як її розкрити гру?

61] Та кинь; стопою бий по скелях голих,

62] Не зводь очей з примани, що кружить

63] Цар вічно буде в вічних видноколах».

64] Як сокіл поглядає, що лежить

65] У пазурах, і, на мисливця слово

66] Зірвавшись, вмить до здобичі спішить, -

67] Так я, з тих слів наснагу мавши знову,

68] Нарешті подолав східцями схил

69] Крізь кам'яну вузьку й круту закову

70] І, опинившись в п'ятому із кіл,

71] Побачив душі, що лежать в риданнях,

72] Лицем у ґрунт, явивши небу тил.

73] І шепотіли у гірких стражданнях

74] Вони: «Прильпне душа моя землі», -

75] І потопав псалом в сумних зітханнях.

76] «Обранці, в кого муки не малі

77] Маліють з мрій про правосуддя вище,

78] Порадьте шлях на дальші нам щаблі!»

79] «Коли ви не лежать, а далі йти ще

80] З'явились, кожен з вас свій крок направ

81] Десницею до крутояру ближче».

82] Питав поет, і нам відповідав

83] Хтось спереду, і уловив я в очі

84] Того, хто співрозмовником нам став.

85] Я в вічі глянув вчителю, й охоче

86] Він рухом дозвіл дав на те мені,

87] Чого, як зір мій промовляв, він хоче.

88] Виконуючи думи потайні,

89] До того підійшов я запитати,

90] Чиї слова подобались ясні,

91] І мовив: «Душе, молиш благодаті,

92] Без неї ж не піднімеш голови,

93] Та перестань хоча б на мить ридати.

94] Хто був ти? Ниць чом лежите всі ви?

95] Чим допомогти тобі, коли між люди

96] Вернись туди, звідкіль іду живий?»

97] І він мені: «Ти визнаєш суть осуди,

98] Та перш скажу: Петра наслідник бих

99] Апостола я, відомо ті буди.

100] В містечках Съєстрі й К'явері пласких

101] Біжить ріка, що з титулом високим

102] Дала наймення для моїх близьких.

103] Строк понад місяць був достатнім строком,

104] Щоб тим тягар священних шат збагнуть,

105] Хто дбає не вбагнуть їх ненароком.

106] Я пізно, леле, взнав блаженства путь!

107] Коли я римським пастирем зробився,

108] Відчув, що нам життя облуди гнуть,

109] Що в мене в серці мир не воцарився

110] Й нема його у смертному житті, -

111] І смуток за довічним розгорівся.

112] Моя душа далека в сліпоті

113] Була від Бога, в скупості потворній, -

114] І тут вона за вини не пусті.

115] Найгірше скупості судилось чорній,

116] Бо не підносити в молитві лиць -

117] Найтяжча з кар на скелі неозорній.

118] А що в нас очі до земних дрібниць

119] Були прип'яті, а істота скута,

120] То справедливість нас повергла ниць.

121] І що у нас вгасила скупість люта

122] До блага потяг, добрі вчинки з ним,

123] То справедливість руки й ноги в пута

124] Нам закувала присудом грізним,

125] Аж поки Бог не явить справедливий

126] Своєї ласки прощеним, ясним».

127] Хотів привіт сказати я шанобливий

128] Навколішках, і тільки став я, дух,

129] Зачувши, взнав про порух мій поштивий

130] І мовив: «Та навіщо цей твій рух?»

131] А я йому: «Така достойність сану,

132] Що стоячи тебе не сприйме слух».

133] «Ти, брате, встань! Всі одного ми стану, -

134] Одмовив він, - усе я там лишив,

135] Ми всі єдиному слугуєм пану.

136] Коли з євангельських виходиш слів:

137] «Не женяться», - то кривосуд знімаєш

138] Із тофо, що я тут проголосив.

139] Тепер ступай, куди ступати маєш, -

140] Сліз при тобі не можу лити я,

141] А в них засада щастя, сам ти знаєш.

142] Небога добра на землі моя,

143] Аладжа, є, - аби чого лихого

144] її не вивчила моя рідня;

145] А більше в мене там нема нікого».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

1] Скоряється в нас воля кращій волі:

2] Як папа змусив - мусив я з зіниць

3] Взять губку, не насичену доволі,

4] Й піти з вождем, що між простертих ниць

5] Ступав до скелі ближче по стежині,

6] Мов на фортечнім мурі вздовж бійниць.

7] Бо душі, випускавши по сльозині

8] Все зло, яким укритий цілий світ,

9] Лежали покотом по широчині.

10] Прокляття їй, вовчиці давніх літ,

11] Чия жадливість всесвіт упихає

12] В огидний та ненадлий свій живіт!

13] О небо! Все рухоме протікає,

14] Ти змінюєш його в земних речах, -

15] Коли ж той прийде, хто її злякає?

16] Ми обережно обирали шлях,

17] І з жалем слухав я, як люд цей скніє

18] У стогонах, у лементі, в сльозах.

19] Десь перед нас: «О благосна Маріє!» -

20] Почув я зойк, і згадка враз прийшла,

21] Як породілля у переймах мліє.

22] А голос вів: «Убого ти жила, -

23] Ми ясно бачим ясла у повітці,

24] Де ноша пресвята твоя лягла».

25] І ще почув я: «О, колись Фабріцій

26] Дав перевагу бідній чистоті

27] Перед багатством у скверноті ницій!»

28] Сподобались мені думки прості,

29] І я на тіні став дивитись доти,

30] Аж поки взнав, хто вів слова оті.

31] А він розповідав, які щедроти

32] Явив невинним дівам Миколай,

33] Щоб не згубили юності й чесноти.

34] «О красномовний душе, не ховай,

35] Хто був ти, - проказав я, - і для чого

36] Повторюєш хвали, відповідай.

37] Оддячу я, коли вернусь для того,

38] Щоб довершить коротку путь життя,

39] Яке спішиться до кінця сумного».

40] А він: «Хоч допомоги жду і я,

41] Вшаную благодаті я зусилля,

42] Що й тут твоє продовжують буття.

43] Я коренем триклятого був зілля,

44] Що на просторах християнських піль

45] Затінням губить все живе бадилля.

46] Молю того, хто судить все суціль:

47] Нехай кривавим відомстять бенкетом

48] За кривди Брюгге, Гент, Дує та Лілль!

49] Я звався за життя Гуго Капетом,

50] Мій рід до трону стежку вторував,

51] Дивуючи весь світ високим злетом, -

52] А дід в Парижі м'ясом торгував.

53] Коли згасали королі французів,

54] А з них останній рясу надягав,

55] Я так в руках вузду правління звузив

56] І стільки мрій плекав у голові,

57] А навкруги юрмилось стільки друзів,

58] Що став мій син короні-удові

59] Укоханим, а там линула злива

60] Посвячених у королі нові.

61] Аж поки кров мою звела манлива

62] Прованська, взята в посаг, оболонь,

63] Не варта кров була та й не шкідлива.

64] А там грабіж скрізь понесла й вогонь,

65] Спочатку зжерла, на відшкодування,

66] Понтъє, Нормандію, взяла Гасконь.

67] До вас Карл вдерся й, на відшкодування,

68] Вбив Куррадіно, а тоді й Фому

69] Вернув на небо, на відшкодування.

70] Ще прийде - знаю, статися тому -

71] Новий французький Карл на ваше поле

72] Уславити себе й потомків тьму.

73] Ще не приходив так ніхто й ніколи,

74] І списом юдиним в руках брудних

75] Він черево Флоренції проколе.

76] Здобуде ж він не землі - стид і гріх,

77] Тим важчий і тим більше нещасливий,

78] Що легшим він здавався йому з усіх.

79] Того ж, хто буде в морі полонений,

80] Я бачу, як він доню продає,

81] Торгуючись, немов корсар злиденний.

82] О скупість, тож в тобі принади є

83] Могутні, для мого роду милі..

84] Аж тіло той занедбує своє!

85] Хай інші злочини всі мерхнуть в силі!

86] Я бачу, як Христа в заміснику

87] Ув'язнюють в Аланії квіти лілій.

88] Я бачу їх злорадісність низьку,

89] Я бачу жовч із оцтом у солдата

90] І смерть між двох розбійників близьку.

91] Я бачу ще новітнього Пілата,

92] Якого зваблять скарби в даліні,

93] Де здобич в храмі блискотить багата,

94] Коли ж чекати, Господи, мені

95] На мсту твою, до певної години

96] Приховувану з гнівом в таїні!

97] Звертання ж до єдиної дружини

98] Святого духа, що почули ви,

99] Як вас вона ввела на ці стежини,

100] Ввіходить в наші денні молитви.

101] Коли ж ми бачимо нічну заслону,

102] За приклад беремось щораз новий.

103] і Увагу віддаєм Пігмаліону,

104] Що, за багатством гнавшись, батька вбив.

105] Став зрадником, порушником закону;

106] Мідасу, охоронцеві скарбів

107] І скупію з обличчям прегордливым,

108] Що з нього всесвіт посміхи зробив;

109] Іще Ахану з потягом жахливим

110] До вражого майна, який Навін

111] Карає й досі гнівом справедливим.

112] Шлемо Сапфірі й мужеві проклін,

113] Хвалу коню, що збив Геліодора.

114] Гуде гора у криках всіх колін,

115] Що Поліместор - вбивця Полідора,

116] У вигуках: «Гей, Красе, смак який

117] У золота? Дай відповідь нам скору!»

118] Той тихий в бесідах, цей - гомінкий,

119] Хто мовить з примусу, а хто - охоче,

120] На вдачу хто упертий, хто - м'який.

121] Пригадуємо благо, що до ночі

122] Про нього ми розмови всі вели,

123] Сказати ж голосно - ніхто не хоче».

124] Ми досить вже далеко відійшли

125] Од тіні, надолужуючи втрату,

126] І поспішали вгору як могли,

127] Коли нараз почувся грім розкату,

128] Гора здвигнулася під ноги нам,

129] І я закликав, мов той, хто йде на страту.

130] Так не хитався навіть Делос сам

131] До того, як Латона під горою

132] Знайшла в гнізді два ока небесам.

133] І тут такий розлігся над юрбою

134] Могутній крик, що вчитель озирнувся,

135] Промовивши: «Не бійся, я з тобою».

136] Та «Слава в вишніх Богу» - спів почувсь,

137] Наскільки шум збагнув я стоячикий,

138] Коли він біля мене розітнувся.

139] Завмерли ми; наш подив був великий,

140] Як той, що вперш до пастуха прийшов;

141] Але ущухли землетрус і крики.

142] В святу дорогу рушили ми знов,

143] А тіні, заспокоївшись помалу,

144] Вернулися до скарг і молитов.

145] Як в пам'ять глянути мою несталу,

146] То вперше у житті відчув я вмить

147] Страшенної цікавості навалу,

148] Але не міг її задовольнить, -

149] Ні розпитатись, вгору поспішивши,

150] Ні сам як слід що-небудь зрозуміть.

151] І так я йшов, од незнання терпівши.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

1] Природної тієї спраги сила,

2] Яку вгасить могла б вода лиш та,

3] Що самарянка дати їй просила,

4] Терзала й за вождем вела свята

5] Мене поміж повалених нещасних,

6] Котрих скарала права Божа мста.

7] Як у Луки воскреслий, в ризах ясних,

8] Христос явився по дорозі двом

9] У сяйві невмирущих рис прекрасних, -

10] Так нам явився дух: ішов слідом

11] В юрбі скорботній, до землі похилій,

12] І непомітний був для нас цілком,

13] Аж поки мовив: «Мир вам, браття милі!»

14] ^озирнулись ми, і привітав

15] Його рукою лагідно Віргілій,

16] Сказавши: «Суде істини, направ

17] Тебе у сонм блаженних душ назавше,

18] Якої милості мені не дав».

19] «Тож, тіні, як? - він мовив, нас догнавши, -

20] Бог не пуска вас до небес своїх,

21] Хто ж вас провів сюди, угору знявши?»

22] І вчений: «Придивись до знаків тих,

23] Що ангел в цього написав на лобі,

24] Побачиш - буде він поміж святих.

25] Та, що пряде вам нить, весь час в жалобі,

26] Не закінчила кужеля життя,

27] Що дасть Клото, і він іще не в гробі.

28] Його ж душа, сестра твоя й моя,

29] Не в силі одинока крокувати,

30] Бо не така зірка, як ти чи я.

31] Тож мушу з пащі Пекла мандрувати,

32] Веду його і буду скрізь вести,

33] Аж доки стане вміння керувати.

34] Але скажи, напевне, знаєш ти:

35] Чому гора здригнулась в землетрусі

36] І крик зчинивсь до моря з висоти?»

37] Мені він у голчане вушко скрусі

38] Цим запитанням влучив, і жага

39] Поменшала в надії та спокусі.

40] А. той почав: «Оця гора блага

41] Й на мить з покори небу не виходить,

42] Інакше б не була його слуга.

43] Ніщо ніяк не може їй пошкодить,

44] А грюк цей означає, що з землі

45] Своє в свою оселю Бог заводить.

46] Нема дощів, ні снігу в зимній млі,

47] Ані роси, ні інею, ні граду,

48] Коли минути три вузькі щаблі.

49] Тут неба хмари не беруть в обладу,

50] Окремі чи густі, ні блискавки,

51] Ні Тавманта дочка, легка на зраду.

52] Сухої пари-бо не йдуть струмки

53] Над східці, об які спирає ноги

54] Осяйний брамник, до Петра близький.

55] Тремтять, можливо, низ гори й відроги,

56] Бо вітер глибочінь земну лиша,

57] Та поштовхи безсилі над пороги.

58] Гора ж тоді тремтить, коли душа

59] Підводиться, очищення відчувши,

60] Й під наші співи в небо вируша.

61] Коли вона, покути строк відбувши,

62] Спонукується волею іти

63] Й радіє, справжню волю осягнувши,

64] Бо доти прагненням до чистоти

65] Карала Божа правда душі кволі

66] За потяг до гріховної мети.

67] Я, лежма зносячи нестерпні болі

68] П'ять сотень літ і більше, враз відчув

69] Можливість звіритись свободній волі.

70] Тоді-от землю поштовх і струснув,

71] І стали Господа молити блаженні,

72] Щоб ласку він свою й на них звернув».

73] Так мовив він. І радощі вогненні

74] Мене тут охопили, й не скажу,

75] Які приніс він втіхи нескінченні.

76] І мудрий вождь: «Із слів твоїх суджу,

77] Які навколо вас сітки й закови,

78] Чом раді всі, як пройде хтось межу.

79] Та хто ти був? Я слухати готовий.

80] Чом ти лежав століттями, промов,

81] Щоб я усе збагнув з твоєї мови».

82] «В добу, як добрий Тіт карати йшов

83] З допомогою найвищого владики

84] За продану Іскаріотом кров,

85] Я титул ніс незмінний і великий, -

86] Одмовив він, - прославленим митцем

87] Вважався я, та був у вірі дикий.

88] Такий я хист мав* що своїм співцем

89] Мене, тулузця, визнав римський форум

90] Та ще й оздобив миртовим вінцем.

91] Ще й досі Стація всі славлять хором:

92] Співав про Фіви й за Ахілла взявсь,

93] Але в дорозі впав під другим твором.

94] Мій запал тим жаринам розкривавсь,

95] З яких вогонь священний пломениться,

96] Що в сотнях серць раніше розгорявсь.

97] Кажу про «Енеїду», - годівниця

98] І мати це в поезії мені,

99] Без неї в мене все було б дрібниця.

100] За те, щоб жити в ті щасливі дні,

101] Коли Віргілій жив, я б дав охоче

102] Сонцевий строк в обителі ясній».

103] Віргілій повернув до мене очі,

104] Немовби мовчки наказав: «Мовчи!»

105] Та воля може не усе, що хоче.

106] За почуттями сміхи та плачі

107] Так швидко йдуть, що з воль найбільш висока

108] Не завжди встигне піднести бичі.

109] І я, мов той, хто хитро мружить око,

110] Всміхнувсь, а він у вічі подививсь,

111] Бо частка видна в них душі глибока,

112] І: «Боже, дай, щоб вдало закінчивсь, -

113] Сказав, - твій задум, та чого несмілий

114] У тебе відблиск усмішки з'явивсь?»

115] Я опинився між двома, безсилий,

116] Бо той забороняв, благав же цей, -

117] Тож я зітхнув, і мій учитель милий

118] Збагнув мене і: «Ти не бійсь речей, -

119] Він мовив, - бо схвильований він дуже.

120] З'ясуй цікаве для його очей».

121] І я тоді: «Ти, стародавній душе,

122] Дивуєшся, що посмішку зустрів,

123] Та я ще більш твої здивую уші:

124] Отой, хто вгору зір мені підвів,

125] Це й є Віргілій, в кого ти навчався

126] Оспівувати смертних і богів.

127] Отож, коли в чому ти сумнівався,

128] То сумніви свої, прошу, vzdкинь -

129] Із збігу я кумедного сміявся».'

130] Учителю, подавшись на ступінь,

131] Припав до ніг він, той же мовив: «Брате,

132] Згадай, що тінь ти сам і бачиш тінь».

133] І він, підводячись: «Таке багате

134] В мені чуття до тебе збереглося,

135] Що я забув становище закліте,

136] Вважаючи мару за справжнє щось».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

- 1] Уже лишився ангел десь за нами,
- 2] Той ангел, що вказав нам дальший шлях
- 3] І на моїм чолі торкнувся плями,
- 4] І ті, що правду носять у думках,
- 5] Сказали ніжним голосом: «Блаженні...»
- 6] Ще й «жаждущіі» - та й по цих словах.
- 7] Цей дотик ще ваги забрав у мене,
- 8] І я скоріш, як досі, вгору йшов,
- 9] Куди вели співці благословенні.
- 10] Віргілій розпочав: «Одна любов,
- 11] Запалена до цнот, запалить другу,
- 12] Як зовнішній вогонь її зборов.

13] Відколи розповів на всю округу

14] Про тебе в нас у Пеклі Ювенал,

15] Що ти віддав любов мені, як другу,

16] Я теж відчув до тебе в серці пал,

17] Хоча тебе ніколи я й не бачив, -

18] Гадаю, й тут заслужиш ти похвал.

19] Прошу, щоб ти по-дружньому пробачив

20] За неміцну вузду на язиці,

21] А я б тобі по-дружньому віддячив.

22] Розвій же хмару на моїм лиці:

23] То як же ти на скупості спіткнувся,

24] Якщо тебе навчали мудреці?»

25] На те звертання Стацій усміхнувся

26] І вожаєві мовив моєму:

27] «Радію, що з тобою я зіткнувся.

28] А й дійсно, правди не знайти тому,

29] Хто прагне роздивитися у тому,

30] Що видно зовні, всю глибинну тьму.

31] Вважаєш, мабуть, що гріху тяжкому

32] Жадливості в житті я віддававсь,

33] Бо в колі здибав ти мене такому?

34] То знай, що скупості я опиравсь

35] Усе життя, а час настав понурий -

36] Багато місяців за це каравсь.

37] Якби я проминув твій вірш похмурий,

38] Цей досконалий вияв чистоти,

39] Обуреної з нашої натури:

40] «Чом не керуєш смертним серцем ти,

41] Жаги до золота нелюдська сило?»

42] Я б мав кружляти в люті і клясти,

43] А так я взнав, які широкі крила

44] У щедрих рук, забув про грошей дзвін,

45] Про всі гріхи, що їх душа носила.

46] О, скільки лисих встане з домовин,

47] Бо через совість, незнанням закуту,

48] І каяття з них не зняло провин!

49] І знай, що вада відбува покуту

50] Таку ж гірку, як протилежний гріх.

51] І там же всушує свою отруту.

52] Тож лиш того я опинивсь між тих,

53] Кому на плечі люта скупість тисне,

54] Що в мене вдача не така, як в них».

55] «Ти оспівав нам війни, люттям звісні,

56] І сліз Йокастиних подвійний струм, -

57] Сказав співець пастушачої пісні, -

58] Тож плід натхнень Кліо не ствердить дум

59] Що віра, без якої добре діло -

60] Ніщо, ввела тебе до вірних в тлум.

61] Раз так, яке ж то сонце чи світило

62] Роздерло тьму в тобі й ти постернив

63] На човен рибаря своє вітрило?»

64] І він йому: «Це ти мене привів

65] На вславлену Парнаську верховину,

66] А потім і до Бога напутив.

67] Ти діяв так, як той, хто на стежину,

68] Якою інших поночі веде,

69] їм світить, беручи вогонь за спину.

70] Сказав ти: «Час оновлення гряде,

71] Вертають Правда й перший вік у мирі,

72] Поріддя сходить з неба молоде».

73] Твій син у віршах, я твій син і в вірі.

74] Щоб все ти осягнув, додаю зусиль

75] І вкрию фарбою малюнки сірі.

76] Вже сповнивсь світ до океанських хвиль

77] Христовим словом, ним-бо засівали

78] Посли святого царства все суціль.

79] Отим твоїм думкам відповідали

80] Слова, що їхні вчителі вели

81] І рідними за те мені ставали,

82] Бо в правилах таких святих жили,

83] Що, як Доміціан почав їх гнати,

84] Без мене сліз кривавих не лили.

85] Не припиняв я їм допомагати

86] Увесь земного існування строк,

87] Вільніших сект одкинувши багато.

88] Ще вів своїх я греків до річок

89] Фіванських, як прийняв хреста на себе,

90] Та з боязні приховував свій крок

91] Під маскою поганства більш як треба, -

92] За цю байдужість четверо століть

93] Четвертим колом кодував до неба.

94] Нам довгий шлях тут для розмов лежить.

95] І ти, хто місце, де хвали невгавні,

96] Мені колись зміг приязно розкрити,

97] Скажи тепер: а де Теренцій давній,

98] Цецилій, Плавт, Варрон, - де всі вони?

99] В якому колі мучаться преславні?»

100] І вождь мій: «Персій, я, ще гурт ясний

101] Із нами, й грек, що музи краснолиці

102] Йому лиш харч давали чарівний, -

103] Всі в першій колі хмурої темниці

104] Вчащаємо у думці до гори,

105] Де пробувають наші годівниці.

106] Там з Антіфоном Евріпід старий

107] І з Сімонідом поруч Агатона

108] Ще сила греків славної пори.

109] А з тих, що оспівав ти, - Антігона,

110] Аргія, Деїфіла, дотепер

111] Засмучена Ісмена безборонна;

112] Ще й няньку, хлопчик у якої вмер,

113] Стрічав, дочку Тіресія, Фетиду,

114] Деїдамію між її сестер».

115] І мова їм урвалася без сліду,

116] Бо в мурі ми пройшли останній крок

117] І нам краса відкрилась краєвиду.

118] Служницям першим дня вже вийшов строк,

119] І п'ята, взявши дишель колісниці,

120] Підводила розжеврений ріжок,

121] Коли вожай: «Немає тут різниці,

122] Спішім, як перш, щоб південь не потух,

123] До прірви обертаючи правиці».

124] За звичкою ми й почали свій рух

125] Упевнено, а надто як до ладу

126] З тим згодивсь другий чеснотливий дух.

127] Вони вперед ішли, а я позаду

128] З їх бесід вчився, як тлумачить слід

129] Високої поезії відраду.

130] Та, перервавши їм розмови хід,

131] Враз перед нами дерево постало,

132] Яке вкривав пахучий ніжний плід.

133] Чим більше в височінь воно сягало,

134] Тим, як в ялин, коротшало гілля, -

135] Мабуть, це лізти вгору заважало.

136] А з кам'яного муру, побіля,

137] Струмок спадав, блискучий та краплистий,

138] І ним скроплялись зелень і земля.

139] І підійшли під велет ряснолистий

140] Поети, і почули голос там

141] Погрозний, владний: «Вам цього не їсти!»

142] І ще: «На святі не своїм устам

143] Марія, що до всіх любов'ю дише,

144] Хотіла догодити всім гостям;

145] Колись-то римлянки в воді лиш свіжій

146] Утіху мали; Даниїл-звіздар

147] Здобув собі знання, як зрікся їжі.

148] Для голоду був жолудь - неба дар

149] У перший вік, що золотим був віком,

150] Для спраги ж не вода текла - нектар.

151] Хреститель сарану їв з медом диким,

152] В пустелі живши, віддалік од міст,

153] І став таким славетним та великим,

154] Як свідчить нам святий євангеліст».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

1] Тоді, як в зелень зором я впивався,

2] Мов той, хто вік пустив намарно свій,

3] Бо на пташок безглуздо любувався,

4] За батька більший мовив: «Сину мій,

5] Ми маєм скористатись зараз саме

6] Нам даним часом, - тож ходім хутчій».

7] І зір я й крок повів за мудрецями,

8] Й не довелося докладать зусиль, -

9] Так захопивсь я їхніми речами.

10] Але з плачем співання, звідусіль

11] «О господи, устні мої!» почуте,

12] Вливало в серце радощі та біль.

13] «Мій ніжний батьку, що це може бути?» -

14] Спитав я, й він: «Це тіні у сльозах,

15] Мабуть, розв'язують вузли покути».

16] Немов юрба прочан в святих думках,

17] Не зупиняючись, лиш погляд кине,

18] Коли хто-небудь перетне їй шлях,

19] Так натовп мовчазних побожних тіней,

20] Догнавши нас, випереджав, легкий,

21] Занурений у почуття єдине.

22] Запали темні очі, вид різкий

23] У всіх здавався, висохлий, здрібнілий,

24] І шкіра обтягала їм кістки.

25] Навряд, щоб отакий худий та білий

26] Став Ерісіхтон, як, на кістяка

27] Змарнівши, падав з голоду без сили.

28] Подумав я: «Єрусалим така

29] Сповняла, мабуть, людність тої ночі,

30] Коли Марія з'їла хлопчика».

31] Були мов персні без каміння - очі.

32] Хто ж «ОМО» бачить на людським лиці,

33] Той скрізь би «М» розпізнавав охоче.

34] Не відаючи, в чому корінці,

35] Хто б думав, що плоди й вода пахучі

36] Виснажують жаданням душі ці?

37] Я дивувався, чого вони худючі,

38] Чому покров їх шкіри лусковий, -

39] Пояснення ховалось ніби в тучі.

40] Та із глибин своєї голови

41] Цікава тінь на мене поглядала

42] Й гукнула враз: «О радість, ти живий?»

43] Нікого жодна з рис не нагадала,

44] А з голосу її я все згадав,

45] Що в себе жадна худина забрала.

46] З тієї іскри в мене спомин встав

47] Про губи, висхлі тут з важкого посту,

48] І я тоді Форезе упізнав.

49] «О, не зважай на люту цю коросту, -

50] Благов він, - що знебарвлює мене,

51] На тіло, нині без ваги та зросту.

52] Скажи, щоб все було мені ясне,

53] Про себе й тіні ці, що йдеш із ними,

54] Промов мені слівце хоча б одне».

55] «Твоє обличчя, що я змив гіркими,

56] Коли помер ти, варте знов цього, -

57] Я відповів, - із змінами тяжкими.

58] Та, бога ради, схудли ви чого?

59] І не питай причин мого приходу, -

60] В думках про це не вимовиш того».

61] І він: «Спадаючи на листя й воду,

62] Тут сила потаємна та блага

63] Гріховну нам знесилює природу.

64] Юрбу, що в плачі й співах не ляга,

65] Бо встигнув рот багато зла накоїть,

66] Тут очищають голод і жага.

67] Бажання їсти й пити непокоїть

68] їм дух, коли зачують, як пахтять

69] Плоди та рідина, що зілля поїть.

70] Під дерево ідуть себе терзать,

71] Щораз вертають на нові страждання...

72] Кажу: «страждання», «втіха» б мав сказати.

73] Ця ж воля, що сюди веде з блукання,

74] Звела Христа до зойку: «Боже мій!», -

75] Коли Він кров'ю відкупляв сконання».

76] І я: «Форезе, нас в земній пітьмі

77] Лишив, на кращий світ її змінюючи,

78] Ти літ із п'ять - так згадую в умі.

79] Якщо ти навіть доживав, не маючи

80] Гріхів нових, аж поки став на иуть,

81] Себе стражданням з Богом поєднавши, -

82] То як ти встиг цю вишину здобути?

83] Гадав зустрітися я з тобою

84] Там, де покуту рік за рік здають».

85] А він мені: «Це плачем та журбою

86] Моя подбала Нелла влити сил

87] В полин солодкий тужного напою.

88] Й відколи я зійшов з землі у діл,

89] А тіло сповила смертельна тиша,

90] Звільнити з місць, де ждуть, і з інших кіл.

91] Тим Богові приємніша й рідніша

92] Вона, хто сльози безутішно ллє,

93] Чим у своїй чесноті самітніша.

94] В Сардинії в Барбаджі - й там своє

95] Пристойніший жіноцтво вигляд має,

96] Як в цій Барбаджі, де мій дім ще є.

97] Знай, любий брате, - скоро час минає:

98] Коли цей день, що в небесах стоїть,

99] Утечі з пам'яті ще не зазнає,

100] З амвонів скрізь під тягарем страхіть

101] Осудять безсоромних флорентинок

102] І їхню звичку персами світить.

103] Чи треба варварок та сарацинок,

104] Щоб не ходили з голими грудьми,

105] Лякати карами за цей їх вчинок?

106] Коли ті соромітниці самі

107] Дізнаються, що ждало їх за гулі,

108] Завиють, наполохані, зі тьми.

109] Бо посмутяться у посмертнім гулі

110] Раніше, як змужніє те маля,

111] Що нині мирно спить під «люлі-люлі».

112] Та, брате, бачиш, що не тільки я,

113] А й всі цікавляться, щоб ти відкрився,

114] Бо в тебе тіло сонце затуля».

115] А я на це: «Коли б ти в пам'ять вбився,

116] Згадав би дружбу давньої пори,

117] То тут од прикрощів би й не дивився.

118] Оцей, що стежку вказує, старий,

119] З життя мене поніс на край дороги,

120] Коли був повен лик цього сестри, -

121] Й на сонце показав: - З його помоги

122] Помандрував до справжніх я мерців

123] Зі справжнім тілом, що несуть ці ноги.

124] Підтримав він, до сходів цих привів

125] По стежці на верхів'я таємниче,

126] Яке спрямляє в вас, що світ скривив.

127] Він мовив, що мене до Беатріче

128] Охоче доведе й на вишині

129] Лишусь без нього після тої стрічі.

130] Віргілій - той, хто мовив так мені, -

131] І я сказав: на честь цієї ж тіні

132] Був трус гори і співи голосні,

133] Бо з вашим царством розстається нині».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

1] Ні мові нашій рух не був на шкоду,

2] Ні руху мова, - ми тепер неслись,

3] Немов судно в сприятливу погоду.

4] Мерці, що двічі трупами здались,

5] В дірки очей світили подив знову,

6] Що я живий, як і вони колись.

7] І, далі ведучи свою розмову,

8] Я проказав: «Ця тінь не поспіша,

9] Либонь, через нову якусь умову.

10] А де Піккарди чарівна душа?

11] І ще скажи, коли це тільки можна,

12] Хто з славних тут увагу полиша?»

13] «Сестра, не менш прекрасна, як побожна,

14] Святкує на Олімпі між святих

15] В своїм вінку, щаслива і вельможна».

16] Так він сказав, а потім: «Тут усіх

17] Назвати вільно, бо не зчинять бунту,

18] Такі спотворені обличчя в них.

19] Пізнай-но в цім, - вказав він, - Бонаджунту.

20] Це Бонаджунта з Лукки, а в лиці,

21] Сухішому від кам'яного ґрунту,

22] Того, хто взяв із церквою вінці, -

23] Тепер цей турець згадує голодним

24] Больсенську рибку, зварену в винці».

25] Він одного показував за одним,

26] І прикrostі не взнав ані один

27] Із згадуваних духом благородним.

28] Тут марно зуби шкірив Убальдін

29] Із замку Піла, був там Боніфацій,

30] Що юрми пас жезлом серед рівнин.

31] То був месер Маркезе, що горляці,

32] Ще не сухій, заняття дав хмільне

33] Й ніяк не міг скінчить цієї праці.

34] Мов той, хто з різних обира одне,

35] Я врешті зупинивсь на тому, з Лукки,

36] Що начебто найбільше знав мене.

37] Почув я, як шептав ім'я Джентукки

38] Він ротом, що без їжі та води

39] Терпів тяжкі безперестанні муки.

40] «О душе, - я сказав, - а ти не жди

41] Моїх питань, а сам, як хочеш, далі

42] Зі мною втішну мову поведи».

43] «Іще та жінка не вдягла вуалі, -

44] Почав він, - що тебе розважить в нас,

45] На спільний осуд у міським загалі.

46] Бодай пророцтва зміст в тобі не згас!

47] Коли ж в думки заводить помилкові

48] Тебе мій шепіт, - правді буде час.

49] Чи не того я бачу, хто чудові

50] Нові рядки створив і так почав:

51] «Ви, донни, знаєтеся на любові...»?

52] А я: «Що від любові я чував,

53] Все списував у зошит на роздачу

54] І сказане мені всім повідав».

55] «О брате, - мовив він, - тепер я бачу,

56] Чому Гвіттоне, нотарю й мені

57] Новий солодкий стиль явив задачу.

58] Бо ваші пера, бачу, запальні

59] І вірно пишуть, що любов диктує,

60] А наші в цьому надто забарні.

61] І саме цим, хай всякий занотує,

62] Новий різниться від старого стиль».

63] І, мов скінчивши, вдав, що більш не чує.

64] Як птаство, що летить до нільських хвиль

65] На зиму, по весні, зібравшись в зграї,

66] Ключами повертається звідтіть,

67] Так душі, схудлі у сумному краї,

68] Сухі, легкі, без гомону й пісень,

69] Звернули на стежки страждань безкраї.

70] І наче той, хто, втомлений за день,

71] Пускає інших наперед юрбою,

72] Аж поки стишить віддихи легень,

73] Форезе так пускав перед собою

74] Весь натовп, тихо йшовши до мети,

75] Питаючись: «Чи стрінемося з тобою?»

76] «Не знаю, - я промовив, - скільки йти

77] Ще мушу, та хоч як цей час пролине,

78] Хотів би швидше в гавань приплисти,

79] Бо місто, де життя у мене гине,

80] Збавляється щодня нових чеснот

81] І котиться по схилу до руїни».

82] І він: «То йди, бо мерзощів оплот

83] Звірюці, бачу, до хвоста прип'ятий,

84] В низину тягнеться, де край підлот,

85] І звір прискорює свій біг затятий,

86] Хвицаючи копитами щомить,

87] Щоб скинуть труп спотворений, розтятий.

88] Уже недовго сферам цим кружить, -

89] І очі зняв до неба, - і в усьому

90] Розглянешся, чого не пояснить.

91] Тут я тебе лишу, бо в царстві цьому

92] Час дорогий, я ж гаюсь, дalebі,

93] В ходінні із тобою нешвидкому».

94] Як уперед виноситься в гоньбі

95] Кіннотник перед кінними бійцями,

96] Щоб першому почати лютий бій,

97] Так він помчав за іншими мерцями,

98] А я зостався знову із двома,

99] Що в світі славними були митцями.

100] Коли ж він загубивсь між усіма

101] І став не більш приступний нам для зору,

102] Ніж зміст його розмови для ума,

103] Побачив я, поглянувши під гору,

104] Ще яблуню в спокусливих плодах,

105] Розложисту, високу і простору.

106] І сила тіней заступила шлях,

107] Благально руки простягла до листу,

108] Як діти біля того, хто в руках

109] Показує їм звабу пломенисту,

110] І, поки казяться вередуни,

111] Він мовчки слуха просьбу голосисту.

112] Немов отямившись, пішли вони,

113] Й тоді ми підступили до глухого

114] На зойки дерева, як до стіни.

115] «Проходьте - не добудете нічого,

116] Згори мій предок віття нахиля, -

117] Колись-то Єва куштувала з нього», -

118] Так хтось проголосив тут із гілля,

119] І ми, притиснувшись до скель лускатих,

120] Проїшли вперед - Віргілій, Стацій, я.

121] «Згадайте, - мовив той, - п'яниць проклятих

122] Із кодла Хмари, що Тезей гатив

123] По грудях їх, подвійних та кошлатих;

124] І тих євреїв, хто в вигоді пив

125] І не придавсь у військо Гедеону, '

126] Як сходив той на Мадіан з горбів».

127] Ми слухали про неба заборону

128] І про ненащності гріх тяжкий,

129] Про справедливість кари та закону.

130] Коли ж на вільні вийшли ми стежки,

131] То далі сунули в мовчущім строї

132] І кожен з нас заглибивсь у думки.

133] «Куди йдете, замислені, всі троє?» -

134] Раптово хтось сказав, і я здригнув,

135] Мов звір, що чує раптом брязкіт зброї.

136] І зір на того, хто питав, звернув, -

137] Як в горні, склом розжареним надміру

138] Й розжевленим металом, враз сяйнув

139] Той хтось, що мовив: «Ясного ефіру,

140] Сюди пішовши, певно сягнете.

141] Іде сюди, хто прагне йти до миру».

142] Він засліпив мене, і, мов на те,

143] Щоб сказаному підкоритись, очі

144] Одвів назад на двійко я святе.

145] І, наче вдосвіта вітрець лоскоче

146] Траву і ніжні квіти на землі

147] І ледве в гарних пахощах шепоче,

148] Такий відчув я повів на чолі

149] І вчув, як од легкого колихання

150] Тонку амброзію, чутно в крилі,

151] Й почув: «Блажен, у кому пожадання

152] Солодких страв не може затулить

153] Високого до неба поривання,

154] Хто їсть, аби лиш сили поновить».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

- 1] Додержуючи вічного закону,
- 2] На небесах меридіан здали
- 3] Тельцеві сонце, ніч же - Скорпіону.

- 4] Отож, мов той, хто вдень чи серед мли
- 5] Іде, не спинений припоном жодним,
- 6] Бо пильні справи в мандри потягли, -

- 7] Крутими сходами один за одним
- 8] Так рушили ми швидше, без розмов
- 9] Проходом тільки одному свободним.

- 10] І як малий лелека, що готов
- 11] Злетіти, крила розправля й, лишати
- 12] Гніздо страхаючись, склада їх знов, -

13] Жадавши знать, як тільки міг жадати,

14] Я врешті рух зробив після вагань,

15] Як той, хто мову хоче розпочати.

16] І хоч спішили ми на вищу грань,

17] Мій добрий батько вимовив: «Стріляй-но,

18] Бо вже натяг ти лука запитань».

19] Я, осмілівши, рот розкрив негайно

20] Й почав: «Як схуднуть так могли вони,

21] Коли усі тут не їдять звичайно?»

22] «Ти пригадай, як Мелеагр смутний

23] Згорав, аж поки головня згорала,

24] І знайдеш, - мовив він, - одвіт ясний.

25] Ще поміжкуй, як рухами дзеркала

26] Рух віддають ваш, і уздриш гнучким

27] Все те, що мисль твоя твердим вважала.

28] Щоб край покласти сумнівам тяжким,

29] Он Стацій тут, - до нього я звернуся

30] І ліків ранам попрошу твоїм».

31] «Коли йому я при тобі візьмуся, -

32] Той мовив, - говорить свої слова,

33] То лиш слухняністю з вини звільнюся. -

34] І він почав: - Як в тебе голова

35] Це слово, сину, сприйме й заховає,

36] Тоді її осяє мисль нова.

37] Кров досконала, що не прибуває

38] До спраглих вен, неначе повний стіл

39] Усяких страв, а з серця випливає,

40] Творить нові тіла, в нім взявши сил,

41] Які частками тіло знову творять

42] Із крові, що беруть вони із жил,

43] Пливе туди, про що в нас не говорять,

44] А звідти в кров чужу іде вона,

45] В природний келих, де вони не спорять,

46] А змішуються: з них слабка одна

47] Й терпляча, друга ж - дійова і сміла,

48] Бо з місця досконалого зрина.

49] Вона й береться до складання тіла:

50] Згустить ту кров, яка рідка була,

51] І оживить усе те, що згустила.

52] Душею ставши, сила чимала,

53] Підхожа до рослини всім, крім того,

54] Що йде іще, а та уже дійшла,

55] Цілком подібна до гриба морського,

56] Теж має рух і почуття пізніш

57] Зростає й інше з зародків усього.

58] Так, синку, з серця батька йде повніш

59] І ширше розвиток дочки чи сина;

60] Про це природа дбає найпильніш.

61] Не знаєш ти ще, як стає дитина

62] З тварини, та схибнула в тайні цій

63] Мудріша й вченіша, ніж ти, людина,

64] Навчавши, буцімто в душі людській

65] Можливий розум не перебуває,

66] Бо там не місце здібності такій.

67] Відкрий же груди правді, що все знає,

68] І відай: мозок тільки і живе,

69] Як певну частку в зародку займає.

70] Радіючи на чудо це нове,

71] Рушій найперший їй вдихає духа,

72] Це вмістище для цноти життьове,

73] Який діяльне все вбирає, й руха,

74] І складує у душу - в те одно,

75] Що і живе, і дивиться, і слуха.

76] Поглянь, щоб дивним не здалось воно,

77] Як сонячне тепло, віддавшись грону,

78] Із соками його дає вино.

79] Коли ж у Лахезіс забракне льону,

80] Дух звільнить здібності із тіла вмить,

81] Людські й божественні, немов з полону.

82] Частина більша з них уже мовчить,

83] А пам'ять, розум, воля - від порогу

84] Враз починають в діянні гостріть.

85] Душа, мов чудом чуючи знемогу,

86] На берег падає, на той чи цей,

87] Уперше дізнається про дорогу

88] І йде між душ без м'яса та костей

89] У саяві сили творчої живої, ,

90] Як і колись, серед живих людей.

91] І як вологи повне дощової

92] Повітря проти сонця розгорта

93] Розкішні різноколірні сувої, -

94] Повітря те, яке навкруг літа,

95] Бере той образ, що душа дарує,

96] Коли стоїть незрушна та густа.

97] Як полум'я за вогником слідкує,

98] Хоч де б він рухатися не хотів,

99] Так образ за душею скрізь прямує

100] І зветься «тінь», бо йде до всіх кутів

101] За нею; творяться таким звичаєм

102] Знаряддя зору й інших почуттів,

103] Так сміємось ми, так ми розмовляєм,

104] Так плачемо й зітхаємо в журбі, -

105] Та сам ти чув це, йшовши нашим краєм.

106] Тінь обриси свої міня собі

107] Як до бажань і порухів натури.

108] Це все й збудило подив у тобі».

109] Ми вийшли до останньої тортури,

110] Праворуч рушивши в прохід вузький,

111] І подивлялися вже не на мури,

112] Бо з кручі племінь вилітав яркий,

113] З провалля ж дужий вихор виривався,

114] Гнав до стіни вогненні язики.

115] І кожен з нас по краю пробирався

116] Один по одному; і тут - в огні,

117] Там - в прірві опинитись я боявся.

118] Вожай мій: «Стережись! - казав мені, -

119] Вузду очей тримай, бо оступання

120] Тут небезпечно, похибки страшні».

121] І враз «Бог вящей милості» - співання

122] Почув я крізь розжарену глибіню,

123] І виникло поглянути бажання.

124] Уздрів я в полум'ї за тінню тінь

125] І, голову звертаючи на боки,

126] Вбачав то їх, то дальший свій ступінь.

127] Скінчився гімн, і голос чийсь високий

128] «Не знаю мужа» крикнув на краю,

129] І тихо відновився спів широкий.

130] «Діана, - знов гукнули всі, - в гаю

131] Геліки не лишила, бо дівчині

132] Дала Венера трутину свою».

133] І заспівали знов рухливі тіні

134] Хвалу жіноцтву і чоловікам,

135] Чесноті вірним і своїй родині.

136] Мабуть, кричать вони й співають там,

137] Аж поки палить племінь, вітром гнаний,

138] І засіб цей нещадний, цей бальзам

139] Загоює нарешті їхні рани.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

1] Ми низкою отак ішли по краю,

2] І вчитель часто говорив мені:

3] «Побережись, тебе остерігаю».

4] Аж от засяли промені ясні

5] У нас на правих плечах: розчинило

6] Західне сонце синь у білині.

7] Де впала тінь моя, зачервоніло

8] Яскравіш полум'я; з усіх сторін'

9] Дивились тіні на таке несміло,

10] Й вони про мене, ідучи вздовж стін,

11] Заговорили в палі чималому,

12] Почавши: «Не з примарним тілом він».

13] І пересвідчувалися у тому,

14] Та не переступаючи межі,

15] Щоб залишатись в вирі вогняному.

16] І хтось: «Свій слух до слова прив'яжи,

17] Ти, що, либонь, з пошани йдеш позаду,

18] Й нам, хто в огні й жазі горить, скажи.

19] Ця відповідь нам принесе розраду,

20] Потрібніше тут душам всім вона,

21] Ніж мешканцям пустелі свіжість саду.

22] Чого ти перед сонцем, як стіна,

23] Стоїш собі, немов тебе ще й досі

24] В тенета не вловила смерть страшна?»

25] Та слово з уст моїх ще не знялося.

26] Як раптом трапилося щось нове,

27] Й моє єство до нього потяглося.

28] Знов душі йшли крізь полум'я живе

29] Назустріч першим, мов дарма тинялись, -

30] І в видиво я втупивсь миттєве.

31] Я бачив, що квапливо обіймались

32] Вони, вітальні кажучи слова,

33] Та навіть на хвилинку не спинялись.

34] Отак на стежці сіра мурашва

35] Збирається питання вирішати,

36] Мабуть, про шлях чи про якісь дива.

37] І тіні перед тим, як вирушати,

38] Прощалися по-дружньому цілком,

39] Та й ну одна до одної кричати.

40] Нові: «Оце Гоморра і Содом!»

41] А ті: «В телицю лізе Пасіфая,

42] Щоб хіть угамувати із биком!»

43] І як ключами журавлина зграя

44] Від спеки чи льодів летить кудись,

45] Чи буде це Ріфей, чи суш безкрая,

46] Так тіні в різні боки розійшлись

47] Із тими ж вигуками та піснями,

48] Які найкращими для них здались.

49] Ті ж душі, що уже рівнялись з нами,

50] Прийшли, уважливі й поштиві, знов,

51] Моїми зацікавившись словами.

52] І я відчув їх потяг до розмов,

53] Почав: «О духи, вірно ви вчинили,

54] Що кожен правильну тропу знайшов!

55] Себе мої там члени не лишили:

56] Старі чи юні, тут усі вони,

57] Зі мною кров моя, суглоби, жили.

58] Угору йду, щоб зір мій став ясний:

59] Таке жони з небес веління важне,

60] Щоб смертне тіло вніс я в світ страшний.

61] Хай саяво зглянеться на вас звитяжне

62] І вас у лоно прийме на віки

63] Любові повне небо всеосяжне!

64] Але скажіть, хто ви, щоб сторінки

65] Заповнить міг би записом, для чого

66] Іде за вами натовп гомінкий».

67] Горянин, як до міста голосного

68] Уперше потрапляє з диких гір,

69] Так оком водить з подиву німого,

70] Як тіні ці втупляли в мене зір,

71] Аж поки заспокоїлися знову -

72] Високе серце скоро знайде мир.

73] «Блажен, хто усього життя основу

74] Шукає з досвіду в краю гіркім, -

75] Так дух той мовив, що почав розмову. -

76] Зустрічні душі согрішали тим,

77] За що в триумфі з Цезаря глумились,

78] Ім'ям «цариці» кидались бридким.

79] Із вигуком «Содом!» вони пустились,

80] І зашарілі зразу щоки їх

81] В почервонілому вогні відбились.

82] Зате у нас був двостатевим гріх,

83] Такий, проте, що личить не людині,

84] А диким пристрастям тварюк ярких.

85] Тому, як зустрічаєм інші тіні,

86] Плямим себе тією, що була

87] Твариною у дощаній тварині.

88] Ти наші визнає тепер гріхи й діла,

89] А хто тут є - розповісти не можу

90] Й не маю часу - нас тут без числа.

91] Своїм лише ім'ям твій слух стривожу:

92] Я - Гвідо Гвініцеллі - тут іду,

93] Бо вдався, вмираючи, по ласку Божу».

94] Раділи, на Лікургову біду,

95] Сини, принісши порятунок нені, -

96] І я відчув ту ж краску на виду,

97] Коли назвався батько мій - знаменне

98] Є в нього ще поріддя молоде,

99] Значніше у поезії за мене.

100] Не кажучи, не чуючи, хто й де,

101] В думках я йшов край вогняної смуги,

102] Та не пускало полум'я ніде.

103] Нарешті, зір наситивши, у слуги

104] До нього щиро зажадав піти, -

105] Цій щирості не міг не вірить другий.

106] І він мені: «Усе, що мовив ти,

107] Лишило слід в мені такий яскравий,

108] Що Леті ані змити, ні звести.

109] Якому ж вияву якої слави

110] Я вдячний за любов таку, радий,

111] Що знак її, як бачу, нелукавий?»

112] І я: «В рядках такий ви молодий,

113] Що поки буде вірш нової мірки.

114] їх атрамент сіятиме завжди».

115] «О брате, - мовив він, - поглянь-но зірко, -

116] І він перед собою показав, -

117] Ото ковач був рідної говірки!

118] Як вірші й прозу нею він писав!

119] Хай йолопи верзуть, що той, з Ліможа,

120] Був кращий ніби для усіх тих справ, -

121] їм важить галас, а не правда гожа,

122] Вони й виходять з нього до пори,

123] Ума й мистецтва думка їм ворожа.

124] Колись Гвіттоне славився старий

125] Найпершим із поетів, їх вожатим,

126] Аж поки правда не взяла гори!

127] Раз жеребом ти значений багатим,

128] То як потрапиш у чудесний гай,

129] У ту обитель, де Христос абатом,

130] За мене оченаша прочитай,

131] Крім слів, що нам були в потребі зроду,

132] Але давно покладено їм край».

133] І, наче іншим даючи свободу,

134] Туди ступнув, де душ брела сім'я,

135] Пірнувши в полум'я, як риба в воду.

136] До вказаного ним наблизивсь я

137] І мовив, що хотів би, повен миру

138] Й поваги, привітать його ім'я.

139] І відповідь почав він ґречну й щиру:

140] «Віншує пан мене в тонких словах.

141] І я одвіт не маю за офіру.

142] Арнаут я, йду з піснею в сльозах

143] По ватрі учорашніх злих зусиль,

144] По ватрі сподівань на ліпший шлях.

145] А що ласкавий пан іде на шпиль

146] У втішливі і файні височіні,

147] То прошу пана пам'ятать мій біль».

148] І зник в очисного вогню лавині.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

1] Там, звідки перший промінь пада саме

2] На гору, вкриту кров'ю бога слави,

3] І Ебро блискотить під Терезами,

4] А Ганг вогнем опівдні запалав, -

5] Там стало сонце, й день уже спустився,

6] Як ангел Божий раптом нам засяв.

7] Він на краю, не в полум'ї з'явився

8] Й «Блаженні серцем чистії» завів,

9] І голос благовісника полився:

10] «До того, поки племін не вкусив

11] Вас, душі, - йти святим невільно вище:

12] Пройдіть багаттям, слухаючи спів».

13] Він так сказав, як підійшли ми ближче,

14] І, чувши те, подібним я зробивсь

15] До трупа, що несуть на кладовище.

16] Підвівши руки, в жар очима впивсь

17] І згадував те видиво страшенне,

18] Коли на спалюваних я дививсь.

19] Мої вожді поглянули на мене,

20] І вимовив Віргілій: «Сину мій,

21] Не смерть - лиш муку дасть кільце вогненне.

22] Згадай, згадай... Коли вже в ямі злій

23] Я зніс тебе на плечах Геріона, -

24] Чого б не зміг я на горі ясній?

25] Надійна в тебе, певна охорона:

26] Нехай би сотні літ в огні ти був,

27] Не стане в тебе й цяточка червона.

28] А хочеш знать, чи я не обманув,

29] То сміливо зайти в огонь невтомний,

30] Щоб полумінь твоє вбрання лизнув.

31] Зламай же ти, зламай свій страх незломний

32] І сміло йди, чого б то я боявсь!»

33] Та я не рухавсь, хоч і був притомний.

34] Побачив він, що я упертим вдався,

35] Збентежився й промовив: «Бачиш, сину,

36] До Беатріче мур лиш цей зоставсь».

37] Зачув колись-то про свою єдину

38] І очі звів, конаючи, Пірам,

39] Коли пофарбувала кров рослину, -

40] Так подививсь я на вождя, ім'ям

41] Тим пресвятим повернутий до тями,

42] Що дороге весь вік моїм ушам.

43] Кивнув він і сказав: «Та що це з нами?

44] Так і не підем?» Ніжно посміхнувся,

45] Немов дитині, звабленій плодами.

46] І перше, ніж зайти в огонь, звернувся

47] До Стація, прохавши йти позаду,

48] Бо з місця той між нами не схитнувся.

49] Коли за ним ступив я, то розраду

50] Знайшов би навіть у киплячій склі, -

51] Такий-бо жар узяв мене в обладу.

52] Мій батько, проганявши страхи злі

53] Й весь час про Беатріче яснооку

54] Казавши, мовив: «Он вона, в імлі!..»

55] А голос кличним співом з того боку

56] Нас вів і вивів просто на місця,

57] Де знов був хід на крутизну високу.

58] Тут од такого сяйного лица,

59] Що відвернувся вбік я: «Приїдіте, -

60] Почув, - благословеннії отця!..»

61] «Сідає сонце, присмерком сповите,

62] Вам не спинятись, поспішати слід,

63] Бо скоро небо тьмою буде вкрите».

64] Угору в скелі сходи йшли на схід,

65] І тіло в мене, промені собою

66] Спинявши, слало перед себе слід.

67] Ми встигли трохи лиш пройти ступою,

68] Як з того, що моя пропала тінь,

69] Відчули вечір мудреці зі мною.

70] І перед тим, як безліччю сплетінь

71] Одноманітний морок опустився

72] І вийшла ніч із безлічі склепінь,

73] На східцях кожен з нас лягти вмовився,

74] Бо, сходячи так стрімко догори,

75] Не так зрадів з дороги, як стомився.

76] Мов кози, що скакали до пори,

77] Стрибавши зі шпиля на шпиль далекий,

78] Аж поки, ситі, не скінчили гри

79] І не притихли у години спеки,

80] А біля них з гирлигою хлопчак

81] Уважно доглядає їх безпеки;

82] Чи, мов козар, що, здершись на стрімчак,

83] Чатує стадо у нічній долині,

84] Щоб не нагнав його якийсь хижак, -

85] Такі утрьох були ми в тій хвилині -

86] Я за козу, вони за пастухів -

87] І звідти й звідси стиснені в щілині.

88] Там тільки клапоть неба нам світив,

89] На ньому ж більші сяяли зірниці,

90] Яскравіші, ніж досі я зорив.

91] На них я став замріяно дивиться

92] Й запав у сон, той сон, що знає все

93] Ще перед тим, коли воно здійсниться.

94] Мабуть, коли Цітера, що несе

95] В чаду кохання сяйво без спочинку,

96] На сході перший промінь свій пасе,

97] Побачив уві сні я юну жінку, -

98] Вона, вродлива, поставна, струнка,

99] Співала, рвавши квіти у корзинку:

100] «Коли питаєшся, хто я така

101] Й чого квітки збираю, знай, - я Лія,

102] І гарні руки ці плетуть вінка,

103] Бо дзеркало оздобить - в мене мрія.

104] Не чинить так сестра моя Рахіль:

105] Вдивляйтесь в нього - це для неї дія.

106] Для неї зір - мета дбання й зусиль,

107] А я цікавлюсь рук своїх діянням,

108] їй споглядать, для мене ж діять - ціль».

109] А ближче вже до дня, перед світанням,

110] Приємним для прочан, що в путь знялись,

111] Побачивши кінець своїм блуканням,

112] Додолю тіні в темряву сповзлись,

113] І я повіки звів, од сну свобод ні,

114] Уздрів учителів, що теж звелись.

115] «Солодкий плід, якого всі голодні

116] Шукають всюди по гілках рясних,

117] Жагу тобі вгамує вже сьогодні».

118] Віргілій саме в цих словах ясных

119] Сказав, і новорічного подання

120] Ніхто б не дав любішого за них.

121] Таке жадання до мого жадання

122] Тут додалось, що кручі вперекір

123] Щокрок зростали крила на злітання.

124] Коли ми вийшли із східчастих гір,

125] Закінчивши свій довгий шлях величний,

126] Віргілій обернув до мене зір

127] І мовив: «Пломінь часовий і вічний

128] Ти бачив, сину, та мені вже строк

129] Не кидать оком за щабель граничний.

130] Я вміло скерував сюди твій крок,

131] А далі - волі підкоряйся власній,

132] Бо вийшов ти з крутих, вузьких стежок.

133] Глянь, щік твоїх торкнувся промінь ясний,

134] Глянь, квіти й зелень в пишній гущині

135] Самі зростають на землі прекрасній.

136] І поки очі прийдуть чарівні,

137] Що втерти їхні сльози був я радий,

138] Сиди, гуляй по любій глушині.

139] Не жди од мене й слова чи поради, -

140] Мені б тебе послухати було:

141] Ти мудрий, вільний, і як знаки влади

142] Прийми корону й митру на чоло».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

1] Оглянути зсередини та зовні

2] Старезний ліс, могутній і святий,

3] Де юний день ховався у млі чудовній,

4] Часу не гаючи, крізь діл пустий

5] Від прірви я відходив стиха-стиха,

6] Навколо ж лився аромат густий.

7] Тонкий вітрець, що повсякчас тут диха,

8] Все гладив лагідно чоло моє,

9] Немов зефір, з яким приходить втіха.

10] Готові листя ворухнуть своє,

11] Вершки дерев назад всі напрямлялись,

12] Де першу тіль священний шпиль дає.

13] Але вони не дуже відхилялись,

14] Тож щебетухи в вітті чарівнім

15] В мистецтві дивовижному вправлялись

16] І радісним цвірінканням своїм

17] Виспівували величання сходу,

18] А лист одлунював повтором рим.

19] Так гілка з гілкою шумить в негоду

20] Над К'яссі в соснику, коли з заков

21] Еол пуска Сірокко на свободу.

22] Хода нечутна тихих підошов

23] Мене помалу в давній ліс пустила,

24] Аж я незчувся, як туди зайшов.

25] Та зліва річка враз мене спинила,

26] І хвилі пробігали в ній дрібні,

27] Й трава обабіч неї зеленіла.

28] На всьому світі води скрізь брудні,

29] В них домішки усякі неприємні,

30] А в цих, прозорих, видно все на дні,

31] Хоча вони здавались темні-темні,

32] Бо й промінь не проходив крізь той гай

33] У непроникні сутінки таємні.

34] Я став і поглядом через ручай

35] Проїшов туди, де хаща несходима

36] Стояла в щебеті пташиних зграй,

37] Коли з'явилася (перед очима

38] Так іноді з'являється нам річ,

39] Спочатку з подиву нерозрізнима),

40] Одніська жінка йшла мені устріч,

41] Зі співом бравши скарби квітникові,

42] Що без числа цвіли вповдовж узбіч.

43] «О гарна дамо в сяєві любові,

44] Коли правдиво вказують сліди,

45] Що певно свідчать про серця чудові,

46] Зласкався, я благаю, підійди, -

47] До неї мовив, - до струмка, на розцвіт,

48] Щоб любий голос долинав сюди.

49] Ти наче Прозерпіни юний одсвіт,

50] Що в матері відірвана була,

51] Вона сама і весь її первоцвіт».

52] Як з одною одну ступні звела,

53] Кружлявши, танцюристка і на полі

54] За ногу ставить ногу спроквола, -

55] Прекрасна в різноколірнім околі -

56] Червоне з жовтим - так звернула вбік,

57] Мов дівчина, спустивши зір поволі,

58] І підійшла туди, де біг потік,

59] Моє прохання любо вдовольнивши,

60] Бо чув я, що сказав її язик.

61] Тоді вона, мене перепинивши,

62] Де хвилі обмивали стебла врун,

63] Осипала дарами, зір підвівши.

64] Така, напевне, іскра, мов перун,

65] Під віями в Венери не займалась,

66] Коли влучав у матір син-пустун.

67] Вона до мене лагідно всміхалась,

68] В руках тримавши цілий жмут квіток,

69] Що сила тут, несіяних, здіймалась.

70] Була завширшки річка чи не крок,

71] Та Геллеспонт, для Ксеркса - шлях свободний,

72] Для інших славолюбів же - замок,

73] Такий же був Леандрові огидний,

74] Коли той протягом стількох ночей

75] Перепливав його, коханець бідний.

76] «Ви новаки, і, може, усміх цей, -

77] Розпочала вона, - в такій місцині,

78] Призначеній колись-то для людей,

79] В вас будить подив і непевність нині,

80] Але псалом «Возвеселил єси»

81] Вам розжене туман у розумінні.

82] Ти ж, хто спитавсь у мене, попроси

83] На гідне подиву щось відповісти,

84] Бо я на те й зійшла у ці ліси».

85] «Вода, - сказав я, - й гамір густолистий

86] Зневірюють у тому, що я чув,

87] Чому перечить вигляд очевистий».

88] Тоді вона: «Скажу, щоб ти збагнув,

89] Як все з причини родиться, й розвію

90] Пітьму, що нею ти поинятий був.

91] Найвище благо, що для себе дію

92] Всю творить, добрим людям тут дало

93] Оселю, як на вічний мир надію.

94] За гріх свій людство вигнане було,

95] За гріх свій од покори та спокою

96] До зла, печалі й жалів перейшло.

97] Аби з тих змін, що їх несуть з собою

98] Ізнизу випари води й землі,

99] Йдучи по змосі вгору з теплою,

100] Ніколи б людям не прийшли жалі,

101] Оця гора ніде вітрів не знає

102] Од брами аж до саду на шпилі.

103] Але в повітрі кола піднімає

104] Рушій той перший, що й собі кружля,

105] Коли ж їм перешкод ніде немає,

106] То вир знаходить звідти, іздала

107] Сюди на вільний шпиль в живім повітрі

108] І тут розхитує рясне гілля.

109] І дерево свої прикмети хитрі,

110] Гойдавшись, віддає, й вони притьма

111] Летять із гаю в долину на вітрі.

112] І там, де небо та й земля сама -

113] Все інше, родить сад вона багатий,

114] Внизу дерев зростає тьмуща тьма.

115] Отож не доведеться дивувати,

116] Як щось, неначе без насіння, там

117] Враз прийметься та стане квітувати.

118] І про святий цей лан дізнайся сам,

119] Що сповнений він сім'ям та плодами,

120] Просякнутими завтрашнім життям.

121] Потік же цей не живиться парами,

122] Морозом зрідженими, як ріка,

123] Що то всиха, то повниться часами, -

124] Тече він з невичерпного струмка,

125] Що з волі й слова Бога всеблагого

126] Двома річками далі протіка:

127] Коли він впливає з боку цього,

128] То забирає пам'ять про вини;

129] Про добрі вчинки - повертає з того.

130] Тут з Лети, там - з Євної, струмини

131] З обох покуштувать повинні люди,

132] Бо діють тільки разом вдвох вони.

133] В них кращий смак за той, що в водах всюди,

134] І хоч вгамуєш ти жагу собі,

135] Так що про неї й мови вже не буде, -

136] Та з ласки особливої тобі

137] Ще думку висловлю - надію маю,

138] Що ти її не втопиш у ганьбі.

139] Пливла колись Парнасом серед гаю

140] Про золоті часи пісень луна -

141] Так то був одгомін із цього краю:

142] Невинні люди тут, цвіте весна

143] Одвічно, й солодко в річках дзюркоче

144] Нектар - співцям приємна рідина».

145] І, на своїх поетів звівши очі,

146] Побачив я, що кожен усміхнувсь,

147] Останні чуючи слова жіночі;

148] І знов я на прекрасну озирнувсь.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

1] Вона своє скінчила говорити

2] І стала, мов закохана, співать:

3] «Блаженні ті, чий гріх уже покритий»,

4] Як німфи, що ополудні спішать

5] По затінку діброви самотними

6] Зирнуть на сонце й далі простувать,

7] Пішла вона лугами запашними

8] Тим берегом, а цим - проти води,

9] Дрібним я крокам слідував дрібними.

10] По сотні кроків нашої ходи

11] Враз береги кудись убік звилися,

12] І я на схід звернув свої сліди.

13] Коли ми трохи далі подалися,

14] То жінка та мені, як я почув,

15] Сказала: «Брате, слухай і дивися».

16] І раптом висвіт з гущини блиснув, -

17] Він для очей таким сліпучим здався,

18] Що я на блискавку помислив був.

19] Та полиск блискавки б умить промчався,

20] А цей нестримно далі все зростав,

21] Аж я: «Та що ж воно таке?» - спитався.

22] В осяйному повітрі спів почав

23] Неждано ширитись, принадно й гойно,

24] І знову, гнівний, Єву я згадав.

25] Все Господу корилося достойно,

26] Вона ж сама зневажила Творця,

27] Який життя вдихнув у неї щойно.

28] Якби не скинула вона з лица

29] Покрову, то мені б в садах прегарних

30] Була б найперша й довга втіха ця.

31] І поки йшов я в спогадах примарних

32] Про вічні радощі в раю земнім,

33] З бажанням свят, ще більших та безхмарних,

34] Повітря осяйнуло вогняним

35] Серпанком зеленіючу дорогу

36] І ніжний звук став співом чарівним.

37] Святі дівчата, голоднечу вбогу,

38] Безсоння мусив я за вас нести, -

39] Подайте ж зараз світлу допомогу!

40] Збере хай думи Гелікон святий,

41] Та й ще підсобить хором Уранія

42] У вірш важке для розуму ввести!

43] Сім золотих дерев уздріла мрія,

44] Бо відстанню обманена була:

45] Обман цей - віддалі звичайна дія.

46] А от як стала відстань ця мала

47] І річ, іздалеку ніби туманна,

48] Всіма своїми рисами зросла, -

49] То над думками влада безустанна,

50] Що світники це, - довела увіч,

51] І влад виспівували всі: «Осанна!»

52] Проміння розливала кожна з свіч

53] Розкішніше за місяць серед ночі,

54] Коли уповні він і повна ніч.

55] Захоплений, свої звернув я очі

56] На доброго Віргілія, який

57] Вернув у здивуванні зір пророчий.

58] Я на високі глянув світники -

59] Ті посувались далі так повільно,

60] Що їх догнали й молоді б жінки.

61] Та провідниця мовила: «Як сильно

62] Оцим живлющим світлом захопивсь,

63] Що дальшим не цікавишся ти пильно!»

64] І погляд мій за вогники повивсь,

65] І там людей уздрів я в білих шатах, -

66] Світ на таке ніколи не дививсь.

67] Та зліва річка в берегах покатих

68] Одбила, як упав на неї зір,

69] Мій лівий бік, мов із дзеркал багатих.

70] Не зупинявся аж до тих я пір,

71] Спішивши йти назустріч невидимим,

72] Поки не ліг між нами водний шир.

73] А світники все шляхом негасимим

74] Лишали слід, накреслений без рук,

75] Мов пензлем, вимальований димом.

76] Лягли в повітрі, як стрічок тих пук,

77] Сім стяжок різноколірних, що б склали

78] Перев'язь - Делії, а Сонцю - лук.

79] Вогні все далі й далі відбігали,

80] Аж поки не зробилися малі,

81] Й весь час між себе десять кроків мали.

82] Під пишним небом, по ясній землі

83] Двадцять чотири діди йшли ступою

84] З лілейними вінками на чолі,

85] І всі співали: «Благодать з тобою

86] Між дочок всіх Адамових, вовік

87] Будь благодать з твоєю красою!»

88] Коли останній проминув старик

89] І розрівнявся трав і квітів килим,

90] Що під його стопами був поник,

91] Як в небесах світило за світилом,

92] Ступило четверо тварин тепер, -

93] Оздоблених листом зазеленілим.

94] У кожної шість крил з барвистих пер,

95] І кожне з них було таке окате,

96] Як Аргус, поки той іще не вмер.

97] Але, читачу, рими витрачати

98] Не можу тут, бо далі місце є,

99] Ще й не одне, цікаве та багате.

100] Читай Єзекіїля: він дає

101] їх опис, рух із півночі крізь вири,

102] Де вітер, сніг і полум'я снує.

103] Які на сторінках у нього звірі,

104] Такі ж і тут ішли, - без всяких змін,

105] Лиш крил було по шість - не по чотири.

106] Святковий повіз між святих тварин

107] Повільно рухала грифона сила -

108] Вагу велику віз невтомно він.

109] Він простягнув одне за одним крила

110] З середньої по трьох і трьох стяжках,

111] І кожна їх без шкоди пропустила,

112] Й вони кінцями зникли в небесах,

113] А тіло золотим було пташаче

114] Й червоним з білим, де вже був не птах.

115] Убогішим візком втішав гаряче

116] Завзяття Риму сам Октавіан,

117] І повіз Сонця б не сіяв багатше;

118] Той Сонця повіз, що на зойк землян

119] Згорів аж до останньої дощинки,

120] Коли творив свій суд Юпітер-пан.

121] При правім колесі ішло три жінки

122] Весь час у танці; першої не зміг

123] Помітить я у виблисках жаринки,

124] У другої від голови до ніг

125] Все тіло й кість були як з ізумруду,

126] А третя сяла, наче свіжий сніг.

127] То біла брала інших під оруду,

128] А то червона, і мінявсь танок,

129] Скоряючись її пісням, як чуду.

130] Ліворуч гралось четверо жінок

131] У пурпурі, піддаючись єдиній

132] З трьома очима, кращій від зірок.

133] Йшло двоє за описаними нині

134] В одежі неоднаковій старих,

135] Однакових в суворій благостині.

136] Бо перший, мабуть, вчивсь у школах тих,

137] Де Гіппократ в природи сам навчався

138] На користь любих їй істот людських,

139] А другий зовсім іншим видавався

140] З мечем, який так страшно блискотів,

141] Що я й на цьому березі злякався.

142] Ще бачив скромних чотирьох дідів

143] І одного, який, повитий снами,

144] Самотній в даль проникливо глядів.

145] Ці семеро одягнені так само

146] Були, як перші, тільки не з лілей

147] їх чола прикрашалися вінками, -

148] З багряних рож: для неблизьких очей

149] Здавалось, що вогонь горить стіною

150] Понад бровами у святих людей.

151] Вже порівнявсь блаженний віз зі мною,

152] Коли по небу раптом грім пройшов.

153] І перед заборною грізною

154] Похід спинився біля корогов.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

1] Коли це семизір'я, в вищій небі

2] Ні сходу, ані схилу, ані хмар,

3] Окрім гріха, не беручи на себе,

4] Всім вказуючи їх моральний дар, -

5] Як наше, нижче, вказує дорогу,

6] Що нею йде до берега весляр, -

7] Спинилося, то старці, вірні Богу,

8] Що поперед грифона йшли за ним,

9] До воза стали, що втишав тривогу.

10] І хтось, мов небом посланий ясным,

11] Гукнув: «Гряди, невісто, от Ліванак -

12] Підтримуваний хором голосним.

13] Немов святі, коли сурма неждана

14] Покличе, встануть з домовин співать

15] Воскреслими устами всі: «Осанна!», -

16] Так сотні тих, хто ширить благодать,

17] Єгда прорік премудрий, в колісниці

18] Святково стали угорі літать,

19] На спів: «Благословен грядий!» клониться

20] І квіти кидати, додаючи:

21] «Наповнюйте лілеями кошниці!»

22] Бувало, бачиш, з місця не йдучи,

23] Початок дня і схід порум'янілий,

24] А решту неба - в ясній ще ночі,

25] І устає вид сонця потьмянілий,

26] І вранці за серпанками хмарок

27] Дивитись легше диск потуманілий.

28] Отак у хмарі запашних квіток,

29] Що кидали їх ангельські загони

30] Й метали у візок і повз візок,

31] В вінку з олив з-над білої запони

32] Явилась жінка, й згортками спадав

33] Зелений плащ їй на убір червоний.

34] Моєму духу, що не трепетав

35] Уже давно у неї на прикові,

36] Бо вже давно її не зустрічав,

37] Не очі - сили потайні, чудові,

38] Йдучи од неї, й почуття міцне -

39] Дали впізнати колишній чар любові.

40] І тільки бачення моє сумне

41] Висока сила вдарила в хвилину,

42] Що ранила, як змалку ще, мене,

43] Звернувсь я вліво, схожий на дитину,

44] Жалем чи страхом змушувану вмить

45] За мамину приховуватись спину,

46] Хотів сказати Віргілію: «Тремтить

47] Усе в мені з нестримного екстазу,

48] І стала кров, як в юності, горіть», -

49] Але Віргілій десь від нас одразу

50] Пропав, Віргілій, добрий батько мій,

51] Віргілій, мій вожай з її наказу.

52] І сад, зчужілий матері старій,

53] Не став розрадою сльозам чималим

54] На вмитій росами щоці моїй.

55] «Ти, Данте, за Віргілієм пропалим

56] Не плач іще, за ним іще не плач,

57] Ще маєш плакати під гострим жалом».

58] Мов адмірал, який в ім'я удач

59] З корми та з носа в морі прикликає

60] Підлеглі судна, пильний оглядач,

61] Такою у коші на лівім краї,

62] Як озирнувся на своє ім'я,

63] Що мимоволі тут в рядок лягає,

64] Побачив жінку на тім боці я, -

65] За мною стежила крізь покривало,

66] Навколо ж гралась ангелів сім'я.

67] Хоча розглянути її спиняло

68] Густіючою тінню на лиці

69] В Мінервиному листі запинало, -

70] Вона промовила слова оці,

71] По-царськи випроставшись мальовниче,

72] Мов той, хто каже головне в кінці:

73] «Вдивляйся отак - так, так, я Беатріче.

74] Як стати на цю гору зваживсь ти?

75] Не знаєш, що вона щасливих кличе?»

76] У воду глянувши, перевести

77] Я поспішив свій зір в траву, додолу,

78] Бо лоб мій сорому не міг знести.

79] Дошкульність материнського уколу

80] Я взнав, бо в нім чуття мої знайшли

81] З гіркою ніжністю суворість голу.

82] Замовкла; ангели розпочали

83] Усі: «На Тя, Всевишній, уповаю»,

84] Та за «стопи моя» не перейшли.

85] Як сніг, по скелях та по вітах гаю

86] Замерзлий на Італії хребтах

87] З вітрів того, що родить славів, краю,

88] Знов тане і тече в жарких ґрунтах

89] Безтінних, аж ти згадуєш палання

90] Вогню, що віск розтоплює в свічках, -

91] Такий я був, без сліз і без зітхання

92] До того, як крилатих спів почув

93] Після святого вічних сфер співання.

94] Коли ж я з їхніх голосів збагнув

95] їх співчування більш, аніж сказали

96] Вони б: «Владарко, чим він винен був?» -

97] Крижини, що на серці намерзали,

98] Сльозами й зойками з грудей моїх

99] Виходити крізь очі й рота стали.

100] Благим істотам на блага́ння їх,

101] Не ворухнувшись у коші священнім,

102] Вона відповіла в словах таких:

103] «Чатуєте в кружінні цілоденнім, -

104] Ні тьма, ні сон не скриють найпильніш,

105] Що робить вік у русі нескінченнім.

106] І через те я відповім гучніш,

107] Щоб той почув, хто плаче на тім боці, -

108] Що кари міряють гріхами лиш.

109] Не тільки сфери маю я на оці,

110] Що сім'я перетворюють на плід

111] У спільному зористому потоці,

112] А й весь той благодатний неба хід,

113] Який так може пару піднімати,

114] Що в вишині важкий зникає слід, -

115] Бо цей в новім житті мав дар багатий

116] Із rischi вдачі, хоч яка дрібна, -

117] Найвищу славу Богу добувати.

118] Але земля тим менш дає зерна,

119] Як не скропляти потом, мов росою,

120] Чим краща та родючіша вона.

121] Якийсь-то час впливала я красою

122] Свого лица, і зір дівочий мій

123] Його проводив стежкою прямою.

124] А тільки я поріг лишила свій

125] До віку другого і відлетіла,

126] Як цей піддався суєті земній.

127] Коли я духом підвелась із тіла

128] І виросла в чесноті і красі,

129] Для нього стала менше люба й мила.

130] Неправим шляхом погляди усі

131] Він скерував і лиш мари питався,

132] Що скрізь облуди сіє ті і сі.

133] І в яв, і в снах, яким він віддавався,

134] Нагадувала я про Вишній суд -

135] Але він цим не дуже клопотався

136] Й до того впав, що був би марним труд

137] Великий мій, якби по всій дорозі

138] Не провела його між грішний люд.

139] Отож я стала в мертвих на порозі

140] І в того, хто привів його сюди,

141] Я випросила бути в допомозі.

142] Зазнали б кривди Божі всі суди,

143] Якби він став тут, Лету перепливши,

144] Та й ще покуштував її води,

145] Борг покаяння слізьми не сплативши».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

1] «Чом ти мовчиш, на тому боці ставши? -

2] Знов слів жало націлила грізне,

3] Уже і так їх лезом ран завдавши,

4] Й нещадно вдарила вона мене: -

5] Скажи, скажи, визнаннями доповни

6] Моє обвинувачення страшне».

7] Я був такий бентежний, що гріховний

8] Не міг мій голос із грудей пройти

9] До рота, й заставався я безмовний.

10] Пождала й мовила: «То як же ти?

11] Відповідай-но, поки Лети хвилі

12] Не змили болісної тяготи».

13] В збентеженні й страху був ледь я в силі

14] «Так, правда» видавити з уст смутних,

15] Не вуху, тільки оку зрозумілі.

16] Як лук, із сил натягнутий усіх,

17] Рве тятину, ламається, й важкою

18] Стає стріла у пошуках своїх, -

19] Так я знемігсь під ношею тяжкою,

20] Бо ніс у зойках та сльозах одвіт,

21] І голос зник від смутку й неспокою.

22] Тоді вона: «Коли мій заповіт

23] Тобі «Любити благо», здавна даний,

24] Повинен був заповнити твій світ, -

25] Які ж провалля та які кайдани

26] Перед собою бачив ці роки,

27] Що забував подальший шлях жаданий?

28] Які приваби та зазив який

29] Читав ти, на чоло красунь зирнувши,

30] Що переслідував їх залюбки?»

31] І довго, тяжко в каятті зітхнувши,

32] Насилу весь свій голос я зібрав,

33] Заледве тільки рота розімкнувши,

34] І з плачем вимовив: «Щоденних справ

35] Брехливі радощі звели з дороги,

36] Як тільки вид ваш із очей пропав».

37] Вона ж: «Хоч ти б весь час мовчав, убогий,

38] Або вигадував за річчю річ,

39] Але суддя всю правду знає строгий.

40] Коли ж зізнатись у провинах ввіч,

41] З обмитим щирими сльозами зором,

42] То тут точило кружить вістрю встріч.

43] Проте, щоб взяв тебе ще більший сором

44] З твоїх помилок і на інший раз,

45] Сирен зачувши, ти лишавсь суворим, -

46] Насіння плачу кинуть - мій наказ,

47] І слухати: не так чинити мали

48] Кістки мої, заховані од вас.

49] Такої радості ще не давали

50] Колись тобі природа й твір митця

51] Як риси ті, що прахом нині стали.

52] Тоді ж, коли найвища радість ця

53] З моєю смертю зникла, то навіщо

54] Було вертатись до смертного лиця?

55] І тільки стрельнула брехня найнижча,

56] Тобі звести слід очі ввись було,

57] Слідом за мною - я ж бо правда віща.

58] Тягар було не брати на крило

59] Й не піддаватися ані дівчатку,

60] Ні іншому чомусь, що б там не йшло.

61] Мисливця вбачить досить пташенятку

62] Лиш двічі-тричі, і тікає птах

63] Тенет чи стріл, в яких нема нестатку».

64] Як дітлахи із соромом в очах

65] Понуряться, коли ти їх картаєш,

66] І мовчки каються в своїх гріхах,

67] Так я стояв. Вона ж: «Коли страждаєш,

68] Лиш чуючи, то бороду зведи,

69] Бо дивлячись - ще більш страждати маєш».

70] Мерщій дуби із ґрунту, мов з води,

71] Геть вивертає насський вітер зразу

72] Чи той, що з краю Ярби мчить сюди,

73] Ніж підборіддя зводив я з наказу,

74] Де в слові «борода» замість «лице»

75] Гірку отруту вчув я і образу.

76] Нарешті я уздрів, мов крізь сильце,

77] Що перестали первістки творіння

78] Змикать круг воза квіткове кільце.

79] І ще уздрів я, мов серед проміння,

80] Що Беатріче зір тримала свій

81] На звірі двоєдиного коріння.

82] На тому березі, в габі ясній,

83] Була ще краща, ніж коли бувала

84] Найкращою з красунь на кулі всій.

85] Відчув я каяття кропивні жала,

86] Й чим більше щось любив, було, колись,

87] Тим більш ненависть нині повивала.

88] І так жалі у серце уп'ялись,

89] Що впав я. Знає владарка стеменне,

90] Які події далі відбулись.

91] Коли ж з душі знялось ярмо тяженне, -

92] Схилилась жінка, давній мій водій,

93] І мовила: «Тримайсь, тримайсь за мене».

94] Й занурила у річку, а тоді

95] Вмить потягла, заглибивши до рота,

96] Мов човника по лагідній воді.

97] Блаженства берег, де була чеснота

98] Й співали: «Окропи мя», - близько був,

99] Та це списать - не до снаги робота.

100] І мимоволі я нараз пірнув,

101] Бо жінка, склавши пальці, тім'я ними

102] Моє натисла, й я води ковтнув.

103] Між чотирма жінками чарівними

104] Поставила мене, й вони сами

105] Руками стали обіймать своїми.

106] «Ми - німфи тут, зірки ми - в прірвах тьми.

107] Ще Беатріче не було на світі,

108] їй слугувати готувались ми.

109] Тебе на очі, для добра відкриті,

110] Зведем, хай тільки погляд погострять

111] Тобі ці троє, зором знамениті».

112] Співаючи, мені звеліли стать

113] Проти грудей грифона, і плечима

114] До нас була кохана благодать.

115] І ще сказали: «Тут слідкуй очима,

116] Бо ти стаєш перед смарагда грань,

117] Й до нього спрага в тебе невтолима».

118] І тисячі роз'ятрених жадань

119] З моїм скували зором зір невинний,

120] В грифона втуплюваний без вагань.

121] В її зіницях звір двополовинний,

122] Як в дзеркалі світило, відбивавсь,

123] Являвши вид то орлій, то левиний.

124] Зміркуй, читачу, як я здивувавсь,

125] Побачивши, що звір, без змін на очі,

126] На іншого в очах перекидавсь.

127] Я, дивлячись на чудо це пророче,

128] Тієї їжі споживав шматок,

129] Яку хто більше їсть, то більше хоче.

130] А трое гарних молодих жінок,

131] Наділених, мабуть, званням високим,

132] По-ангельськи співали під танок.

133] «Глянь, Беатріче, глянь пресвітлим оком, -

134] Я чув слова, - на вірного свого:

135] Прийшов до тебе шляхом він жорстоким.

136] Зласкавсь, будь ласка, над слізьми його,

137] Відкрий свої уста, хай він спізнає

138] Ще другу красоту єства твого».

139] Живого світла сяєво безкрає!

140] Чи на Парнасі є завзятий хтось,

141] Хто з джерела жагу задовольняє,

142] Хто б зважився і щоб йому вдалось

143] Тебе таким списать, яке розкрилось

144] І в тінь гармонії небес влилось,

145] Коли перед очима появилось?

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

1] В очах моїх міцна така напруга

2] Була з десятирічної жаги,

3] Що проти неї никла всяка друга.

4] Ховавсь уважний зір за мур благий -

5] Його в мережі так тримав пестливо

6] Божественний той усміх дорогий.

7] Та мусив погляд я звернути вліво,

8] Бо вигуки почув неголосні

9] Тих трьох богинь: «Занадто вже сміливо!»

10] Осліплення, яке дають вогні

11] Побаченого сонячного диску,

12] На хвилю одібрало зір мені.

13] Коли ж я звикнув до малого блиску

14] (Кажу «малого», бо не тим було

15] Те саяво, що з чужого збувсь я тиску),

16] Помітив я, що вправо враз пішло

17] Славетне військо, і перед очима

18] У нього сонце й сім вогнів пливло.

19] Як полк заходить лівими плечима,

20] А потім всі під прапором стоять,

21] Щоб шикувалась лава незлічима,

22] Так ця небесної держави рать,

23] Це воїнство круг повоза зімкнулось,

24] Який не починав ще завертатъ.

25] Нарешті все жіноцтво озирнулось,

26] Грифон же зрушив, обернувши вид,

27] І ні пірце на нім не ворухнулось.

28] Прекрасна, що скеровувала хід

29] За колесом зі Стацієм і мною,

30] Крутішої дуги лишала слід.

31] Під спів з небес розмірною ходою

32] Ми рухалися лісом самітним,

33] Що Євиною позначивсь виною.

34] Як тричі луком стрельнути тугим, -

35] Ми стільки йшли до дерева сухого,

36] І Беатріче стала перед ним.

37] «Адам!» - з докором всі шептали строго,

38] Оточуючи яблуню сумну,

39] Що зовсім не росло на ній нічого.

40] Чим вище, більшало в широчину

41] її гілля; схилявшись смаглим лобом,

42] Індійці б славили в ній вишину.

43] «Хвала, грифоне, що не вдарив дзьобом

44] Ти дерева, бо гарний має смак

45] Та браму різним відмика хворобам!»

46] Навколо товплячись, гукав усяк;

47] І мовив звір подвійної природи:

48] «Скрізь правди сім'я бережеться так!»

49] Він дишля за ріжок без перешкоди

50] Вузлом прип'яв до яблуні-вдови -

51] Й єдине ціле склали дві породи.

52] Як тужать в нас дерева без листви,

53] Коли ж велике світло йде в промінні,

54] Що лле позад небесної плотви,

55] Брунькують враз та барви всі первинні

56] Собі вертають, поки сонцю віз

57] Готується не в іншому зорінні, -

58] Так раптом одягнувсь у розкіш риз,

59] Що тон троянд, з фіалковим зливали,

60] Той стовбур, де гілля було як хмиз.

61] Ніколи я не чув, щоб так співали,

62] Бо на землі такий не лине спів,

63] І я знести не міг чуттів навали.

64] Коли б я мав снагу та відтворив,

65] Як повість про Сірінгу очі пильні

66] Склепила, й пильний зір за це сплатив, -

67] Мов той, хто дав з моделей безпомільні

68] Малюнки, свій би сон я описав:

69] Та краще зроблять це умілі й сильні!

70] Я ж перейду на мить, коли устав,

71] Бо в одіж сну проникнув блиск рожевий

72] І голос вигукнув: «Устань і вслав!»

73] Мов квіт уздрівши ніжний яблуневий,

74] Що втіху ангелам дає плодом

75] І празник в небі прикраша вогневий,

76] Іаков з Іоанном і Петром.

77] Підняті голосом, що мчить в просторі

78] І має владу і над кріпшим сном,

79] Побачили - немає на Фаворі

80] Ураз обох - Мойсея та Іллі,

81] А сам Господь явивсь в новім уборі, -

82] Я теж схопивсь і добрість на чолі

83] Побожниці уздрів, що таємниче

84] Вела мене по річці й по землі.

85] Спитав схвильовано: «Де Беатріче?»

86] Й вона: «Поглянь, під деревом сидить

87] В новому листі і тебе ось кличе.

88] Поглянь, громада ця навкруг стоїть,

89] Та ж за небесним звіром шлях прослала,

90] І співи ніжні линуть у блакить».

91] Не знаю я, чи ще вона мовляла:

92] Бо перед поглядом була ота,

93] Що розумові уші затуляла.

94] Сиділа прямо на землі, проста,

95] Мов силою двоїстого грифона

96] Прип'ятий повіз стерегла, свята.

97] Була круг неї німф сімох заслона

98] І факели тримала, мур немов,

99] Що не боявся Австра й Аквілона.

100] «Походиш трохи серед цих дібров,

101] А там зі мною будеш вічно в Римі,

102] Куди Христос як римлянин ввійшов.

103] Для світу ж, де провини незчислимі,

104] На повіз цей поглянь, а там спиши

105] Події, що очам постануть зримі», -

106] Так Беатріче. З щирої душі

107] Я, підкоряючись її наказу,

108] Спинив свій зір і розум на коші.

109] Небесне полум'я, яке одразу

110] На землю падає із гущі хмар,

111] Так не злітало з вишини ні разу,

112] Як птах Юпітерів, що вмить удар

113] Од верху скрізь завдав по листю й вітах,

114] Які з'явились, мов нежданий дар,

115] По возу врешті, що стояв на квітах, -

116] І той хитнувсь, мов буря потягла

117] Його по хвилях пінявих, сердитих.

118] Я ще побачив, як лиса повзла

119] До пишної в тріумфі колісниці,

120] Бридка, худюща, зголодніла й зла.

121] І стала дорікати за вчинки ниці

122] Владарка їй моя, й якнайскоріш

123] Пропала ця кощава тіль лисиці.

124] Я ще орла побачив: як, давніш

125] Злетівши, знову сів на віз жаданий,

126] Насипав пір'я з себе повний кіш.

127] І наче з серця, що болить од рани,

128] Із неба голос жалібний розливсь:

129] «Мій човнику, який вантаж поганий!»

130] А там здалось мені, мов ґрунт розсівсь

131] Між двох коліс, і я побачив змія,

132] Який хвостом у повіз знизу в'ївсь,

133] Мов жало з ранки, витяг лиходія

134] Свого із подення та й зник назад,

135] Бо вже доволі вдовольнила дія.

136] Недоломки ж, як той живучий сад

137] Вкривається весь листом, пір'ям вкрились,

138] Залишеним із добрих, знать, засад.

139] Усі колеса й дишель оперились

140] За мить таку недовгу, що в устах

141] За неї віддихи б не повторились.

142] Із дишля трое і по всіх кутах

143] Повипиналиєь голови з будови

144] Нечуваної, що спорудив птах.

145] Три мали по два роги, як корови,

146] А кутові - лише по одному, -

147] Чи був іще де звір семиголовий?

148] Неначе башта на круту строму,

149] Повія до повозки пресвятої

150] Зійшла, бридка у стиді своєму,

151] А поруч дикий велет став у зброї,

152] Либонь, щоб не хапнули, крадії,

153] Й щомиті цілувалися обоє.

154] Як раптом на мені вона свої

155] Нахабні очі жадібно спинила,

156] Лихий коханець враз шмагнув її,

157] В злобі, яка від ревнощів кипіла,

158] Страшидло відіпнув і втяг у ліс,

159] Де гущина з моїх очей вхопила

160] Повію й звіра, що із воза зріс.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

1] «Язиці приїдоша, Боже», - звівся

2] На три й чотири голоси псалом,

3] І спів з жіночими сльозами злився.

4] А Беатріче із смутним чолом

5] Усю пойняв глибокий біль затятий,

6] Ще більше, ніж Марію під хрестом.

7] Коли ж дівчата скінчили співати,

8] Вона до них обличчя вогняне

9] Звернула й почала їм промовляти:

10] «М е малі і не видите мене,

11] І се глаголю вам я, сестри милі,

12] / паки е малі узрите мене».

13] Сімох вперед послала, нам же (в силі

14] Був я, й мудрець, і жінка, щоб її

15] Й без слів були накази зрозумілі)

16] Вказала мовчки на сліди свої,

17] Та кроків з десять лиш пройшла стежину,

18] Як очі раптом втупила в мої

19] І з виглядом спокійним: «Підійди-но, -

20] Сказала, - щоб не проминуть промов,

21] Призначених лише тобі єдино».

22] Коли ж я, як належить, підійшов,

23] Вона сказала: «Брате, чом сміливо

24] Мене ти не питаєшся ізнов?»

25] Мов ті, що так занадто шанобливо

26] Звертаються до старшого, аж їм

27] Не йде назовні й слово полохливо,

28] Почав я звуком, майже не чутним:

29] «Відомі, пані, вам мої турботи

30] І як їх заспокоїти і чим».

31] Вона: «Ти б збувся ляку й соромоти

32] І так би говорити перестав,

33] Як той, хто щось белькоче із дрімоти.

34] Дізнайсь: те подення, що змій зламав,

35] Було й нема. Людці хай знають ниці,

36] Що Божа мста до їх байдужа страв.

37] Що безліч внуків буде завжди в птиці,

38] В орла, що, пір'я скинувши в візок,

39] Зробив страшидло й здобич з колісниці.

40] Бо твердо знаю й добре бачу крок,

41] Яким іде у небі кожна зірка,

42] Аби наблизить без завади строк,

43] Коли п'ятсот, і десять, і п'ятірка,

44] Число від Бога, кралю ту заб'є

45] Із велетом, що з нею винен гірко.

46] Можливо, що пророцтво це моє,

47] Як і Феміда, й Сфінкс, навряд чи раду

48] Подасть, бо теж розгадки не дає,

49] Та дійсність перетвориться в наяду,

50] Яка розв'яже загадок вузли

51] Й не заподіє шкоди хлібу й стаду.

52] Завваж слова, що з вуст моїх зійшли,

53] І всім тим, хто живе життям, що кличе

54] До смерті, передай і перешли.

55] Та занотуй, записуючи швидче,

56] Як вразило це дерево тебе,

57] Що при тобі зогиджене аж двічі.

58] Бо хто його рубає чи скубе -

59] Своім блюзнірством ображає Бога,

60] Який творив, щоб вдовольнить себе.

61] Понад п'ять тисяч літ, вкусивши з нього,

62] Чекала перша мучена душа

63] Того, хто зніме гріх із світу всього.

64] Твій розум спить, коли не виріша,

65] Від чого саме стовбур той високий

66] Така широка крона виверша.

67] Коли б не вгруз, як в Ельсу, до мороки

68] І, нею тішачись, ти б не плямив '

69] Свій розум, мов Пірам шовковиць соки,

70] Належну Думку скласти б ти зумів

71] Про справедливість Божу з заборони

72] Круг дерева цього для всіх умів.

73] Та кам'яніє, бачу, і холоне

74] Твій розум у гріхах - із сліпоти

75] У саяві слів моїх безсилий тоне,

76] Тож, як не в записах винось їх ти,

77] Бодай в малюнках хоч, на землю плоску,

78] Як пілігрим несе ціпок святий».

79] І я: «Як вдавлена печатка в воску

80] Без зміни сотні літ пережива,

81] Так ви відбилися у мене в мозку.

82] Та чом жадані ваші мчать слова

83] Так високо, що зір, хоч як би знявся,

84] За ними все-таки не поспіва?»

85] «А це, - промовила, - щоб ти дізнавсі

86] Яку пройшов тут школу, й подививсь,

87] Чи вдало розуміть мене навчався.

88] Щоб знав: од Бога шлях ваш віддалився

89] Далеко так, як від земного краю

90] Небесний круг, що перший закрутивсь».

91] І я їй відповів: «Не пам'ятаю,

92] Коли себе од вас я відштовхнув,

93] Тож мучитись сумлінням я не маю».

94] «Не маєш тільки тим, що все забув, -

95] Всміхаючись відповіла, - згадай-но,

96] Що ти із Лети щойно вод ковтнув.

97] Немає диму без вогню, звичайно,

98] Й забутливість ця - доказ, що твоя

99] Грішила воля ще, відверто й тайно.

100] Тож неприховано надалі я

101] Казатиму, щоб слово долетіло

102] Й закарбувалося на все життя».

103] Яскравіш полудневе те світило

104] Нам з точки, що весь час повільно йде -

105] Як до положення землі, - блистіло,

106] Коли спинилися (той, хто веде

107] Загін вперед, прикмети, повні змісту,

108] Примітивши, так опізнілих жде)

109] Ці сім жінок, у тінь зайшовши чисту,

110] Яка ляга на води Альп од ґрат,

111] Що творить чорна гілка й зелень листу.

112] Мені здалось, що Тігр, а з ним Євфрат,

113] З одного витоку набравши ходу,

114] В розлуці тужать, як за братом брат.

115] «О світло, о хвало людського роду!

116] Що за річки з одного джерела

117] У долину несуть окремо воду?»

118] Й на запитання відповідь була:

119] «Питай Мательду, скаже хай». І наче

120] Та, що провину на собі несла,

121] Прекрасна: «Я про все, про це ж, - найпаче

122] Йому розповіла, і пам'ята

123] Це, певна я, й по Леті око зряче».

124] І Беатріче: «Мабуть, пам'ять та

125] Занурена не в ті турботи й жалі

126] І розумові очі відміта.

127] Біжить Євноя тут у звивах далі, -

128] Як завше, вирушай з ним до води,

129] Верни йому там сили підупаді».

130] Немов душа шляхетна, що завжди,

131] Бажання інших роблячи своїми,

132] Уловлює охоче їх сліди, -

133] Мене торкнувши пальцями тонкими,

134] Пішла прекрасна, встигнувши сказати,

135] Як чемна дама, Стацієві: «Йдімо».

136] Коли було б, читачу, де писати,

137] Я б оспівав хоча б напій єдиний,

138] Що хочеться ще раз до уст узяти.

139] Та сторінки для другої частини

140] Уже я всі заповнив - до рядка,

141] Й вузда мистецтва - проти писанини.

142] Я вийшов з прохолодного струмка,

143] Освіжений у цій святій купелі,

144] Оновлений від першого ж ковтка,

145] Готовий зводитись на зорні стелі.

РАЙ

ПІСНЯ ПЕРША

1] Одвічне сяєво того, хто водить

2] Світи по колах, славу підійма

3] Угору більше і додолу сходить.

4] У небі, що найбільш його сприйма,

5] Я був і бачив те, чого віддати

6] По воротті ні в кого слів нема.

7] Бо, летячи на те, що смів жадати,

8] Наш розум досяга таких глибів,

9] Звідкіль несила пам'яті вертати.

10] З красот святого царства я зробив

11] В умі своїм коштовностей зібрання,

12] Які нестимуть до вершин мій спів.

13] О добрий Аполлоне, увостанне

14] Ти душу оберни в сосуд мені

15] І лавром увінчай її старання!

16] Задовольняв мене у давні дні

17] Один Парнасу верх, тепер же сміло

18] Обох благаю на діла трудні.

19] Ввійди мені у груди, щоб світило

20] Натхнення, як було, коли, благий,

21] Ти витяг з піхов Марсієве тіло.

22] О Божа доблесте, як подих твій

23] Примножить сили цим писанням бідним

24] З відбитків, знятих в пам'яті моїй,

25] Мене ти під своїм галуззям рідним

26] Побачиш і даси мені вінок,

27] Мене зробивши цього змісту гідним.

28] Так рідко, батьку, листя рвуть з гілок

29] На шану цезаря або поета

30] (Одна з людських ганебних помилок!),

31] Що радісна була б для Дельф прикмета,

32] Якби людина в затінок зайшла

33] Пенейського гіллястого намета.

34] Великий пломінь іскра дасть мала;

35] Хтось після мене ліпшими піснями

36] Вблагає Кірру, щоб відповіла.

37] До смертних сходить через різні брами

38] Лампада світу; в тій, де заплелись

39] Чотири обводи трьома хрестами,

40] Гарнішає на всю небесну вись

41] Вона сама, й зоря її гарніша,

42] Щоб втиски в воску світовім вдались.

43] І майже звідти день устав, темніша

44] Ніч стала в нас, збіліла вся кругом

45] Півкуля та, а ця була чорніша,

46] Коли я Беатріче вздрів: з чолом,

47] Ліворуч звернутим, вона зорила

48] На сонця лик, змагаючись з орлом.

49] І так, як другий промінь родить сила

50] Проміння першого, щоб той вертався,

51] Немов блукач, кому оселя мила, -

52] Той вчин її крізь погляд мій діставсь

53] До почуття мого й відбивсь у вчині, -

54] І в сонце довше я, ніж хто, вглядавсь.

55] Багато з неприступного людині

56] Стає цілком приступним в місці тім,

57] Колись призначенім людській родині.

58] Недавно промінь я терпів, а втім,

59] Устиг помітити, що розсипався

60] Навколо жар, як в горні вогнянім.

61] Враз видалось, що день до дня додався,

62] Мов другим сонцем в небі на весь шир

63] Одразу Всемогутній розсіявся.

64] То Беатріче свій втопила зір

65] У віковичний повіз, я ж дивився

66] На неї лиш, забувши про ефір.

67] І, дивлячись, я тим в душі зробився,

68] Ким Главк зробивсь, коли його трава

69] Зробила богом, як її наївся.

70] Цього онадлюдинення в слова

71] Не вкласти. Приклад цей доступний зорам,

72] А сутність явить благодать жива.

73] Якби лишавсь я тим, який був твором

74] Твоїм, любове, що весь світ ведеш,

75] Ти піднесла б мене ясним простором!

76] Коли той рух, що колесу даєш,

77] Мою увагу привернув до нього,

78] Бо в нім гармонію і лад ти ллєш,

79] Такі простори з сонця огняного

80] Спахнули, що ні дощ, ні всі річки

81] Не налили б водоймища такого.

82] Нові ці звуки, цей огонь близький

83] Мені жаги до знань встромили жала,

84] Що досі пал не був такий різкий.

85] Мене, як сам я, знавши, побажала

86] Вона мій ум звільнить од дум хитких,

87] Уста розкрила й запитань не ждала,

88] А почала: «Під тягарем важких

89] Ти помилок того не споглядаєш,

90] Що споглядав би, якби збувся їх,

91] Бо вже не на землі ти, як гадаєш,

92] І полиск блискавок, що вниз майнув,

93] Не так летить, як вгору ти злітаєш».

94] І тільки знищений мій сумнів був

95] Коротким словом ласки та щедроти,

96] Коли нову непевність я відчув

97] І мовив: «З мене ти зняла турботи,

98] Та ще нова турбота виника:

99] Як я лечу над ці легкі істоти?»

100] Вона ж, сердечна й розумом тонка,

101] На мене глянула з зітханням гожим,

102] Як мати на цікавого синка,

103] І почала: «Тобі ми допоможем,

104] Все має лад, і формою він є,

105] Яка весь світ на Бога робить схожим.

106] Створінням вищим видний тут стає

107] Слід сили вічної, закон якої

108] Нагадувало слово вже моє.

109] У цьому ладі - різновидні строї

110] В природі, нахили і почуття,

111] Й далекі, й ближчі від мети ясної,

112] Великим морем вашого буття

113] Пливуть кудись, а їх стежки спрямляє

114] Той порив, наданий на все життя.

115] Він полум'я на місяць посилає,

116] Він в серці смертному - двигун основ,

117] Він в ціле землю з'єднує й скріпляє.

118] І лук цей всіх вражає знов і знов -

119] Не тільки безрозсудливі створіння,

120] А й ті, в яких є розум і любов.

121] Своїм тримає словом провидіння

122] Незрушну твердь, яка вбирає ту,

123] Що зазнає найшвидшого кружіння.

124] А нині нас помчала в вись святу

125] Потужна тятива, яка керує

126] Всім тим, що кида в радісну мету.

127] Це ж правда, що, як форма не пасує

128] До заповітних намірів митця,

129] Яких глуха матерія не чує, -

130] То й утвір збочує тоді з правця,

131] Бо, хоч прямує він до блага, мари

132] Зведуть його й до іншого кінця

133] (Отак ти можеш бачить, як із хмари

134] Йде вниз вогонь) і просто на загин,

135] Коли його облудні зваблять чари.

136] То з того, що ти сходиш до вершин,

137] Не більш дивуй, ніж бачивши, як води

138] Біжать із високості до низин.

139] Було б у дивину - без перешкоди

140] Тобі спинитися побіля дна,

141] Як полум'ю згасати без свободи».

142] Й звела у небо погляд свій вона.

ПІСНЯ ДРУГА

1] О ви, хто прагне вутлими човнами

2] Здогнать моє співаюче судно

3] І ніжними утішитись піснями,

4] Назад вертайте краще, бо одно

5] Судилось вам - у безбережнім морі

6] Себе згубити і піти на дно.

7] Я перший мчу в незвіданім просторі;

8] Мінерва дме, кермує бог співців,

9] І дев'ять муз постерігають зорі.

10] Ви ж, нечисленні, хто споконвіків

11] До ангельського хліба тягне шию,

12] Хоч тут усмак його ніхто не їв,

13] Оддайтеся хоробро вітровію

14] І, поки слід лиша в воді мій рух,

15] Стерніть свій корабель в морську стихію!

16] Як ваш, не дивувався смілих дух,

17] Коли в колхідське поле, тестем дане,

18] Погнав Ясон биків, немов пастух.

19] Бажання вроджене, безперестанне

20] В богоподібне царство мчало нас.

21] Випереджали небо ми зірчане.

22] Вверх владарка дивилась, я ж весь час

23] На неї, й протягом тієї миті,

24] В яку із лука стрельнуть встигнеш раз,

25] Там опинились ми, де розмаїті

26] Мене дивниці вразили, а та,

27] Якій були чуття мої відкриті,

28] В якій краса сіяла й чистота:

29] «Хто зніс на першу зірку нас, - сказала, -

30] Того уславлять хай твої уста».

31] Мені здалось, що хмара нас вкривала

32] Велика, щільна, сяюча, пласка,

33] Мов адамант, де сонця міць вдаряла.

34] Перлина вічна, з одного куска,

35] Втягла нас, і ніщо не затремтіло,

36] Як промінь втягує вода в'язка.

37] Був тілом я, й було незрозуміло,

38] Як в інший умістився мій об'єм,

39] Бо неможливо ж тілу вкластись в тіло,

40] Й бажанням спалахнув я, як вогнем,

41] Пізнати Сутність ту, в якій єднання

42] Людини з Богом вічним пізнаєм.

43] Спізнається в ній наше сповідання, -

44] Бездоказова, звісно, віра ця, -

45] Як перших вірних кращі сподівання.

46] Я відповів: «До вічного Отця

47] Підношу скільки маю шани й дяки,

48] Що взяв мене від смертних в ці місця.

49] Але скажіть мені, що то за знаки

50] На цьому тілі, з приводу яких

51] Про Каїна пригадує всілякий?»

52] Всміхнулась злегка: «В сітях мов густих

53] Так б'ється мисль, коли чуття не в силах

54] Відкрити світ одним з ключів своїх,

55] Тож, - мовила, - йди далі не по стрілах

56] Здивовання: це тягне почуття

57] З собою розум на коротких крилах.

58] Скажи мені, яка тут мисль твоя?»

59] А я: «Складають всесвіту багатство -

60] Тіла щілинні й щільні, мислю я».

61] Й вона: «Покинеш цих думок жебрацтво

62] І визнаєш, що впадуть вони без сил,

63] Лиш зрушу доказів своїх вояцтво.

64] У восьмім небі повно тих світил,

65] Що кожне з них від інших всіх різниться

66] У силі світла й величинах тіл.

67] Якби тут полягала вся різниця,

68] У ступені щільності одним,

69] Одне з усіх могло б хоч як втісниться.

70] Прикмет же різність вдячна основним

71] Засадам, що їх всі, крім однієї,

72] Ти відкидаєш висловом своїм.

73] І до плямистості якби тієї

74] Щільність спричинялася, тоді

75] Нецільною б речовина всієї

76] Була планети; і як ті худі

77] Чергують з ситими місцями в тілі,

78] В цій книзі білі аркуші й руді.

79] У першій разі видний на світилі

80] Під час затьмарень став би диск ясний,

81] Просвічений крізь місяцеві щілі.

82] Цього ж немає. Отже, ми хутчій

83] Іще одне припущення відкинем

84] І в помилці упевнимось твоїй.

85] У разі ж з тілом, в масі неєдиним,

86] Натрапить світло на путі кінець,

87] Ішовши встріч суціль твердим глибинам,

88] І не єдиний верне промінець,

89] Мов колір, що відбивсь об стекла верхні,

90] Коли під них підкладено свинець.

91] Та, може, скажеш ти, що промінь мерхне,

92] Бо йде назад не з самої землі,

93] А з глибшої і дальшої поверхні.

94] Ці доводи, на силу немалі,

95] Такий спростує дослід знаменитий,

96] Бо досвід - ґрунт науки взагалі:

97] Візьми три дзеркала, щоб встановити

98] Два поруч зблизька, третє вглиб відстав,

99] Щоб із-за них могло тобі ясніти,

100] А за собою свічника пристав,

101] Щоб відбивався світ у тих дзеркалах

102] І від усіх до тебе повертав, -

103] То, дивлячись у них на різних далях,

104] Враз трое пламенів побачиш ти,

105] На розмір різних, а на силу сталих.

106] Отож, як з сонячної теплоти

107] Оголюється снігу підоснова

108] Від холоду свого та білоти,

109] Роздерла так моя правдива мова

110] Запону, що тобі вкривала зір,

111] І сяє нині істина чудова.

112] Під небом, де панує Божий мир,

113] Велике тіло з перших днів кружляє

114] Й дає буття всьому на весь свій шир.

115] А ближче небо, що від зір палає,

116] Всі різні сутності, які в нім є

117] Й різняться з ним, буттям тим обділяє.

118] І в кожній іншій сфері є своє,

119] Яке вона безперестанно плодить,

120] Йому причин і цілей надає.

121] Ці члени світу поступово сходять,

122] Як бачив сам ти навіч, слід у слід

123] І взяте угорі донизу зводять.

124] Ти продивись моїх правдивий хід

125] Для тебе міркувань неоцінених,

126] Бо через них лежить прямий твій брід.

127] Одвічний рух і сила кіл священних,

128] Як спритність молота від коваля,

129] Залежать всі од рушіїв блаженних.

130] І небо, що зірок юрба встеля,

131] Ту зобразити мисль високу прагне

132] Й відбить, навкруг якої все кружля.

133] І як душа, що тлін на себе вдягне, -

134] Себе по різних членах несучи,

135] Так зробить, що з них кожен дій забagne,

136] Так розум, доброту скрізь ведучи,

137] її по зоряних розносить чудах,

138] Навкруг своєї єдності йдучи.

139] В зв'язок заходячи по всіх усядах

140] З коштовним тілом, всяка сила й міць

141] Єднається із ним в житті у людях,

142] І, з радісних природи таємниць,

143] Крізь тіло блискотить яскраво й світло,

144] Мов радість з глибини живих зіниць.

145] Ось через що різниться з світлом світло,

146] І аж ніяк не через щільність ту;

147] Це основне, що на весь світ розквітло

148] І творить все - темноту й ясноту».

ПІСНЯ ТРЕТЯ

1] Ясної правди риси пречудові

2] Списало сонце ніжним язиком,

3] Мені спаливши серце у любові,

4] І я хотів з піднесеним чолом

5] Заговорити і подати відомість,

6] Що здоланий і вмовлений цілком,

7] Але примара виникла натомість

8] І всю мою увагу притягла, -

9] І зовсім я забув свою свідомість.

10] Бо як крізь чистоту й прозорість скла

11] Або на водах ясних по мілинах,

12] Де не ховає дна глибинна мла,

13] Розмиваними бачиш лиця в тінях,

14] Перлини ж, лігши на бліде чоло,

15] Мов розчиняються в тонких площинах, -

16] Таке обличчя видно тут було,

17] І я запав у заблуд, протилежний

18] Закоханості хлопця в джерело:

19] Гадаючи, що образ цей залежний

20] Од віддзеркалення, я озирнувся

21] Поглянути, кому-то він належний,

22] Та не знайшов нікого і звернувся

23] До ніжної своєї провідниці,

24] В її ж очах святий вогонь всміхнувся.

25] «Сміюсь, дитинко, на твої марниці, -

26] Сказала, - не дивуй, твої сліди

27] Ще не сягнули в істини границі,

28] І спотикаєшся ти, як завжди.

29] Це - справжні сутності, зломали міру

30] Вони обіту й вміщені сюди.

31] Кажі їм, слухай їх і дай їм віру,

32] Бо саяво, що знесло їх до святинь,

33] їм не дає лишати правду щирю».

34] І видалось мені, що ближча тінь

35] Бажає говорити, і я озвався,

36] Мов той, хто сохне з надміру хотінь:

37] «О душе, що утіхами пройнявся

38] Солодкими, не знаними для тих,

39] Хто їх смаком ще й досі не впивався,

40] Подякую тобі в словах благих, -

41] Назви своє ім'я й талан ваш гожий».

42] І він із радістю в очах святих:

43] «Для праведних жадань наш, як і Божий,

44] Дух не замкне ніяк до ласки брам, -

45] Бо волисть Бог, щоб з ним був почет схожий.

46] Була я дівчина й черниця там,

47] А зосередиш розум весь, що маєш,

48] Бо нині я приємніша очам,

49] То у мені Піккарду розпізнаєш.

50] У сфері найповільнішій мене

51] Між інших ти блаженних зустрічаєш.

52] Запалює нам почуття одне

53] Лиш Дух святий; як нагороду гідну

54] Це місце ми сприймаємо ясно.

55] Бо долю нашу, із землі завидну,

56] Нам дано за обітниці, як слід

57] Не здійснені, й за легкодухість стидну».

58] І я до неї: «Ваш прегарний вид

59] Божественністю так тут став сіяти,

60] Що від колишнього запав і слід.

61] І я тому не міг тебе назвати,

62] Та знане щось в твоїх словах лежить,

63] Що допомогло мені тебе впізнати.

64] Але скажи, чи хочете кружить

65] Десь вище всі ви, тут щасливі будши,

66] Щоб бачить більше і ще більш дружить?»

67] І, враз найближчі тіні озирнувши,

68] Із усмішкою мовила палка,

69] Мов з юного кохання спалахнувши:

70] «Мій брате, ласки сила тут така,

71] Що волі нашій не дає простору

72] Бажати далі від свого кутка.

73] Якби ми звідси поривались вгору,

74] Тоді в незгоді був би наш порив

75] Із волею, що бачить лиш покору,

76] І став би ладіві насупротив.

77] У неба спосіб є непоборимий:

78] Це ласка - ти ж її природу зрів.

79] Нас радує блаженство між святими,

80] Які в усьому з волею Того

81] Цілком тут злиті волями своїми.

82] В усіх є свій щабель, з щабля свого

83] Всі раді в царстві, й царству для догоди,

84] Й царю: вволяєм волю ми його.

85] Його воління - мир наш, моря води,

86] Куди зусюди всяк несе ручай

87] Його всі твори й вироби природи».

88] І втямив я, що скрізь у небі Рай,

89] Хоч ласки блага Вишнього спадає

90] На кожного йому належний пай.

91] Якщо кому пожива набридає,

92] Він прагне скуштувати інших страв

93] І просить їх, а першу відкладає, -

94] Так я у слові й русі показав,

95] Що хочу знати, на якій тканині

96] У неї човник краю не дістав.

97] «Великого діяння й благостині, -

98] Вона сказала, - жінка монастир

99] Звела для нас, де в покривалах нині

100] Вночі і вдень ми відчуваєм мир

101] В подружжі з тим, хто наші всі обіти

102] Приймає, добрий, лагідний без мір.

103] Я теж, юниця, святістю сповитий

104] Клобук вдягла, обітницю стару

105] Про Божі повторивши заповіти...

106] Та люди, ближчі злу, аніж добру,

107] Мене з затишку піддали недолі,

108] І знає Бог, як я жила в миру.

109] От ясність ця, що виникла у колі

110] З моєї правої руки, бліда,

111] І в нашім розгорілася околі,

112] Про мене річ до себе приклада:

113] Хоч в неї теж черниче покривало

114] Розідрано без сорому й стида.

115] Її в миру до світла поривало,

116] А звички стріла перешкод стіна, -

117] Воно їй серце завжди сповивало.

118] Те сяєво - Констанца видатна,

119] Що, з другим швабським вихром шлюб узявши,

120] Родила вихра третього вона».

121] Так мовила Пікарда й, заспівавши

122] «Маріє-приснодіво», зникла вмиг,

123] Як зник тягар би, в темну воду впавши.

124] Мій зір її проводив, скільки міг,

125] А вже коли згубив, то похопився,

126] До любої мети бажань побіг

127] І був на Беатріче зупинився,

128] Але так блиснула краса її,

129] Що погляд мій одразу потемнівся,

130] І перервав я розпити свої.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

1] Людина вільна б доти обирала

2] Між двох однаково звабливих страв,

3] Аж поки б, зголоднівши, не сконала.

4] Отак би й зляканий баран стояв

5] Між двох вовків, незрушним залишавшись,

6] Отак би й хорт поміж двох ланей став.

7] Тож змовкнув я, із цього не стидавшись

8] (Непевне-бо чуття мені прийшло

9] Лиш з неминучості) і не пишавшись.

10] Замовкнув я, але моє чоло

11] Горіло запитанням, спломенілим

12] Яркіше, ніж би на язык лягло.

13] А Беатріче, схожа з Даниїлом,

14] Що Навуходоносорів злий гнів

15] Погамував єдиним словом смілим,

16] Сказала: «Бачу, зовсім полонив

17] Тебе і той предмет бажання й другий,

18] Турботи повернувши з давніх днів.

19] Ти думаєш: «Якщо завдасть наруги

20] Благим чуттям насильства шал яркий,

21] Хіба змаліють з того їх заслуги?»

22] Зростає й тим ще сумнів твій гіркий,

23] Що бачив ти у мудрому Платоні,

24] Мов повертають душі на зірки.

25] Тебе дві гадки держать у полоні,

26] І я на ту спочатку відповім,

27] Де мисль твоя у глибшій жовчі тоне.

28] Вбожествлений найбільше серафим,

29] З Мойсеєм Самуїл (щодо Марії

30] Вже не кажу), з Йоанном, тим чи тим, -

31] На цьому небі всі у спільній дії

32] Із духами, яких вже чув твій слух

33] І око бачило, прикривши вії.

34] Окраса кола першого - їх рух,

35] Але вони щасливі не порівну,

36] А в міру, скільки вчують вічний дух.

37] Не тим тобі тут стрілись, що поживну

38] Свою тут мають сферу, - лиш тому,

39] Щоб показати найменш високу й дивну.

40] Так слід казати вашому уму,

41] Що все крізь зовнішні чуття сприймає

42] І лиш вони дають покорм йому.

43] Святе письмо ваш ум на гадці має

44] І руки й ноги Богу надає,

45] Хоч і не те собі в думках тримає.

46] І церква плоть на всіх вдяга, як є, -

47] Й на Гавриїла, й Михаїла, й того,

48] Що Товію грязиво дав своє.

49] Старий Тімей про душі мислив много

50] Й не так, як упевняє все тут нас,

51] Бо слово, мабуть, згодне з мислю в нього,

52] Що на зірки вертають душі з нас,

53] Бо із світил, за волею природи,

54] Злетіли нам в тіла на певний час,

55] А може, не дійшовши в нього згоди,

56] Слова думкам пішли наперекір,

57] І збиткуватись тут нема нагоди.

58] Сказав би він, що знову мчать до зір

59] Честь і ганебність впливу, - й лук втулився

60] У нього б в частку правди, всім на взір.

61] Невірно втямивши це, помилився

62] Весь майже світ, - Юпітеру тоді,

63] Меркурію і Марсу він вклонився.

64] А другий сумнів у твоїй біді

65] Отруйний менш - він зла не заподіє.

66] Ти не помилишся в своїй ході.

67] Те, що неправда правду од оліє

68] В очах у смертного, правдиву путь

69] До віри, не до єресей, відкриє.

70] Але до дна в цій істині сягнуть

71] Для розуміння вашого можливо,

72] Тож я тобі все можу розгорнуть.

73] Нехай насилуваний би тремтливо

74] Й не помагав насильству до дрібниць, -

75] Ці душі винуватить справедливо,

76] Бо волю не загасиш силоміць.

77] Вона, мов племінь, рветься із безодні,

78] Хоча її насильство й валить ниць.

79] Коли ж вони стають більш-менш свободні,

80] То йдуть за силою; і душі ті

81] Отак і не вернули в дім Господній,

82] А, мавши волю цілісну в житті,

83] Як мав Лаврентій у печі Ґратчастій

84] Чи Муцій, руку спікши до кості,

85] Знов стежкою, з якої у нещасті

86] Їх зірвано, вели б свій дальший хід.

87] Але, на жаль, ці приклади не часті.

88] Як сприймеш ти мої слова як слід,

89] Юрба вагань, до цього нерушима,

90] Втече, подальших не завдавши бід.

91] Але стає нараз перед очима

92] Нова завада й згубою грозить,

93] Бо для самого тебе незборима.

94] Я вже дала тобі урозуміть,

95] Що лжа в уста святій душі не ляже,

96] Бо та у первоістині лежить.

97] Піккарда правду й про Констанцу каже,

98] Що та плека любов до покривал, -

99] І що ту мову із моєю в'яже?

100] Нерідко, брате, гасне чистий пал

101] У тому, хто чогось перелякався,

102] І до гріха його примусив шал,

103] Як Алкмеон: до батька прислухався

104] Побожно він, щоб матір покарати,

105] Хотів безгрішності - і в гріх удався.

106] Повинен ось що ти обміркувати:

107] Коли з насильством воля примирилась,

108] Не можна вчиненого дарувати.

109] Ги часто бачиш волю, що схилилась

110] З своєю досконалістю до зла

111] І в страху перед злішим помилилась.

112] Про досконалу волю цю й вела

113] Пікарда, я ж - про іншу, теж глибоку,

114] І істина одна в обох була».

115] Так збігли хвилі тихого потоку,

116] Що в правді джерело святе знайшов,

117] І втишили жагу мою двобоку.

118] «О люблячого першого любов

119] Небесна, все, що з ваших уст виходить, -

120] Сказав я, - сили живить знову й знов.

121] Мій дух глибинам почуттів не шкодить,

122] За ласку ласку вдячну не веде, -

123] Хто зрить і може, хай одвіт знаходить.

124] Я бачу, що наш розум упаде

125] Без правди в осіянному чертозі,

126] Без неї ж правди не знайти ніде.

127] Він зручно в ній лежить, мов звір в барлозі,

128] Підноситься із нею до зірок, -

129] Інакше все справдитися не в змозі,

130] І сумнів випускає свій росток

131] В ногах у правди, вгору до безкраю

132] З горба на горб веде природа крок.

133] Тож, пані, я посмію й попитаю

134] Про істину, що спокій мій лама,

135] Бо сенсу в ній я ще не добираю.

136] Я хочу знати, чи в людей нема,

137] Замість обітниці, такого діла,

138] Щоб шалька з ним у вас тягла сама?»

139] Тут Беатріче в мене утопила

140] Зір, сповнений такого почуття,

141] Що здолана очей поникла сила,

142] І зір одвів, немов стерявшись, я.

ПІСНЯ П'ЯТА

1] «Коли моя у полум'ї любові

2] Не по-земному сяє красота,

3] Аж очі в тебе знемогли готові,

4] То не дивуйся: бачення зроста

5] На досконалості і, як відкриє,

6] То на відкрите благо шлях верста.

7] Я бачу вже, як світло зазоріє,

8] Що в розумі твоєму зайнялось,

9] Як, бачивши його, любов замріє.

10] Коли ж її привабить інше щось,

11] Це лиш сліди, що ледве розрізняють,

12] Сліди од світла, що в віках знялось.

13] Запитуєш, чи добре заміняють

14] Нездійснений обіт святі діла

15] Й тоді гризоти душу обминають?»

16] Так Беатріче пісню почала

17] І, наче той, хто каже без зупинки,

18] Благе повчання далі повела:

19] «Дарунок найдорожчої оцінки,

20] Що добрий Бог в щедроті дав нам всім,

21] Оцінювати й визначати вчинки, -

22] Свобода волі та, що лиш самим

23] Усім розумним надана створінням

24] І надаватиметься тільки їм.

25] Тепер своїм ти дійдеш розумінням,

26] Що важить більш обіт од всяких мір,

27] Бо згоден Бог, як згоден ти сумлінням.

28] Але, уклавши з Богом договір,

29] Здаєш ти скарб понад усяку ціну, -

30] Моїм словам про нього ти повір!

31] Що може стати на його заміну?

32] Ти вже віддав від себе основне,

33] А з не свого ти як даси й частину?

34] Таке тут міркування головне.

35] Та церква зміни дозволя робити,

36] І це немов спростовує мене.

37] Тож не відходь од столу, хоч і ситий,

38] Бо страви нелегкої, що я дам,

39] Тобі інакше не перетравити.

40] Розкрий же розум свій моїм словам

41] І їх замкни: те не стає в науку, !

42] Що ти, почувши, не сприймаєш сам.

43] Дві речі вкрай потрібні на розлуку

44] Із жертвуваним: це - саме воно

45] І між двома угода на спонуку.

46] Ця друга річ існує все одно,

47] Аж поки здійснюється; це про неї

48] Тобі казала я не так давно.

49] Тому-то править мусили євреї

50] Цю жертву завжди, хоч не раз вона

51] Була, як знаєш, не в вині й елеї.

52] Суть іншої не дуже-то й складна,

53] І, певно, гріх ви б не такий зробили,

54] Коли б змінилась в ній речовина.

55] Та хоч би як тягар змінить хотіли,

56] А, взявши, мусите його нести,

57] Поки ключі не зрушні - з жовтим білий.

58] І всякий обмін, ти повір, пустий,

59] Якщо обміненого у новому

60] Не вмістиш, як чотири у шести.

61] Коли ж воно у значенні своєму

62] Аж перетягує ваги, тоді

63] Його не можна обмінять нікому.

64] В обітах, смертні, будьте ви тверді,

65] Але не обіцяйте необачно,

66] Як сталось Ієвфаєві-судді,

67] Що не сказав: «Вчинив я неprobачно», -

68] А зле вчинив, і вряд стоять вони

69] Із грецьким тим вождем, що в війську лячно

70] Усі ридали, що з його вини

71] Як жертва Іфігенія вмирає, -

72] Й ридма ридали мудрий і дурний.

73] Хай кожен з християн себе смиряє,

74] Пером під вітром не летить у літ,

75] Не вірить, ніби все вода змиває.

76] У вас є Ветхий і Новий завіт,

77] Ще й пастирі церковні - вам єдиний

78] Показувати шлях на правди світ.

79] Не забувайте ж гідності людини,

80] Як пориватиме вас хіть на зле,

81] Щоб вас єврей не брав на сміх і кпини.

82] Не будьте, наче те ягня мале,

83] Що кила материне вим'я ссати,

84] Стрибає й бавиться, як Бог пошле».

85] Так Беатріче - маю те списати -

86] І погляди, палких жадань гінці,

87] Звелись у світ, яскравим сяйвом взятий.

88] Її мовчання й зміна на лиці

89] В мого розсудку одібрали мову,

90] Що запитом лягла на язиці.

91] І як стріла влучає в здобич лову

92] В той час, коли ще тятива дзвенить,

93] У друге царство ми летіли знову.

94] Так владарка спажнула радо вмить,

95] Коли на світ цієї сфери стала,

96] Що не могло й світило так яснїть.

97] Якщо ж сама зоря торжествувала,

98] То що з собою я б робити став, -

99] Моя природа-бо така нестала!

100] Щось кинувши в прозорий рибний став,

101] Ти бачиш, як всі риби збились в кучі,

102] Гадають, що принаду ти їм дав, -

103] Так іскор тисячі - яркі, блискучі -

104] До нас збігалися й гукали всі:

105] «Ось хто зростить нам почуття найлуччі!»

106] По сьайній наближалися косі

107] За духом дух, на радощі багаті,

108] Осяяні в усій своїй красі.

109] Читачу, здумай: як слова початі

110] Тут увірвались би, то з дальших дій

111] Ніщо б не втиснуло в твій ум печаті.

112] І зрозумів би ти тоді хутчій,

113] Як прагнув я розмови з душ юрбою,

114] Лиш увійшла вона у погляд мій.

115] «О значений високою судьбою,

116] Уздриш ти вічного тріумфу трон

117] Ще до закінчення земного бою!

118] Ми в сяйві ясному небесних лон

119] Теж сяєм; як в собі ти хіть роздмухав

120] Спитать, хто ми, - ця хіть тобі закон», -

121] Сказав так хтось із благочесних духів,

122] А Беатріче: «Ти кажи, кажи

123] І вір їм, начебто богів ти слухав».

124] «Ти вбраний, бачу, в промінь нечужий,

125] Бо ллється він твоїм же чистим зором,

126] Всміхнешся - заяскріє до межі.

127] З'ясуй, благаю, хто ти й на просторім

128] Цім місці, світлий душе, став чому,

129] Від смертних вкритий світлом непрозорим?» -

130] Так проказав я сяєву тому,

131] Що мовило, й воно спажнуло лиском,

132] Немов зачувши ангельську сурму.

133] Як сонце, сховане надмірним блиском,

134] Вгорнулося у клуби світляні,

135] А спека випромінювалась диском, -

136] Свята ця постать радістю в ясні

137] Запнулась промені, прямі й навскісні,

138] Й, вкривалом вкрита, мовила мені...

139] А що - йде спів про це в наступній пісні.

ПІСНЯ ШОСТА

1] «Відколи Константин орла у небі

2] Пустив навпроти, а не по слідах

3] Того, хто взяв Лавінію за себе,

4] Сто літ, і сто і більше божий птах

5] Жив на кінці Європи, край Троади,

6] Звідкіль злетів колись він по світах,

7] І попід тінню крил своїх без вади

8] Передавав з рук в руки берло й сан,

9] Коли й мені тягар дістався влади.

10] Там був я цезар, тут - Юстиніан.

11] Займався огнем я першої любові,

12] Коли закони очищав з оман.

13] Ізмалку я в одну, не в дві Христові

14] Природи твердо вірив, мов граніт,

15] І щиро віддавався цій обмові,

16] Але благословенний Агапіт,

17] Найвищий пастир, в казаннях церковних

18] Відкрив мені святої правди світ.

19] Повірів я у суть речей ґрунтовних

20] І добре бачу, змивши смертний бруд,

21] Як святість одрізнять од діл гріховних.

22] Я прилучивсь до церкви без облуд.

23] І Бог мене вкрив ласкою такою,

24] Що вклав я все життя в величний труд.

25] Вручив я Велізарієві зброю,

26] І небеса сприяли в війнах їй,

27] І міг я скуштувати супокою.

28] Ця відповідь на запит перший твій

29] Іще кількох пояснень вимагає,

30] Щоб ти звільнився від обманних мрій.

31] Щоб ти збагнув, хто з них всю правду знає, -

32] Чи той, хто знак святий собі на спис

33] Прикріплює, чи хто його знімає, -

34] Глянь на чесноту, із якою зніс

35] Себе він в небо». І почав з години,

36] Як вмер Паллант, щоб він звитяжно зріс.

37] «Ти знаєш, як три віки ждав хвилини

38] Він в Альбі, поки стався перехід,

39] І три з трьома зійшлись серед рівнини.

40] І знаєш, як од злих сабінкам бід

41] До бід Лукреції він, за свавільних

42] Сімох царів, звойовував сусід.

43] І знаєш, як він в римських лавах сильних

44] Встав проти Бренна, проти Пірра встав

45] Та інших ватажків, із ними спільних,

46] Як вславилися Квінтій, що дістав

47] Ім'я Кошлатий, Фабії з Торкватом

48] І Деції, що світ їх вихваляв!

49] Він гордощі арабам збив пихатим,

50] Що з Ганнібалом Альп взяли кордон,

51] Де протікає По в краю багатім.

52] З ним юнаки долали - Сціпіон,

53] Пізніш Помпей, - твою він рідну гору

54] Віддав печалям і журбі в полон.

55] Коли ж у небі здумали в ту пору

56] Дать тишу всій землі на свій зразок,

57] Над ним взяв Цезар з волі Риму гору.

58] Ізара, Ера, Сена, тих річок

59] Долини, що у Рону йдуть, уздріли

60] До Рейну й Вару діл могутній крок.

61] А далі дії так замиготіли

62] З Равенни й рубіконського стрибка,

63] Що вгнатися перо не має сили.

64] Він переніс в Іспанію війська,

65] В Дураццо, у Фарсалу тим походом,

66] Що скрута й Ніл одвідала гірка.

67] Минув Антандр, Сімоент, звідки родом,

68] Могилу ту, де Гектор спить німий,

69] Губити Птолемея ринув згодом,

70] На Юбу кинув раптом він громи,

71] А там до вас, на захід, повернувся

72] І рев Помпеєвої вчув сурми.

73] За те, що той, хто ніс його, спіткнувся,

74] Вік з Кассієм скавчить у Пеклі Брут,

75] Модени ж і Перуджі край здригнувся.

76] А Клеопатрі й досі горе тут,

77] Бо, марно утікаючи від нього,

78] Вона з гадючих згинула отрут.

79] Досяг він моря Черного страшного,

80] Досяг твердого миру для людей,'

81] І храм замкнувся Януса ясного.

82] Але все те, що знак сподівав цей

83] І що він мав сподіятись дальшим кроком

84] У смертнім царстві, данім, як трофей,

85] Ніщо, коли поглянуть світлим оком,

86] Як третій цезар в руки взяв його,

87] І почуттям віддатися глибоким.

88] Жива-бо Правда із руки того

89] Дала йому у славі неугавній

90] Помститись палом гнівання свого.

91] Почуєш з подивом про речі славні:

92] Із Тітом він пізніше відомстив

93] Тяжке відомщення за гріх днедавній.

94] Як лютість лангобардових зубів

95] Свята спізнала церква, Карл Великий

96] її під крилами його укрит.

97] Я звинуватив - засуди ж навіки

98] Тих, хто своїми вчинками в житті

99] Одводить вас од Вишнього владики.

100] Одні за стяг лілеї золоті

101] Вважають, ті ж - собі його грабують,

102] І хто тут винний більше - ці чи ті?

103] Хай краще гібеліни всім гендлюють

104] Під іншим знаком, в нього ж стежка є,

105] Яку вони із правдою торують.

106] І хай його новий той Карл не вб'є

107] Із гвельфами, а то ще з кігтів згинуть,

108] Якими й левам ран він завдає.

109] Син часто-густо сліз ніяк не спинить

110] За батькові гріхи. І марно ждять,

111] Що Бог свій герб на їх лілею змінить.

112] На цій маленькій зірці - благодать

113] Для добрих духів, що були діяльні,

114] І вслід пошана й слава їм спішать.

115] Коли ж на манівці ступає дальні

116] Бажання вславитися чимскоріш,

117] Любові никнуть промені печальні.

118] У кожного тут щастя частка лиш,

119] Хто скільки заслужив життям в чесноті,

120] І меншого чи більшого не зриш.

121] Живої Правди міць в своїй пишноті

122] Торкається сердечних наших сил,

123] Які не піддаються злу й скверноті.

124] Співають ніжні голоси окіл, -

125] Так східці нашого життя багату

126] Гармонію дають поміж цих кіл.

127] На всю перлину, сяєвом залляту,

128] Ромео сяє, що йому дало

129] Його пресвітле діло темну плату.

130] Та провансальцям зиску не було,

131] Що замах їх на нього був удалий:

132] Тим зле, кому чужа чеснота - зло.

133] В Раймонда четверо дочок зростало,

134] І так зробив для графа пілігрим,

135] Що королевами вони всі стали.

136] Та на вимогу скласти звіт у всім

137] Якій причина - наговір огидний,

138] Здав праведник за десять п'ять і сім,

139] А сам пішов собі, старий та бідний, -

140] Й якби у жебраку впізнав загал,

141] Хто просить хліба, шани справді ж гідний,

142] Ще похвали б додав він до похвал».

ПІСНЯ СЬОМА

1] «Владико воїнства, предвічно сущий,

2] Возславим тя, щасливії огні

3] Всегда во царствіє сіє несущий!» -

4] Так заспівавши, в вири огняні

5] Ця сутність одлетіла по кружінню,

6] З подвійним сяєвом у вишині,

7] І в танцях легко віддалась тяжінню,

8] Та затигла її юрма в свій край,

9] Раптовою помчавши далечінню.

10] Вагавсь я й мовив: «Ну, спитай, спитай, -

11] Собі: спитай, - я мовив двічі й тричі:

12] Роси напитись спраглому подай».

13] Але під шаною до БЕ й до ІЧЕ,

14] Що пойняла всього, чоло схилив,

15] Мов той, що сон йому заходить в вічі.

16] Сказала Беатріче кілька слів

17] І стала так чарівно посміхатись,

18] Що й той зрадів би, хто в огні горів:

19] «Я знаю, з чого розпитаю початись, -

20] Хіба за люту справедливу мсту

21] Теж справедливо люто відомщатись?

22] Лишень послухай - помилку пусту

23] І весь твій сумнів скоро заспокою

24] І подарую істину святу.

25] Той, що не народився, із пихою

26] Вузду Господню мав собі за зло

27] Й згубив себе й нащадків із собою.

28] І людство кволе у гріхах жило,

29] Віками підпадало безголов'ю,

30] Аж поки Слово Боже не зійшло

31] На вбогу землю й не злучило кров'ю

32] Природу, гнану за вину стару,

33] Із власною безсмертною любов'ю.

34] А зараз погляд на таке скеруй:

35] Природу цю, приєднану до Бога,

36] Сотворено, щоб віддалась добру,

37] Але прослалась врешті їй дорога

38] Із Раю, бо вона пішла убік

39] Від стежки істини й життя святого.

40] І кара на хресті, що Бог прирік,

41] Як міряти на сприйнятту природу,

42] З усіх найсправедливіша повік.

43] Але й несправедливості ізроду

44] Безсмертної такої не знайшлось, -

45] Бо страдник мав не ту натуру й вроду.

46] На всьому різно це взнаки далось:

47] Господь зрадів тій смерті і євреї,

48] Стряслась земля, і небо розійшлось.

49] Тепер із думки не дивуй моєї,

50] Що справедлива мста прийшла-таки

51] До помсти справедливої своєї.

52] Та бачу я, таким вузлом думки

53] З думками розум у тобі скрутило,

54] Що визволився з них ти б залюбки.

55] Ти скажеш: «Все, що чую, зрозуміло,

56] Та Божого не тямлю рішенця, '-

57] Спасавши нас, таке обрати діло».

58] Та, брате, неприступна тайна ця

59] Для тих, що розум їх недосконалий

60] Не зріс в огні любові до кінця.

61] І чим її упертіш спізнавали,

62] Тим таїна була темніша та...

63] Скажу тобі, що інші б не сказали.

64] Іскриться сяйвом Божа доброта.

65] Лють женучи зусюди, й так же само

66] Скрізь вічно променіє красота.

67] Те, що до вас іде від неї прямо, -

68] Безмежне, бо вона як покладе

69] Печать, не буде зміни або плями.

70] Те, що до вас од неї прямо йде, -

71] Цілком свободне, бо сторонніх впливів

72] Не зазнає ніколи і ніде.

73] Миліший той, хто із найтонших звивів,

74] Святий-бо запал блискотить ясніш

75] У тому, хто себе із неї вивів.

76] Людина з благом схожа найповніш,

77] Та благородності їй убавляє

78] Нестача риси хоч одної лиш.

79] Від неї гріх єдиний затуляє

80] Свободу й схожість з благом неземним,

81] її не досить сяйво убіляє,

82] Чуже воно достоїнствам своїм

83] І знає лиш веселощі без краю,

84] Каранням ще не сплачені страшним.

85] Природа ваша, грішна до відчаю

86] Ще з зародку, втратила сповна суть

87] Достоїнствей, і, вигнаній із Раю,

88] Не можна їй було їх повернуть

89] (Сягнеш цих мислей в їх протиборінні,

90] Як тільки станеш на єдину путь),

91] Або щоб Бог в своїм благоволінні

92] Простив, або людина щоб сама

93] Розкалася у гріхопадінні.

94] Тепер заглибся силою ума

95] В безодню мислей, щоб могла святитись

96] Твоя увага, чуйна і німа.

97] Людина не змогла з вини омитись, -

98] Природні межі не давали їй

99] До послуху принижено хилитись,

100] А в вись тяглась через непослух свій, -

101] Тому-то їй роками і віками

102] Не випадало змить вину самій.

103] І мусив Бог покінчити з гріхами

104] Й вернуть людині повноту буття

105] Чи то одним, чи то двома шляхами.

106] Та виріб тим любіший за життя

107] Виробникові, чим повніш відбиті

108] Закладені в нім добрі почуття.

109] Тож Божа доброта, відбита в світі,

110] Була щаслива допомогти тому,

111] Щоб піднялась людина до блакиті.

112] З початку світла по останню тьму

113] Ні разу не прийшло ще, засіявши,

114] Таке й не прийде рівного йому.

115] Бог щедрість вищу виявив, оддавши

116] За порятунок ваш себе всього,

117] Ніж просто б вам гріхи всі оставлявши,

118] Не досить справедливості того

119] Було б, як не принизився б смиренно

120] Син Божий до влюдинення свого.

121] А зараз до дрібниці достеменно

122] Вагання кожне роз'ясню твоє,

123] Щоб все ти розумів не гірш за мене.

124] Ти кажеш: «Бачу, все, що в нас не є -

125] Вогонь, земля, вода, повітря, - з тління

126] Окремо й вкупі гине і гниє,

127] А це, звичайно, все-таки створіння».

128] Але щоб суть була тут таїни,

129] Ніщо б не нищилося до коріння.

130] Самі лиш ангели, й цей край ясний,

131] Де, брате, зараз ти, і ці світила -

132] Всі первісно сотворені вони.

133] Стихії ж, що згадав ти не до діла,

134] Й все, складене з часток їх складових, -

135] Всі речі створена формує сила.

136] Сотворено й речовину всіх їх,

137] Сотворено і силу формування

138] У зоряних кружіннях колових.

139] Із тіл святих небесних рух і сяння

140] Низходять в душі звірів і рослин

141] На їх минуще кволе існування.

142] А вам життя приносить лиш один

143] Дух доброти, найвищої в природі,

144] Й запалює бажання вічні він.

145] Це з вашим воскресінням стане в згоді,

146] Коли до тебе думка вже дійшла,

147] Як ваше тіло твориться відтоді,

148] Як створено прабатьківські тіла».

ПІСНЯ ВОСЬМА

1] В те вірили народи, нині зниклі,

2] Що шле навкруг любовний шал вгорі

3] Ясна Кіпріда в третім епіциклі.

4] В старих цих заблудах вони, старі,

5] Не тільки їй у пристрастей полоні

6] Споруджували пишні вівтарі,

7] А й матері - вродливиці Діоні,

8] І сину Купідонові, що сів

9] На руки, переказують, Дідоні.

10] Ім'я, з якого я почав цей спів,

11] Тій зірці дано, що з жаги своєї

12] На сонце дивиться з усіх боків.

13] Я, не відчувши, що злетів до неї,

14] Це зрозумів із того, як зросла

15] Ще більш краса володарки моєї.

16] Як видна іскра в полум'ї мала

17] Чи голос вирізняється рухливий

18] З незрушного голосового тла,

19] Помітні стали світлі переливи

20] Світильників у вихорах швидких,

21] Куди, гадаю, вів їх зір щасливий.

22] Холодний вітер, що летить з низьких

23] Зимових хмар чи зримий, чи незримий,

24] Той залічив би до найменш прудких,

25] Хто б глянув, як гірляндами стрімкими

26] Летючі світла кидали танки,

27] Що почались, де линуть серафими.

28] Між духами, яких неслись полки,

29] Бриніла так «Осанна!», що я досі

30] Бажаю знов почути звук палкий.

31] Один наблизивсь чемно, як велося,

32] Промовив: «Радо зробить наш загал

33] Усе для тебе, що б не довелося.

34] Ми кружимося стежками Начал,

35] У тому ж крузі, крутені, потребі,

36] Що ти про них казав під гул похвал:

37] «Ви, хто думками водить в третім небі...»

38] Зупинимось, любові повні, ми,

39] Якщо приємний спочив наш для тебе».

40] Звів погляд я поштивий і німий

41] На владарку і з поглядом зіткнувся,

42] Що влив би певність у людські уми,

43] Й до світла я привітного звернувся,

44] І на моїх словах: «Скажіть, хто ви?» -

45] Од хвилювання голос мій здригнувся.

46] Який же спалах радості новий

47] Я вздрів, коли ще саяво приєдналось

48] До саява круг святої голови!

49] Спахнувши, він сказав: «Мені дісталось

50] Недовго жить, а не взяла б земля,

51] То зла, що сталося, тоді б не сталося.

52] Мене відрада світла затуля

53] Від тебе, наче кокон величавий,

54] В шовку якого спить черв'як-маля.

55] Мене любив ти і не без підстави;

56] Якби не вмер я, міг тобі зложить

57] Не листя б - інше щось, гідніше слави.

58] Мене ждав лівий берег, де біжить,

59] У себе Соргу увібравши, Рона, -

60] Коли ж він зможе підо мною жить!

61] Так само й ріг Авзонський, де Катона,

62] Гаета й Барі повняться снаги,

63] А Тронто й Верде обійма корона.

64] Вже на мені вінець був дорогий

65] Земель, де ллє Дунай, з тієї грані,

66] Де поїть він германські береги.

67] А чарівна Трінакрія, у тьмяній

68] З Пакіно до Пелоро течії,

69] Жорстоко Евром мученій, в тумані

70] Не від Тіфея - з сірки надр її,

71] І досі б звикла, що на трон восходять

72] З Рудольфа й Карла в ній сини мої,

73] Якби не кепські власті, що призводять

74] Народ до бунту й вигук: «Бий їх, бий!», -

75] Як у тому Палермо, завжди родять.

76] Коли б дививсь мій брат вперед, юрби

77] Харциз би каталонських одцурався

78] І через них би не зазнав ганьби.

79] З думками, справді, добре б він зібрався,

80] Судна, що й так обтяжить водну синь,

81] Вантажити над міру б не старався.

82] Скупар, хоч батьку любя широчінь,

83] Хай брав людей на всяку б він посаду,

84] Уважних не лише до власних скринь».

85] «Тут, де з кінцем початок блага зряду,

86] Гадаю, бачиш добре, як я сам,

87] Велику, нескінченну ту відраду,

88] Яку ти, пане, дав моїм очам,

89] І цінне тим мені твоє прозріння,

90] Що погляд твій належить небесам.

91] Приніс мені ти втіху розуміння,

92] То ще мій сумнів розтлумач мудріш:

93] Чом плід гіркий в солодкого насіння?» -

94] Так я йому, а він: «Ти правду вздриш,

95] Звернувши очі на мої повчання,

96] А ти до неї спиною стоїш.

97] Благий, що цим місцям несе втішання

98] І рух, в тілах великих тих святе

99] На порух обертає призначання.

100] Натури, що призначені на те,

101] Не лиш притулок в мислі досконалій

102] Знаходять, - в ній спасіння їм росте.

103] Що кидається луком в дальні далі,

104] Все опиняється в своїй меті,

105] Немов стріла в призначенім кружалі.

106] Бо небо, де твої лежать путі,

107] Творитиме інакше не тривалість,

108] А нетривкі лиш безлади пусті, -

109] Цього ж не може бути, якщо сталість,

110] Що водить ці зірки, не має вад

111] І Перший не забув про досконалість.

112] Та, мабуть, досить з тебе цих засад?»

113] Я ж: «Ні, не вірю, начебто безсиле

114] Те, що встановлює в природі лад».

115] Тоді він знов: «Скажи, хіба не миле

116] Життя в громаді для людських сердець?»

117] «Еге ж, - відмовив я, - це зрозуміле».

118] «А чи здійсниш його, коли Творець

119] Різниць не зробить в різних званні й вмінні?

120] Ні, якщо пише правду ваш мудрець».

121] Поглибив ще він докази незмінні

122] І закінчив: «Так ось який закон

123] Про різний плід на різному корінні.

124] Народиться тут Ксеркс, а тут Солон,

125] А тут Мельхіседек, а там - той самий,

126] Чий син з-під хмар упав у вічний сон.

127] Круговорот природи, хоч віками

128] На смертний віск печаток тьму поклав,

129] Не робить все ж відміни між домами.

130] І через це від Якова Ісав

131] Різниця сім'ям, хоч з того ж був ложа,

132] Квірин же вбогий Марса батьком звав.

133] Народжена природа всім би схожа

134] Ставала на родительську свою,

135] Коли б управа не втручалась Божа.

136] Ось втеклу тайну ти зловив твою,

137] Та вчу тебе для власної догоди

138] І думку ще одну скажу мою.

139] В незгодної із долею природи,

140] Мов у насіння в ґрунті несвоім,

141] Бувають завжди слабосилі сходи.

142] Як світ би, рухавшись, у русі тім

143] Спирався тільки на природу праву,

144] Росло б далеко ліпше людство в нім.

145] Призначеного на воєнну славу

146] Ви тягнете до олтарів і ряс,

147] Молитвенику ж даєте державу, -

148] Тому й неправильні стежки у вас».

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

1] По цих словах твій Карл, Клеменцо гарна,

2] Повідав, скільки зла його сім'ї

3] Наробить люта ворожнеча марна,

4] Й сказав: «Мовчи, хай літ спливуть рої».

5] Тож мовить мушу лиш, що сплатять в плачі

6] За ваші муки миру крадії.

7] Святого сяєва життя гаряче

8] Вернуло знов до сонця, до мети

9] Всього, що в світі є, буттям кипляче.

10] Ой леле душам тих, хто й сам іти

11] Звук понизу й думки свої принизив

12] До ниці мирської суєти!

13] Аж от ще блиск себе до нас наблизив,

14] І спалах сяяння його я мав

15] За лагідний мені до втіхи призив.

16] І погляд Беатріче, що сприймав

17] Його в тремтливості я невимовній,

18] Ласкаво знову дозвіл мені дав.

19] «О мир подай душі, бажання повній,

20] Блаженний душе, - я сказав, - промов,

21] Що втямив думку ти без слів іззовні».

22] І світ мені новий, що вів з основ

23] Глибоких надр, похвальний спів у славі,

24] Сказав, мов той, хто на добро готов:

25] «В Італії, зіпсутій і кривавій,

26] На землях від Ріальто до хребта,

27] Який дарує води Brenti й П'яві,

28] Є не така й велика висота,

29] Де блиснув факел в замку старовиннім

30] І попалив навкруг поля й міста.

31] Із ним були одні ми за корінням.

32] Куніцца звалась я і тут свічу,

33] Цієї зірки скорена промінням.

34] Я безтурботно й радісно лечу

35] І розгрішаю бурний шлях гріховний,

36] Хоч втямить це юрбі не по плечу.

37] А цей, до нас найближчий, скарб коштовний

38] Мав славу голосну, ще поки жив,

39] І поки край їй прийде безумовний,

40] Цей сотий рік зросте у п'ять разів.

41] Поглянь лишень, які той мав заслуги,

42] Хто друге по собі життя лишив.

43] Не так міркує натовп, що без туги

44] Між Тальяменто й Адідже живе

45] Й, хоч битий, а не визнає наруги.

46] Та скоро бунт знамено бойове

47] Підніме в Падуї, й Віченца в твані

48] Інакшою водою підпливе.

49] Де збіглись води в Сілі та Каньяні,

50] Владар підносить в гордості чоло,

51] Хоч вже плететься сіль, в яку він встряне.

52] У Фельтро скорбному велике зло

53] Таке учинить пастир нечестивий,

54] Що й менше в Мальті варт карать було.

55] Під кров феррарців в світі неможливий

56] Потрібен чан; на унції ж вагар

57] Ту кров не зважив би й найбільш терпливий,

58] Якою, партії любимій в дар,

59] Полле люб'язний цей священик поле,

60] Та не здивує тамошніх почвар.

61] Згори, з дзеркал, що звать у вас Престоли,

62] Яскраво сяє вишній Судія,

63] Що не марнує слів своїх ніколи».

64] Вона замовкла, й сяйного буття

65] У вічній ясності могутня сила

66] Знов узяла її, як бачив я.

67] 1 інша радість, знана вже, ступила

68] Під пломінь у моїх жадних очах,

69] Немов рубін у променях світила.

70] Радіють сяєвом у небесах,

71] Як на землі усмішкою; хмурніє

72] Тінь унизу, коли думки в сльозах.

73] «Бог бачить все й в твоєму зорі мріє,

74] Блаженний, - я промовив, - голова

75] Від тебе жодна дум своїх не скриє.

76] Чи голос твій, що в небесах співа, -

77] Тут кожне полум'я благословенне

78] Шістьма крильми обличчя закрива -

79] Моє жадання обмине смиренне?

80] Йшло б запитання з мене без зусиль,

81] Коли б я в тебе вливсь, як ти у мене».

82] «Найбільший діл, де хвилі мчать суціль, -

83] В таких словах почав свою він мову, -

84] Із вод, що сушу тиснуть звідусіль,

85] Між берегів розтяг свою основу

86] Так проти сонця, що меридіан

87] Стає на місці, де крайнебо, знову.

88] На цьому долі жив я, бережан,

89] Між Ебро й Магрою, що омиває

90] Кордонний Генуї й Тоскани лан.

91] Схід сонця й захід в той же час буває

92] В Буджеї й в рідному краю моїм,

93] Де кров ще й досі хвилі зогріває.

94] Я Фолько звався між людей, яким

95] Був знаний на ім'я; тепер душею

96] Владає небо, як колись я ним.

97] Ні Белова дочка в ганьбу Сіхею

98] Й Креусі не була така палка,

99] Як я із невтолимістю своєю,

100] Ні зведена дівчина боязка

101] Зі скель Родопських, ні Алкід могутній,

102] Якого вбила жінчина рука.

103] Не згадують тут голоси покутні

104] Гріха старого, й кожен промовля

105] Про мудрість, що приводить час майбутній.

106] Зорим тут на мистецтво не здаля,

107] Захоплено віддаємося благу,

108] Що в вишній дольній світ переробля.

109] Але щоб ти відчув свою звитягу

110] Й здолав останні сумнівів сліди,

111] Я ще затримаю твою увагу.

112] Ти хочеш знати, хто пливе сюди

113] В осяйності сліпучій та глибокій,

114] Мов сонце в шарі чистої води?

115] То знай, що тут вкушає вічний спокій

116] Раава і, вінчаючи нас всіх,

117] Підводиться на сходинки високі.

118] Найперша із тутешніх душ святих,

119] Де видно ще ваш світ у тіні млистій,

120] Вінців сподобилася золотих.

121] Це правильно було, що в сфери чисті

122] Він зніс її, як триумфальну віть

123] Звитяги, що здобув, прип'явши кисті,

124] Сприяла ж славі до кінця століть

125] Вона Ісусовій в святій країні,

126] Якої пам'ять папі не болить.

127] В твоєму місті рідній тій дитині

128] Того, хто перший встав проти Творця

129] І лихо заздрістю приніс людині,

130] З'явилася проклята квітка ця,

131] Яка зі шляху вівці гонить люто

132] Й на вовка обертає чабанця.

133] Святе письмо, святих отців забуто,

134] Звід Декреталій всю науку зжер,

135] І це на їхніх берегах почуто.

136] Ось папі й кардиналам труд тепер,

137] Байдужий їм той Назарет з хатками,

138] Де крила Гавриїл колись простер.

139] Та Ватикан, святі прадавні храми

140] І кладовища, де поліг той люд,

141] Який пішов Петровими слідами,

142] У себе скоро винищать весь блуд».

ПІСНЯ ДЕСЯТА

1] На сина дивлячись, любові повний,

2] Що вічно з них обох потоком ллє,

3] Найперший, у могутті невимовний

4] Усе, що в думці чи в просторі є,

5] Створив так до ладу, що всі істоти

6] Вбачають в ньому торжество своє.

7] Звезди, читачу, зір свій на висоти,

8] Зі мною перехрестя досягни,

9] Де певний рух стрічає рух навпроти,

10] І ту майстерність споглядать почни,

11] Яку митець так гаряче плекає,

12] Що втуплює у неї зір ясний.

13] Поглянь, як звідти дуги випускає

14] Для осяйних планет похилий круг,

15] Що їх на допомогу світ гукає.

16] Якби планети йшли не в площі дуг, -

17] То сил у небі зникло б вщент немало,

18] А на землі заглоб б все навкруг.

19] Якби кружіння їх не приставало

20] До сторчака, на волосинку хай, -

21] То ладу б в світі, вниз чи ввєрх, не стало.

22] Отож, читачу, з лави не вставай,

23] Посидь, помрїй, на що я надивився,

24] І без утоми щастя зазнавай.

25] Я дав покорм, щоб ним ти наситився,

26] Мене ж поглинув той предмет цілком,

27] Письменником якого я зробився.

28] Природи величавий майордом,

29] Що сили неба в світ низводить нижчий

30] І доби лічить світляним перстом,

31] Із перехрестям, що списав я вище,

32] Кружляв по небу закрутом крутим,

33] Щораз, то все яскравіший та ближчий.

34] І я з ним був; як опинивсь на нім,

35] Я не помітив, як і не помітить

36] Хтось думки, поки не спохне в самім.

37] І в Беатріче - у тієї світить

38] Не благо, щось значніше в ясну мить.

39] Якої часові і не одмітить.

40] Як мають сянням усі рясніть

41] У надрах сонця, - це я встиг відзначить, -

42] Коли не колір - світло їх різнить!

43] Ні хисту, ні знання, ні слів не стачить

44] Мені, щоб все належно повісти,

45] То просто вір і прагни сам побачить.

46] Уява ж нас не може занести

47] До тих висот, і є на це причина,

48] Бо їлиб за сонцем для очей пустий.

49] Отак четверта блискотить родина

50] Високого Отця, що звіку слав

51] І шле із себе Духа й родить Сина.

52] І Беатріче почала: «Прослав,

53] Прослав же Сонце ангелів, що з його

54] Ти ласки шлях сюди живим прослав».

55] Не знало жодне серце ще такого

56] Святого захвату, й ніхто не був

57] У пориванні ще таким до Бога,

58] Як, слухаючи, зразу ж я відчув, -

59] Любов мене взяла всього без лишку,

60] І я про Беатріче позабув.

61] Вона ж, безгнівна, кинула усмішку,

62] І сміхотливий блиск її очей

63] Мою суцільну мисль дрібнив на кришку.

64] Уздрів я безліч саяв, і натовп цей

65] Робив з нас центр, а сам - на взір корони,

66] Вів пісню ще ніжнішу за лице.

67] Так пояс із сріблястої запони,

68] Коли густіє пара в небесах,

69] Вдягає чарівна дочка Латони.

70] В палаці вишньому, де йшов мій шлях,

71] Без ліку самоцвітів є кошовних,

72] Яких із царства не знести в руках.

73] Таким було й співання саяв чудовних,

74] Кому ж даровано без крил серця,

75] Речей ждуть од німого велемовних.

76] Співаючи, яріючі сонця

77] Промчали тричі вкруг, подібно зорям

78] Круг осі, ближчим до її кінця,

79] Й спинились, як, віддавшись танцям скорим,

80] Жінки безмовно мить якусь стоять,

81] Аж поки пісня знов поллється хором, -

82] Одне з них почало: «Як благодать,

83] Котрої промінь полум'ям одводить

84] Любов правдиву, щоб улад зростать

85] Із нею люблячи, в тобі так сходить,

86] Що на висоти сходами веде,

87] Якими йде наверх, хто вниз низходить, -

88] То хто б вина свого не дав ніде

89] Тобі, той од натури був би вільний,

90] Як річка та, що не до моря йде.

91] Які складають квіти цей начільний

92] Вінок - спитаєш зараз ти мене -

93] Тій, що звела тебе в палац весільний?

94] От я - в отарі був ягня дрібне,

95] Що Домінік вів шляхом, де невинно

96] Живитимуться всі, хто не схибне.

97] Цей, справа, брат і вчитель воєдино

98] Для мене був; Альберт з Колоньї він

99] Ім'я носив, а я - Фома з Аквіно.

100] А хочеш упізнати весь загін,

101] За розповіддю стеж очима стишка,

102] Йдучи разком блаженних намистин.

103] Ось світить Граціанова усмішка;

104] Він присвятив життя обом правам,

105] І просто в Рай звела його доріжка.

106] А цей, що сяє в нашім хорі там,

107] Був тим Петром, який, мов удовиця,

108] Свій скарб увесь пожертвував на храм.

109] З нас найгарніше п'ятий промениться

110] В любові, і юрба людських сердець

111] Вгорі на нього мріє подивиться.

112] В високий ум таку глибінь Творець

113] Вклав знань, що в разі правду правда каже,

114] Не бачено таких, як цей мудрець.

115] А з ним своє палання світоч в'яже,

116] Що досконально за життя дізнавсь

117] Природу й службу Богової стражі.

118] Блаженний вогник ще один снувавсь:

119] Поборник християнських тих історій,

120] Яких сам Августин пізніш навчавсь.

121] А зараз думкою проглянь в просторі,

122] Від саява в сяєво, хвалам услід,

123] І в восьмому уздриш великі зорі.

124] Радіючи на благ найменший слід,

125] Душа свята облуду в світі злому

126] Всім розкрива, хто терпить тьму обид.

127] Бо тіло, що її немає в ньому,

128] Лежить в Чельдавро, мученицька ж тінь

129] Блаженствує в спокої неземному.

130] Очима стрінься ще в вінку світінь

131] Із Ізідором, Бедою, Рішаром,

132] Який над людством став після видінь.

133] А цей, мені сусіда ясним жаром,

134] Той сяйний дух, який в думках тяжких

135] Вважав був смерть занадто пізнім даром,

136] Сігером звався - на лекціях своїх

137] В Кутку Солом'янім він без упину

138] Доводив істини в словах їдких».

139] Коли годинник будить у хвилину,

140] Коли дружина Божа йде хвалить

141] Щоранку любого свого дружину,

142] Й зубець, штовхнувши інші, їм велить

143] Свій вилити звук в «тінь-тінь» співливі,

144] Що може дух, мов соком плід, налить, -

145] Так видатне у славі справедливій

146] Це коло рушило, і з ним потік

147] За співом спів у зграйності, можливій

148] Лиш там, де радість не скінчиться ввік.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

1] О смертних нерозважне метушіння!

2] Який нікчемний кожен силогізм,

3] Що відбирає в крил снагу кружіння!

4] Хто в право зануривсь, хто в «Афоризм»,

5] Хто - в вигоди церковної посади,

6] Хто в панство крізь насильство чи софізм,

7] Хто - у торгівлю, хто - в діла громади,

8] Хто ж - у розпусні втіхи виснажні,

9] А хто - у ледарстві шука розради,

10] Коли, чужий усій цій метушні,

11] В ті висі я піднявся з Беатріче,

12] Де шана готувалася мені.

13] Пропливши в небі коло таємниче

14] І повернувшись на свої місця,

15] Незрушні встали душі, ніби свічі.

16] І я почув, як мовить ясність ця,

17] І, мовлячи, ще більше заяскріла

18] Усмішкою і голосу, й лиця:

19] «Яснію я у променях світила

20] І, дивлячись в одвічний світ святий,

21] Ту бачу річ, що мисль твою збудила.

22] Ти сумніваєшся й бажаєш ти,

23] Щоб виклав я докладніше основу,

24] Якою міг би розум твій піти

25] Од слів: «Живитимуться всі», - і знову

26] Од дальших слів: «Не бачено таких», -

27] Тож сенсу слід цьому надати слову.

28] Небесний промисл, що в путях своїх

29] Керує світом з мудрістю, якої

30] Дно недоступне для створінь людських,

31] Послав обвінчаній, щоб у спокої

32] До вінчаного тернами чола

33] І щедрим струмом крові пресвятої

34] Вірніше і упевненіше йшла,

35] Двох вожаїв, які б шляхом незвичним

36] Вели її на визначні діла.

37] Один горів паланням серафичним,

38] А другий, невичерпний скарб наук,

39] Сіяв відбитком херувима вічним.

40] Скажу про одного, і правди звук

41] Обох торкне, бо йшли і той, і другий

42] На спільне кожен із своїх спонук.

43] Поміж Тупіно й річки, що з округи,

44] Де схил, Убальду любий, води ллє,

45] Зверта гора квітуча до яруги

46] І спеку, й холод на Перуджу шле

47] Крізь браму Сонця, ззаду ж слізьми сходять

48] Ночера й Гвальдо, ніши іго зле, -

49] Де шлях в долину подорожніх зводить,

50] Колись там сонце світові зійшло,

51] Як наше з Гангу нам щоранку сходить;

52] Щоб на ім'я назвати це село,

53] «Ашезі» - назва не була б в пригоді,

54] Сказати «Схід» до речі б тут було.

55] Не так ще довго сонце йшло на сході,

56] А силою незмірною землі

57] Багато в чому стало при нагоді.

58] Почав цей світоч ще в літа малі

59] Із батьком суд за жінку, що в печалі

60] її в доми впускають крізь жалі.

61] Перед судом в єпископальнім залі

62] Йй перед Отцем обітниці слова '

63] їй мовив, і любов зростала в палі.

64] В журбі за першим мужем удова

65] Жила понад тисячоліття з віком,

66] Аж поки з ним любов прийшла нова.

67] Байдуже, що безстрашно перед ликом

68] Того вона, як і Амікл, звелась,

69] Хто жах промчав над всесвітом великим.

70] Байдуже й те, що смілива вдалась

71] І, кинувши Марію у риданні,

72] Сама з Христом аж на хреста знялась.

73] Щоб не блукав ти з слів моїх в тумані,

74] Дізнайся, що то з убогістю Франціск,

75] Та, певно, сам ти взнав, хто ці кохані.

76] Їх згоди й щастя їх осяйний блиск

77] Так на порив здивовання любовний

78] Збудив святими помислами тиск,

79] Що першим рушив сам Бернард шановний

80] Роззутий і чимдуж в життя нове

81] Спішився, бо, мовляв, забари повний.

82] О тайний скарбе, благо вік живе!

83] Роззувсь Егідій, і Сільвестр роззувся

84] За тим дружиною - дружина ж зве.

85] А батько й вчитель їх не похитнувся,

86] З владаркою, з сім'єю тих іде,

87] Хто мотузом смиренним перепнувся.

88] Він з того не спускає зір ніде,

89] Що він - дитина П'єтро Бернардоне,

90] Зневажувана за лице худе.

91] Кладе велично, мов король із трону,

92] Він перед Інокентієм статут,

93] І перший той дає закон заgonу.

94] Коли ж вбогеньких зріс чималий кут

95] У пастуха, чия бучна звитьяга

96] У небі славиться - не тільки тут,

97] Прихильна духа вічного увага

98] Гонорієві ще один вінець

99] Дала оздобити чоло ватага.

100] Ждучи на мученицький рішенець,

101] Оголосив перед султаном пишним

102] Він про прихід Христа й його овець.

103] Але казання не було успішним,

104] І він вернувсь, робучий, в рідний дім,

105] Де мався урожай зрости розкішним.

106] Між Арно й Тібром на шпилі страшнім

107] Він у Христа останні взяв печаті,

108] Й вони два роки ятрились на нім.

109] Коли ж прикликав Бог в сади крислаті

110] Обранця, що в смиренності святій

111] На милості заслужував багаті,

112] Кохану в спадок братії своїй

113] Довірив він, щоб, наче неню діти,

114] її гляділи та служили їй.

115] Лише із неї прагнула злетіти

116] У небеса його душа свята

117] І інших мар для тіла не творити.

118] Яка ж душа була, помисли, та

119] Вести з ним гідна морем величнним

120] Петрову барку з символом хреста.

121] Отцем у нас він був благословенним,

122] І всі, хто чинить так, як він велить,

123] Опікуються ділом преблаженним.

124] Його ж отара стала так воліть

125] Нового харчу, що порозбрідалась,

126] Урожаїв шукаючи й політь.

127] І чим вона охочіш відривалась

128] Від свого дому, тим частіш вона

129] Без молока у вимені верталась.

130] Лиш деякі, що пастка їм страшна,

131] Пригорнуться до пастуха; їх мало,

132] І обмаль їм на ряси йде сукна.

133] Тепер, якщо все говорив я вдало,

134] Якщо ти все у пам'яті зберіг,

135] Якщо до того ж і засвоїв дбало, -

136] Ти вдоволив бажання, скільки міг:

137] Побачив, де рослина розчахнеться,

138] І зрозумів, чому я застеріг:

139] Живитимуться всі, хто не схибнеться».

ПІСНЯ ДВНАДЦЯТА

1] По мудрій мові полум'я блаженне

2] Замоккло, й знову порух між світів

3] Послав кружляти жорно те священне,

4] Та й першого ще кола не довів,

5] Коли намисто в зовнішньому крузі

6] Замкнуло з рухом рух, зі співом спів.

7] Суремний спів той в кожній нашій музі,

8] В сиренах наших зараз же чутно,

9] Як видно денний блиск у водній смузі.

10] Як на дугу дуга стримить водно,

11] Така ж і кольорами, й кривиною,

12] Мов слід Іріді крізь небес вікно,

13] Але породжувана основною,

14] Тієї голос, начебто, яка,

15] Мов пара сонцем, всушена жагою,

16] Дуга ж звисає, як печать тривка,

17] Засвідчивши слова до Ноя Божі:

18] Не зна потопу більш сім'я людська, -

19] Так віковічні ці сплелися рожі,

20] І, згоджені із одною одна,

21] Круг нас вились вже дві гірлянди гожі.

22] Та враз врочиста пісня голосна,

23] Триумфу гомін, радісне палання,

24] Із саявом саява мова затишна

25] Спинились в спільнім трепеті чекання

26] (Буває спільним так на світлі й в тьмі

27] Повік і вий змикання й розмикання), -

28] І з серця пломеня в новій юрмі

29] Злетіла річ, що зразу ж притягнула,

30] Мов зірка голку, зір уважний мій

31] І почала: «Любов, що огорнула

32] Мене, того вождя вславлять велить,

33] Бо про мого хвала тут спалахнула.

34] Обом достойно ту хвалу ділить, -

35] Як на землі рівнялися війною,

36] То й в славі цей із тим уряд стоїть.

37] Христова рать, великою ціною

38] Добувши зброю знов, брела до хмар,

39] Мала числом, несмілою ступою,

40] Коли в віках пануючий владар

41] На ці полки, запалі у тривогу,

42] Проливши не в заслугу щедрий дар,

43] Прислав своїй дружині на підмогу

44] Двох витязів, що їх діла й слова

45] Розгублених вернули на дорогу.

46] У тій землі, з якої повіва

47] Зефір солодкий, що теплом стікає

48] В Європу й зеленню її вкрива,

49] Та не у тому хвиль бурхливих краї,

50] Ізвідки вечорами суне мла,

51] А сонце від людських очей тікає,

52] Щаслива Каларога розцвіла,

53] Захищена великими щитами,

54] Де лев то здоланий, а то дола.

55] Тут народивсь закоханий без тями

56] В Христову віру богатир святий,

57] До друзів добрий, грізний з ворогами.

58] Зачатий, він такої висоти

59] Досяг одразу у своїх чеснотах,

60] Що неньці дав майбутнє проректи.

61] Коли в хрещальні малось при кіотах

62] Його і віру шлюбом об'єднать,

63] Обом те благо творячи в щедротах, -

64] Тій, що за нього згоду мала дать,

65] Наснилось, що його, з братами спільно,

66] За труд вмиває Божа благодать.

67] І щоб у слові суть відбилась пильно,

68] На рідних знявшись, дух його нарік

69] Того найменням, чий він був суцільно.

70] Отож з ім'ям Господній - Домінік -

71] Він між усіх обранців став Христових

72] У вертограді щирий помічник,

73] Посланець ще й слуга в садах Христових,

74] І першою спанула в нім любов

75] До першої поради з вуст Христових.

76] Вночі ще змалку, повний молитов,

77] Він крижем падав долі, мовчазливий,

78] Мов кажучи: «Я в світ на те й прийшов».

79] Феліче-батьку, справді ти щасливий!

80] Джованно-мати, мила небесам!

81] Бо зміст в іменнях ваших справедливий.

82] Не слідуючи суєтним трудам

83] Остійця чи Таддео недоспалим,

84] Він добував лиш манну справжню сам.

85] Невдовзі став знавцем він досконалим

86] [взявся у саду глядіти грон,

87] Що гинуть з виноградарем недбалим.

88] В престолу, що болів за всіх, в полон

89] Убозтвом взятих, а не про найближчих

90] (Бо виродок іще не сів на трон),

91] Він не посад тепліших або вищих,

92] Не виплати по два чи три за шість,

93] Не «десятини іже Божьїх нищих», -

94] А дозволу просив на добру вість

95] Про сім'я двадцяти чотирьох квітів,

96] Яку він сам заблудним розповість.

97] Знанням і волею шляхи намітив

98] Та й ринув на апостольські путі,

99] Немов потік із верхових гранітів.

100] Рубати єретичний сухостій,

101] І тим була палкіша в нього сила, -

102] Чим впертіший траплявся опір їй.

103] Пішла від нього вод силенна-сила,

104] Що католицьким садом протіка

105] Й багато вже деревець в нім зросила.

106] Коли таке одне з коліс візка,

107] В якому Божа церква подолала

108] Ворожі в міжусобицях війська,

109] То уявляєш славу, що засяла

110] Круг другого, якому з вуст Фоми

111] Хвала переді мною тут лунала?

112] Проте забулись колії самі

113] Од верху кола, й з винного остатку

114] Сама лиш цвіль зосталась серед тьми.

115] Шляхом вождя родина йшла спочатку,

116] Але багато хто з його сім'ян

117] Вже ставить пальці там, де ставив п'ятку.

118] Й невдовзі доведе пожнивний лан

119] Суцільну гандж; до житниць не попавши,

120] Почне являть обурення бур'ян.

121] Звичайно, в томі нашому гортавши

122] Одну по одній славні сторінки,

123] Читаєш: «Я такий, яким був завше».

124] В Касале ж, в Акваспарті, навпаки.

125] Статут чернецький, як до їх натури,

126] Тим - засуворий, іншим - залегкий.

127] Поглянь, я дух живий Бонавентури

128] Із Баньйореджо; службу ніс у лад,

129] Не важачи на лівий зиск понурий.

130] От Августин з Іллюмінатом вряд,

131] З мотуззям первістки із стада того,

132] Що їм, вбогеньким, Бог надав розрад.

133] Тут і Гуго од Віктора святого

134] З Петром їдцем, з Іспанським теж Петром,

135] Що дав дванадцять книг ума земного.

136] Натан-пророк тут, тут і Хризостом

137] (Що значить Златоуст), Ансельм з Донатом,

138] Який відомий видатним трудом.

139] З Рабаном, що у Фульдї був абатом,

140] Тут калабрійський пастир Джоакін,

141] Пророчим даром вславлений багатим.

142] Що тут великий Божий паладин

143] Підніс на заздрість вчинки незабутні,

144] Це брат Фома причиною, - це він

145] На те підніс мене й вогні супутні».

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

1] Нехай уявить, хто охоту має

2] Дізнатись, що я зрів (і хай він те

3] Як в камені карбоване, тримає),

4] П'ятнадцять зір, що сяйво золоте

5] Із неба нам на землю ллють у блиску,

6] Повітря пересиливши густе;

7] Нехай уявить Віз, оту колиску,

8] Яка черкає небеса щедрот,

9] І дишель в ній не меншає й на риску;

10] Нехай уявить також рога рот,

11] Туди розтулений, де, мов притертий,

12] Не рушить кола першого оплот,

13] На ті два знаки в висях обіпертий,

14] Що, начебто Міноєва дочка,

15] Коли близький почула холод смерті,

16] Сплела проміння на взірець вінка;

17] І кожен знак летить один за одним,

18] Немов один від одного тіка, -

19] І вздрить тоді за колом хороводним

20] Мов тінь сузір'я в віддалі ясній,

21] Із рухом тим подвійним і свободним,

22] Який з усім, що в звичці є земній,

23] Не порівняти, як із рухом К'яни

24] Небесний рух, могутній і гінкий.

25] Спів не про Вакха лився, не пеани -

26] Про того, хто в особах трьох один,

27] Про Божеський його і людський стани.

28] Та закінчивсь пісень і танців плин,

29] До нас вернулись, мов почувши втому,

30] Святі огні, неначе на спочин.

31] Зламав божеств мовчанку незнайому

32] Той пломінь, що душею я прилип

33] До слів його про божого сірому,

34] Й сказав: «Раз впорано вже перший сніп,

35] Раз в пору з ниви урожаї знято,

36] То вже любов готує другу з кіп.

37] Ти думаєш, що в груди, звідки взято

38] Ребро на створення тих щічок-краль,

39] Де глотка людству обійшлась багато,

40] І в ті, які, пробиті списом, жаль

41] І скорб лише за всесвіт почували,

42] Аж з місця зрушилась одна із шаль,

43] Влила все світло, скільки б не вміщали

44] Всі люди всіх часів і всіх держав,

45] Та міць, що їй обидва дітьми стали, -

46] І здивувався ти, як я сказав,

47] Що рівного не має тут в околі

48] Захований у п'яте сяйво слав.

49] Тож зір відкрий - і втямиш, як поволі

50] Твоя ця думка й слово це моє

51] У правді ляжуть так, як центр у колі.

52] Все, що вмира чи мертвим не стає, -

53] Лиш відблиск мислі, що на світ появу

54] Господь в своїй любові їй дає.

55] Бо світло те живе, що йде по праву

56] З світильником й одноістотне з ним

57] Та ще з любов'ю, третьою во славу,

58] Осяює, за зволенням ясним,

59] На дев'ять сфер, мов дзеркало чудове,

60] І вічно залишається одним,

61] А там донизу сходить по основі

62] Із кола в коло аж до кіл малих,

63] Де твориться минуще й випадкове.

64] За випадкове я в розмовах цих

65] Вважаю утвори, що небо пружне

66] І з сім'ям і без сім'я плодить їх.

67] їх віск і все оточення накружне

68] Не сталі, а тому й відбитки ці

69] Несуть значіння більш чи менш потужне.

70] Тому на першій-ліпшій деревці

71] Плоди ростуть солодші чи гіркіші,

72] І власна мисль на кожному язиці.

73] Якби-то віск лишав сліди масніші,

74] Якби-то небо тиснуло сяйне,

75] Були б в печаті блиски найясніші.

76] Природа ж все, бува, в туман замкне,

77] Мов хтось-то появив мистецьке вміння,

78] Й, здригнувшись враз, рука в митця схибне.

79] Коли ж палка любов й ясне прозріння

80] Вливають першу силу у діла,

81] Тоді виходить звершене створіння.

82] Так сталося, що вшанована була

83] Земля над всею сутністю живою;

84] Так сталося, що діва понесла.

85] Погоджуюсь охоче я з тобою,

86] Що в вас, людей, такої не було

87] Й не буде вже натури, як ці двоє.

88] Коли б у мене мову одняло,

89] То: «Чим же мудрість в нього незрівнянна?» -

90] Твою б це слово мову почало.

91] Щоб таїна розкрилась осіянна,

92] Згадай, хто він, як рушила у путь

93] На клич «Проси!» молитва безустанна.

94] Не так кажу, щоб ти не міг збагнуть,

95] Що цар той мав за головне й важливе

96] Премудрості царевої сягнуть,

97] Не взнати все число зірок правдиве;

98] Або чи вийде неминучість та,

99] Як з неминучим в засновку можливе;

100] Й невже той поштовх - перших сил мета;

101] І як трикутник збудувать в півколі,

102] Щоб не було прямого в нім кута.

103] Отож, коли я промовляв доволі

104] Тобі про мудрість, то стрілою слів

105] Я націлявсь у мудрість на престолі.

106] Як зір би на «не бачено» ти звів,

107] Побачив там би про державців мову:

108] їх безліч, гарних обмаль все ж царів.

109] Становить це речей моїх основу

110] Таку ж, як і в своїх ясних хвалах

111] І Праотцеві, й любому нам Слову.

112] Хай буде це свинцем в твоїх ногах,

113] Щоб вчув ти, мов утому від ступання,

114] Й до «ні», й до «так» щоб тягся довгий шлях.

115] Бо той - тупиця між дурних остання,

116] Хто чи підтверджує, чи відкида -

117] Й все навмання - усяке запитання.

118] Було, хапання часто без труда

119] На хибний шлях без роздуму водило,

120] Бо розум топить пристрастей вода.

121] Хто істину розшукує невміло

122] Й не тим, що був, вертає в свій куток,

123] Той гірш, ніж марно підніма вітрило.

124] Відкритий всьому світові зразок:

125] Брісс, Парменід, Мелісс і всі, хто в хмурній

126] Блукав пітьмі, шукаючи стежок;

127] Савелій, Арій і подібні дурні,

128] Що як мечі були для Божих книг,

129] Псували риси їм святі, безжурні.

130] Нехай би зважитись ніхто не міг

131] Чи суд, чи лік вершити з зиску й збитку,

132] Аж поки ниви впорати не встиг.

133] Узимку бачив я задублу вітку,

134] Колючий терен, гострий блиск шабель, -

135] І враз троянда розгорнула квітку.

136] Я бачив, як розкішний корабель,

137] Моря пропливши й океани, гине,

138] Уже діставшись бажаних земель.

139] Не мисліть, донно Берто й сер Мартіне,

140] Що, дивлячись - цей щедрий, інший - тать,

141] Ви з Богом дивитеся на єдине, -

142] Той може впасти, другий може встать».

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

1] Од краю в центр і з центру знов над краєм

2] Колишем воду в круглій вазі ми,

3] Коли у ній боки чи дно торкаєм.

4] Згадалися ті образи й самі

5] В ту мить мені постали просто в вічі,

6] Коли замовк преславний дух Фоми

7] Й полився любий голос Беатріче,

8] Яка відповісти його словам

9] Так зволила для благосної стрічі:

10] «Цьому потрібно, хоч не каже вам

11] Ні голосом він, ні у мислі навіть,

12] Щоб корінь істини побачив сам.

13] Скажіть, вогонь, що в нього вас оправить

14] Вам дано ласку, чи на всі віки

15] Залишиться, щоб вас, як досі, славить?

16] Якщо ж це буде так, то знов-таки,

17] Коли в нове одягнетесь тіло,

18] Чи буде одяг цей очам легкий?»

19] У ціль те запитання долетіло

20] І радіщами кола осяйні

21] В живих піснях і танцях закрутило.

22] Так у танках, в веселій метушні

23] Захоплення раптове вмить здійсмає

24] Ще вище скоки й співи голосні.

25] Хто ремствує на те, що врешті має

26] Розлуки із життям прийти пора,

27] Про свіжість вічного дощу не знає:

28] Один, два, три - хто вічно не вмира,

29] Віки царює в трьох, у двох, в одному

30] І, не увібраний, усе вбира,

31] Оспіваний був тричі в колі цьому

32] На той мотив, що кожен би обрав

33] За нагороду подвигу значному.

34] І найчистішу я почув зі слав

35] У меншім колі, й голос той ласкавий,

36] Яким Марії ангел проказав,

37] Так одповів: «Як райське свято слави,

38] Любитиме весь наш святий загал

39] Цей одяг променистий і яскравий.

40] Бо перед сяєвом його йде пал,

41] А перед палом - бачення щедроти

42] З хвали, чистішої з усіх похвал.

43] Коли одягнемо покрови плоті,

44] Святі й преславні, в душі нам злетить

45] Ще більша чистота, ніж сяла доти.

46] Тому й зросте без того, щоб сплатить,

47] Те сяйво, дане з блага неземного,

48] Те саяво, що дає себе уздріть.

49] Звідсіль зросте вже бачення усього,

50] Зросте вже пал, який із того йде,

51] Зросте вже й промінь, що із палу того.

52] Як вугіль з себе полум'я зведе

53] І скрізь його жароту й поза нею

54] Своє обличчя виявить біде, -

55] Так блиск, що вкрив нас ризою своєю,

56] Не зменшиться в видимості за плоть,

57] Донині ще приховану землю.

58] Не буде світло це очей колоть,

59] І силу матимуть частини тіла,

60] Щоб не вдалося радошам збороть».

61] Така була єдина зграйна сила,

62] З якою хори мовили «Аміль»,

63] Мов їх любов до мертвих охопила,

64] Не так до себе, як до поколінь

65] Батьків, і матерів, і всіх, хто з ними

66] Проїшов у вічну плонінну глібінь.

67] І от вогнями блискавок рясними

68] Замріло сяйво, сходячи до зір,

69] Із обріями схоже осяйними.

70] Як в надвечір'я згаснуть схили гір

71] І небом попливуть оманні хмари,

72] Яким і вірить і не вірить зір, -

73] Так тут пливли, з'являючись, примари,

74] Щоб ще один серпанок піднести,

75] Обидва вкривши попередні шари.

76] О духа огняного блиск святий,

77] Сліпучий! Він, як заграва стожарна.

78] Мою увагу змусив одвести.

79] А Беатріче радісна і гарна

80] Така здалась, що описать її

81] Була б перу моєму спроба марна.

82] Коли ж я очі знов розкрив свої,

83] То впевнився, що раптом нас із пані

84] У вищі перенесено краї.

85] Впізнав я про ту зміну в нашім стані

86] З палаючого усміху зорі,

87] Що червоніла, як троянди ранні.

88] Як наші праотці в часи старі,

89] Я справив Богові усеспаління

90] За те, що опинився угорі.

91] Іще у грудях не прочахло тління

92] Тієї жертви, я уже збагнув,

93] Що сприйнято зичливо ці моління:

94] Такий в дві стежки виблиск спалахнув

95] Таких ясних огнів, що я, дивившись,

96] Сказав: «О Боже, я про це й не чув!»

97] Як, з менших аж до більших роз'яскрівшись,

98] Пала між двох кінцевих полюсів

99] Молочний Шлях, од мудрих затулившись,

100] Так із глибоких Марсових низів

101] Угору превелебний знак знімався,

102] Що в колі між квадрантами осів.

103] Мій розум перед пам'яттю зламався,

104] Бо хрест ясний виблискував Христом,

105] І з ним ніхто б красою не зрівнявся.

106] Хто ж взяв свій хрест і рушив за Христом,

107] Пробачить хиби, - їх я припустився,

108] Уздрівши древо з сяючим Христом.

109] Поміж вершком і низом так іскрився

110] І між плечима спалах вогняний,

111] Який то зблизька, то здалека лився.

112] Так в'ється порох по землі дрібний -

113] Частинки всякі, сторчові й навскісні,

114] Коротші й довгі, миготять вони

115] По променю, який, буває, блисне

116] У затінку, що з наших він турбот

117] І вмілості у нас в кімнаті висне.

118] Як в арфі злагодженістю красот

119] Бринять численні струни щось приємне

120] Й для того навіть, хто не знає нот, -

121] Так пломені співання понадземне

122] Лили навкруг Христового чола,

123] Для мене чарівливе, хоч і темне.

124] Я зрозумів, що це звучить хвала,

125] Із слів: «Воскресни, щоб звитяжцем бути!», -

126] А суть всього до мене не дійшла.

127] Так полюбився гімн, тоді почутий,

128] Що в серце глибоко мені проник, -

129] Такого вперш далось мені сягнути!

130] Засмілим здатись може мій язик,

131] Бо очі він принижує багаті.

132] Що в них мету життя вбачать я звик.

133] Але хто знає, як живі печаті

134] Краси ростуть угору день по дню, -

135] Я ж звів на них шляхи очей початі, -

136] Звинить мене, в чім я себе виню,

137] Щоб збутися вини, бо правду бачить:

138] Не підляга святий екстаз огню

139] Тим більш, чим ближче верх себе означить.

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

1] Предобра воля благосна, якою

2] Завжди любов до праведних спонук

3] Являється, як жадібність, - лихою,

4] Притишила у ніжній лірі звук

5] І струн святих спинила рокотання,

6] Настроєне дбанням небесних рук.

7] Чи можуть бути глухими до благання

8] Ті сутності, що співи перервать

9] Погодились і вислухати прохання?

10] О, без кінця той має горювати,

11] Хто так минуще любить, що не хоче

12] Свою любов на вічне прямувати!

13] Як в тихій, ясній висі замигоче

14] Раптовий вогник і, вразивши нас,

15] Приверне наші неуважні очі,

16] Видаючись тремтливою весь час

17] Зорею, хоч насправді всім відомо,

18] Що жоден племінь там іще не згас, -

19] Так з правого в хресті плеча до злому

20] Ковзнуло вниз світило вогняне

21] З-поміж зірок, що світять в небі тому.

22] Наблизилося видиво ясне,

23] Спускаючись по променевій смузі,

24] Мов блиск, який крізь алебастр сяйне.

25] Радів, як вірити найбільшій музі,

26] Так дух Анхізів, мов з великих свят,

27] Зустрівши сина в Єлісейськiм лузі.

28] «О кровь моя! О лучшая стократ

29] Господня благодать! Никто доселі

30] Не зріл отверстих паки в небо ератU -

31] Так світло це; і погляди веселі

32] Я зніс до нього й до владарки звів, -

33] І став подібний тут і там до скелі:

34] В очах її сіяла, з ясних див,

35] Така усмішка, що я зрів на власні,

36] Як для блаженства в свій я Рай злетів.

37] Хоч дух цей, що його були прекрасні

38] І вид, і голос, щось казав, здались

39] Слова глибокі, та на зміст неясні.

40] Не мали наміру вони кудись

41] Піти від мене, - сповнені радіння,

42] Над смертний розум вгору піднеслись.

43] Коли ж той лук високого летіння

44] Ослабнув так, що стріли слів могли

45] Влучать в мету людського розуміння,

46] Почув я знов: «Подяки й похвали

47] Прийми од мене, триєдиний Боже,

48] Бо внуки не обминуті були!»

49] І далі: «Прагнення тривале й гоже,

50] В великій вичитане книзі тій,

51] Де біле й чорне змін зазнать не може,

52] Ти зняв, мій сину, в сфері світляній,

53] Де мовлю; хай же та благословиться,

54] Що крил дала на зліт високий твій!

55] Ти віриш - мисль у тебе промениться

56] До мене з першої, як п'ять і шість

57] Із знаної походять одиниці,

58] Тому й не хочеш вислухати вість,

59] Хто я і чом у радісному тиску

60] Для мене ти - найрадісніший гість.

61] Ти в правду віриш! Тут, в дзеркальнім лиску.

62] Малі й великі без пустих розмов

63] Прийдешніх мислей бачать кожну риску.

64] Та щоб святу я вдоволив любов,

65] З якою вартував, безсонний, пильний,

66] І до мети жаданої дійшов,

67] Хай голос твій, веселий, смілий, вільний,

68] Дзвенить в питанні, хай в жазі дзвенить,

69] Тобі готов мій.відголос незмильний».

70] Я зваживсь в Беатріче зір втопить,

71] Вона ж моїм думкам так усміхнулась,

72] Що мій порив розправив крила вмить.

73] І я почав: «Відколи розімкнулась

74] Вам перша рівність, почуття й ума

75] Вага порівно на всіх вас відчулась,

76] Як з сонця - ясність і жарінь сама -

77] Тепло і світло нарівно зринають, -

78] Тут порівняння іншого нема.

79] Але з причин, які усі з вас знають,

80] Знання і воля протягом життя

81] Відмінних крил у смертних не зрівняють.

82] Тож серцем дяку вам складаю я, -

83] Бо, смертний, за нерівність ту в уразі, -

84] За батьківське гостинне прийняття.

85] Благаю я тебе, живий топазе,

86] Щоб і в найбільших скарбах помічавсь,

87] Мене своїм ім'ям вгамуй у спразі».

88] «О віть моя! Тобою я пишавсь,

89] Чекаючи невтомно! Я ж твій корінь, -

90] З тих слів його одвіт мені почавсь,

91] І далі: - Той, хто для своїх утворень

92] Дав назву й сам понад сто літ в журбі

93] Йде по горі уступом упокорень, -

94] Мені був син і прадід був тобі.

95] Тож треба, щоб діяннями своїми

96] Йому ти втому зменшив у ходьбі.

97] Флоренція між мурами старими,

98] Де лік видзвонюється терц і нон,

99] Жила в чесноті й мирі незборима.

100] Не мала ні намист, ані корон,

101] Ні джэнджерух, ні поясів розкішних,

102] Пишніших за найкращих ваших жон,

103] І не було у нас батьків неvtішних,

104] Якщо дочка знаходилась нова,

105] Бо віку й він було у міру пишних.

106] Дітей мав дому кожного глава,

107] Й пора ще не прийшла Сарданапалу

108] З палат робить небачені дива.

109] Не перевершив гору Монтемало

110] Учеллатойо ваш, що був вінцем

111] З піднесення і буде ним з провалу.

112] Я Беллінчоне Берті з ремінцем

113] І кісткою здибав, його ж дружину

114] Завсіди з нефарбованим лицем.

115] А Веккйо й Нерлі просту шкуратину

116] Носили, з веретена та руна

117] Жінки їх одягали всю родину.

118] Щасливиці! Своя була труна

119] Для кожної, і зраду в ліжку взнати

120] З-за Франції не мусила й одна.

121] Та, звикши сон вночі від себе гнати,

122] Співала над колискою з малим

123] Пісень, яким радіють батько й мати.

124] А та сиділа з прядивом своїм,

125] Весь вечір повідаючи родині

126] Про Трою, чи про Ф'єзоле, чи Рим.

127] Були б їм дивні Лапо ваш в гордині

128] Або Чангелла, вся з пороку й зла,

129] Як Цінцінат з Корнелією нині.

130] Громадськими чеснотами жила

131] Громада без облуди, без обиди, -

132] Такий мені чудесний дім дала

133] Та, що в роділь гамує болі й біди,

134] І я, принесений в ваш древній храм,

135] З хрестом дістав імення Каччагвіди.

136] Моронто й Елізео - двом братам

137] Було ім'я, а жінку взяв з-над Падо,

138] Й вона лишила прізвище всім вам.

139] Служив я в імператора Куррадо,

140] І він мені меча подарував

141] За бій, який йому я виграв радо.

142] З ним я пішов на захист ваших прав,

143] Які народ невірний, знахабнілий -

144] Вина в тім пастирів - у вас забрав.

145] І ці поганські племена звільнили

146] Мене із світу, повного брехні,

147] Що всіх принижує, кому він милий,

148] І мучеництво мир дало мені».

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

- 1] О вбога благородносте, в нас кревна!
- 2] Що ти живеш між вихвалянь і слав
- 3] Тут, де любов у нас не дуже ревна, -
- 4] То зовсім я б тому не дивував;
- 5] Бо навіть там, де шлях нам сяє в очі,
- 6] У небі тобто, славу сам я слав.
- 7] Ти, як той плащ, що все стає коротший,
- 8] І, як щодня не піклуватись ним,
- 9] То ножиць час втина його охоче.
- 10] На «ви», як перший звук звертатись Рим,
- 11] Хоч згодом чемність ця не раз ламалась,

12] Поклав початок я словам своїм;

13] А Беатріче осторонь всміхалась,

14] Мов та, що, пишуть, кашель стався їй,

15] Коли Джіневра вперше завагалась.

16] Отож почав я так: «Ви - батько мій,

17] Ви піднімаєте мене над мене,

18] Ви розрішаєте язик німий!

19] Тече струмками стількома шалене

20] Радіння в розум, що воно б могло

21] Ще трохи - і розхлюпатись, вогненне.

22] Скажіть, моє кохане джерело,

23] В якій сім'ї й коли вам повне чару

24] Народження відзначене було?

25] Скажіть і про Йоаннову кошару:

26] Яка була вона і хто в ній був

27] Шанований найбільш на всю отару?»

28] Я бачив, як той світоч спалахнув,

29] Зрадівши, навстріч запитанням ясним, -

30] Так жар шугнув би, щоб вітрець дмухнув, -

31] І, ставши для очей ще більш прекрасним,

32] Почав ще краще мову дорогу,

33] Але наріччям не цілком сучасним,

34] Із слів: «Відколи вість приніс благу

35] Архангел, поки я не народився

36] В тієї, що на райському лугу,

37] Яркий планети пломінь розгорівся

38] П'ятсот, і п'ятдесят разів, і три,

39] Бо лапам Лева пломінь цей корився.

40] І там, де роду нашого двори,

41] Оселя кам'яна стояла рідна,

42] Звитяжці гонів там беруть дари.

43] Та й годі з тим, хоч відповідь ця бідна:

44] Бо хто й звідкіль діди мої були,

45] Про те мовчати - річ пристойна й гідна.

46] Ті, що тоді носить мечі могли,

47] Від Марса до Хрестителя п'ятині

48] Дорівнювали тим, що в вас жили.

49] І чиста кров, в яку од зайд з Фіггіне

50] Й Чертальдо нині вмішано чужу,

51] Струмїла в кожному городянині.

52] О, якби той, про кого я кажу,

53] І далі б оселяв свій дім бруднючий,

54] Ви б у Галуццо провели межу,

55] Щоб не устряг між вас селюк смердючий

56] Із Агульйоне з Сіньєю, ділок,

57] До всього, що не так лежить, жаднючий.

58] Коли б народ, що робить хибний крок,

59] На кесаря уважно озирнувся,

60] Як мати на улюблених діток,

61] Додому б, в Сіміфонте, повернувся

62] Котрийсь із флорентійських торгашів, -

63] Там в нього батько, жебраючи, гнувся,

64] Рід Конті б Монтемурло не лишив,

65] Як Черкі рід, - Аконської округи,

66] І Бондельмонте б в Вальдігр'єве жив.

67] Тяжкі від люду прийшлого наруги

68] На місто завжди будуть зле впливать,

69] Як надмір страв на шлунок недолугий.

70] Та й бик сліпий не може так стоять,

71] Немов сліпе ягня; твердою сталлю

72] Єдина шпага б'є певніш за п'ять.

73] Коли ти звернеш зір на Урбісалью,

74] На Луні, на падіння їхне (та

75] Судьба чига на К'юзі й Сінігалью),

76] То вздриш, що вихор той, який зміта

77] З землі роди прадавні, - не дивниця,

78] Коли зникають і значні міста.

79] Як ви, колись і ваше все скінчиться,

80] А здасться вам щось вічним, то хіба

81] Недовгістю життя все роз'ясниться.

82] Як небо Місяця то погребя,

83] То оголяє береги без впину,

84] З Флоренцією чинить так судьба.

85] Тож не дивуй, коли згадаю, сину,

86] Я давніх флорентійських городян,

87] Що й слава їх лягла вже в домовину.

88] Я бачив Кателліні славний стан,

89] Філіппі, Угі, Гречі, Альберікі,

90] Орманні - ще поважних громадян.

91] Я бачив ще роди старі й великі

92] Делла Санелла і дель Арка теж,

93] Ардінгі, Сольданьєрі та Бостікі.

94] Край брами, де тепер тягар без меж

95] Нової зради, що під ним потоне

96] Ваш корабель, хоч як за ним не стеж,

97] Жили там Равіньяні - в їхнім лоні

98] Зароджені були й граф Гвідо, й рід

99] Високого старого Беллінчоне.

100] Рід делла Пресса знав, як править слід,

101] А Галігайі вже свій меч жорстокий

102] Вкривали золотом після побід.

103] В гербах же білячий був стовп високий;

104] Ще славилось сімейство не одне,

105] Що згодом з мірок в них палали щоки.

106] Стебло Кальфуччі вже було міцне,

107] А місце в уряді вже намічали

108] Для Сіці й Аррігуччі визначне.

109] Скількох я бачив, що в ганьбі кінчали -

110] З пихи, а куль кошниці золотих

111] Кошару міста рідного вінчали.

112] Такі були й батьки старезні тих,

113] Хто, поки церква в вас без пастуха є,

114] Жере й жиріє на стадах людських.

115] Стоклятий рід, що, мов дракон, карає

116] Тих, хто тіка, а хто покаже зуб

117] Чи гаманець, до тих ягням стихає,

118] Уже з таких підносився халуп,

119] Аж заперечив Убертін Донато,

120] Щоб тестя поріднив із ними шлюб.

121] Вже Капонсакко вивів на Меркато

122] Рідню із Ф'езоле й уславивсь там.-

123] Жили статечно й Джуда, й Інфангато.

124] Вір правди неймовірної словам:

125] Заходили тоді ще в місто з брами,

126] Що делла Пера звалася ім'ям.

127] Всі ті, хто ходить з пишними гербами

128] Великого барона (у юрби

129] Став звичай відзначать Фому згадками),

130] Від нього мали рицарство й скарби,

131] А йдуть з юрбою, що безтямно суне,

132] Хоча він їм і дав свої герби.

133] Були вже Гвальтеротті й Імпортуні, -

134] Якби ще не нові сусіди ті,

135] То Борго міг би дякувать фортуні.

136] Ще дім, де вам вчинилось зло в житті,

137] Бо вас понищив гнів той справедливий

138] І зникли давні звичаї святі,

139] Був повен домочадцями, щасливий.

140] О Бондельмонте! Зле повівся ти,

141] Що, на чужу пораду, став зрадливий!

142] Хто нині тужить, щастя б міг знайти,

143] Втопи тебе Всевишній в Еми вирі,

144] Коли ти в місто вперше мав зайти.

145] А то на кам'яній плиті в офірі

146] Флоренція здала твоє життя

147] На згадку про літа, прожиті в мирі.

148] При людях цих і схожих бачив я

149] Флоренції таку спокійну долю,

150] Що прикре не з'являлось почуття.

151] При людях цих я бачив славу й волю,

152] Лілея ж гордо маяла до хмар,

153] А не тяглась повержена по полю

154] Й не стала ще червоною від чвар».

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

1] Як той, хто з видом тужним і сердитим

2] Спитав Клімену й безумом тяжким

3] Навчив батьків не потурати дітям,

4] Таким я був, і бачили таким

5] Мене й володарка, й світець священний,

6] Що місцем поступивсь мені летким.

7] І Беатріче: «Смолоскип вогненний

8] Бажання вийми, - мовила, - й звільни

9] Душі своєї зліпок сокровенний,

10] Та, звісно, не на те, щоб ти хвальний

11] Постав у нас в очах, але щоб сміти

12] Жаль на жагу висловлювать гучний».

13] «О любий стовбуре мій знаменитий,

14] Ти так здійнявсь, що, як всі бачать в нас,

15] Що двох тупих в трикутник не вмістити,

16] Так бачиш ти можливе людських мас,

17] Дивуючись на першу цятку в перлах,

18] Де вічно є теперішній лиш час.

19] Коли з Віргілієм по темних жерлах

20] Підводивсь я горою каяття

21] І сходив у глибини світу вмерлих,

22] Про те, що принесе мені життя,

23] Чимало чув я прикрого, й невільно

24] Підготувавсь до цих ударів я.

25] Тому бажав би взнати непомильно,

26] Який тягар мені на долю спав - -

27] Стріла очікувана б'є не сильно», -

28] Так в відповідь до світла я сказав

29] І тим, на побажання Беатріче,

30] Признався сам у тім, чого бажав.

31] Не манівцями і не таємниче -

32] Було це в звичках вчителів основ,

33] Супроти чого Божий син їх кличе, -

34] А, лагідно всміхаючися знов,

35] Латинським словом мовила глибоким,

36] У саяво вбрана, батьківська любов:

37] «Можливе не виходить ненароком

38] За межі вашої речовини:

39] Усе лежить перед правічним оком,

40] Не роблячи із того новини,

41] Як рух човна, котрий униз спливає, -

42] Уважні очі стежать з вишини.

43] А звідти, як до слуху долинає

44] Орган, так час, що жити маєш ти,

45] До погляду мого долітає.

46] Примушений був Іполит втекти,

47] Побачивши, як мачуха лютує,

48] Ти ж мусиш із Флоренції піти.

49] Так схоче, зажадає і вторує

50] Цю згубну стежку згряя навісна

51] Там, де щодня Христом усяк торгує.

52] І на розбиту партію вина,

53] Як завжди, ляже вся; лиш мить остання

54] Освідчить щиру істину до дна.

55] Ти кинеш все, чому віддав кохання,

56] До решти все, бо й решту розтягли б, -

57] Найперший це удар меча вигнання.

58] Ти звідаєш, який солоний хліб

59] Не свій, як важко сходить вниз чи вгору

60] По сходах не своїх без ліку діб.

61] Але найтяжче під жорстоку пору -

62] Це буде товариство дурнів злих,

63] В яке потрапиш, втративши опору.

64] Невдячність, тупість, нечестивість їх

65] Відчуєш скоро ти, але не в тебе

66] Зачервоніють скроні, а у них.

67] Підлота скотська їх в ділах, як треба,

68] Себе покаже, - слава й честь тобі,

69] Що партію свою складеш ти - з себе.

70] Свій перший знайдеш захисток собі

71] В великого Ломбардця із тим птахом

72] Священним, що під сходами, в гербі.

73] І під його привітним пишним дахом

74] Ітимуть між обох вас просьба й дар

75] Не в тім порядку, не звичайним шляхом.

76] Уздриш того з ним, хто родимий чар

77] Дістав і міць таку з цієї зірки,

78] Що слава діл його злетить до хмар.

79] Про нього поки що ні слів, ні спірки,

80] Бо молодий іще і - небесний рух

81] Десятої навкруг не лічив мірки.

82] Гасконець ще не зманить зір і слух

83] Високого Арріго, бо зневажить

84] Срібло й знегоди чеснотливий дух.

85] Його щедроти скрізь усім розкажуть

86] Про нього, так що навіть вороги

87] Йому во славу язики розв'яжуть.

88] Йому під щит укрийся дорогий,

89] Бо тим допомагає він без міри,

90] Кого обсіли злигодні й борги.

91] Зроби ж в умі про нього запис щирий,

92] Не повідай лиш...» - і повів таке,

93] Що хто й почув би, не поиняв би віри.

94] І: «Сину, ось пояснення тривке

95] Тому, що чув ти; пастки всю брехливість

96] Світил кружіння виявить близьке.

97] А ти виказуй до сусід терпливість,

98] Бо ще подовжиться життя твоє,

99] Й побачиш їхню скарану зрадливість».

100] Я, зрозумівши, що перестає

101] Свята душа, замовкнувши, з основи

102] Моєї ткати полотно своє,

103] Почав, як той, хто прагне із розмови

104] Позичити науки в мудреця

105] Із бачення, зичливості й любові:

106] «Я втямив, батьку, що доба от ця

107] Уразить несподіванкою злою

108] Мене, як необачного бійця.

109] Тож маю вигострить уваги зброю,

110] Щоб піснею не рідне лиш одне,

111] А й інших міст не посварить з собою.

112] Там, де провалля темне та сумне,

113] І на гори чудесній верховині,

114] З якої зір владарки взяв мене,

115] І тут, світило за світилом, нині, -

116] Я стільки взнав, що в глотку смак гіркий

117] У декого від слів моїх приплине,

118] І якщо я - друг правди боязкий,

119] Боюсь не жити в людстві молодому,

120] Що наші древніми назве віки».

121] І світло усміхом у скарбі тому,

122] Що я знайшов тут, спалахнуло вмить,

123] Мов сонце у свічаді золотому,

124] І мовило: «Сумління, що тремтить

125] З гріхів своїх або чужих, сприймає

126] В твоїх словах, звичайно, тьму страхіть.

127] Зневаж брехання тих людців безкрає,

128] Все бачене хай пісня розповість, -

129] І хай свербить тому, хто чирку має!

130] Твій голос буде, як коли хто їсть

131] Спочатку неприємне, а пізніше,

132] Засвоєне, воно дає користь.

133] Твій буде крик, як вітер, найсильніше

134] Верхи вдаряти, щоб між них гуло,

135] І це тобі ще вищу шану впише.

136] Тому тобі й показано було

137] В цих сферах, на горі, у прірвах згаги

138] Лиш.духів, що у лаврах їх чоло.

139] Слухач своєї не спиня уваги

140] На прикладах, узятих з неясних

141] Джерел, що без довіри й без поваги,

142] І на ділах, не дуже голосних».

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

1] Блаженне змовкло дзеркало, кінчавши

2] На цім, я ж пробував на смак своє,

3] У солодощі гіркоту мішавши,

4] І та, що ввись вела чуття моє:

5] «Зміни гадки, згадай, що я, - сказала, -

6] При тім, від кого легшим все стає».

7] Я погляд звів на ту, що так втішала,

8] І вздрів любов таку в ясних очах,

9] Що враз німою мова в мене стала

10] Не тим, що нетвердий я у словах, -

11] А тим, що розум мій понад межею

12] Без вищих вожаїв загубить шлях.

13] Сказать лиш можу, що, втішавшись нею,

14] Не зв'язувалось почуття ніяк

15] Із пристрастей юрбою усією.

16] Одвічна радість полум'ям, однак,

17] Сіяла в Беатріче і, відбита,

18] Щасливила мене, як свята знак.

19] Мене скорила усмішка розлита,

20] Коли сказала: «Озирнись і чуй,

21] Бо втіха не в моїх очах лиш скрита».

22] Як інколи в обличчях всім в очу

23] Буває сила почуття такого,

24] Що душі коряться його мечу,

25] Так із палання сяєва святого

26] Збагнув я, зір на нім спинивши свій,

27] Що має він додати щось до цього.

28] І він сказав: «На гілці п'ятій цій

29] У дереві, що живиться в вершині,

30] Плодами вкриване в листві густій,

31] Блаженствують ті духи, що в тіснині

32] Якби жили між горя та біди,

33] Багатшали з їх діл би музи й нині.

34] Тож на хрестові плечі погляди:

35] На голос мій посуне їх лавина,

36] Мов миготливих блискавок ряди».

37] Й побачив я, як на ім'я Навіна

38] Майнув хрестом високий пломінь цей,

39] І мову, й рух ввібрала мить єдина.

40] Був названий великий Маккавей,

41] І сяєво вслід вогняним гірляндам

42] Кружляло, наче дзиґа у дітей.

43] Перед Великим Карлом та Орландом

44] В душі захоплень спалахнув мільярд:

45] От соколи, зразки шляхетним грандам!

46] Майнули ще Гульємо, Реноард

47] І герцог Готтіфред переді мною,

48] Хрестом ще перебіг Руберт Гвіскард.

49] Вмішавшись між юрбою вогняною,

50] Дух предка дав мені урозуміть,

51] Що й тут він славний піснею дзвінкою.

52] І я праворуч повернувсь на мить

53] Щоб з мови або рухів Беатріче

54] Збагнути, що повинен я чинить.

55] І в неї зір так сявав мальовниче,

56] Так променисто, навіть перейшов

57] Він досі бачене в її обличчі.

58] І як із того, що вогонь основ

59] Тому, хто творить благо, все ясніша,

60] Він рух в чесноту осягнуть готов,

61] Так осягнув я, що дуга рівніша

62] Мене укупі з небом в вись знесла,

63] Бо я дививсь, як диво яскравіша.

64] І як збігає краска із чола

65] Та щік, і лиця знов стають сліпучі,

66] Коли красуня сором свій збула,

67] Так я зирнув, і очі невсипучі

68] Сказали, що мене прийняв терен

69] На шостій зірці, не такій блискучій.

70] Той смолоскип Юпітерів блажен

71] Іскривсь любов'ю, пламенів частками,

72] До наших дуже схожими письмен.

73] І як птахи летять над берегами,

74] Зрадівши кормові, і вниз і ввись,

75] Шикуючись і колами, й рядами,

76] Так і святі створіння піднялись,

77] І, ринучи у небі, мов обвали,

78] То в «Л», то в «Ю», то в «2>» вони плелись.

79] Вони спочатку з піснею кружляли;

80] А, склавши букву, з палом мовчазним

81] Хвилину-другу з місця не рушали.

82] О Пегасеє, людям видатним

83] Ти довгий вік даєш, у славі милий,

84] Вони ж-і царствам, і містам значним, -

85] Так освіти мене, щоб міг я, смілий,

86] До них колишній образ повернуть!

87] Надай моїм рядкам колишні сили!

88] У сімках п'ять разів пробігли путь

89] І приголосні, й голосні, й з частини

90] Шукав я сили цілість осягнуть.

91] «Любіте правосудіє», - з картини

92] За дієсловом там іменник став,

93] «Кто суд вершиш над всім», - й уцухли плини.

94] Скінчивши «М», собою не писав

95] їх сонм нічого більше, і Юпітер

96] Сріблом в розводах золотих засяв.

97] І на шпилях останньої із літер

98] Побачив я, як славили вогні

99] Те благо, що несе їх, наче вітер.

100] Як із удареної головні

101] Злітають іскри та й летять, мигтівши,

102] Й на них ворожать неуки дурні,

103] Так тисячі мигтінь звились, злетівши,

104] Ці - дуже високо, а нижче - ті,

105] Як присудило сонце, їх створивши.

106] І вздрів я, - з душ, зупинених як стій,

107] Орлину шию й голову малює

108] Хтось в огненно-прекрасній чистоті.

109] Митець той вчителя не потребує:

110] Він вчитель сам у блиску сяйних риз,

111] Він формами й пташиних гнізд керує.

112] А решта душ блаженних збилась вниз

113] На букву «М», вінцем з лілей укриту,

114] Й в коротку мить закінчила ескіз.

115] О ніжна зоре! Скільки самоцвіту!

116] І все це свідчить: правий суд гряде

117] Нам з неба, повного твого світу!

118] Тож я благаю Вищий Розум, де

119] Береш свій рух і міць, знайти між люду,

120] Звідкіль на промінь твій той дим іде.

121] І знов на тих звести свій гнів, осуду,

122] Котрі на ринок обертають храм,

123] Який завдячує і муці, й чуду.

124] О військо, що мені зустрілось там!

125] За тих молись, хто взяв зразок поганий

126] І на брехню піддався ворогам.

127] Колись ішли на війни громадяни,

128] Мечі гострили на ворожу рать, -

129] Тепер грабують хліб, Отцем всім даний.

130] Згадай-но ти, хто пишеш, щоб стирать:

131] Петру і Павлу, вбитим за саджання

132] Того, що нищиш, - вік не умирать.

133] Ти, певно, скажеш: «Скупчивши жадання

134] На тім, хто радо ніс пустель ярем

135] І з танців смертного зажив страждання, -

136] Забувся я про Павла з Рибарем».

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

1] Мені здалось, що гарний образ, дужі

2] Піднявши крила на високий літ,

3] Потішив сплетені у нього душі.

4] Мені здалось: з них кожна - самоцвіт,

5] І промінь так осяяв самоцвіти,

6] Що зник у мене із очей весь світ.

7] Того, що маю тут я відтворити,

8] Письмом чи усно не повів ніхто б,

9] Ніхто не зміг би навіть уявити:

10] Я ж бачив і я чув орлиний дзьоб,

11] Що мовить став, і «я» та «мій» злітало,

12] Де «ми» та «наш» доречнішим було б.

13] Почав: «Я жив побожно й незухвало,

14] Й мене ввібрала слава огняна,

15] Яку б саме бажання не здолало.

16] Лишилась пам'ять по мені ясна, -

17] її зіпсує людство вихваляє,

18] Історія ж наслідувань не зна».

19] Тепло із багатьох вуглин палає

20] Одне, а для любовей багатьох

21] Звучання птаха злинуло безкрає.

22] Я одказав: «О квіти днів стількох

23] З одвічних радощів, що аромати

24] Зливаєте свої з усіх епох!

25] Допмагайте піст мені зламати,

26] Що, поки я його не поборов,

27] Мене воліє в голоді тримати.

28] Хай в небі інше царство має знов,

29] Всю Божу справедливість оддзеркалить,

30] На ній і в вашім не лежить покров.

31] Ви знаєте, як можу я усталить

32] Свою увагу; знаєте, який

33] Той сумнів, що мене віддавна палить».

34] Як сокіл, знов без ковпачка зіркий,

35] В жадібній оглядається надії

36] І крильми б'є, красивий та стрімкий, -

37] Отак повісь із хвал Господній дії

38] Та правосуддю складений цей стяг,

39] Співавши чутне тим, хто тут радіє.

40] Він мовив: «Той, хто циркулем досяг

41] До краю світу і в просторі цьому

42] Усе відверто й потайки простяг,

43] Не міг ніде покласти ні на чому

44] Відбиток так, щоб він не повершав

45] Того, хто меж не має геть у всьому.

46] І перший той гордливець з вишніх слав,

47] Найвищий із сотвореного роду,

48] Не виждав світла і незрілий впав.

49] Усе ж, в чім нижчу бачимо породу,

50] Занадто вже дрібненьке для добра

51] Безкрайнього і з власним ритмом ходу.

52] Так погляд наш, що розуму вбира

53] Не більше в себе за єдиний промінь,

54] Який себе на всесвіт простира, -

55] Не в силі дати такої сили племінь,

56] Щоб сяло джерело ясних струмінь

57] Каррарських блисканням каменоломень.

58] Бо справедливість, що іде з стремлінь

59] Правічних, зір скінченний ваш скородить

60] Лиш як поверхню - не морську глибінь:

61] Хоч він при березі зо дна доходить,

62] А відпливти - і товща водяна

63] Його крізь себе зовсім не проводить.

64] Лише те - світло, що його одна

65] Дає предвічна ясність, решта ж - з тьмою.

66] Це тінь лиш плоті а чи трутина.

67] От схов із справедливістю прямою

68] Я відімкнув - і все ясным здалось,

69] Що не давало так тобі спокою,

70] Аж ти казав: «От жив над Індом хтось,

71] Кому ніколи про Христа ні слова

72] Ні чути, ні читать не довелось.

73] Та воля до добра була чудова,

74] Й не знайде в ньому розум наш провин, -

75] Були безгрішні в нім діла і мова.

76] І ось він вмер без віри, без хрестин.

77] Чи праведно за те його карати?

78] Чи з власної вини не вірив він?»

79] Та хто ж ти, щоб вдягти суддівські шати

80] Й судити за десятки тисяч миль,

81] Як зір не може твій на крок дістати?

82] Хто мисль зі мною вигострить на шпиль,

83] Якби в нас не було Письма святого,

84] На сумніви той клав би тьму зусиль.

85] О грубі розуми гурта земного!

86] Боління перше - у собі благе,

87] Ще й блага не цурається самого.

88] Все згідне з ним - як істина, наге

89] Й своїм не скорюване жодним твором,

90] Веде його у щастя дороге.

91] Як над гніздом лелека мчить простором,

92] Приніши корму виводку всьому,

93] Годованці ж за нею стежать зором, -

94] Святий піднявся образ в вись німу,

95] Коли я очі звів, і крила - згряя

96] Єдиних воль підводила йому.

97] Співав він обертаючись: «Пуста є

98] Тобі ця пісня з розумом твоїм;

99] Ця правда, смертні, в вас зразка не має».

100] Коли все стихло в образі яснім

101] Святого духа, не забувши знака,

102] Що ним земля ушанувала Рим,

103] То він почав: «Душа не йде ніяка

104] Сюди, якщо не вірила в Христа,

105] Бо це найперша нам усім відзнака.

106] Та згадує багато хто Христа,

107] А на суді стоятимуть не ближче -

108] За тих, що і не чули про Христа.

109] Тих християн засудить око свіже

110] Арапів, як ділити розпочнуть, -

111] Хто розкошує, хто жаровні лиже.

112] Що перси нашим владарям дадуть,

113] Коли почнеться книги розгортання,

114] Де списано їх бруд і каламуть?

115] Затямлять там Альбертове діяння,

116] Як він скерує крила у ганьбі

117] І празькі землі дасть на плюндрування.

118] Затямлять Сену в горі та журбі,

119] Що принесе, фальшуючи й донині,

120] Той, хто на ловах знайде смерть собі.

121] Затямлять там, що в заздрісній гордині

122] Шотландцю і англійцю тісно жить

123] Здалось на власній тільки половині.

124] Лишать в очах пишноту й сласну хіть

125] Іспанця та богемця, що границю

126] Забув своїй неславі спорудить.

127] Лишать в очах, як цінять в одиницю

128] Кульгу (єрусалимець був скупій),

129] А вади будуть в тисячу ціниться.

130] Лишать і пана в скнарості черствій

131] Із острова вулкана й спеки зразу,

132] Де шлях Анхіз колись покінчив свій;

133] От вид його, щоб дати до показу,

134] Усього написали кілька слів,

135] Уклавши щедрий зміст в убогу фразу.

136] От хай на його дядька й брата гнів

137] Обрушить всяк, бо піддали ті гані

138] Честь гідного народу й двох вінців.

139] От з португальцем тут норвежець знані

140] На цілий Божий світ, як той далмат,

141] Який топив венецьке злото в твані.

142] Тут пощастить Угорщині, як ґрат

143] Всіх допильнує, й пощастить Наваррі,

144] Як гір не подолає хижий кат!

145] Хай стануть їй як засторога в сварі

146] Зойк Нікозії, Фамагости крик,

147] Бо там шаліє звір у дикій ярі

148] І не цурається лихих владик».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

1] Коли вже той, хто ризу ніс червону,

2] Пішов на другу із півкуль земних

3] І день сховався під ночі охорону,

4] То зразу ж безліччю зірок ясних

5] Все небо у промінні засіяло,

6] А той же сам світив ясніш за них.

7] Мені це явище на думку спало,

8] Коли знак світу і його вождів

9] Свій дзьоб стулив, промовивши немало.

10] Й незмірна безліч тих живих світів

11] Співати почала, ще більш огняна,

12] Та саме що - я в гадці не лишив.

13] О чарівна любове, в усміх вбрана,

14] Поміж найблагочесніших думок

15] Яка здалась мені ти полум'яна!

16] Коли в цих самоцвітах, що в вінок

17] Оправлена з них сяйна шоста свічка,

18] Затих останній ангельський дзвінок,

19] Мені зачулось, мов гуркоче річка,

20] Далеко дзюркотить між каменюк,

21] Неначебто струмків джерельних стрічка.

22] І нібито при гирлі цитри звук

23] Знаходить форму, і як подув, лине

24] Мелодією з флейти із-під рук, -

25] І тут, не переждавши ні хвилини,

26] Із образу так грім прогуркотав

27] Орлиним горлом, як із порожнини.

28] На голос обернувся він і став

29] У дзьобі словом, що я ждав од нього

30] І г сепі в своєму записав.

31] «Той орган мій, що бачить, а в земного

32] Орла ще й зносить сонце, - мовив він, -

33] Уваги потребує хоч не много.

34] З огнів, що видно з різних тут сторін,

35] Ті, з кого око тут моє іскриться,

36] Всі пильно дібрано один в один.

37] Цей, внутрішній, що створює зіницю,

38] Святого духа оспівав колись,

39] Возивши із ковчегом колісницю,

40] Тепер він знає, що перелились

41] Побожні співи на відплату рівну

42] І в пламенючий вінець сплелись.

43] З п'ятьох, що створюють дугу надбрівну,

44] Той, що від дзьоба перший, втишив ту

45] Журбу за сином у вдови незмивну.

46] Тепер він знає, що хоч доброту

47] Він виявляв, та вічного спокою

48] Позбувсь, бо душу не віддав хресту.

49] А другий, як угору йти дугою,

50] Відстрочуючи неминучу мить,

51] Покаявся з молитвою палкою.

52] Тепер він знає: присуд не щастить

53] Усунуть геть, з молитви ж можна в слові

54] «Сьогоднішнє» на «завтрашнє» змінить.

55] А дальший, поступившись пастухові,

56] Хай добрий намір дав гіркі плоди,

57] Мене й закони в грецькій вклав обнови.

58] Тепер він знає, що хто зло сюди

59] З добром заніс, той приєднавсь до лику,

60] Хоч світ од нього й зазнавав біди.

61] А цей, на згині вниз брови, на стику,
62] Гульєльмо був, що плаче край за ним,
63] Бо смерть прийшла не Карлу й Федеріку.

64] Тепер він знає, що царем благим
65] Захоплюється небо, й в пишній свиті
66] Доводить це він одягом ясним.

67] Чи думав хто в несталім дольнім світі,
68] Щоб той Ріфей-троянець п'ятим був,
69] Де четверо - особи знамениті?

70] Тепер він знає краще, ніж хто чув,
71] Про Божу благодать в небеснім краї,
72] Але до дна її не досягнув».

73] Як жайворон зі співами ширяє

74] По висі й раптом мовчазним стає,

75] А насолода у ньому ще грає,

76] Таким здалось уявлення моє

77] Тієї волі, що з її веління

78] Усе стає одвічно тим, чим є.

79] Хоч перед сумнівом мого сумління

80] Я був, мов скло над барвами пусте,

81] Йому забракло довгого терпіння.

82] Та з уст моїх: «То що ж воно все те?» -

83] З великим він виштовхувавсь напором,

84] І я уздрів, що свято скрізь росте.

85] І відповів із спалахнулим зором

86] Моїм думкам благословенний знак,

87] І розум втішив розв'язанням скорим:

88] «Ти, бачу, віриш, але просто так,

89] Не розібравшись, що те слово значить;

90] Ти віриш, а не знаєш, чом та як.

91] Ти наче той, хто сутності не бачить,

92] Хоч назву речі й відає умом,

93] Аж поки хтось йому не розтлумачить.

94] / царствіє небесное силком

95] Покориться любові та надії,

96] Щоб волю Божу подолать цілком, -

97] Не як людьми людина володіє -

98] її долають, бо дає долать,

99] А, здолана, добром долать воліє.

100] В брові тій перша й п'ята дивувать

101] Тебе повинні душі, бо ж не в'яне

102] Ця ангельського краю благодать.

103] їх прах покинули вже християни,

104] Які повірили в каліцтво ніг,

105] Одна - що сталось, друга - що настане.

106] Ця, з Пекла, звідки ще ніхто не міг

107] Із добрим вийти наміром, - вдяглася

108] В свої кістки, -живих надій поріг.

109] З живих надій цих до небес знялася

110] Така молитва про благі краї,

111] Що просто аж до Бога підвелася.

112] Душа ця, про яку слова мої,

113] Вернувшись до живих на строки певні,

114] Повірила в того, хто спас її,

115] Й пірнула так в огні любові ревні,

116] Що, вмерлу знов, занесено було

117] її у ці святі чертоги древні.

118] Та ж з ласкою, що лягло джерело

119] Таке на глиб, що жодне сподівання

120] На дні уздріть нічого не могло,

121] Дала чуттям до правди спрямування,

122] І з ласки в ласку Бог її очам

123] Відкрив грядуще наше врятування.

124] Повіривши у нього, з почуттям

125] Більш не вклонялась ідольській колоді

126] І докоряла грішним землякам.

127] Хрестилась в трьох жінок, яким в поході

128] При правім колесі веліли йти,

129] Настав же хрест в десятий вік відтоді.

130] О доле, в джерелі далека ти

131] Від тих, кому причини не знайомі

132] І хто не має сили їх знайти!

133] Ви ж не хапайтеся, смертні несвідомі,

134] З своїм судом: хай бачим Бога, все ж

135] Усі обранці нам ще не відомі.

136] Та незнання це втішне нам без меж,

137] Найвище благо з наших благ навіки, -

138] Бо те, що хоче Бог, ми хочем теж».

139] Так образ цей божественно великий,

140] Подовжуючи зір короткий мій,

141] Подав ці ніжні, чудодійні ліки.

142] І як цитрист вторує визначний

143] Значному співаку, торкавши струни,

144] Щоб спів його був гарний, голосний,

145] Так відгукались зграйно, наче луни,

146] Мигали згідно, як повіки, вряд

147] Два саява й блискали, немов перуни,

148] Орлиній мові громовій улад.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

- 1] Віддав своєї владарки обличчю
- 2] Я очі, з ними й почуття були, -
- 3] З усякою простивсь чужою річчю,

- 4] Вона ж, не посміхнувшись: «Ти б коли, -
- 5] Сказала, - вздрів мій сміх, зазнав би шкоди,
- 6] Став, як Семела б, жменею золи.

- 7] Бо, як ти бачиш, міць моєї вроди
- 8] Чимдалі все яскравіше сія,
- 9] Поки долаєм в цих чертогах сходи.

- 10] Якби себе не тамувала я,
- 11] То сяла б так, що впала б в тебе сила,
- 12] Неначе лист, коли гроза буя.

13] Вже досягли ми сьомого світила,

14] Що Лев на нього свій справляє тиск,

15] І спільно виграють обидва тіла.

16] Тож ум зведи, де очі ллють свій блиск,

17] Зроби дзеркала тій зображень зливі,

18] Яку тобі дає дзеркальний диск».

19] Хто знав би, що знайшли мої щасливі

20] Враз погляди в блаженному лиці,

21] Напрявлені на враження мінливі,

22] Той втямив би, чом в радостей вінці

23] Скорився я небесній провідниці,

24] Як ту відраду протиставив цій.

25] В цьому кристалі, що скріпив світниці

26] І славний іменем вождя зробивсь,

27] Який понищив геть пороки ниці,

28] У золоті, де промінь весь відбивсь,

29] Побачив сходи я, такі високі,

30] Що угорі мій погляд загубивсь.

31] Побачив я іще, як зносять спокій

32] Додолу безліч саяв, і здумав: он

33] Зійшлись з усього неба ясноокі.

34] І як природні звичаї ворон

35] У купу всіх збирають, поки дніє,

36] Щоб з задубілих крил зігнати сон,

37] І вже летять птахи: той даленіє,

38] Той зараз же додому поверта,

39] А хто й двох кроків одлетить не сміє, -

40] Так юрмилася сходиною та,

41] Похожа на гучну пташину зграю,

42] Сяйв низхідних процесія густа.

43] І той, хто із мого наблизивсь краю,

44] Так спалахнув, що я аж погадав:

45] «Це тим любов свою він розкриває».

46] А та, від кого я веління ждав,

47] Чи мовить, чи мовчать, була в чеканні,

48] Й не зле, що не питав я, хоч жадав.

49] Вона, побачивши мене в мовчанні,

50] Бо бачила в тому, хто бачить все,

51] Сказала: «Заспокойся у жаданні».

52] І я почав: «Мої заслуги - се,

53] Що не дає надій, але ж я - з тою,

54] Хто дозвіл запитать тебе несе,

55] Блаженний душе, радості габою

56] Укритий! Чом, скажи, між усіма

57] Ти, зблизившись, спиняєшся зі мною?

58] Скажи іще, чом сфера ця німа

59] І дзвін благочестивий не рокоче,

60] Як в нижчих колах, чом пісень нема?»

61] «У тебе вуші смертні, як і очі, -

62] Він одповів, - тож спів для тебе стих,

63] І владарка всміхнутися не хоче.

64] Зійшов я вниз по сходинах святих,

65] Лише щоб свята справив ти чудові

66] Для слів моїх і шат моїх світних.

67] Шлях збільшив я не з більшої любові,

68] Хоч більший жар любові тут не згас, -

69] Це бачиш ти в веселці пелюстковій.

70] Висока ж ласка, слуг зробивши з нас

71] Тій волі, що пасе зірчате стадо,

72] Нам приділила місце на весь час».

73] «Дивлюся, - я озвавсь, - свята лампадо,

74] Що вільної любові вистача,

75] Щоб вічній волі слугувати радо.

76] Та знову сумнів, мов удар меча:

77] Коли тут вас без ліку сяєв мчиться,

78] Чом хтось тебе лиш мовить признача?»

79] Мої слова не встигли закінчиться,

80] Як, маючи середину за вісь,

81] Вогонь, мов бистре жорно, став крутиться,

82] Й слова любові з нього полились:

83] «Господне світло має налітати

84] На мене, усього здімати ввись.

85] Цей племінь, з баченням моїм зіллятий,

86] Підносить так мене, що бачу в'яв

87] Найвищу сутність, звідки він узятий.

88] А звідси й захват, що я ним засяв,

89] Бо з поглядом моїм, прозорим з себе,

90] Прозор у сяєві себе зрівняв.

91] Тож дух, який найбільш палає з неба,

92] Той серафим, що бачить Бога сам,

93] Не відповість, у чім твоя потреба.

94] У глиб такий одвіт твоїм словам

95] Захований, в такий провал запертий,

96] Що непомітний твореним очам.

97] Коли повернешся до світу смерті,

98] Усім скажи, щоб шляхом тим пустим

99] Не поспішали на загин одвертий.

100] Уми, вогненні тут, там - тільки дим;

101] Зміркуй же, як вони б щось там робили,

102] Коли не можуть тут, у небі цім».

103] До того ці слова мене вразили,

104] Що тишу я не зважився зломить,

105] Ледь: «Хто ти був?» - спитати стало сили.

106] «Між італійських берегів стримить,

107] А біля місць твоїх угору пнеться^

108] Такий хребет, що грім внизу гримить;

109] Під пагорбом, що Катрією зветься,

110] Стояв затишний і самотній скит,

111] Відлюдникам і захист, і фортеця, -

112] Утретє він почав мені одвіт

113] І далі вів: - Я був такий горливий

114] В служінні Господові кілька літ,

115] Що, в їжу додававши сік оливи,

116] Я не боявся спеки й холодів,

117] Думками споглядальними щасливий.

118] Колись цей монастир плодами цвів,

119] Але тепер в занепаді пустому, -

120] І треба, щоб я всім про це повів, -

121] Я П'єром був Дам'яно в місці тому.

122] Петром же Грішником прийшов під дах

123] Приморського пречистенського дому.

124] Дали мені в похилих вже літах

125] Почесну шапку ту попівські кліки,

126] Що нині кидають їх по церквах.

127] Був Кіфа босий, а сосуд великий

128] Святого духа - той ходив худий,

129] І жебрали вони ім'ям владики.

130] А пастирів теперішніх - веди

131] Під руки, ще й підтримуючи пишно, -

132] Вагу-бо мають! - ще й в сідло сади.

133] Вони плащем коня встеляють смішно,

134] І двох тварюк у шкурі взриш одній, -

135] О, як, терпцю, страждаєш безутішно!»

136] По цих словах уздрів я, як вогні

137] Зі сходини на сходину стрибали

138] Й що не стрибок, яскрішали, ясні.

139] Зусюди збіглися і поставали,

140] Зчинивши крик такий, вгорі й внизу,

141] Що в нас такого зроду не чували.

142] І не добрав я слів крізь цю грозу.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

1] Звернувсь я вражено до провідниці,

2] Як те маля, що помочі з біди

3] В порадниці шукає й рятівниці.

4] Мов синові, який тремтить, блідий,

5] Вона, підвищуючи віру в себе,

6] Тим тоном, що од сліз втира сліди,

7] Сказала: «Чи не знав ти, що ми в небі?»

8] І чи не знав, що небо той святив,

9] Хто діє тільки по благій потребі?

10] Як вплинув би на тебе їхній спів

11] І посміх мій, - ти можеш зрозуміти

12] Із того, як тебе їх крик вразив.

13] Якби ж ти знав, про що він мав молити,

14] Тобі відома стала б люта мста,

15] Яку побачиш сам ще на землі ти.

16] Небесний меч ні рано не зліта,

17] Ні пізно, як, бува, тому здається,

18] Кого чи страх, чи радість огорта.

19] А зараз глянь туди і вздриш, як в'ється

20] Багато різних духів видатних,

21] Як їх тобі розглянуть доведеться».

22] І я побачив там сто куль дрібних;

23] Вони усі, і перша, і остання, '

24] Палали сяйвом променів світних.

25] Я був, мов той, хто вгамував жадання,

26] Не зважившись розпитувать, бо він

27] Побоюється зайвого питання.

28] Найбільша й найяскравіша з перлин

29] Наблизилася, щоб я їй завдячив,

30] Коли думок моїх втамує плин.

31] І з неї я почув: «Коли б ти бачив,

32] Як я, всю добрість, що у ній горим, -

33] То гарних висловів би не настачив.

34] Та щоб з вичікуванням ти своїм

35] Не опізнивсь на ждані височини,

36] Вперед на мисль твою я відповім.

37] На тій горі, що висить над Кассіно,

38] Колись мав звичку темний люд простий

39] Ходити всім народом до вершини.

40] І перший я посмів їм повісти

41] Ім'я того, хто зніс із неба долу

42] Ту правду, що несе до висоти,

43] І зміг з усього вигнати околу,

44] Бо так в мені сіяла благодать,

45] Гріховний культ безбожного престолу.

46] Тут душі споглядальників мигтять,

47] Які, палаючи в могутнім жарі,

48] Готові цвіт і плід святий давать.

49] Тут Ромуальдо є, тут є Макарій,

50] Багато із братів моїх тут є,

51] Що нас, тверді серця, замкнув келарій».

52] І я йому: «Це ставлення твоє,

53] Цей звернутий до мене голос щирий

54] І приязнь всіх, що знать себе дає,

55] Так надають мені до вас довіри,

56] Як світло сонця розу розкрива

57] Настільки, скільки вистача в ній міри.

58] Прошу тебе я, отче, не ховай, -

59] Чи благочесний вид твій споглядати

60] Я матиму можливість і права?»

61] І він: «Твоє палке бажання, брате,

62] В останім небі знайде рішенець,

63] Як знайдуть всі чуття й моє завзяте.

64] Там повний і довершений кінець

65] У кожного жадання; як в колисці,

66] Незрушно свій несуть частки вінець.

67] Ні на осі вони, ні в певнім місці;

68] І сходи наші йдуть до них міцні,

69] Тобі не видимі у жодній рисці.

70] Їх бачив Яків-праотець у сні

71] До самого вершка найвищих сходи́н,

72] І ангели по них ішли ясні.

73] Але тепер, щоб сходять ними, жоден

74] Ноги не підніма, і мій устав

75] Пергамент лиш бруднити нині годен.

76] З моїх монастирів сьогодні став

77] Кублом вже не один, а люди в рясах -

78] Як в лантухах мука, що черв псував.

79] Але й у лихварів, найбільше ласих,

80] Не так бунтує проти Бога хіть,

81] Як у ченців, закоханих в припасах.

82] Над чим в нас церква жадібно дрижить, -

83] Не для рідні та й гірших, аніж рідні,

84] А для примушених на жебри жить.

85] Та смертні на рішучість досить бідні,

86] Щоб добра вість достатня їм була, -

87] Дуби ростуть повільно многоплідні.

88] Петро почав без золота й срібла,

89] Мені став любий піст, моління миле,

90] Франціскові ж - змалість все дала.

91] Тепер же глянь, куди росте незріле

92] І як остання блискітка скреса,

93] Й побачиш сам, що чорним стало біле.

94] Проте Йордан роздавсь, як небеса

95] Того схотіли, й розступилось море, -

96] А то, звичайно, більші чудеса».

97] Він закінчив і линув у просторе

98] Те сонмище, й те сонмище співна

99] Знесла завія в небо неозоре.

100] Єдиним рухом пані чарівна

101] Звела й мене по сходах - керувала

102] Моєю так природою вона.

103] Ніколи в світі стільки не тривала

104] Дорога до нових, ще вищих втрат,

105] Як миттьова ця наша небувала.

106] Хай не вернусь до цих побожних свят,

107] Що я за ними покаянно плачу

108] І в груди б'ю себе багатократ,

109] Коли хутчій, ніж пучку ти гарячу

110] Смикнеш з вогню, я поміж зірних тіл

111] На знаку за Тельцем не був, читачу.

112] О славні зорі, о світильник сил

113] Високих, від яких мені був даний

114] Мій геній для значних і знатних діл!

115] Заходив пізно з вами, сходив рано

116] Отець усього смертного буття,

117] Коли вітрець я вперш відчув Тоскани.

118] Пізніш, коли, діставши милість, я

119] Зійшов у вище коло, що вас кружить,

120] Ваш край розкрив мені своє життя.

121] Тепер душа моя смиренно тужить,

122] Щоб ви дали їй сили перехід

123] Угору, хоч тяжкий, ураз подужать.

124] «Тобі так близько до кінця всіх бід, -

125] Сказала Беатріче, - ще всевладний

126] І гострий пильний погляд мати слід.

127] Рушаючи в подальший літ відрадний,

128] Ти озирнись на світ, що я до ніг

129] Тобі кладу, - який він неоглядний.

130] Щоб серцем радісним, наскільки б зміг,

131] Ти з сонмом тріумфуючим зіткнувся,

132] Який ефіром ще примчать не встиг».

133] І поглядом своїм я повернувся

134] Крізь сім небес - і вгледів кулю цю

135] Такою, що презирливо всміхнувся.

136] Здавалося, вона гидка й Творцю,

137] І, хто думки веде у вище лоно.

138] Той чинить, як належить мудрецю.

139] Там бачив я твою дочку, Латоно,

140] Палаючу й без тінявих тих плям,

141] Що я вважав рідинним їхнє гроно,

142] Й того, чий батько Гіперіон сам,

143] Я бачив, і навкруг, і поруч дану

144] Путь дітям Майї та Діони там.

145] Відтам Юпітер став з меридіану

146] Між батька й сина; там я міг збагнуть

147] В усіх їх безперервні зміни стану.

148] Переді мною сім верстали путь,

149] Таких стрімливих і таких багатих,

150] І мріяли притулок досягнуть.

151] А тут уздрів я, звівшись на Близнятах,

152] Нікчемну крапку із морів та гір,

153] Геть сповнену всю дикощів пихатих, -

154] І зір звернув я на прекрасний зір.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

1] Як під коханою листвою птиця

2] Біля гнізда, де сплять її пташки,

3] Коли в нічній пітьмі усе таїться,

4] Побачить прагне любі голівки

5] Й летіти добувати їм сніданок -

6] Обов'язок приємний, хоч тяжкий, -

7] І нетерпляче жде на світлий ранок,

8] Коли, прокинувшись, її сім'я

9] Зустріне щебетом ясний світанок, -

10] Так, випроставшись, владарка моя

11] Туди дивилась у задумі й мрії,

12] Де йшло повільніш сонце іздала.

13] Я вздрів її в непевності й недії

14] І став, неначе той, хто жде чогось

15] І втишується у твердій надії.

16] Мені недовго ждати довелось:

17] Минуло часу зовсім небагато,

18] А полум'я у небі зайнялось.

19] І Беатріче мовила: «Йде свято

20] Звеличення Христа, й побачиш плід

21] Кружіння сфер, що вертяться завзято».

22] І так, здалось, палав у неї вид,

23] І світлі очі так її раділи,

24] Що мови я згубив останній слід.

25] Як Трівія свій усміх заяснілий

26] Під повню вічним німфам посила,

27] Які по небу сфери всі скрасили,

28] Так сонце над зірками без числа,

29] Світило всім од пломеня святого,

30] Як наше сонце - факелам з срібла.

31] І річищами сяєва живого

32] Пливла осяйна сутність у мій зір,

33] Аж нестерпучою була для нього.

34] О Беатріче, любий проводир!

35] Вона сказала: «Владна й над тобою

36] Чеснота, владарка світів і зір.

37] Тут - Всемогуття з Мудрістю святою,

38] Що поміж небом і землею шлях

39] Відкрили всім, омріяний журбою».

40] Як полум'я, рвучись у хмар жмутах,

41] Не вверх іде, а, всупереч природі,

42] Спадає раптом у наземний прах,

43] Так розум мій у любій насолоді,

44] Що переріс свою звичайну грань,

45] Не зна, що стало з ним при цій нагоді.

46] «Розплющ-но очі і на мене глянь!

47] Бо витримаєш ти мою усмішку,

48] Коли побачив стільки святкувань».

49] Я був, як той, хто геть забув ще в ліжку,

50] Що снилось уві сні, й тепер дарма

51] Силкується згадати сну хоч кришку.

52] Жадану щедрість я відчув - сама

53] Така була, що не зітреться з книги,

54] Де забуття минулому нема.

55] Хай славних язиків зберуться здвиги,

56] Хай їх, годованих на молоці

57] Полімнії й сестер, звезуть квадриги,

58] Хай прийдуть всі допомагати митці, -

59] На частку й тисячну не оспіваю

60] Святу усмішку на святім лиці.

61] Отож в години змалювання Раю

62] Стрибком веде свята поема нить,

63] Долавши на шляху завад без краю.

64] Хто смертний той хребет згада на мить

65] І ту вагу, яка лежить на ньому, -

66] Не дорікатиме, що він тремтить.

67] Біда у хвилях човнику малому,

68] Коли під кілем плин на піну збивсь,

69] Біда й людині в випадку страшному.

70] «Чи так ти вже у вид мій залюбивсь,

71] Що й не помітив чарівного саду,

72] Який під променем Христа розвивсь?

73] Там роза, що дала всім на відряду

74] Святому Слову плоть, лілеї там,

75] Чий аромат несе благу всім раду», -

76] Так Беатріче; я ж її словам

77] Йдучи услід, до бою сил надати

78] Хотів своїм кволіючим очам.

79] Як промінь сонця в край хмар розтятий

80] Колись-то дозволяв квітчастий луг

81] Затіненому оку показати,

82] Вогнів побачив я великий круг,

83] Освітлений яскравим сяйвом дужним,

84] Не бачачи джерел осяйних дуг.

85] О благосна чесноту, над навкружним

86] Ти піднеслась, щоб місце дати мені

87] Й моїм очам, вже не таким потужним.

88] Красива квітка - їй я ночі й дні

89] Моливсь - своїм іменням спрямувала

90] Мій дух на найвеличніші вогні.

91] І пара моїх світел змалювала

92] Усю красу і радісність зорі,

93] Яка владає й тут, як там владала,

94] Коли, покинувши глибин краї,

95] Вінцевий племінь, рухом опоясним

96] Обнявши миттю, закружляв її.

97] Мотив, що здався б на землі прекрасним,

98] Тут гуркотав би як оглушний грім,

99] Хоч там би видався для душ незгасним, -

100] Як порівняти з співом голосним

101] Кіфари ніжної з вінця в сапфірі,

102] Що небо ним сапфіріє святим.

103] «Я - ангельська любов і в'юсь в ефірі

104] Круг радості, яка прийшла до нас

105] Із чрева, що за сховок стало вірі,

106] І витимуся, владарко, весь час,

107] Аж поки здійснюється неба мрія,

108] Й до нього йдеш за сином, що всіх спас».

109] Так голос колового іскровія

110] Виводив, хором духів огняних

111] Оспівувалась пресвята Марія.

112] А царська мантия на світових

113] Плечах, під Божих подихів потоком

114] Пекучіша й живіша за живих,

115] Над нами простиралась у глибокім

116] Просторі, що звідтіль, де я тримавсь,

117] Кінець зникав за обрієм широким.

118] Мій зір летіти на сназі не мавсь

119] Увінчаного пломеня слідами,

120] Бо той до сина любого здіймавсь.

121] І мов маля, що до своєї мами,

122] Наївшись, рученята простяга,

123] Бо це природний вияв між чуттями, -

124] В огнях з вершка звелась якась дуга,

125] Й пошана діві, що вони являли,

126] Була для мене вельми дорога.

127] І зараз же вони всі заспівали

128] Небесную царицю ніжно так,

129] Що в пам'ять звуки ці навік запали.

130] О, скільки в зерні видатних ознак

131] Ховають щедрі скрині, звідки вийшов

132] На землю не один розкішний злак!

133] Тут вічним скарбом той себе потішив,

134] Хто в Вавилонському вигнанні лив

135] Горючі за майном, яке залишив,

136] Тут тріумфує, бо його завів

137] Син Бога та Марії до держави

138] Й до давніх і нових учителів,

139] Той, хто трима ключі такої слави.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

1] «О ви, на учту обрані велику

2] Святого агнця, що достатком страв

3] Бажання ваші вдовольня без ліку,

4] Коли вже з ласки Бога цей збирав

5] Крихти, що кидаєте, ясночолі,

6] Ще перед тим, як час йому настав,

7] І спрагу, й голод він вчува доволі.

8] Вгамуйте їх! Своїх дійшли ви мет,

9] І чиста вам вода струмує долі», -

10] Так Беатріче. Душі в бистрий лет

11] Пішли круг осі, мов прудкі дівчата,

12] Сіяючи вогнем летких комет.

13] І, як годинникові коліщата:

14] Поглянь на те - сповільнене воно,

15] А інше - наче дзиґа заповзята,

16] Немов у хороводі неодно-

17] манітно йдуть - те звільна, те жвавіше,

18] Бо певний рух їм завдано давно, -

19] Я в тій, яка розквітла найясніше,

20] Побачив рух найвищого з вогнів,

21] Що сяяв із усіх найяскравіше.

22] Круг владарки він тричі обкружив

23] І став чудесним співом рокотати, -

24] Фантазія не чула схожих див.

25] Перо стрибає... Як мені писати?

26] Уяви тло у згортках неясне,

27] Не те що мова, навіть фон строкатий.

28] «О сестро люба і свята! Мене

29] Від товариства Божих славословів

30] Твоє позвало слово чарівне».

31] Огонь благословенний так свій повів

32] До владарки направив, і язик

33] Його до неї ті слова промовив.

34] Вона ж: «О світло, що ввібрало лик

35] Того, кому Господь на зберігання

36] Ключі небесних благ віддав навек, -

37] Хай він на всі відкаже запитання

38] Про віру, що в воді тебе вела, -

39] Трудні й легкі, як на твоє жадання.

40] Тобі відкриті всі його діла,

41] Як любить, як надіється, як вірить, -

42] І для очей твоїх безсила мла.

43] Тут громадян своїх держава мірить

44] За вірою; нехай же скаже й він,

45] Як міру він і прославляє, й ширить».

46] Мов бакалавр, на запит не один

47] Відповідати вчителю готовий

48] Не висновком - переліком причин,

49] Так зброю зготував я для відмови

50] Огню, в якому язики вились,

51] Щоб сповідати вірувань основи.

52] «Християнине добрий, зголосись:

53] У чому віра?» Я звернув обличчя

54] До саява, звідкіля слова лились,

55] А потім озирнувся на Беатріче,

56] Яка зробила миттю знак мені,

57] Що джерело мене відкрити кличе.

58] «Коли дозволить ласка таїні, -

59] Почав я, - перший в раті цій хоробрій

60] Хай чує сповіді слова ясні!-

61] І далі:- Як писав громаді добрій

62] Твій славний брат, що ви з ним Риму шлях

63] Прямий накреслили на світлий обрій,

64] Це сутність у сподіваних речах

65] І певний доказ у речах незримих, -

66] У цьому зміст її в моїх очах».

67] І я почув: «До істин незборимих

68] Піднісся ти, коли підніс її

69] До сутностей, з усіх найбільше чтимих».

70] І знову я: «Глибин тих, що мої

71] їх бачать очі, йдуть з вершини миру,

72] Навік позбавлені земні краї,

73] Буття яких спирається на віру,

74] Надії теж на ній самій лежать,

75] Тому вона й являє сутність щиру.

76] На вірі висновки побудувать

77] Ми мусим, як звання убоге змістом, -

78] Тож треба доказом її вважать».

79] Тоді я вчув: «Коли б то тайнам чистим

80] Навчав би зрозуміло богослов,

81] То не було б чого робить софістам».

82] Дихнувши ще, докинула любов:

83] «В монеті цій посвідчили учені

84] Вагу та вартість складових основ.

85] Скажи, чи є вона в твоїй кишені?»

86] І я: «Атож, блискучим кругляком,

87] В карбівці ж сумніву немає в мене».

88] І вчув я, як сяйнула язиком

89] Глибінь вогню: «Де камінь самоцвітний,

90] З якого добрі йдуть діла цілком,

91] Знайшов ти?» І тоді я: «Дощ привітний

92] Святого Духа, що так рясно ливсь

93] Пізніш по шкірі ветхій і новітній, -

94] Це силогізм, який мені явивсь

95] Таким вже гострим, супроти якого

96] Всяк інший нам тупим би уявивсь».

97] І я почув: «Із давнього й нового

98] Учень ти склав уявлення своє,

99] Та чи ти певен, що вони від Бога?»

100] І я: «На те ґрунтовний доказ є -

101] Діла чудесні дальші, бо не плавить

102] Заліза в них природа й не кує».

103] Відказано: «Хто ж певності добавить,

104] Що тим були діла ці? Тут же те,

105] Що треба довести, за доказ править».

106] «Весь світ прийняв учення пресвяте, -

107] Сказав я, - без чудес, і це доводить,

108] Що чудеса всі - марнота й пuste.

109] Ти став, голодний та худий, виходить

110] На поле й готувати гарний збір,

111] Що нині терен, не колосся родить».

112] Замокнув я, й святий високий двір

113] Тут розпочав у сферах «Бога хвалим»

114] На голос, узвичаєний для зір.

115] І славний вождь, вивчавши цаль за цалем

116] Гілля моє, яка в нім чистота,

117] Закінчуючи листом не опалим,

118] Почав ізнову: «Ласка пресвята,

119] Любивши розум в тебе, розтуляла,

120] Як розтуляти слід, твої уста.

121] Це добре, що у тебе віра стала,

122] Але коли ж у вірі ти достиг

123] І як хвала її в тобі постала?»

124] «Ти, любий отче й душе, бачить зміг

125] Те, в що так вірив, аж у гроб спустився

126] Куди прудкіше од юнацьких ніг, -

127] Почав я, - хочеш ти, щоб я відкрився,

128] У чому віра ця тверда моя,

129] І ще, чому у ній я утвердився?

130] Відповідаю: вірю в Бога я, -

131] Любов'ю й волею дає, незрушний,

132] Єдиний, вічний небу він буття.

133] Хоча у фізиці є довід слушний

134] І в метафізиці те ж маєм ми,

135] Ллють докази, як Богу дощ послушний,

136] Мойсей, усі пророки та псалми,

137] Євангеліє й ви, що вийшли з кущі

138] Вогню богонатхненними людьми.

139] Я вірю в три особи вічно сущі

140] І в сутність їх троїсту і одну,

141] Де з «єсть» пов'язуються «суть» найдужче.

142] Всю Божої природи таїну,

143] Яку моє тут слово розливає,

144] В євангельську сокрито глибину.

145] У ній початок, іскра в ній тепла є,

146] Що миттю пломеніє по стезі

147] Й зорею неба у мені палає».

148] Як володар, що дякує слuzі

149] Та обійма на знак благовоління,

150] Що вість приніс він швидше, ніж возій,

151] Мені утішне дав благословіння

152] І тричі облетів, коли я стих,

153] Апостольський вогонь - з його ж веління

154] Я й мовив, бо зрадів зі слів моїх.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

1] Якщо колись в поемі цій священній,

2] Де рук доклали небо і земля,

3] А я в роботі гнувся цілоденній,

4] Нарешті втишу лють, яка збавля

5] Мене кошари, де я спав ягнятком,

6] Не знав, що вовча згряя виробля, -

7] То з іншим голосу і вовни статком

8] Вернусь, поет, і вкриюся вінком

9] В хрещальні, де я світло взнав малятком,

10] Бо в віру увійшов, яка цілком

11] Єднає душі з Богом; ради неї

12] Петро витав у мене над чолом.

13] Тут хтось наблизився в сьайній киреї

14] З юрби, де був і перший серед тих,

15] Що стали по Христі архієреї.

16] І Беатріче в почуттях святих

17] Сказала: «Глянь-но, глянь! Ідуть в Галісью

18] Вождя цього вславляти з місць усіх».

19] Як любий голубок літає висю,

20] А вгледить любку - пада з вишини,

21] І, вдвох туркочучи, кружляють вісню, -

22] Так - я побачив - князь той видатний

23] Зустрівся радісно з своїм співбратом,

24] І страву вславили удвох вони.

25] Врочисті, світлі, як великим святом,

26] Обидва мовчки встали пред мене,

27] Засліплюючи сяєвом багатим.

28] І владарка лице звела ясне

29] Ї сказала: «Душе в огняному диску,

30] Ти місто наше описав сяйне, -

31] Повідай про надії кожну риску -

32] її ж тобі побачить довелось,

33] Коли вам трьом Ісус являвсь у блиску».

34] «Ти не тремти, сміліш чоло піднось,

35] Бо вже дійшов сюди зі смертних спадів,

36] Вже й луки наші бачити вдалось», -

37] Так другий пломінь цей мені порадив,

38] І погляд свій я звів до тих вершин,

39] Що вигляд їх мене безмежно надив.

40] «Дозволив наш Властитель верховин

41] Тобі, живому, в потайнім покої

42] Уздріти воєвод його дружин

43] І, досягнувши правди нелюдської,

44] Надію, що веде всіх у любов,

45] Зміцнити і в собі, і в інших втрое.

46] Та що вона і як цвіте, промов,

47] І як вона твій розум покорила», -

48] Озався словом другий племін знов.

49] Побожниця, яка перисті крила

50] Мені скеровувала в вишній літ,

51] Так відповідь мою упередила:

52] «У войовничій церкві в сотні літ

53] Він перший із надією такою,

54] Що сонце дасть, як писано, нам світ.

55] Тож дано із Єгипту до спокою

56] В святий Єрусалим пройти йому,

57] Хоч він іще воює із судьбою.

58] Два інші запитання не тому

59] Ти ставив, щоб дізнатись, - хай він ширить

60] Вість, як чесноту любиш ти пряму.

61] Я їх йому лишу: він легко змірить

62] І знайде відповідь кінець кінцем,

63] Нехай себе на Божу ласку звірить».

64] Як учень, що відповіла бігцем,

65] Аби мерщій явить старання ревне,

66] Бо він себе вважає мудрецем,

67] «Надія, - я сказав, - ждання то певне

68] В прийдешнім слави; благосний вінець -

69] їй ґрунт, як і життя безгрішне кривне.

70] З численних зір я сяйво взяв сердець,

71] І почуття у мене вилив щирі

72] Найвищий пана вишнього співець:

73] «На тебе хай надіються, - в Псалтирі

74] Писав, - знайомі з іменем твоїм!»

75] А хто не зна, як у моїй він вірі?

76] Зросив мене росою у своїм

77] Посланні ти, і, повний вод сторічних,

78] Проллюсь на інших у дощі ряснім».

79] Коли я говорив, то в грудях вічних

80] Святого пломеня тремтів огонь,

81] Спалахуючи в іскрах блискавичних.

82] І він дихнув: «З моїх ще видна скронь

83] Любов до цнот, яка мене в завії

84] До пальм звела, до гір із оболонь,

85] Велить мені дихнути знов про дії

86] Коханої, і річ твоя пливе

87] Нехай про всі обітниці надії».

88] І я: «Святе письмо, старе й нове,

89] На здруження вказало непреложне

90] Душ з Богом, і в мені цей дух живе.

91] Ісайя мовив, що набуде кожне

92] В своїй землі колись подвійних шат,

93] Земля ж своя їм - то життя тут може.

94] А зрозуміліше у многократ,

95] Розповідаючи про одяг білий,

96] Твій відкриває в одкровенні брат».

97] Слова мої в простори ще летіли,

98] Як спів «На тя да уповають» - вчувсь,

99] І зграйним колом хори підхопили.

100] Один з тих пламенів так розгорнувсь,

101] Що якби схожим став кристал у Раку,

102] То взимку б цілий місяць день тягнувсь.

103] Як дівчина, не з примусу, не з ляку,

104] Іде у танці молодих вітатъ

105] І виявляє шану їм всіляку,

106] Так полум'ям пойняту благодать

107] Побачив я з двома, що йшли у колі,

108] Як їм високі почуття велять.

109] Вона влилась у співи в ореолі,

110] А владарка, мов наречена та,

111] Незрушна, мовчазна, вдивлялась долі.

112] «Його до Пелікана чистота

113] На груди клала, і велике діло

114] Довірено йому було з хреста», -

115] Так владарка; і це їй зір відкрило,

116] Й вона в красу зоріння все своє

117] Рішуче втупила, невступно й сміло,

118] Мов той, хто дивиться, а в думці є,

119] Що зрить, як сонце тьма перемагає,

120] Бо зрить, як вкруг незримим все стає,

121] Так я дививсь на полум'я безкрає,

122] Коли почув: «Навіщо зір в очах

123] Сліпить, шукавши те, чого немає?

124] Як всі тіла, й моє - у праху прах,

125] Поки не будуть наші числа злиті

126] З тим, що судилось ввік у небесах.

127] Лиш двоє в два убори тут повіті,

128] Ті, що оце знесли до полюсів,

129] Про що й розповіси в своєму світі».

130] І тут танок палаючих огнів

131] Змішався разом з мелодійним блиском

132] Троїстих найніжніших голосів,

133] Як перед труднощами або ризком

134] Рух весел, що у вирі хвилі рвав,

135] На свист переривається зустріч бризкам.

136] О страх який нараз мене обстав,

137] Коли я озирнувсь на Беатріче

138] І не уздрів її, хоча й стояв

139] Із нею поруч в світі, щаснім тричі!

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

1] Коли я знітився із зором згаслим,

2] То з пломеня, який його згасив,

3] Почув я голос, що звернувся з гаслом

4] До мене так: «Як зір твій осклянів,

5] Уражений із вигляду мого,

6] То втішся хоч самим лиш звуком слів.

7] Тож починай: скажи мені, до чого

8] Летить душа твоя, й забудь свій страх,

9] Бо змерхнув зір твій, а не вмер од того.

10] У владарки ж, яка по всіх містах

11] Небесної держави йде з тобою,

12] Є вплив Ананіїних рук в очах».

13] Я мовив: «Ліки волею благою

14] Вже йдуть, коли у зір, як в отвір брам,

15] Вона ввійшла яскравістю яркою.

16] Найвищого святого блага храм -

17] То альфа і омега книг, що втішив

18] Себе я ними, бо любов зрю там».

19] Той самий голос, що оце потишив

20] Мій лютий біль в раптовій сліпоті,

21] Мене без запитань ще не залишив

22] І мовив: «Ще раз на сита густі

23] Я перевірю. Тож які підстави

24] Твоїй стрілі знайшлись в такій меті?»

25] І я: «Філософічні всі розправи

26]] впливи, що з небес до нас летять,

27] Карби дали мені любові й слави;

28] Бо благо, як його за благо взять,

29] Вогні любові в'є, тим більш розквітлі,

30] Чим добрістю багатша благодать.

31] До сутності, яка палає в світлі

32] Сліпучому, а все те, що не в ній, -

33] Лиш промені від неї напівсвітлі,

34] Хай той свої зусилля основні

35] З великою любов'ю направляє,

36] Хто правду зрить, бо доказ в ній одній.

37] Цю правду розумову розстеляє

38] Той, хто мені довів, що ту любов

39] Найперше сутність вічна виявляє,

40] Це розстеля Творець світобудов:

41] «Я благо покажу тобі, як просиш», -

42] Мойсею мовлячи, щоб був готов.

43] Ти розстеляєш теж, коли підносиш

44] Про зміст найвищих таїн річ свою

45] За всіх глашатаїв гучноголосіш».

46] Почув: «Розсудок, звичний в вас в краю,

47] І тонша влада, згодна з ним, із грубим,

48] Для Бога березуть любов твою,

49] А може, й інші струни в'яжуть з любим?

50] Скажи, щоб відповідь ясна була, -

51] Яким тебе любов кусає зубом?»

52] Святі думки Христового орла

53] Господнє показали спрямування,

54] Щоб і моя ним сповідь поплила.

55] І мовив я: «Усі ті мордування

56] До Бога серце благосне ведуть

57] І зміцнюють любові поривання.

58] Бо путь всесвітня, і моя вся путь,

59] І смерть його, мого життя заради,

60] Чого, як я, всі віруючі ждуть,

61] Що й сказані слова, й живі поради -

62] Все з хвиль любові ложної взяло

63] Мене на берег справжньої відради.

64] Зелене листя, що у ріст пішло

65] Навік в саду, вславляю я уроче, -

66] Мене з садівником воно звело».

67] Скінчив я, й задзвеніли найсолодше

68] З усіх усюдів хори: «Свят, свят, свят!»

69] І владарка їм вторила охоче.

70] Як сонце, зазирнувши до кімнат,

71] Розбудить сонних на приємнім ложі,

72] Все зливши морем променистих шат,

73] І враз пробудженим страшне й вороже

74] Все видається, й все не до пуття,

75] Аж поки їм свідомість не pomoже, -

76] Так із сліпих очей моїх сміття

77] Під чистим зором Беатріче спало

78] І зникло в дальніх далях забуття.

79] Гострішим ще прозріння в мене стало,

80] І, остовпівши, я спитав, чого

81] Чотири раптом сяєва засяло.

82] І владарка: «Із пломеня цього

83] Найперша з душ, твір першої чесноти,

84] Зорить в екстазі на творця свого».

85] Як стовбур хилиться, коли навпроти

86] Дме вітер, та гнучкі свої гілки

87] Випростує і ставить, як і доти, -

88] Так я вчинив на шани знак палкий,

89] І, раптом опинившись у полоні

90] Жадоби мовити, я, говіркий,

91] Почав: «О яблуко єдине, в лоні

92] Не зроджене, о праотче старий,

93] Кому жіноцтво - невістки і доні!

94] На мене зглянься з вишньої гори,

95] Молю тебе. Мою ти знаєш віру,

96] Тож я змовкаю, ти ж заговори».

97] Коли серпанки вкриють спину звіру,

98] То, ревно вивільняючись із них,

99] Він виявляє неспокійність щиру.

100] Цілком так само перша з душ земних

101] Явила вогняними язиками

102] Сліпучу радість після слів моїх,

103] І далі: «Хоч не виразив словами

104] Бажання ти свого, все знаю в нім,

105] Як ти - в найкраще знаній між речами.

106] Його я бачу в дзеркалі яснім,

107] Що відбива все чисто без підлогу,

108] Саме ж не відбивається ні в чім.

109] Ти хочеш знать, як, дякуючи Богу,

110] Я трапив у найвищий сад, звідкіль

111] Ця жінка повела тебе в дорогу,

112] Ще - скільки я втішався там суціль,

113] І ще про гніву Божого природу

114] Й про мову - наслідок моїх зусиль.

115] То, любий сину, сталось не від плоду

116] Моє вигнання, що в синах трива, -

117] То поламав я Божу загороду.

118] Чотири тисячі і триста два

119] Ждав роки я в тім місці, де Віргілій

120] Твоєї владарки почув слова,

121] А поки жив я ще в земному тілі,

122] То сонце дев'ятсот і тридцять раз

123] На кожному засяяло світилі.

124] Та мова, що гранив я, як алмаз,

125] До незавершеної зникла вежі,

126] Коли напав людей Немврода сказ.

127] Залежать дум людських складні мережі

128] Від вдач, а ті - від зір, що красять ніч,

129] Тому у них є визначені межі.

130] Людині розмовлять - природна річ,

131] Тож кожен має дозвіл од природи

132] Обрать собі бажану мову й річ.

133] Ще не ступав я на пекельні сходи,

134] А всеблагий звався «І» серед земель,

135] Кого шаную я й усі народи.

136] Пізніше він дістав наймення «Ель»,

137] Бо звичаї зникають у людини,

138] Як всохлий лист зника серед пустель.

139] А на верху, що на землі єдиний,

140] Гріхом жив я й не відав, що є смерть,

141] Од першої до другої години

142] За шостою, де сонце мінить чверть».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

1] «Отцю, і Сину, і Святому Духу», -

2] Почав гучну співати славу Рай,

3] І спів солодким став напоєм слуху.

4] Лилося в очі й вуха з вишніх зграй

5] Захоплення, в сп'янілому паланні

6] Я зрів усміхнений небесний край.

7] О радощів розкоші несказанні!

8] О це життя, де все - любов і мир!

9] О скарби не в журбі і не в жаданні!

10] Чотири світочі ввійшли в мій зір,

- 11] І з них найдужчим світлом розсіявся
- 12] Той шпиль, що появився першим з гір
- 13] І став такий, яким очам здавався
- 14] Юпітер би, коли б із Марсом він,
- 15] Зробившись птахом, пір'ям помінявся.
- 16] Те провидіння, що чергу і чин
- 17] Розподіляє всюди, хор зімкнути
- 18] Уста примусило, й затихнув дзвін,
- 19] Коли я вчув: «Ти не дивуй, що з люті
- 20] Мінюсь я, - змінять вид цих мирних грон
- 21] Слова, що доведеться їм почути.
- 22] Той, хто загарбать зважився мій трон,
- 23] Мій трон, мій трон, що перед Божим Сином

24] Стояв порожній, і зламав закон,

25] Ще й цвинтар мій залляв смердючим плином

26] Та кров'ю, і радіє лиходій,

27] Який вигнанцем звідси був єдиним».

28] І колір той, яким під захід свій

29] І схід, світило тьму небес малює,

30] Забарвив обрій в вишині ясній.

31] Мов чесну пані, як вона почує,

32] Що неподобством хтось ганьбить міста

33] Чи села, вельми звістка ця хвилює, -

34] Мінилась так і владарка свята, -

35] Так само небо, думаю, хмурніло,

36] Коли волала Сила із хреста.

37] І далі грізне слово це гриміло,

38] І гнівна зміна в голосі була,

39] Й великий гнів обличчя появило:

40] «Дружина Божа не на те зросла

41] Моєю кров'ю, кров'ю Ліна, Клета,

42] Щоб золото стягалось без числа.

43] І щоб блаженства блиснула прикмета,

44] Кров Сікст пролив, ще й Пій, Калікст, Урбан,

45] І ваша ними вславилась планета.

46] Не ми хотіли, ні щоб християн

47] Наступник наш нечесною рукою

48] Ділив на правий і на лівий стан,

49] Ні щоб ключі, що я ношу з собою,

50] Могли на корогві тій знаком стать,

51] Котра проти хрещених зве до бою,

52] Ні щоб лицем я скріплював печать

53] На грамотах продажних та брехливих,

54] Щоб мусив потім з сорому палать!

55] На паші бачимо вовків кусливих

56] В пастушім одязі поміж овець, -

57] О суде Божий, грянь на нечестивих!

58] З Каорсою Гасконь сіда, мов ґедзь,

59] На нашу кров. О праведний початку,

60] Який поганий ждав тебе кінець!

61] Та промисел, що славу Риму в статку

62] Із Сціпіоном збройно врятував,

63] Поможє й нам, гадаю, до остатку.

64] Коли повернеш до земних держав,

65] Тоді, мій сину, ти розкрий там рота

66] Й слів не ховай, як я їх не ховав!»

67] Як випари верта згори мерзлота

68] Й скидає снігом вниз, коли ріжком

69] Коза черкає сонців диск із злота,

70] Помчали раді випари сніжком,

71] Що коло нас були і щойно спаді

72] З ефіру спломенілого цілком.

73] Простежував я їх стежки несталі

74] І стежив, як всередину знялись

75] І віддаль не дала летіти далі.

76] Уздрівши зір, не втоплений у вись,

77] Сказала владарка: «Як опинився

78] Ти саме тут, уважніш роздивись».

79] Побачив, що відколи я дивився

80] Звідсіль уперш, по кліматних стрічках

81] На перший край з середини скотився.

82] За дальнім Гадесом я бачив шлях

83] Рискований Улісса й берег вище,

84] Де всілася Європа на рогах.

85] Я той куток би обдивився ближче,

86] Та сонце вже випереджало нас

87] Понад весь знак, в безодні бігши нижче.

88] Закоханий мій дух впада всякчас

89] Біля владарки й навіть на вершині

90] Жадав, щоб зір її мене потряс.

91] Все, чим природа чи мистецтво й нині

92] Чарують зір, вловляючи серця,

93] Чи в людським тілі, а чи на картині,

94] Мізерним видалось би до кінця

95] Проти відроди, що мені засяла,

96] Як глянув я на блиск її лиця.

97] І сила, що в її очах блищала,

98] Лишивши в Лединім гнізді зірки,

99] Мене в найшвидше небо перемчала.

100] Найвищі та найскорші в нім частки

101] Однакові усі, і я не зчувся,

102] Як з Беатріче став на ґрунт легкий.

103] Вона сказала, щоб я схаменувся,

104] І посміх був її такий ясний,

105] Мов Бог у неї на лиці всміхнувся:

106] «Дає природа світу рух міцний,

107] Недвижна у середній огорожі,

108] Відштовхується тут, як од стіни.

109] І небо це вмістилось в мислі Божій,

110] Яка запалює ізнову й знов

111] Любов рушійну і чесноти гожі.

112] Іде круг нього сяйво і любов,

113] Воно ж іде круг інших кіл зіллятих,

114] І з ним в усі Творець його прийшов.

115] І рух його - не в мірах десь узятих,

116] А інші в ньому вимір свій беруть,

117] Як десять - з других складені та з п'ятих.

118] Неважко буде вже тобі збагнуть,

119] Чом корені у ньому час тримає,

120] Гілки ж він може деінде тягнуть.

121] О ненажерливість, що поглинає

122] Людей, а з них хай хтось би очі звів

123] З глибин її, - на те снаги немає!

124] Коли буває літом надмір злив, -

125] Хоч скільки добра воля в смертних квітне, -

126] Кислиці виростають замість слив.

127] У вірі й цноті немовля привітне,

128] А підросте, вже уника цих справ,

129] Хоч на щоках волосся й ледь помітне.

130] Той постував, коли ще белькотав,

131] А як підріс язик, вжива охоче

132] При всякім місяці усяких страв.

133] А інший поважа, коли белькоче,

134] І любить неню, стане ж розмовлять,

135] То зажада закрити любій очі.

136] Так білу шкіру деякі чорнять

137] Від чар дочки того, з чиєї волі

138] То схід, то захід пломенем горять.

139] Ти, щоб не дивуватися доволі,

140] Помисли, що весь рід ваш неборак

141] Без вожая непевно йде в юдолі.

142] Та перш, як в весну прийде січня знак, -

143] Щорік-бо людство забуває соту-, -

144] Найвищі кола закружляють так,

145] Що ждана буря виявить турботу,

146] Корму поставить в давній носа слід,

147] Належний напрям указавши флоту,

148] І з квітки визріє прекрасний плід».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

1] Коли відкрила істину до краю

2] Про вбогих смертних в нинішніх віках

3] Та, що проводила мене по Раю,

4] То, як спахнули ззаду в свічниках

5] Вогні, уздрівши в дзеркалі раніше,

6] Аніж на очі власні чи в думках,

7] Ми, озирнувшись зрїть, чи правду пише

8] А чи неправду скло, зримо злиття

9] Таке ж, як співу з ладом, не вільніше, -

10] Так пам'ять зберегла від забуття,

11] Що я зробив, дивившись в гарні очі,

12] Де пута заплело мені чуття.

13] Коли ж я озирнувся - так щоночі

14] Ми в небі бачимо нові тіла,

15] А в них щось тайне, радісне, уроче, -

16] Я цятку вздрів, яка такий лила

17] Вогонь, прегострий силою своєю,

18] Аж гостротою очі обпекла.

19] Та найдрібніша зірка поруч з нею

20] Здалась би місяцем в достатку сил,

21] Коли б зрівняли їх, як зорю з зорею.

22] Мабуть, так само близько круг світил,

23] Коли повітря мокре охолело,

24] Корона вплива на небосхил,

25] Як цятку обвило вогненне коло

26] І рух його став швидший від основ

27] Кружіння, що собою світ збороло.

28] І з першим другий обвід обійшов,

29] А з другим - третій, з третім же - четвертий,

30] З четвертим - п'ятий, з п'ятим - шостий знов.

31] І сьомий увижавсь такий простертий,

32] Що вісниці б Юнониній було

33] Обняти неможливо в круговерті.

34] А восьмий у дев'ятім був; плило

35] В них сил для обертання в меншу міру,

36] Чим далі сяло первісне число.

37] В тім племінь грав з чистішого ефіру,

38] Хто ближче до святої іскри був,

39] Бо вглиблювався глибше в неї щирю.

40] Уздріла владарка, що я відчув

41] Вагання, й мовила: «Вплив цятка має

42] На кожний в небі чи в природі зсув.

43] Поглянь, що коло ближче обіймає,

44] І знай: у нім швидкий цей біг явивсь

45] Тому, що всіх любов тут поглинає».

46] І я на те: «Коли весь світ би вівсь

47] Таким порядком, як ти освітила,

48] То б відповідаю я задовольнивсь.

49] Але в чуттєвім світі, чим світила

50] Сміліше над землею піднялись,

51] Тим більша є божественна їх сила.

52] Якщо тепер не менше, ніж колись,

53] Відзначений я ангелів собором,

54] Що вкруг любов'ю й сьйвом обвились, -

55] То прагну відповіді, чом із твором

56] Відтворення не йде одним шляхом,

57] Бо я причин не бачу вутлим зором».

58] «Що справитися пальцям з тим вузлом

59] Тобі незмога - в тім немає дива:

60] Не торкнутий, він затягнувсь цілком, -

61] Так владарка. І далі:- Незрадлива

62] Наповнить істина думки близькі,

63] Як визріє в тобі ця мисль правдива.

64] Тілесні кола ширші чи вузькі

65] Од сил, що їх приймають без остатку

66] Всі частки їх, високі і низькі.

67] Чим добрість більшає, тим більше статку,

68] Тим статку більш, чим більшає об'єм,

69] Де частки досконалі ще з зачатку.

70] І, всесвіт женучи, немов бичем,

71] Узгоджується вихором незмірним

72] З любові й знання вогняним кільцем.

73] Отож як не за розміром позірним,

74] За сутністю давать оцінку їм,

75] Істотам, що тут кружать колом зірним,

76] Уздриш ти цей увесь зв'язок чудним

77] У кожному небі в стані неспокою -

78] Значного з більшим, меншого з малим».

79] Як сяючою стане і тонкою

80] Повітряна півкуля, бо дихне

81] Борей своєю м'якшою щокою, -

82] Склепіння враз яснішає хмурне,

83] Туманів смуга розтає нестала,

84] Й сміється радо небо чарівне, -

85] Такий був я, коли мені казала

86] Привітна владарка слова свої,

87] І правда, мов нічна зоря, сіяла.

88] І тільки мова скінчилась її,

89] То враз, як із розжареної криці

90] Йдуть іскри, з кіл сипнули їх рої.

91] Здавалося, що кожна з них іскриться,

92] І їх палало більше, ніж коли

93] Подвоюють на клітках шахівниці.

94] Я чув, як здійнялись хвали й хвали

95] До цятки непорушної, що ними

96] Лишаться завжди, як завжди були.

97] І та, що бачила мій незборимий

98] Порив, сказала: «В першій колі цім

99] Витають херувими й серафими.

100] Захоплювані наміром одним

101] Вподібнитись до цятки, їх водійки,

102] Ведуть всі стежку колом осяйним.

103] Любові йдуть ще, крім цієї двійки,

104] Святі Престоли Божого лиця, -

105] Які до першої належать трійки.

106] То знай: вся радість кожного кільця

107] У баченні, що в істину ввіходить,

108] Утишуючи розум до кінця.

109] Як можна бачити, це думку родить,

110] Що лиш у баченні - блаженства суть,

111] Воно ж любов пізніше вже приводить.

112] Заслуги силу баченню дають,

113] їх - ласка й добра воля навіває, -

114] На східець так зі східця вгору йдуть.

115] Знов інша трійка листя розвиває,

116] Бо споконвік цвіте весна жива,

117] Яку Баран вночі не осяває, -

118] «Осанну» безперестану співа

119] На троє голосів, і в них єдині

120] В трьох родах радощів бринять слова.

121] В цій ієрархії є три богині:

122] Це - Панств, це - Сил могутня благодать,

123] І третій рід - Властей у благостині.

124] Передостанні кола два мигтять,

125] З Архангелами там Начала мають,

126] В останньому ж лиш Ангелам літять.

127] Всі ті роди угору зір спрямляють

128] І, долу проливаючи свій вплив,

129] Всі, Богом підняті, всіх піднімають.

130] І Діонісія так запалив

131] Цих родів вигляд, що він лад багатий,

132] Як я роблю, назвав і поділив.

133] Григорій не хотів на це пристати,

134] А як на власні очі глянув сам,

135] То став тоді із себе кепкувати.

136] Не диво, що в земних долинах, там,

137] Всі знає смертний тайни верховинні:

138] Хто ж їх тут бачив, той повідав вам

139] Між тайн, не знаних в людському корінні».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

- 1] Коли обоє родженців Латони
- 2] При знаках Терезів та Барана
- 3] Стоять на точках обрійної зони,
- 4] То, поки їх вагу зеніт єдна
- 5] Й, міняючи півкулю мальовниче,
- 6] І він цей пояс кидає, й вона, -
- 7] Так глянула, всміхнувшись, Беатріче,
- 8] Звернувши блиск нетлінної краси
- 9] На цятку й відсвіт на моїм обличчі,
- 10] І почала: «Непевні голоси
- 11] З твого бринять єства, що взнать схотіло,
- 12] Де сходяться простори всі й часи,

13] Не щоб покращать - цього, зрозуміло,

14] Не може быть, - а щоб в красі ясній

15] Усюди слово «Єсмь» заблискотіло,

16] Любов одвічна в вічності своїй

17] Поза часів і просторів імлюю

18] Створила дев'яти любовей рій,

19] І перш вона була сама собою,

20] Ні «перш», ні «після» не було, коли

21] Дух Божий промовляв понад водою.

22] Він суть і речовину, що були,

23] В політ у бездоганний блиск усталив,

24] Як тритятивний лук на три стріли.

25] І як у скла, бурштинів чи кристалів,

26] Що промінь проникає в них і вмить

27] Наповнює без всяких інтервалів. -

28] Так став триформний твір Господній лить

29] Єдине неподілене сіяння,

30] І ладу в нім було не розрізнить.

31] А далі йшли ладнання та світання

32] Тих сутностей, що встали на верхах

33] У всесвіті, які значить діяння.

34] Можливість же - внизу, де тьма і страх;

35] Всередині - діяння і можливість

36] У нерозв'язних заплелись зв'язках.

37] Довів Ієронім вам справедливість

38] Думок про те, що ангельські війська

39] Старіші за стрімку світів рухливість.

40] Та істина написана ярка

41] В усіх письменників Святого Духа,

42] Побачиш це з їх кожного рядка.

43] І розуму свого лишень послухай:

44] Чи довго рушії знесли б усі,

45] Що справжня досконалість їх не руха?

46] Так взнав ти, де й коли любові ці

47] Сотворено і як; в бажаннях в тебе

48] Отож загашено три племінці.

49] Ще не налічив двадцяти як треба,

50] А частка ангелів геть потрясла

51] Стихії ваші від основ до неба.

52] А інші закружляли без числа,

53] Й тебе захоплює та невгавуца

54] Жага, що в коло танців їх ввела.

55] Примусила упасти проклятуца

56] Пиха того, якого - зрів ти сам -

57] Стиска вага, з усіх земних найдужча.

58] А ті, кого ти бачиш тут і там,

59] Смиренно визнали, що розумінням

60] Завдячують лише святим словам.

61] Наповнилися очі їх зорінням,

62] Засяяли заслуги й благодать

63] їх цілковитим і твердим болінням.

64] Покинь свій сумнів, ти повинен знати:

65] Заслуга тягне благодать, і знову

66] Любов готується її сприйняти.

67] Тепер собор цей і стежу чудову

68] Ти самотужки розглядати линь,

69] Коли мою сприйняв як треба мову.

70] А що твердить усяка шкільна тлінь,

71] Говорячи про ангельську породу,

72] Про здатність мислі, пам'яті, волінь,

73] То я скажу, щоб відвернути шкоду,

74] Якої щирій правді завдає

75] Закрутистий читець такого роду:

76] Ці духи, щастя бачивши своє

77] У Божому лиці, очей не зводять

78] Від Нього, бо Йому все явним є.

79] Отож ніколи зору їх не шкодять

80] Новини, тож нема потреби їм

81] Пригадують думки, що геть проходять.

82] Ми ж унизу, хоч не спимо, а снім,

83] І вірячи й не зірячи казанням,

84] На осуд і ганьбу синам земним.

85] Не ростемо там філософуванням,

86] Бо світ усіх занадто полонив

87] І марнотою, й самовихвалянням.

88] А тут не менший викликає гнів,

89] Ніж перекручування в Божім слові

90] Й додатки, роблені до наших днів.

91] Не маєте ви й гадки, скільки крові

92] Взяла його сівба, тому й вінця

93] Був гідний той, хто йшов з ним до любові.

94] А марна слава знаджує ченця

95] На вигадки, щоб їхній блиск торкнувся

96] Усіх, з Євангелія ж - ні слівця.

97] От ці твердять, що місяць повернувся

98] Під час страстей Христа, не даючи,

99] Щоб сонця промінь крізь пільму проткнувся;

100] А ті - що день пропав десь уночі,

101] Тікаючи із неба Палестини,

102] Від індів та іспанців біжачи

103] Імення Лапо й Бінді хто не стріне

104] В Флоренції на вулицях витких?

105] А з кафедри дурниць ще більше рине.

106] З казань же гурт овець бредє тупих,

107] Пустопорожню ремигає фразу,

108] Й темнота їхня не рятує їх.

109] Христос апостолам не дав наказу:

110] «Ідіть і проповідуйте брехню», -

111] До неї в них він виховав відразу.

112] Це їх запалювало на борню

113] За перемогу вічного блаженства;

114] Євангельє за спис було й броню.

115] А нині храми сповнені блазенства,

116] Як сміхом зайдеться в мирян душа,

117] Клобук аж дметься з шалу верховенства,

118] А в шлик таке вгніздилося пташа,

119] Що люд би, бачивши його, побачив,

120] Хто саме їх щосвята розгріша.

121] І дур такий усіх людей позначив,

122] Що вірять всяким брехням навмання,

123] Хоч доказів ніхто їм не постачив.

124] Смакує так в Антонія свиня,

125] Смакують інші, за свиней поганші,

126] Яким підробка гроші підміня.

127] Та ми таки зблудилися, - поглянь же,

128] Зверни свій погляд на правдиву путь,

129] Щоб час і шлях у нас були без ґанджі.

130] Роди ці ангельські далеко йдуть

131] В чисельності, і ані смертна мова,

132] Ні розум їх не можуть осягнуть.

133] Уважно придивися ти до слова

134] Із тьмою тем, що мовив Даниїл,

135] І в нього скрита числова основа.

136] Найперше світло, сяючи навкіл,

137] По-всякому сприймається повсюди,

138] Бо стільки з ним злучається світил.

139] Вчин од чуття не від ступа нікуди,

140] Й вогонь любові в кожному язичку

141] По-різному горить чи жевріть буде.

142] Поглянь, велику творить річ яку

143] Одвічна сила, бо себе всю крає

144] В стількох дзеркалах, в кожному шматку, -

145] І неподільність завжди зберігає».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

1] Мабуть, що за шість тисяч миль із лишком

2] Горить година шоста, і малі

3] Світи схиляють тінь над всім проміжком,

4] Коли небес глибінь очам землі

5] Стає така, що зірка найсвітліша

6] Немовби губиться на цьому тлі,

7] То йде служниця сонця найясніша,

8] І в небі погаса зірок сім'я,

9] Зоря з зорею, навіть найгарніша.

10] Година свят, яка в огнях сія,

11] Обнявши цятку, що мене скосила,

12] Уміщуваним вміщувана вся,

13] Помалу-малу сяєво гасила;

14] Коли ж все згасло, то любов мій зір

15] До Беатріче знову опустила.

16] Як ту хвалу, що ніс до цих я зір,

17] Зібрати всю в єдиній мовній лаві,

18] То нині замалий би вийшов збір.

19] Красу її збагнуть моїй уяві

20] Несила, й думаю, що осягнуть

21] її творець би тільки міг у славі.

22] (Цей уступ, визнаю, мене вжахнуть

23] Спроможен глибше, ніж думки урочі

24] Поетів театральних в страх женуть.)

25] Як сонце стомлює кволіші очі,

26] Так з гадки про її усмішки слід

27] Усі гадки мої стають коротші.

28] Відколи вперш її побачив вид

29] В цьому житті, аж до цього стрівання,

30] Я завжди пісню їй носив услід.

31] А тут забракло слів для віршування

32] Про вроду, як у кожного митця,

33] Що вже досяг верхів обдарування.

34] Така, яку я вищій, аніж ця

35] Моя сурма, лишаю (ясно й світло

36] Я досуремлю труд свій до кінця),

37] Та, на лиці якої сяйво квітло,

38] Немов меткий вожай, сказала знов:

39] «З найбільшого звелись ми тіла в світло,

40] В безтіле світло, що саме - любов,

41] Любов до блага, що сама - відрада,

42] Відрада, всіх блаженств найвищих схов.

43] Зри, райська рать одна і друга пада

44] Сюди згори, й одна така, яку

45] Душа в день суду зріти буде рада».

46] Як, блискавку побачивши близьку,

47] Наш зір ураженим стає й уздріти

48] Не здатен навіть річ і громіздку,

49] Так я таким був сяєвом окритий,

50] Що світ навкруг увесь мені погас

51] І я не міг нічого розрізнити.

52] «Любов, що в небі мир пильнує в нас,

53] Гостей вітає зустріччю бучною

54] І запалить свічки ладна всякчас».

55] І ледь мені до слуху далиною

56] Долинули короткі ці слова,

57] Я вчув, як підіймаюсь над собою.

58] І сила зору припливла нова,

59] Так що не стало світляного вічка,

60] Увага щоб зневажила жива.

61] І я побачив світло, що, мов річка,

62] Блищало лиском в берегах святих,

63] Де весняних лісів тяглася стрічка.

64] Спадали зграї вогників живих

65] У квіти, пурхаючи над потоком

66] Рубінами в оправках золотих,

67] І, сп'янені тим запахом високим,

68] В глибини поринали аж на дно,

69] І ті йшли вниз, а ті - угору скоком.

70] «Бажання, що горить в тобі одно -

71] Все взнати із навкружного простору, -

72] Тим втішніше, чим більш стає воно.

73] Та маєш воду випити прозору,

74] Щоб спраги жар в тобі нестримний стух», -

75] Так вимовило сонце мого зору.

76] А там: «Ця річка, цей топазів рух

77] Угору й вниз, цей сміх трави священний -

78] В усім провісний правди сяє дух.

79] Не сам собою він є незбагнений,

80] А через власну похибку твою,

81] Бо зір твій зовсім ще не глибоченний».

82] Так не зверта дитина силу всю

83] На молоко, коли вона проспала

84] Годину звичну годувань свою,

85] Як, щоб удосконалити дзеркала

86] Своїх очей, я до води приник,

87] Яка повз мене тихо дзюркотала.

88] І ледь почув я, що дашок повік

89] Зволожився, як начебто зробився

90] З протяглого округлим весь потік,

91] Мов той, хто машкарою був прикрився,

92] А як облудний вигляд враз упав,

93] З лицем справдешнім раптом появився,

94] Так ще ясніше забенкетував

95] Квіток та іскор світ, і я побачив

96] Обидві раті перед себе в'яв.

97] О Божий блиску, у яким побачив,

98] Де свято істинного царства є,

99] Дай сил сказати, що я там побачив!

100] Є світло нагорі, що в нім стає

101] Творець наш зримим кожному створінню,

102] Яке там в мирі щастя зрить своє.

103] І він складає коло величінню

104] Таке, що випрямлене коло те

105] Лягло б круг сонця здовженою тінню.

106] Йде з променя лице його святе,

107] Відбите на вершку перворушійнім,

108] Що в нім його життя і міць росте.

109] Як, оддзеркалившись в струмку спокійнім,

110] Глядить пригорок на свій власний луг

111] В оздобленні зеленім, легковійнім,

112] Так світло, висячись округ і вкруг, -

113] Я бачив, - тисячами граней грало

114] В тих, хто вернувся до небесних дуг.

115] Коли вже дно себе так представляло,

116] Яке ж тоді розкішне, пишне тло

117] У розі коло пелюсток являло!

118] Ніщо моїм очам не завдало

119] Тут шкоди, і вони вхопили, смілі,

120] Яких і скільки радощів було.

121] Там близь і даль узяти й дати не в силі,

122] Бо де сам Бог свій присуд виріка,

123] Природні там закони не при ділі.

124] У жовтизну правічного цвітка,

125] Що в пахощах для сонця весняного

126] Розкрився пелюстками до листка,

127] Ввела мене, у захваті німого,

128] Тут Беатріче й мовила: «Почну

129] Із натовпу сліпучо-снігового.

130] Зри ж міста нашого величину!

131] Зри лави довгі і народом повні,

132] Що чи вмістять ще душу хоч одну!

133] Ось трон стоїть, і очі невгамовні

134] Ти втупиш, бо корону залиша

135] І перш, як ти, - на учти повнокровні,

136] Сюди велична з'явиться душа

137] Високого Арріго, - вгамувавши

138] Італію, він дуже поспіша.

139] Сліпа неситість, розум відібравши,

140] З вас робить немовлят. Як малюки,

141] Мрете голодні, мамку відігнавши.

142] Префект на божім форумі такий:

143] З ним зовні буде приятель, а тайно

144] Штовхатиме його на шлях тяжкий.

145] Та Бог недовго витерпить, звичайно,

146] Того в святому сані й прожене

147] Туди, де стогне Сімон-маг одчайно,

148] Й цього, з Аланї, глибше проштовхне».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

1] Мов біла роза, пишний цвіт яскравий,

2] Переді мною стала рать свята,

3] Що з нею взяв Христос свій шлюб кривавий.

4] А та, що в льоті зір і спів зверта

5] На блиск того, кого вона кохає

6] Й кого велична робить доброта,

7] І, як крильми родина бджіл махає

8] На квітку ще і ще й летить назад,

9] Де їх труди солодкість просякає, -

10] Злітала в наймахровішу з засад,

11] Із льоту повертаючи швидкого

12] В її любові віковичний сад.

13] Всі лиця кольору були жаркого,

14] А крила - золоті, й убір такий,

15] Що снігу не знайти ніде такого.

16] Вони від пелюсток на пелюстки

17] Лили і мир, і пал вгорі та долу,

18] їх беручи із Божої руки.

19] Ширяючи між східцями престолу

20] І квіткою, полки святих можуть

21] Не заважали зору й ореолу:

22] Господні сяйні сили в світ ідуть

23] В тій мірі, щоб йому відповідала,

24] Й завад ніколи тут не може быть.

25] Держава ця, радіюча і стала,

26] Рясна на стовпища нові й старі,

27] Свою любов і зір до цятки слала.

28] Троїсте сяйво, що в одній зорі

29] Блискочеш в очі, - наче мирні віти,

30] До наших бур схили свій зір вгорі!

31] Якщо вже варвари, діставшись звідти,

32] Де кружить свій щоніч Геліка стан,

33] А перед нею - син, в любов сповитий,

34] Запали в Римі в непритомний стан,

35] Коли, мов чудо, з смертними не схоже,

36] їм встав перед очима Латеран, -

37] То я, коли зміняв людське на Боже,

38] На вічність - час короткий та плохий,

39] Флоренцію - на місто праве й гоже,

40] Який удар я раптом вчув лихий!

41] Потрапивши між нього та відради,

42] Волів, щоб став сліпий я та глухий.

43] І як прочанин оглядає радий

44] Освітлений обітницею храм

45] І в думці вже описує облади, -

46] Надав я волі жадібним очам

47] І зором перебіг по сяйних лавах

48] Вгорі, внизу, навкруг, і тут, і там.

49] Сувій облич сіяючих, яскравих

50] У світлі й усмішках я розгорнув

51] І лиць, похвал достойних, нелукавих.

52] Будову Раю я вже озирнув,

53] Але, спинившись перед розгляданням

54] Частин його, їх форми не збагнув

55] І озирнувсь, озорений жаданням

56] Про те, що для ума було трудним,

57] До владарки звернутися з питанням.

58] Та ждав одне, а здибався не з ним:

59] Не Беатріче вздрів, але старого

60] В убранні, притаманному святим.

61] Зичливістю весь образ діда цього

62] У душу глибоко мені запав

63] І виглядав по-рідному, не строго.

64] І: «Де ж вона?» - я зараз же спитав,

65] А він: «Щоб не лишавсь ти сам у тузі,

66] Від Беатріче щойно тут я став.

67] На третю лаву у найвищім крузі

68] Поглянь - вона вже відчуває мир

69] На троні, даному їй по заслuzі».

70] Не відповів я їй, знявши вгору зір,

71] Побачив, як вона сидить уроче

72] В вінку з яскравих, променистих зір.

73] Із високостей, звідки грім гуркоче,

74] До глибу, де придонний плин тече,

75] Не більша віддаль одбирає очі,

76] Як в Беатріче від моїх очей;

77] Але ця даль обличчя не згасила -

78] Воно й крізь відстань сяло гаряче.

79] «О владарко, моїх надій ти сила,

80] З якою, щоб мене порятувать,

81] Свої сліди у Пеклі ти лишила!

82] В усім, що дозволяла споглядать

83] Ти з добрості й могутності своєї,

84] Я впізнаю потугу й благодать.

85] До волі з рабства провели моєї

86] По всіх стежках, по тропях всіх вони,

87] Де тільки влади міць була твоєї.

88] Щедротами мені ти сохрани

89] Здорову душу з тілом не опрічно

90] І потім вгодною тобі звільни!»

91] Так я благав. Вона, здаля незвично,

92] Всміхнулась, глянула на мене й знов

93] Вдивилась в джерело, що плетється вічно.

94] І дід святий: «Щоб ти мети дійшов, -

95] Сказав, - я слушну дам тобі пораду,

96] Як просьба вказує й свята любов.

97] Обвівши зором обвід цього саду,

98] Божественного променя цей дар

99] Ти сприймеш легше на свою відряду,

100] Й цариця неба, що увесь їй жар

101] Любовний я несу, допоможе в цьому,

102] Бо я - навіки вірний їй Бернар».

103] Мов той, хто йде з Кроації, із дому,

104] Поклавши, залишаючи сільце,

105] Вероніку побачити відому,

106] І думає, як поглядить на це:

107] «О Господи святий, Христе Ісусе,

108] То справді в тебе ось яке лице!», -

109] Таким був я, в душі вчувавши струси

110] З краси того, хто жив у світі сліз

111] І не піддався впливові спокуси.

112] «О сину ласки, бачить сяйво риз, -

113] Почав він, - зір у тебе неспроможний,

114] Бо ти весь час вдивляєшся униз.

115] Ти ж роздивись круги окремо кожний,

116] І трону досягнеш цариці скл,

117] Якій весь край скоряється побожний».

118] Я очі звів: як вранці небосхил

119] Яскравіший на сході, ніж у жодній

120] Частині, де зникає знак світил,

121] Я, зводячи свій зір, мов із безодні,

122] Побачив, що середина кайми

123] Пруги лишила темні та холодні

124] Як дужче пломеніє там, де ми

125] Ждем дишля, згубного для Фаетона,

126] Обабіч же - дедалі більше тьми,

127] Так мирна орифлама та червона

128] Посеред смуг темніших, неярких

129] Мінилася, мов огняна корона.

130] Я бачив юрми ангелів святих

131] Співали посередині й світились,

132] І блиск і вміння розрізняли їх.

133] Я бачив, що, коли вони крутились,

134] їм слала'усміх, як м'який єдваб,

135] Краса, й на неї радо всі дивились.

136] Зі скарбом слів, як і уяви, я б,

137] Скромнішим бувши із людей, смиренний,

138] Не описав найменшої з приваб.

139] Бернар, побачивши, як очі в мене

140] Принадив пал, що і його палив,

141] У нього затопив свій зір вогненний,

142] І зір мій теж сильніш заплomenів.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

1] Повитий в радість мудрий споглядальник

2] Почав так мову у святих словах,

3] Мов добрий та уважний стернувальник:

4] «Ту рану, що Марія у віках

5] Загоїла, - завдати ще й ятрити

6] Тій дано, що сидить в її ногах.

7] А трохи нижче - третій ряд відкритий

8] Рахіллю, що ласкавий зір зверта

9] До Беатріче, як ти мав уздріти,

10] Ревекка з Сарою, Юдіф і та,

11] Яка прабабкою була співцеві,

12] Що для «Помилуй мя» розкрив уста, -

13] Здадуться всі тобі кільцем в кільцеві,

14] Я ж оком кожний теж пройду карниз,

15] Аж поки стане низ кінцем кінцеві.

16] Од лави сьомої угору й вниз

17] Єврейки посідали на сидіннях

18] В яскравім сяйві пелюсткових риз.

19] Помітно змінність в різних поколіннях

20] У вірі у Христа між різних лав,

21] Як вал, що височить на половинах.

22] Де квіт весь розпустився й розплатав

23] Всі пелюстки - собор там розмістився

24] Тих, хто Христового пришествя ждав.

25] Де ж простір поміж дуг ще не закрився,

26] Над чолами сіяє ореол

27] В тих, хто повірив, як Христос явився.

28] В усіх віках уславлений престол

29] Цариці неба й нижчі ще престоли

30] Собою створюють великий мол.

31] Навпроти ж - Іоанн, високочолий

32] Святий пустельник, що, зазнавши мук,

33] Два роки ще топтав у Пеклі доли.

34] А нижче лави у відрубний пук

35] Франціска, Бенедикта, Августина

36] Та інших в'яжуть, як у зграйний звук.

37] Дивуйся ж на дбайливість властелина:

38] Два зори віри в цьому є саду,

39] І кожному в нім- рівно половина.

40] Униз за поділяючу гряди,

41] Яка проходить точно та ґрунтовно, -

42] Не по своїх заслугах всі в ряду,

43] А по чужих, проте й не безумовно,

44] Бо виправдані душі ці були,

45] Як ще їм правди шлях не с'яв любовно.

46] Ти в цім переконаєшся, коли

47] Побачиш зір невинний та чудовний,

48] Почуєш хор дитячий немалий.

49] Не певний ти й в непевності безмовний,

50] Але я визволю від пут, що ум

51] Тебе оплутав, сам облуди повний.

52] Ніяка випадковість дій і дум

53] По всіх просторах вишньої держави

54] Не знана, як і голод, спрага, сум.

55] Одвічний-бо закон порядок правий

56] Установив, і звичаї святі,

57] Немов на пальці самоцвіт яскравий.

58] Тому й дочасний мир у тім житті

59] Не без причин малеча торжествує,

60] На різній поє-ідавши висоті.

61] Той цар, в якого царство розкошує

62] В такій любові, в радості такій,

63] Що їх ніколи і ніхто не вчує,

64] Уми в одраді творячи палкій,

65] Дарує ласку з вибором свободним, -

66] З вас досить висновків у мові тій.

67] Це явлено у мудрістю безоднім

68] Святім письмі, де двоє близнюків

69] В утробі ще сварились один з одним.

70] Тож відзнача роздачею вінків

71] Найвища благодать, з ясним сіянням

72] Вслід ідучи забарвленню висків.

73] Тому-то не за життьовим діянням

74] Щабель розміщення різниться в них,

75] Але різнить за першим спонуканням.

76] На самому початку літ земних

77] Була достатня, щоб спастись, невинність

78] У злуці з вірою батьків старих.

79] У міру, як минала часу плинність,

80] В хлоп'ят невинних біль будив сльозу,

81] Обрізання ж давало силам цінність.

82] Коли вже час зростив нову лозу,

83] То без хрещення іменем Христовим

84] Зосталась та невинність унизу.

85] Поглянь на ту, чиє лице з Христовим

86] Найбільше схоже, і дістанеш сил

87] Іти назустріч святощам Христовим».

88] Над нею, несеною махом крил

89] Істот, сотворених у верховині,

90] Я бачив дощ з таких сяйних світил,

91] Що все, побачене в світах донині,

92] Немов стопила непрозора мла

93] Перед лицем святої благостині.

94] Й любов, яка нам перша повіла

95] Спів «Радуйся, Маріє-приснодіво»,

96] Простерла перед нею два крила.

97] Святим цим звукам одповів співливо

98] З усіх усюд благословенний двір,

99] Обличчями ясніючи на диво.

100] «Святий мій Отче, що приніс свій зір

101] Вниз ради мене і підвівся з лави,

102] Де радісно вкушав довічний мир, -

103] Який це ангел зору в сяйві слави

104] Не зводить од Царициних очей,

105] З любові, наче з полум'я, яскравий?»

106] Так мовив я й того чекав речей,

107] Якому озорила вид Марія,

108] Мов ранком сонце зірку гаряче.

109] І він мені: «Краси й відваги дія

110] У ньому виявляється без змін -

111] У нас про це можлива тільки мрія, -

112] Дав гілку пальмову Марії він

113] В ту мить, як тягарем вини всієї

114] Себе обтяжить зволив Божий Син.

115] Дивись же й мови дослухайсь моєї:

116] Ось тут сидять патриції значні

117] Побожної імперії цієї.

118] З них двоє - щастям значені, ясні,

119] Посаджені найближче до Августі,

120] Мов корені у розі неземні.

121] Отцеві, що ліворуч, суд стоустий

122] Плода солодкий закидав укус,

123] Бо людству гірко від його розпусти.

124] Отець, що справа, - вільний від спокус

125] Страж церкви Божої, йому-бо саме

126] Ключі від рози передав Ісус.

127] А той, хто перед смертними часами

128] Із днем зіткнувся, для жони тяжким,

129] Звйованої списом та цвяхами,

130] Сидить з ним поруч; вліво ж, поруч з ним, -

131] Той вождь, який приніс колись-то манну

132] Невдячним людям, зрадним і пустим.

133] Насупроти Петра ти бачиш Анну,

134] Що з доччиного ніжного лица

135] Очей не зводить і співа «Осанну».

136] Навпроти ж Превеликого Отця

137] Сидить Лючія, що в тяжкі години

138] Була в лісу тобі за посланця.

139] Але збігають сну твого хвилини,

140] Й скінчу на тім. Щоб вийшов добрий шов,

141] Швець кроїть так, щоб стало шкуратини.

142] Спрямуймо зір очей на Пралюбов,

143] Щоб, мавши змогу ближче придивитись,

144] Ти скільки змоги в блиск її зайшов.

145] Та щоб тобі не ззаду опинитись

146] І щоб не марно крилами махать,

147] Повинні ми про ласку помолитись.

148] Молитись тій, хто дасть нам благодать.

149] За мною йди з любов'ю, без вагання,

150] Щоб од молитви серцем не відстать».

151] І він почав таке святе благаання.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

1] «О Приснодіво, доню свого Сина,

2] Сумирне й найвеличніше з сердець,

3] Надіє вічного добра єдина!

4] Подарувала людству ти вінець

5] Облагородження, і стати твором

6] Сам навіть не погребував Творець.

7] В тобі спахнула світовим простором

8] Любов, і на чолі її горить

9] Правічна квітка перед мирним зором.

10] Вгорі тут - ласки полуденна мить,

11] Внизу ж, хоч де б ти смертних не поїла,

12] Із тебе сподівання струменить.

13] Така, владарко, в тебе міць і сила,

14] Що спроба полетіти, летячи

15] Без тебе, буде, певна річ, безкрила.

16] Твоїм щедротам вдячні прохачі,

17] Та не вони самі, бо досконалість

18] Всім благодіє, просьби не ждучи.

19] В тобі - вся добрість, у тобі - вся жалість,

20] В тобі - вся лагідність, в тобі - для душ

21] Людських злилось все милосердя в сталість.

22] З невтоленою спрагою цей муж,

23] Який дорогою зо дна земного

24] У душах бачив лють, щедроту, суш,

25] Тебе благає зглянутись на нього

26] Й дозволити на верх піти йому,

27] До джерела палання осяйного.

28] І я, щоб знять з очей своїх пітьму,

29] Не піднімав молитви ще такої,

30] Але тепер за нього підніму.

31] Розвій же хмари смертності важкої

32] З його путі, нехай він із перлин

33] Бере блаженство в щасті й супокії!

34] Іще прошу, царице верховин,

35] Хай помислами чистими палає

36] Й по тому, як усе побачить він!

37] Твій пал пориви хай людські здолає!

38] Глянь, Беатріче з сонмом Душ святих,

39] Піднісни руки, теж про це благає».

40] Тут зір очей, для Бога дорогих,

41] Звернувся на промовця, й їх горіння

42] Явило радість від прохань таких.

43] Вони звелись у вічне пламеніння,

44] Що, проти недоречних сподівань,

45] Його ніяке не сягне створіння.

46] Я, до кінця усіх своїх бажань

47] Усю дорогу ревно проходивши,

48] Покінчив у собі з вогнем жадань.

49] Бернар мені всміхнувся, знак зробивши,

50] Щоб я угору глянув; я ж підняв

51] Уже лице, його упередивши.

52] Вістря очей одвертих устромляв

53] Все більше й більше я у промінь самий,

54] Який у правді свій початок мав.

55] Мій зір бере тут гору над словами,

56] Бо не відтворять бачене вони,

57] Воно ж на пам'ять тисне тягарями.

58] Неначе той, хто часто бачить сни,

59] І довго з них один його хвилює,

60] І тільки він один йому ясний, -

61] Такий і я: хоч обмаль вже вогню є

62] В моїй примарі й жевріє вона,

63] А в серці насолода аж вирує.

64] Так точить сніг яскравість весняна,

65] Так листя в вихорі легке знялося,

66] І сплутались Сівілли письмена.

67] О вишне світло, що у вись звелося

68] Над смертну думку, розумові кинь

69] Моєму трохи з баченого досі

70] І дай моїм словам таку глибіню,

71] Щоб слави присок, ледве нині видний,

72] Знесла аж до найдальших поколінь!

73] Оживши в пам'яті, як відсвіт бідний,

74] І продзвенівши в цих моїх рядках,

75] До них долине пломінь твій побідний!

76] Згадавши рани на своїх очах

77] Від сяєва, вважав я, що, осліпши,

78] Не бачив би нічого по боках.

79] Пригадую, що я, немов прилипши,

80] Дививсь туди, аж поки Вічна Міць

81] Не піднесла мене у світ ще ліпший.

82] О щедрий даре вишніх таємниць,

83] Дай утопити зір в яскравім світі,

84] Який не зна ні меж, ані границь!

85] Я бачив, що у цій глибині скритій

86] Любов, як в палітурці, добира

87] Розкидане, мов сторінки розбиті.

88] Суть, випадковість, суміш зла й добра

89] Роїлись на межі мого вмлівання...

90] І мову ніби сутінок стира.

91] Я, мабуть, вузол бачив їх зливання,

92] Бо, не скінчивши слова ще свого,

93] Відчув я величезне раювання.

94] Забулася ця мить життя мого,

95] Мов двадцять п'ять віків, як замір смілий

96] Нептуна здивував веслом Арго.

97] Тож розум мій глядів заціпенілий,

98] Піднесений, уважливий, меткий,

99] Здивований і з дива спломенілий.

100] За ясним"сяйвом племінь цей такий,

101] Що в нього йде все на землі постале,

102] І іншого не вміщують думки.

103] До нього пожадання волі стале, -

104] Все - в ньому благо, поза ним стає

105] Потворним все, що в ньому досконале.

106] Хоч вбоге усвідомлення моє,

107] Проти моєї мови здався б пишним

108] Дитинки крик, яка із груді п'є.

109] І не тому, що він із чимось лишнім

110] В живому світлі цьому не вміщавсь, -

111] Увесь однаковий він із колишнім;

112] І неказанно зір в мені зміцнявсь,

113] І мерхнув образ зовнішній ясною

114] Глибінню, бо я сам в собі мінявсь.

115] В глибокій ясноті переді мною

116] Явилися із світла троє кіл

117] Трьох кольорів з об'ємністю одною.

118] Одне - відбиток другого всіх сил,

119] Немов Іріда близ Іріди стала,

120] А третє йде вогнем з обох світил.

121] Який ти куций одяг надівала,

122] Безсила мисле, проти ж тебе річ

123] Іще куцішою себе являла.

124] О вічний блиску, що шляхом сторіч,

125] Самоосяжний, самоосягаєш

126] Й, осягнутий, собі зориш устріч!

127] На колі, що відбитий в ньому сяєш, -

128] Коли його я зором перебіг, -

129] Бо ти навколо саявом осяваєш,

130] Де завертав унутрішній поріг,

131] Мені немовби з нас малюнок здався,

132] І наче барви власні він зберіг.

133] Мов геометр, який старанно брався

134] За вимір площ і ліній колових,

135] Але, засад не маючи, стерявся, -

136] Такий став я при дивинах нових:

137] Хотів уздріть, як образ той у колі

138] Розміщено, як скріплюється їх.

139] Були ж у мене крила надто кволі;

140] Але яскравість саява тут прийшла,

141] І міць зростала розуму і волі.

142] Уяву сила зрадила була,

143] Та, мов колеса, ясні і веселі,

144] Жадобу й волю долі повела

145] Любов, що водить сонце й зорні стелі.

КОМЕНТАРІ

ПЕКЛО

ПІСНЯ ПЕРША(1) Ліс. - Пагорб. - Три звірі. - Віргілій

(1) Скорочення: Ен. - Віргілій, «Енеїда». Метам. - Овідій, «Метаморфози». П. - «Пекло». Ч. - «Чистилище». Р. - «Рай». Римськими цифрами позначається пісня, арабськими - рядок.

1-136. Як визнав сам автор у відомому листі до молодого друга й покровителя, веронського володаря Кангранде делла Скала, надісланому з Равенни десь, на думку дослідників, 1317 р., під час праці над «Раєм», - Данте писав свою поему з тим, щоб її можна було тлумачити з чотирьох поглядів. Перший аспект - буквальный, коли текст розуміється таким, яким він написаний. Другий аспект - алегоричний, коли під текст слід підставляти події зовнішнього світу. Аспект моральний передбачає опис переживань і пристрастей людської душі. Четвертий аспект - «анагогічний» (у перекладі з старогрецької: «Такий, що підносить угору»), тобто містичний, у нашу епоху майже суцільного раціоналізму та безвірництва не цікавий, хоч свого часу він накликав на автора люті поборників ортодоксальної церкви, які вважали цей аспект придатним лише для святих книг.

Пояснімо сказане на прикладі цієї пісні, вступної до всього твору. Перше тлумачення - буквальне: автор заблукав у темному лісі, де шлях йому заступили страшні звірі, але на порятунок з'явився його улюблений великий римський поет Віргілій, який обіцяє йому показати правильну дорогу. Друге тлумачення, алегоричне: автор розгубився серед партійних чвар у Флоренції, які винесли його на верх політичного життя, а незабаром примусять тікати з рідного міста. Шлях йому перепиняють лютий і підлий, хоч дрібний, леопард - політичні супротивники: жорстокий лев - король Франції, і, нарешті, зажерлива худа вовчиця - римське папство. На порятунок приходять оспівувач слави Римської імперії, проголошувач єдиної всесвітньої держави. У третьому тлумаченні, моральному, дія відбувається у людській душі, звідусіль оточеній гріхами й поганими пристрастями, яким протистоїть ідеал громадянських чеснот.

1. На півшляху свого земного світу... - Тривалість людського існування за часів Данте, як і тепер, вимірювалась сімдесятьма роками; отже, півшляху - 35 років, тобто це було в 1300 році, бо поет народився в другій половині травня 1265 року. Саме 1300 року він поринув у політичну боротьбу, що весь час точилась у Флоренції. Він був обраний одним з десятиох пріорів, які стояли на чолі уряду. На цій посаді поет виявив неабиякі дипломатичні здібності, беручи керівну участь у по

сольствах Флорентійської республіки до сусідніх правителів, між іншим до папи Боніфація VIII.

2. Похмурий ліс густий... - У другому «алегоричному» тлумаченні під цим лісом можна розуміти папський Рим, повний показної пишноти і весь злочинницький, куди Данте, у складі флорентійського посольства до Боніфація VIII, приїхав якраз напередодні великодніх свят 1300 року.

8. За благо те... - за зустріч з Віргілієм.

13. Я опинивсь під пагорба стіною... - Над лісом гріхів і помилок височить рятівний пагорб доброчесності, осяяний сходячим сонцем істини.

31-60. Вийти на пагорб спасіння поетові перешкоджають три звірі: леопард - у третьому тлумаченні - любострастя, лев - гордість і вовчиця - корисливість.

62. Явився хтось... - Віргілій (70-19 рр. до н. е.), видатний римський поет, автор героїчної епопеї «Енеїда» та поем з сільського життя «Буколіки» та «Георгіки». У середні віки він мав легендарну славу мудреця, чародія і передвісника християнства, зокрема догмату про народження Христа від незайманої діви (до речі, по-латині «діва» - «virgo»). Чи не звідси походить середньовічна форма написання імені славетного поета «Віргілій» замість античного «Вергілій»?).

69. Мантуя. - Віргілій народився в Мантуанській області, в містечку Андес, нині П'єтола.

70. Во время Юлія... - За життя Юлія Цезаря, державного діяча Риму (100-44 рр. до н. е.).

74. Син Анхізів - Еней, герой Віргілієвої «Енеїди», зять і союзник троянського царя Пріама. За поемою, коли впала Троя, він відплив в Італію і тут заснував місто Рим, майбутню столицю всесвітньої держави.

91. Хай буде інший шлях тобі прикметний... - Перед тим, як подолати вовчицю і йти на пагорб спасіння, Данте мусить пройти три царства мертвих.

101. Надія на Хорта є... - Хорт - майбутній рятівник Італії від зажерливого папства; виразний натяк на Кангранде делла Скала (сапе - італійською мовою - «пес», «собака»), при дворі якого жив тоді вигнанець Данте і в особі якого він хотів бачити цього рятівника.

105. Між Фельтро й Фельтро... - між містом Фельтро в Тревизанській області і замком Монтефельтро в Романьї, тобто у веронських володіннях Кангранде.

107-108. Італійці, персонажі Віргілієвої «Енеїди», які полягли в бою з ворогом: Камілла, що очолювала вольськів, вождь рутулів Турн, троянські юнаки Ніс та Евріал.

114. Місця, які я взнав уже давно, - тобто пекло, яке Віргілій уже описав у VI книзі «Енеїди».

117. Повторну смерть на себе накликають. - Грішники в пеклі, що вже померли тілесною смертю, хотіли б померти й душею, щоб скінчились їхні муки.

118. Побачиш тих... - тобто душі Чистилища.

122. Душі, достойніші за мене... - тобто Беатріче, що супроводжуватиме Данте по Раю до його останньої сфери.

134. Хай браму бачу я з Петром святим... - брама Чистилища, що її охороняє ангел, намісник апостола Петра.

ПІСНЯ ДРУГА

Сумніви Данте. - Відповідь Віргілія

13. Батько Сільвіїв - Еней, що, як розповідається в VI книзі «Енеїди», за життя сходив у царство тіней, де бачив свого батька Анхіза.

27. Стола - одяг служителів католицької церкви.

28. Сосуд обрання - тобто апостол Павло, що, як розповідає легенда, нібито відвідав Рай і Пекло. У Пеклі він побачив, яких кар зазнають грішники.

52. Був з тими я, хто між добром і злом... - тобто у переддвер'ї Пекла. Там Данте помістив тіні великих мужів древності, чий гріх полягав у тому, що вони не знали християнського Бога, бо жили перед народженням Христа.

70. Беатріче - Данте покохав її з дитинства, і, коли вона в двадцять п'ять років померла (в 1290 р.), у своєму «Новому житті» дав обіцянку «сказати про неї те, чого ніколи ще не говорилося ні про одну жінку». Це була перша і єдина любов Данте. Уособлення найвищого розуму.

71. З місць, куди вернутись хочу... - з Раю.

94. Благородна є жона... - Богородиця, символ небесного милосердя.

97. Лючія - сіракузька мучениця, християнська свята, символ освітлюючої благодаті (лат. lux - світло).

101. Рахіль - жінка біблійного патріарха Іакова, символ споглядальності.

ПІСНЯ ТРЕТЯ Брама Пекла. - Нікчемні. - Ахерон. - Човен Харона

1-9. Напис на брамі Пекла. - За християнською міфологією, Пекло створено триєдиним божеством: Богом Отцем («Могуття, що все родить»), Богом Сином («Найвища Мудрість») і Богом Духом Святим («Пер-шолобов»), щоб служити місцем тортур для Люцифера (Діте, Вельзевула).

Данте змальовує Пекло, як підземну воронкоподібну прірву, яка, звужуючись, сягає центру землі, її схили мають концентричні уступи, «кола» пекла.

36. Жили собі без гани, без хвали. - Данте сюди вміщує тих, що були байдужі до політичної боротьби, люди слабохарактерні й малодушні, їм закриті висоти Раю і глибини Пекла.

38-39. / не вороги й не слуги Божі... - Ангели, які під час бунту Люцифера не стали його прибічниками, але й не виступили на захист Бога.

59-60. Побачив я того... - Папу Целестіна V, який у 1294 р. був обраний у віці 79 років, а через п'ять місяців кардинал Бенедетто Кае-тані примусив його зректися сану і сам сів на його місце під іменем Боніфація VIII. Через півтора року Целестін помер в ув'язненні. Боні-фацій VIII був головним винуватцем вигнання Данте.

78. На Ахероновій косі журній. - Ріки античного Пекла протікають також і в Дантовому Пеклі. По суті це один потік, утворений слізьми критського Старця, що проникають в надра землі (див. П. XIV, 94-142). Спочатку потік з'являється як Ахерон (грецьке: ріка скорботи) і обмиває перше коло. Потім, стікаючи вниз, утворює болото Стіксу (грецьк.: ненависний), інакше Стігійське болото, в якому караються гнівні (II. VII, 100-108) і яке оточує мури міста Діте, що стоять навколо прірви нижнього Пекла (П. VIII, 67-75). Ще нижче стає Флегетоном (грецьк.: пекучий), кільцеподібною рікою киплячої крові, в яку занурені насильники проти ближнього (П. XII, 46-54). Потім у вигляді кривавого струмка, який ще називається Флегетоном (П. XIV, 132, і прим.), перетинає ліс самогубців і пустелю, де падав вогняний дощ (П. XIV, 76-90; XV, 1-12). Звідси шумливим водоспадом рине вглиб (П. XVI, 1-3; 94-105), і в центрі землі перетворюється на крижане озеро Коцит (грецьк.: плач) (П. XIV, 119; XXXI, 123; XXXII, 22-30; XXXIV, 52).

83. Почварний дід... - Харон, перевізник душ античного Пекла. В Дантовому Пеклі він перетворився на злого духа.

93. Моє судно важке тобі для плавань. - Харон, знаючи, що Данте не засуджений на пекельні муки і йому личить бути в тому легкому човні, в якому ангел перевозить душі до підніжжя Чистилища.

128-129. І що в Харона грізний був привіт... - Харон суворо зустрів Данте, вбачаючи в ньому «добру душу», призначену на спасіння.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА Коло перше (Лімб). - Нехрещені немовлята і добродішні нехристияни

1. Мій раптом перервався сон глибокий... - У мить пробудження Данте опиняється вже по той бік Ахерону.

24. Уперше коло, що круг прірви йде. - Це Лімб (лат. Limbus- кайма) католицького Пекла, де за церковним ученням перебували душі стародавніх праведників і куди потрапляють душі немовлят, які померли не-хрещеними. Сюди ж Данте вміщує душі всіх добродішних нехристиян. Тут же перебуває і сам Віргілій.

52-54. Бувши тут ще новаком... - Віргілій, який помер у 19 р. до н. є., вступив у Лімб приблизно за півстоліття до того дня, коли, за християнською легендою, Властитель (тобто Христос, ім'я якого з поваги Данте не називав в Пеклі), між своєю смертю і воскресінням,- зійшов у Пекло і вивів звідти старозавітних святих у Рай, який до того часу був закритий.

55. Всіх прародитель - Адам.

60. Рахіль, дорожка над усе майно... - тому дорога, що, за Біблією, Іаков прослужив батькові Рахілі чотирнадцять років, щоб той віддав йому за жінку.

86-90. Он глянь... - Віргілія, який повертається в Лімб, вітають чотири стародавніх поети, що їх Данте виділяв як найвидатніших: грек Гомер, якого Данте визнавав «усім поетам паном», і римляни: Горацій (65-8 рр. до н. є.), Овідій (43 р. до н. є. - 17 р. н. є.) і Лукан (39-65 рр. н. є.). Овідієві «Метаморфози» і Луканова «Фарсалия» були авторами «Божественної комедії» неабиякими джерелами.

121-144. Перед очима Данте постають знамениті персонажі стародавньої історії та епічних поем: Електра, дочка Атланта, кохана Зевса, мати Дардана, засновника Трої; Гектор, син Пріама і Гекуби, троянський герой, і Еней (П. I, 74; 11, 13); Пентесілея, цариця амазонок, союзниця Трої, вбита Ахіллом. Поряд з ними - прославлені римляни: Гай Юлій Цезар, полководець і державний діяч, який заклав основи єдиновладдя (100-44 рр. до н. є.); рід його, за легендарною генеалогією, бере свій початок від Іула (Асканія), сина Енея від Креуси; Камілла, вояк-ниця з «Енеїди» (П. I, 107); Лавінія, дружина Енея, і її батько, цар Лацій Латин, герої «Енеїди»; Люцій Юній Брут, перший римський консул (разом з Люцієм Тарквінієм Коллатіном, 509 р. до н. є.), який скинув останнього з римських царів, Тарквінія Гордого; дочка Цезаря Юлія, дружина Помпея; дружина Коллатіна, Лукреція, яку збезчестив царський син Секст Тарквіній і яка покінчила з собою, що призвело до повалення царської влади в Римі; Корнелія, дочка Сціпіона Африканського, мати Тіберія і Гая Гракхів, народних трибунів II ст. до н. є.; Марція, дружина Катона Молодшого, останнього захисника республіканського Риму. Остеронь їх - мусульманин Саладін, султан Єгипту і

Сирії (1137-1193), прославлений і на християнському Заході своїм душевним благородством. Окремим колом сидять мудреці і поети: «Учитель всіх, хто знає» - Арістотель (384-322 рр. до н. є.), якого шанували в середні віки, як найбільшого з учених; Сократ (469-399 рр. до н. є.); Платон (427- 347 рр. до н. є.); Демокріт (бл. 460- 370 рр. до н. є.), який вважав, що світ виник внаслідок випадкового з'єднання атомів; філософи VI-IV ст. до н. є. - Діоген, Фалес, Анаксагор, Зенон, Емпедокл, Геракліт; Діоскорід (1 ст. до н. є.) - лікар, який писав про цілющі властивості рослин; Люцій Анней Сенека (н. між 6-3 рр. до н. є. - 65 р. н. є.), римський філософ; міфічні поети Греції - Орфей, що своїм співом чарував звірів і каміння, і Лін; Марк Туллій Ціцерон (106-43 рр. до н. є.) - римський оратор і філософ; геометр Евклід (III ст. до н. є.); астроном і географ Птолемей (II ст. н. є.), чиєї системи світу дотримувався і Данте; грецькі лікарі Гіппократ (бл. 460-377 рр. до н. є.) і Гален (131-бл. 211 рр. н. є.); східний філософ і лікар Авіценна (Ібн-Сіна) (бл. 980-1037);Аверроес (Ібн-Рошд) (1126-1198), арабський філософ, відомий тлумач Арістотеля.

ПІСНЯ П'ЯТА

Коло друге. - Мінос. - Порушники шлюбної вірності. - Франческа да Ріміні

4. Мінос - обернутий у Дантовому Пеклі на біса - верховного суддю, який витками хвоста визначає міру покарання грішникам, міфічний справедливий цар о. Кріт.

58. Семіраміда - легендарна ассирійська цариця, вдова царя Ніна. Видала закон, що дозволяв шлюб між близькими родичами. Історичним прототипом її була ассирійська цариця Шаммурамат (IX ст. до н. є.).

61. Кохання жертва нещаслива... - карфагенська цариця Дідона, вдова Сіхея, яка покінчила самогубством, коли її залишив Еней.

63. Клеопатра - єгипетська цариця, кохана Юлія Цезаря, а потім Марка Антонія (69-30 рр. до н. є.). Взята в полон Октавіаном, покінчила з собою, давши вкусити себе отруйній змії.

64. Єлена - за міфом, дочка Зевса і Леди, дружина спартанського царя Менелая, викрадена троянським царевичем Парісом, що призвело до Троянської війни.

65. Ахілл - славетний грецький герой Троянської війни. За однією з легенд, він загинув через любов до Поліксени, Пріамової дочки.

67. Паріс - див. прим. 64. Він був смертельно поранений ще до падіння Трої.

Трістан - герой середньовічного роману (XII ст.). Він полюбив Ізоль-ду, дружину корнуельського короля Марка, втік з нею, і під час втечі обоє трагічно загинули.

73. І я сказав... - Мова йде про тіні Франчески да Ріміні й Паоло Малатести, нерозлучні навіть у пеклі.

Франческа, дочка Гвідо да Полента, синьйора Равенни (П. XXVII, 40-42), була близько 1275 р. видана заміж за некрасивого і кривого Джанчотто Малатесту, батько якого був вождем рімінійських гвельфів. Коли Джанчотто дізнався, що вона полюбила його молодшого брата Паоло, то убив обох. Це сталося 1285 р.

Останній свій притулок вигнанець Данте знайшов у племінника Франчески, Гвідо Новелло да Полента, синьйора Равенни. Припускають, що молодий Данте міг бачити Паоло, коли той у Флоренції командував загоном.

103. Кохання, що кохать дає й коханим... - Прославлений рядок, що в віртуозно відточеній афористичності стверджує думку про можливість і навіть бажаність взаємного почуття; вираз «дає» можна було б замінити точнішим відтворенням оригіналу «не забороняє», «не перешкоджає».

107. Каїна - перша частина дев'ятого кола Пекла, де караються ті, хто вбив або зрадив своїх рідних. Назва за ім'ям першого братовбивця Каїна.

128. Ланчелот - герой французького роману XII ст. про рицаря Круглого Стола і про любов його до королеви Джіневри (Женьєври), дружини короля Артура. Роман цей був і в італійському перекладі.

137. Галеотто - рицар, який сприяв зближенню Ланчелота з Джінев-рою. Він умовив прекрасну королеву поцілувати соромливого героя.

ПІСНЯ ШОСТА Коло третє. - Цербер. - Червоугодники. - Чвакало

2. Свояків - тобто Франчески з Паоло, братом її чоловіка.

13. Цербер - у грецькій міфології - триголовий пес, що охороняє вхід до Аїду. У Данте це - триголова потвора, біс, з рисами пса і людини (борода, руки), який терзає червоногрудників.

49. У місті, заздному до всього... - у Флоренції, рідному місті Данте.

53. Чвакало - це прізвисько у Флоренції другої половини XIII ст. дано веселому дотепникові Джакомо за його обжерливість.

64-75. / він мені... - Чвакало говорив про те, що саме чекає Флоренцію, в якій на той час точилася жорстока політична боротьба між «чорними» гвельфами (прибічниками римської курії), очолюваними знатним родом Донаті, і «білими» гвельфами, з родом Черкі на чолі (які відстоювали незалежність Флоренції проти зазіхань папи Боніфація VIII). Тривалі свари скінчаться 1300 р. кривавою перемогою лісовиків (так звалися «білі», бо Черкі були вихідці з села), а багатьох «чорних» спіткає вигнання (влітку 1301 року). Та на третій рік (тобто 1302 р.) «вигнанці... повернуться до брами», а їх політичні вороги надовго залишать рідне місто.

73. Два праведники марно промовляють... - Немає ніяких даних, щоб встановити, чи мав тут Данте на увазі певних осіб. Може, він просто хотів сказати, що у Флоренції не знайдеться навіть трьох, праведників, які, за біблійним виразом, що став приказкою, самі врятувалися б від Божого гніву.

79-87. Данте питає про долю деяких славетних флорентійців, гвельфів і гібелінів. Тег яйо Альдобранді дельї Адімарі і Якопо Рустікуччі будуть у сьомому колі Пекла, серед содомітів (П. XVI, 41; 43); Фаріната дельї Уберті - в шостому, серед єретиків (П. X), Моска деї Ламберті - у Лихосховах серед призвідників розбрату (П. XXVIII, 103-111). Згаданий тут Арріго далі не зустрічається. Тому що він названий поряд з Мос-кою, можливо, що це Арріго деї Фіфанті, один з учасників убивства Бондельмонте.

95. Аж поки на сурму громовокрилу... - тобто до Страшного суду, який за церковними уявленнями, чекає на живих і мертвих.

106-111. Науки пригадай свої... - Згідно з ученням Арістотеля, на «Етику» і «Фізику» якого Віргілій посилається в інших випадках (П. XI, 80; 102). Чим істота досконаліша, тим вона сприйнятливіша до насолоди і до страждання. Душа без тіла менш досконала, ніж з'єднана з ним. Тому, після воскресіння мертвих, грішники, на яких грізний суд не зглянеться, зазнаватимуть ще більших страждань у Пеклі, а праведники - ще більшого блаженства в Раю.

115. Плутос - бог багатства в грецькій міфології. Тут - звіроподібний демон, що охороняв доступ до четвертого кола Пекла, де карають скнар і марнотратників.

ПІСНЯ СЬОМА

Коло четверте. - Плутос. - Скнари і марнотратники. - Фортуна. - Коло п'яте. - Стігійське болото. - Гнівні

I. «Папе Сатан»... - можливо, це звертання до Сатани як до верховної пекельної влади, так би мовити, пекельного папи. Як видно з рр. 3-12, Віргілій розуміє ці загадкові для інших слова.

11. Михаїл - архистратиг, який в «Апокаліпсисі» скидає з неба Сатану і його військо.

22. Харібда - вир, утворений зустрічними течіями в Мессінській протоці, біля сцилійського берега, проти Сцілли (мис Шільйо) на італійському березі.

62-96. Фортуна - римська богиня долі і випадку (у грецькій міфології Тіха). Віргілій докоряє Данте за його помилкову думку, ніби з рук Фортуни «все благо лине» (р. 69), і пояснює, що вона лише виконує справедливу Божу волю. Бог, що «небесні сфери сотворив і їм дав рушіїв» (р. 74-75), тобто ангелів, які керують обертанням небесних сфер і передають їм силу впливу на земне життя. У кожній із згаданих небесних сфер, - пояснює він далі, - є своє ангельське коло. Земним же щастям розпоряджається Фортуна; тут вона повновладна і кружляє «нарівні з іншими всіма богами» (р. 87).

98. Заходять вже зірки... - Коли поети вирушили в дорогу (П. I, 136; II, 5), зірки підіймались від сходу до середини неба. Тепер вони почали схилятися до заходу, тобто минула північ. '

ПІСНЯ ВОСЬМА

Коло п'яте (закінчення). - Флегій. - Філіппо Срібний. - Місто Діте

4. Два промінці - сигнал про прибуття двох нових душ, на який з вежі міста Діте (по той бік Стігійського болота) подається сигнал-відповідь, слідом за чим звідти на човні відпливає перевізник.

19. Флегій - за грецьким міфом, цар лапіфів, син Арея і смертної. В гніві на Аполлона, який збездивчив його дочку Короніду, він спалив Дельфійський храм і був укинтий в Аїд. У Данте він - гнівний сторож п'ятого кола, перевізник душ через Стігійське болото, де карають гнівливих.

25-27. Вагу в човні лиш я складав вагому. - Данте - жива людина (з вагою), а Віргілій - тінь (без ваги).

32. Перед мною встав хтось у багні... - це зарозумілий багатий флорентійський рицар, прибічник «чорних», Філіппо дельї Адімарі, який мав люту вдачу. Його прозвали Срібним (р. 61), тому що він підковував свого коня сріблом. Є підстави вважати, що між ним і Данте була гостра ворожнеча.

68-69. Місто Діте. - Діте - латинське ім'я Аїда, або Плутона, володаря Пекла, сина Сатурна і Реї, брата Юпітера і Нептуна. Данте називає так Люцифера, верховного диявола, царя Пекла (П. XI, 65; XII, 39; XXXIV, 20). Його ім'я має і пекельне місто, оточене Стігійським болотом, тобто частина Пекла, що лежить у середині кріпосного муру і має загальну назву нижнього Пекла (р. 75).

82. Було при брамі кількатор химер... - тобто дияволів, які колись були ангелами, але разом з Люцифером повстали проти Бога. їх вигнано з неба і кинуті в Пекло.

125-126. Брами... що й досі залишились без замка. - Тобто пекельні брами, які були відімкнені Христом, коли він виводив з пекла старозавітних праведників.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА Біля воріт Діте. - Фурії. - Посол з неба. - Коло шосте. - Єретики

1-3. Зміст: «Побачивши, що при його поверненні Дайте зблід од страху, Віргілій переміг свою блідість».

17. Перше кинувши кружало... - тобто Лімб.

23. Еріхто - легендарна фессалійська чарівниця, яка воскрешала мертвих і примушувала їх пророкувати майбутнє (Лукан, «Фарсалия»).

37-48. Три фурії (грецькі ерінії, р. 45), тобто Алекті («невгамовна»), Тісіфона («месниця за вбивство») і Мегера («ненависниця») в античній міфології - богині

прокляття, помсти і кари. Вони перебували в пеклі, де панує цариця вічного плачу гіркого (р. 44) Прозерпіна.

52. Медуза - за грецьким міфом - одна з трьох сестер - Горгон, змієволоса діва, побачивши яку, люди і звірі кам'яніли. Персей відрубав їй голову, і «лик Горгони» став у його руках страшною зброєю проти ворогів, обертаючи їх у камінь. Рядок цей допускає два тлумачення: 1) фурії закликають саму Медузу; 2) вони вимагають, щоб принесли її голову.

54. На ньому мста Тезеєвих провин... - Тезей (П. XII, 12) із своїм другом Піріфоєм спустився в пекло, щоб викрасти для нього Прозер-піну. Розгніваний Плутон наказав ерініям покарати їх, і обидва герої приросли до скелі, на яку сіли. Згодом Геркулес звільнив Тезея. Ерінії шкодують, що свого часу не знищили його; тоді у смертних зникло б бажання проникати в підземний світ.

85. Посол небес - тобто ангел.

98. У Цербера у вашого з оков... - найважчим із дванадцяти подвигів Геркулеса було викрадення Цербера (П. VI, 13). Вступивши в боротьбу з потворою, Геркулес скував Цербера ланцюгом, виволік із пекла, показав царю Еврісфею і потім кинув назад. Поранений Цербер аж завив з болю.

112. Арль - місто у Франції (Прованс) на лівому березі Рони; поблизу нього знамените в середні віки кладовище з безліччю римських язичницьких і християнських могил.

113. Пола - місто на півдні Істрії, яку обмиває затока Карнаро. В його околицях також був великий римський некрополь (могильник).

1 30. Із схожим схоже тут в одній труні... - тобто тут лежать грішники, що вчинили однакові гріхи.

132. Він шлях праворуч показав мені... - У кожному колі Пекла Віргілій і Данте ідуть ліворуч (П. XIV, 125-126). Тільки тут, а також досягнувши внутрішнього краю свого кола (П. XVII, 31), вони звертають праворуч.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Коло шосте (продовження). - Фаріната дельї Уберті. - Кавальканте Кавальканті

11. Йосафат - долина біля Єрусалима в Палестині, де, за церковними уявленнями, відбудеться Страшний суд. До того часу труни будуть розкриті, бо мають класти в них ще багато єретиків.

14. Епікур - грецький філософ-матеріаліст (341-270 рр. до н. є.), який заперечував безсмертя душі, був проти втручання богів у земні справи. В середні віки епікурейцями називали взагалі всіх єретиків, вважали, що епікурейці - це люди, які вбачають мету життя в чуттєвих насолодах.

17. Задовольнитесь й це твоє жадання... - тобто бажання зустріти в Пеклі могутній дух Фарінати дельї Уберті, про якого він розпитував Чвакала (П. VI, 79-84).

32-51. Фаріната. - Фаріната дельї Уберті (н. на поч. XIII ст.) - глава флорентійських гібелінів (прибічників імперії). Предки Данте, належачи до ворожої гібелінам партії гвельфів (яка в боротьбі з домаганнями імперії спиралась на папство), двічі були розгромлені. Вперше їх вигнали з міста гібеліни, з допомогою кінноти імператора Фрідріха II, в 1248 р. їх будинки і вежі були зруйновані. Через три роки вони повернулись у Флоренцію і в 1258 р. в свою чергу вигнали властолюбного Фарінату та його прибічників. Ті заручились допомогою Сьєни і неаполітанського короля Манфреда і в 1260 р., поблизу замку Монтаперті на ріці Арбії, завдали жорстокої поразки флорентійським гвельфам та їх союзникам. Ріка Арбія тоді переповнилась кров'ю. Гвельфи мусили вдруге залишити Флоренцію. У 1264 р. Фаріната помер. У 1266 р., коли Манфреда було розбито біля Беневенто, зміцнілі гвельфи повернулися знову до міста. Разом з тим вони вдалися до заступництва Карла I Анжуйсько-го який владарював у Неаполі і Сицилії, і, коли той вислав їм на допомогу військову силу, гібеліни, в ніч перед Великоднем 1267 р., назавжди залишили Флоренцію. Особливо суворо поставилась гвельфська Флоренція до роду Уберті. На місці їхніх зруйнованих будинків влаштували площу; амністія, надавана іншим вигнанцям, ніколи на них не поширювалась, і ті Уберті, які потрапляли до рук правлячої в республіці партії, засуджувались на смерть.

52-72. / тут в труні... - інший епікуреєць, Кавальканте Кавальканті, зять Фарінати, гвельф, батько Гвідо Кавальканті (бл. 1259-1300), філософа і поета, найближчого друга Данте. Він здивований, не побачивши свого сина поряд з Данте, і той йому пояснює, що приведений сюди Віргілієм, з яким Гвідо «не міг заприятелювати». Зрозумівши це слово так, що Гвідо вже нібито нема на світі (насправді Гвідо помер через кілька місяців), і по-своєму сприйнявши мовчання замисленого Данте, він у відчаї падає в свою розжарену могилу.

80. Прекрасна владарка держав нічних... - В античних віруваннях Прозерпіну, нарівні з Діаною, вважали богинею Місяця. Рядки 79- 81 означають: «Не мине й п'ятдесяті місяців, як ти сам зрозумієш, чи легко вигнанцю повернутися на батьківщину». Справді, на цей час, тобто у червні 1304 р., Данте втратив надію на повернення і порвав із своїми товаришами по вигнанню.

92. Фйоренца - старовинна назва Флоренції.

93. Сам проти всіх був... - Після перемоги біля Монтаперті вожді тосканських гібелінів вимагали зруйнування Флоренції. Цього не допустив Фаріната, заявивши, що він, поки живий, один проти всіх з мечем у руці виступить на її захист.

97-99. Як я гадаю... - Слова Фарінати, як і пророкування Чвакала, переконали Данте, що грішники в Пеклі наділені даром передбачення, тим часом, судячи з запитання Кавальканте, вони не знають того, що відбувається на землі тепер.

108. Коли замкнеться хід в майбутній час... - тобто коли настане Страшний суд.

119. Федеріко Другий - Фрідріх II Гогенштауфен (1194-1250), імператор Священної Римської імперії, король Неаполя і обох Сицилій. Його непримиренна ворожість до папства, що тричі приводила його до відлучення від церкви, покровительство арабським і єврейським ученим і вільний спосіб життя створили йому серед сучасників славу небезпечного єретика-епікурейця.

120. Кардинал - Оттавіано дельї Убальдіні (пом. 1273), завзятий гібелін, такий впливовий, що коли говорили просто «кардинал», то мали на увазі саме його. Зберігся його афоризм: «Якщо є душа, то я загубив її заради гібелінів».

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Коло шосте (закінчення). - Гробниця папи Анастасія. - Розміщення грішників у Пеклі

8-9. Це папи... - Папа Анастасій II (на папському престолі 496- 498 рр.), який прагнув усунути розкол між західною і східною церквою і ласкаво прийняв константинопольського легата Фотіна. Римське духовенство оголосило його єретиком.

16-66. Віргілій пояснює своєму супутникові, що в безодні нижнього Пекла (П. VIII, 75), над якою вони стоять, трьома уступами, як сходини, лежать три менші кола - сьоме, восьме і дев'яте. В цих колах карається злоба, що орудує або насильством, або обманом.

Насильство менш мерзенне, ніж обман, і карається в ближчому колі, сьомому, поділеному на три концентричних пояси, що лежать на одному рівні.

В першому поясі (р. 34-39) карається насильство над ближнім (убивство, злісне поранення) і над його майном (грабіж, підпал, утиски).

В другому поясі (р. 40-45) - насильство над собою (самогубство) і над своїм майном (гра і розтринькування, тобто безглузде знищення свого майна, на відміну від марнотратства, тобто любові до безмірних витрат, що карається в четвертому колі).

У третьому поясі (р. 46-51) - насильство, спрямоване проти Божества (богохульство) і проти створеного ним порядку (проти природи - содомія, статеві збочення, і проти природи і мистецтва - хабарництво).

Омана, залежно від того, чи обманутий довірявся обманщикові, чи ні (р. 52-54), карається у восьмому або в дев'ятому колі.

У восьмому колі (р. 55-60), що складається з десяти Лихосховів, караються ті, хто обдурих людей, що не довірялися (1 - звідники і спокусники; 2 - підлесники; 3 - святокупці; 4 - віщуни; 5 - хабарники; 6 - лицеміри; 7 - злодії; 8 - лукаві порадики; 9 - призвідники розбрату; 10 - фальшівники: металів, людей, грошей і слів).

У дев'ятому колі, на самому дні Пекла, утвореному крижаним озером Коцітом, караються ті, хто обдурих людей, що довірилися, тобто зрадники. Тут - чотири пояси: Каїна (зрадники родичів), Антенора (зрадники однодумців), Толомея (зрадники друзів) і Джудекка (зрадники благодійників), а посередині, в центрі всесвіту, вмерзлий у крижину Діт (Люцифер) шматує в трьох своїх пащах зрадників величності земної і небесної.

50. Каорса - місто Кагор (франц. Cahorse) у Південній Франції, що славилось в середні віки своїми лихварями. В Італії слово «каорсець» означало «лихвар».

Содом - у біблійній легенді місто, спалене небесним вогнем за протиприродну розпусту його мешканців (содомітів).

67-90. Відповідаючи на запитання, чому гнівні, черевоугодники, любострасники, скнари і марнотратці караються не на споді ями, Віргілій пояснює, що вони менше винні, ніж насильники і обманщики, бо їх гріх полягає в нездержливості. При цьому він посилається на добре відому Данте класифікацію пороків, яку Арістотель дав у своїй «Етиці»: нездержливість, злостивість, тваринна хіть.

Нездержливість, тобто зловживання природними насолодами, тілесними і душевними, карається в колах другому - п'ятому.

Тваринна хіть, тобто задоволення низьких імпульсів, що призводить до різного роду насильства, карається в сьомому колі.

Злостивість, тобто душевна зіпсованість, що орудує обманом, карається у восьмому й дев'ятому колах.

Між верхнім і нижнім Пеклом, всередині стін міста Діте, над обривом, що веде в сьоме коло, терплять муку єретики (П. IX, 106-133; X; XI, 1-9). Відступників від віри і тих, що заперечують Бога, виділено окремо з безлічі грішників, що заповнюють верхні й нижні кола.

97. У філософському... зводі... - у творах Арістотеля.

102. Фізика - тобто «Фізика» Арістотеля.

105. Воно є... Божим внуком. - За Данте, мистецтво - дочка природи, а оскільки природа є дочкою Бога, то мистецтво є внуком Божим.

113. Пливають до обрію небесні Риби. - Сузір'я Риб.

114. Наблизився до Кавру саяний Віз - сузір'я Великої Ведмедиці. Кавр - назва північно-західного вітру. Отже, до сходу сонця залишилось дві години.

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

Коло сьоме. - Мінотавр. - Перший пояс. - Флегетон. - Центаври. - Насильники над ближніми і над їх майном

4-6. На Тренто схожі... - Данте порівнює спуск у сьоме коло з одним із обвалів на річці Адіче (Адідже) між містами Тренто (Трієнт) і Вероною.

14. Ненатлий звір... - Мінотавр (грецька міфологія), потвора, яку народила дружина критського царя Міноса Пасіфая від бика. Античне мистецтво зображувало Мінотавра людиною з головою бика. У Данте - це бик з головою людини. В Дантовому Пеклі він вартує сьоме коло, де карають насильників.

18-21. Вождь їх... - Афіньський царевич Тезей, який забив Мінотавра. Сестра Мінотавра - Аріадна, дочка Пасіфаї і Міноса, вручила Тезеєві клубок ниток, щоб він, забивши потвору, міг знайти вихід з Лабіринту.

37-45. Та перед тим, як в огненній геєні. - Данте користується євангельською легендою про землетрус у момент смерті Христа, щоб пояснити картину обвалів, які сталися в Пеклі (П. XXI, 106-114; XXIII, 133-138; XXIV, 20-33). Пекельний льох трусонувся, як каже своєму супутникові Віргілій, незадовго перед тим, як у Лімб спустився Той (тобто Христос), хто вивів багатьох із тих, що вили, в Діте полонені - старозавітних праведників.

47. Потік вогненний - Флегетон, що оточує перший пояс сьомого кола.

55. Центаври - напівконі-напівлюди грецької міфології (назву «центаври» подаємо в латинській вимові, яка була звичайною для автора), такі ж насильники, як і ті, кого вони стережуть у Дантовому Пеклі.

65. Хірон - найсправедливіший із центаврів, прославлений лікар, віщун, астроном і музикант, вихователь багатьох героїв, в тому числі Ахілла (р. 71).

67-69. Несе намагався викрасти Деяніру, дружину Геркулеса, але той смертельно поранив його стрілою, змоченою в отруйній жовчі Лер-нейської гідри. Умираючий центавр подарував Деянірі грудку своєї скипілої крові, запевнивши її, що ця кров має приворотну силу. Коли Де-яніра приревнувала Геркулеса до Юлі, то, щоб повернути його любов, вона послала йому плащ, насичений Нессовою кров'ю, і Геркулес, одягнувши його, загинув у страшних муках.

72. Фол - один із центаврів, який був співучасником викрадення Гіподамії в день весілля її з Піріфоєм.

88-89. Та - Беатріче, яка, сходячи до Віргілія, припинила в Раю співи «Мілуйя» (давньоєврейське: хвалить Бога).

107. Можливо, не Александр (356-323 рр. до н. є.), цар Македонії, а Александр, тиран міста Фереса у Фессалії, який наказував своїм полоненим ворогам надівати звірячі шкури і цькував на них собак або закопував ворогів у землю живими.

Діонісій I - тиран сиракузький (з 407 по 367 р. до н. є.).

110. Граф Адзоліно - падуанський тиран Едзеліно да Романа (1194- 1259).

110-112. Обіццо д'Есте, - Обіццо II, маркіз Феррари і Анконської марки. В 1293 р. нешлюбний син Адзо VIII забив його.

118-120. Він проколов... - У 1271 р. граф Гі де Монфор, намісник Карла I Анжуйського в Тоскані, убив у Вітербо, під час богослужіння, принца Генріха, племінника англійського короля Генріха III, і виволік його за волосся з церкви. Цим він помстився англійському королівському дому за свого батька. Розповідали, що серце забитого принца було в Лондоні покладено в золоту чашу, встановлену на колоні біля мосту через Темзу.

134. Аттіла -вождь племені гуннів (з 434 по 453 р.), спустошитель Європи, прозваний «бичем божим».

135. Секст Помпей (75-35 рр. до н. є.), молодший син Помпея Великого, вів корсарську війну проти Цезаря і другого тріумвірату і сіяв жах у Середземному морі; або ж Секст Тарквіній, син останнього римського царя Тарквінія Гордого, який жорстоко знищив жителів міста Габій, винуватець смерті зганьбленої ним Лукреції.

Пірр. - Це або епірський цар (319-272 рр. до н. є.), який воював з Римом, або син Ахілла, який при здобутті Трої забив старого царя Пріама.

137. Ріньер. - Ріньер з Корнето в Римській Мареммі, розбійник XIII ст.; Ріньер де Пащі із Вальдарно, представник знатного роду, який прославився розбоями і вбивствами.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

Коло сьоме. - Другий пояс. - Насильники над собою і над своїм майном

9. Як до Корнето з Че'чіни ліс клятий. - Від міста Корнето до річки Чечіни, тобто в Тосканській Мареммі, вздовж Тірренського моря.

10-12. Гарпії - міфічні птиці з дівочими обличчями, що жили на Строфадських островах. Коли Еней зі своїми супутниками причалив туди по дорозі в Італію, гарпії осквернили їхню їжу, і одна з них, Целено, навіяла «на них пророцтвом жах», після чого троянці залишили негостинний острів.

25-26. Мені здалось, що вчителю здавалось, немов мені здається... - Так і у Дайте: *I'credo ch'ei credette ch'io credesse*. Така словесна фігура була часто вживана в часи середньовіччя.

48. Я в вірші про це диво говорив. - Віргілій розповідає, що, коли Еней, прибувши у Фракію, почав ламати миртовий кущ, щоб прикрасити вітами олтарі, з кори виступила кров і почувся жалісний голос похованого тут троянського царевича Полідора (Ен. III, 13-56).

58. Я той... - П'єр делла Вінья, міністр і фаворит імператора Фрідріха II (П. X, 119), блискучий стиліст і оратор. Інтриги ворогів довели до того, що імператор повірив наклепам і наказав виколоти колишньому фаворитові очі і кинути його в тюрму. Там він покінчив самогубством.

Обидва ті ключі - ключ милості і ключ немилості.

69. Август - тобто імператор (Фрідріх II).

72. Всім правий, я неправим став собі - тобто невинним стратив себе.

102. В рані отвір є... - вилом, з якого вилітають стогін і крик.

118. Перший - сьєнець Лано, один з «марнотратного товариства» (П. XXIX, 130), який поліг у бою біля Топпо (1287 р.), де сьєнці були розбиті аретинцями.

119. Другий - падуанець Джакомо да Сант-Андреа, відомий своїм марнотратством.

143-145. Яз того міста... - з Флоренції, що заради нового християнського покровителя, Іоанна Хрестителя, відреклася від заступника язичеського - Марса. Тому Флоренція так багато терпить від Марсового хисту, тобто від постійних воєн і міжусобиць.

146-150. Якби побіля Арнського моста... - В часи Данте у Флоренції при в'їзді на Старий міст (Ponte Vecchio) стояв уламок кам'яної статуї коня. В народі вважали, що це статуя Марса, яка за римлян нібито стояла в його капищі, і при зруйнуванні Флоренції Аттілою (подія легендарна) її було скинуто в Арно, а при відбудуванні міста Карлом Великим (подія теж легендарна) з дна ріки витягай її нижню частину і встановили на давньому місці, бо інакше місто не вдалося б відбудувати. Дух самовбивці виражає народну впевненість, що, коли б не цей охоронний уламок Марса, Флоренція знову була б зрівняна з землею і її відбудовники потрудилися би даремно.

151. Я ж рідний дім обрав собі за плаху. - На думку старих коментаторів, це - або Лотто дель Альї, суддя, який за хабар виніс несправедливий вирок і повісився, або багач Рокко деї Модзі, який розорився і теж покінчив з собою.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

Коло сьоме. - Третій пояс. - Насильники над божеством. - Капаней. - Критський Старець. - Пекельні ріки

15. Як вів Катон... - Катон Молодший, який повів залишки Помпеєвого війська через Лівійську пустиню на з'єднання з нумідійським царем Юбою (Лукан, «Фарсалия», IX, 378-410).

22-24. Горілиць на піску лежали... - богохульники; навпочіпки... посідали - здирники; тинялись і самі, й в гурті - содоміти.

31-36. Як Александр, уздрівши... - Данте подає одну з версій легенди про Александра Македонського.

46. Це хто лежить, великий, громіздкий... - це непримиренний богохульник, «який мов нехтує вогненні язики», - Капаней, один із семи Царів, що облягали Фіви, про загибель якого Стацій розповідає в «Фіваїді»

(X, 827-XI, 20). Зійшовши на ворожий мур, він кинув зухвалий виклик богам, охоронцям Фів, і самому Юпітеру. Громовержець ударив його блискавкою.

52. І хай Юпітер... - Син Юпітера, Вулкан, бог-коваль з допомогою циклопів кував йому стріли в надрах Етні.

5&. Флегра - долина в Фессалії, де гіганти, за грецьким міфом, навалюючи гору на гору, намагались приступом взяти небо, але були побиті блискавками Юпітера.

79-81. Булікаме - озеро гарячої мінеральної води біля Вітербо, ще в римські часи славилось своїми цілющими властивостями. З нього витікав струмок, воду якого відводили в свої житла грішниці, що жили недалеко.

96. Коли ще світ наш був як немовля. - Коли на Криті, говорить міф, панував Сатурн, син Урана і Геї, на землі був золотий вік.

100-102. Там Реї син у схованці своїй... - Гея провіщала Сатурнові, що він буде скинутий одним із своїх дітей. Тому він їх пожирав, як тільки вони народжувались. Але останню дитину, Юпітера, врятувала його мати Рея, дружина і сестра Сатурна. Вона приховала немовля на критській горі їді; а, щоб батько не чув його крику, її слуги, курети, ударили списами об шити.

103-111. У тій горі стоїть старик великий... - Образ, запозичений з біблійної легенди: вавилонському цареві Навуходносору приснився такий самий істукан, і пророк Даниїл розтлумачив це видіння як символ теперішнього і майбутніх царств. У Данте Критський Старик - символ людства, яке в своїй історії пройшло золотий, срібний, бронзовий і залізний віки. Тепер воно спирається на крихку глиняну ступню, і незабаром настане його кінець. Старик обернений спиною до Даміати (місто в Нільській дельті), тобто на схід, до стародавніх царств, що віджили свій вік, а обличчям - до Рима, де, як у дзеркалі, відбита колишня слава всесвітньої монархії і звідки, на думку Данте, ще може засяяти спасіння світу.

112-120. Крім золота... - Вся статуя, крім золотої голови, розколота (пороки, що вкривають виразками людство), і сльози, що течуть крізь щілини (світове зло), просякаючи в Пекло, утворюють пекельні ріки.

136. Лета - у грецькій міфології підземна річка забуття. Душі померлих, напившись із Лети води, забували все своє минуле. Ця ж річка тече і через Чистилище.

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

Коло сьоме. - Третій пояс (продовження). - Насильники над природою (содоміти)

4-9. Як межі Бруджею й Гвідзантом... - Данте порівнює закам'янілі набережні Флегетону з греблею, побудованою фламандцями вздовж моря між містом Бруджею (Брюгге) і містечком Гвідзантом (Віссант), а також з греблями вздовж ріки Brenti поблизу Падуї.

9. Як в К'ярентані стане жар чималим... - тобто як стане тепло в Каринтійських Альпах (К'ярентана - давня назва Каринтії) і почнеться весняна повідь.

30. Брунетто - Брунетто Латіні, або Латіно (нар. бл. 1220 - пом. 1294), учений, поет ^державний діяч Флорентійської комуни, прибічник гвельфської партії. Йому належать: «Li Livres dou Tresor» («Книга про скарб»), велика енциклопедія в прозі, провансальською мовою, і *Li Treasuresetto» («Малий скарб»), дидактична поема по-італійськи. До того дого Данте Брунетто Латіні ставився по-дружньому. Данте його дуже шанував і вважав його своїм учителем.

55. «За провідною йди зорею...» - Брунетто Латіні і Данте вірили, як і всі в середньовіччі, що небесні світила і їх розміщення впливають на долю і характер людини. По зорях Брунетто провіщав Данте блискуче майбутнє на книжному терені.

61-63. Але народ відомий з хизування... - Згідно з місцевою легендою, римляни, зруйнувавши за часів Цезаря місто Ф'єзоле, заснували на березі Арно, біля підніжжя Ф'єзольських висот, Флоренцію, і багато хто з ф'єзольців туди переселився. Пізніше Ф'єзоле було відбудоване, але приплив жителів звідти тривав. Данте був переконаний, що це змішування населення привело до послаблення і занепаду Флоренції. Себе він вважав одним із небагатьох нащадків тих римлян, які колись її заснували.

67. Сліпим у світі дражнять ще донині... - Різко пояснюють це прізвисько. Дж. Віллані - в «Хроніці» говорить: повіривши обіцянкам остготського короля Тотіли, флорентійці впустили його в своє місто, а він винищив жителів і зруйнував місто. Інші говорять, що флорентійці часто терпіли від очних хвороб. Треті коментатори тієї думки, що флорентійці були сліпі у виборі подарунка від пізанців, які за те, що флорентійці охороняли Пізу, поки її воїни повернуть з походу, запропонували їм на вибір два подарунки - або двоє бронзових вхідних дверей для кафедрального собору, або дві корони. Флорентійці обрали останній подарунок, який був пошкоджений вогнем.

71. Кожна з партій... - «білі» і «чорні».

74. На їх гною... - у Флоренції.

90. У Знаючої з уст... - з уст Беатріче.

97. Вчитель - Віргілій.

109. Прісціан - славетний латинський граматик VI ст. н. є.

110. Франческо - (1225-1293), син знаменитого юриста Аккорсо і теж визначний юрист.

112-114. Отій, яку смиренний раб рабів... - Мова йде про Андреа деї Модзі, єпископа флорентійського, якого за скандальну поведінку Боні-фацій VIII (титул «раб рабів Божих» - *Sen/us Servorum Dei* - застосований до цього властолюбного папи іронічно) у 1295 р. перевів з Флоренції (з-над Арно) у Віченцу (на ріці Баккільйоне), де той через рік і помер.

119. «Скарб» - «Книга про скарб» (див. прим. 30).

122-124. Як той в Вероні... - Біля Верони раз на рік (у перший тиждень посту) влаштовувались змагання з бігу, причому учасники їх були голі. Переможець одержував шмат зеленого сукна, а той, хто добігав останнім, - півня, якого мав нести до міста. Порівняння, що тут наводиться, виправдано тим, що Брунетто Латіні, як грішники майже всіх кіл Пекла, голий і, крім того, змушений швидко бігти, щоб наздогнати передніх.

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА Коло сьоме. - Третій пояс (продовження)

4-6. Коли три тіні... - Ці тіні відділилися від натовпу, що складався з людей військових.

8. Твій одяг видає... - З того, що грішники-флорентійці з одягу пізнають у Данте свого земляка, впливає, що поет був у якомусь місцевому вбранні, а не в універсальній чернечій рясі, яку ми звичайно бачимо на ілюстраціях до твору. Помилка ілюстраторів походить, мабуть, від того, що вони ідуть у зображенні

автора «Комедії» від ідеалізованого портрета, який дав Рафаель, пишучи цей портрет через двісті років після смерті великого флорентійця, ідеалізував його, виходячи з уявлення про нього лише як про геніального творця «Комедії», тобто про Данте періоду вигнання і найвищого розквіту його генія, а не тієї доби, коли відбувається уявна дія твору і коли сам автор був одним з найвищих урядовців, видатним дипломатом і носив шати посла Флорентійської республіки. Саме таким і зображує його Боттічеллі у своїх ілюстраціях (кінець XV ст.) і це далеко більш відповідає як конкретним історичним умовам, так і самому текстові.

37. Онук він чеснотливої Гвальдради... - Гвапъдрада - дочка Беллін-чоне Берті деї Равіньяні, дружина графа Гвідо Старого, родоначальника графів Гвіді (помер у 1213 р.), була взірцем стародавньо-флорентійської доброчесності.

38-45. Гвідо Гверра, граф Гвіді, Тегг'яйо Альдобранді дельї Адімарі і Якопо Рустікуччі, який розмовляє з Данте, - флорентійські гвельфи. Про долю двох останніх Данте довідувався у Чвакала (П. VI, 79-87).

Вони всі караються за гріхи, що за часів Данте мали назву «содомії» (чоловіче статеве збочення). Гріх цей був такий поширений у рідному місті Данте, що у всій Західній Європі ті, хто вдавався до цього пороку, звалися «флорентійцями».

70. Гульєльм Борсьєре, який недавно приніс старим воїнам нерадісну звістку про їх батьківщину, - флорентієць, дуже впливовий у багатьох знатних домах Італії.

84. І зможеш «Я там був...» - тобто: «згадуючи, як про минуле, про страшні видіння пекла, де ти побував».

94-101. Мов річка та... - річка Монтоне. Від гори Монте-Везо (Мон-візо) в П'ємонті, де бере початок По, на схід (до сходу) це - перша з річок, що стікають з Апеннінського хребта, яка впадає не в По, а просто в Адріатичне море. Біля монастиря і селища Сан-Бенедетто вона водоспадом рине вниз.

102. Де тисяча б могла... - Одне із старих тлумачень говорить: «Цей багатий монастир міг би вмістити тисячу монахів або бідних, але його прибутками користується невелика кількість людей». Інші коментатори вважають, що Данте радив графам Гвіді побудувати там замок, який був би захистом для тисячі жителів.

106-114. Вільовка. - Деякі старі коментатори вбачають в ній символ підступності, з допомогою якої Данте колись думав «упіймати леопарда», тобто зваблювати жінок (леопард - любострастя; П. I, 32). Інші, навпаки, вважали символом поміркованості, якою він хотів скрутити леопарда, тобто подолати любострастя.

127-129. Рядками Комедії цієї... - Називаючи свою поему «Комедією», Данте користується середньовічною термінологією: комедія, як він пояснює в листі до Кангранде, - кожний поетичний твір середнього стилю з застрашливим початком і щасливим кінцем, написаний народною мовою; трагедія - кожний поетичний твір високого стилю з захоплюючим і спокійним початком і жахливим кінцем. Тому у Данте Віргілій називає свою «Енеїду» трагедією (П. XX, 113). Назву «Божественна» було надано Дантовій «Комедії» вже пізніше, як данина захоплення грандіозним задумом і довершеним виконанням твору, а почасти, можливо, для конспірації, щоб під «святим» епітетом приховати найбільш невгодні для вищих сановників католицької церкви місця, від яких занадто одверто віяло єрессю.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

Геріон. - Коло сьоме. - Третій пояс (закінчення). - Насильники над природою і мистецтвом (хабарники). - Спуск у восьме коло

1-27. Цей гострохвостий звір... - Геріон, страж восьмого кола, де караються обманщики. За античною міфологією, це велетень з трьома тілами і трьома головами, що панував на острові Еріфеї, на далекому заході, за океаном. Геркулес його вбив і забрав стада його биків. Змальовуючи Геріона, як «гідотне втілення облуди», Данте, очевидно, йшов за пізнішою традицією, відбитою пізніше і в «Генеалогії богів» Боккаччо, де розповідається, що «Геріон, який панував на Балеарських островах, лагідним обличчям, ласкавими розмовами і всім обходженням улещував гостей, а потім убивав тих, хто йому довірився».

6. На стежці... твердій. - Тобто поблизу кам'яної набережної Фле-гетону.

18. Арахна - уміла лідійська ткаля, що змагалася з Мінервою, і та за таке зухвальство перетворила її на павука.

22. Бобер, присівши... - Данте наслідує повір'я, ніби бобер, розташувавшись на березі, опускає в воду хвіст і ворушить ним, виділяючи при цьому пахучий «бобровий струмінь», який приманює риб. Тоді він повертається і хапає їх. З таким бобром поет порівнює Геріона, який, не витягнувши хвоста, сховавши груди, ліг над безоднею.

35. Побачив тіні... - Це лихварі. Вони сидять над самим обривом, на межі тієї частини, де карають обманщиків.

55-57. І кожен з них на шиї мав торбину... - Порожні торбини, що висять на шиї у лихварів, прикрашені їхніми гербами, по яких Данте і пізнав їх. Це все родовиті люди.

59-60. Лазуровий лев - герб флорентійських Джанфільяцці, гвельфів.

63. Білий гусак на червоному полі - герб флорентійських Уббріякі, гібелінів.

65. Синя свиня на білому полі - герб падуанського лихваря Реджі-нальдо Скровенї.

68. Вітальяно - Вітальяно дель Денте, знатний падуанець.

73-75. Що на торбині змалював три дзьоби! - такий герб мав флорентієць Джованні Буйамонте (пом. 1310).

107-108. Фаетон - син Аполлона, бога сонця, взявся правити батьковою колісницею, не стримав коней, підпалив небо і землю. Юпітер убив його блискавкою.

109-111. Ікар - син художника Дедала. Щоб утекти з острова Крит, Дедал зробив собі і синові і прикріпив воском до плечей крила, але юнак піднявся занадто високо, сонячне проміння розтопило віск, і Ікар упав у море.

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

Коло восьме (Лихосхови). - Обманщики тих, що не довірились. - Перший схов. - Звідники і спокусники. - Другий схов. - Підлесники

1-20. Лихосхови - восьме коло Пекла, широкий кільцеподібний пояс пекельної воронки, оточений крутою стіною обриву. Він зборознений десятьма концентричними сховами (ямами), відділеними один від одного валами. В напрямі до центру Лихосхови - похиле місце, так що кожний наступний схов і кожний наступний вал розміщені трохи нижче від попередніх і зовнішній, увігнутий укіс кожного схову вище внутрішнього, вигнутого укусу. Перший числом вал прилягає до колової стіни. В центрі чорніє глибока криниця, на дні

якої лежить останнє, дев'яте коло Пекла, крижане озеро Коціт. Понад тими темними сховами, тобто від колової стіни до цієї криниці, йдуть радіусами скелі, перетинаючи схови і вали, причому над сховами вони вигинаються у вигляді мостів.

25-27. У першому схові грішники йдуть двома зустрічними потоками, їх шмагають чорти, і тому вони ступають швидше, ніж Дайте і Віргілій. Зовнішній, найближчий до поетів ряд рухається їм назустріч. Це - звідники, які спокушали жінок для інших. Внутрішній, дальший ряд іде в тому ж напрямі, що й поети. Це - спокусники, що спокушали жінок для себе.

28-33. Так римляни... - В 1300 р. папа Боніфацій VIII, щоб підняти престиж церкви і поповнити папську казну, оголосив перший церковний «ювілей», що привернув величезну кількість паломників, тому що всім богомольцям обіцяли відпустити гріхи. Щоб уникнути затору (тісняви), міст Святого ангела було поділено надвоє вздовж: по один бік ішли до собору святого Петра, лицем до замку Святого ангела, а по другий - назустріч, до пагорба Монте-Джордано.

50. Венедіко Каччанеміко - глава болонських гвельфів (пом. 1302). Дайте, очевидно, вважав, що в 1300 році його вже не було серед живих.

55-56. Я той, хто раду дав... - Венедіко Каччанеміко продав свою сестру Гізолабеллу маркізові Феррарському Обіццо II чи Адзо VIII.

59-61. Тут стільки наших... - В Пеклі скупчилось більше звідників-болонців, ніж лишилось живих болонців на землі. Болонья, з її своєрідним діалектом, розташована між ріками Савеною і Рено.

83-96. Іде великий приклад страсотерпцям... - Ясон, проводир аргонавтів, по дорозі в Колхиду по золоте руно приплив на острів Лемнос, де незадовго до того жінки, розгнівані холодністю своїх чоловіків, повбивали їх. Тут він спокусив молоду царицю Ізіфілу, яка при винищенні мужчин обманула подруг, врятувавши свого батька, царя Фоанта, і допомогла йому покинути острів. Ясон залишив Ізіфілу вагітною, зрадивши її заради колхідської царівни Медеї, до якої потім теж охолов, покохавши Креусу.

122. Алесьйо Інтермінеллі із знатного луккського роду, помер незадовго до 1300 р.

133. Талс - славетна афінська гетера. Данте ототожнює її з героїнею п'єси «Євнух» римського комедіографа I ст. н. е. Теренція.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА Коло восьме. - Третій схов. - Святокупці

1. Волхв Сімон. - Про нього легенда розповідала, що він хотів підкупити апостолів, щоб вони навчили його «зводити Святого Духа» на людей. За його іменем усіх, хто продає або купує церковні посади, стали називати симоністами.

17. Сан-Джованні - флорентійський баптистерій, церква Іоанна Хрестителя.

19-20. При рятуванні втопаючого... - Якось в один з таких отворів чи купелів забрався, розпустувавшись, хлопчик і застряв там. Данте, що був поблизу, взяв сокиру і, розбивши мармур, звільнив його. За цей вчинок його обвинувачували в блюзнірстві.

31. Хто це?.. - Страждаючий грішник - папа Миколаєм III (1227- 1280), у світі Джованні Гаєтано дельї Орсіні. Це перший папа, який розпочав застосовувати симонію і цим збагачувати себе і своїх родичів.

49. Схилився я, мов чернець, що сповідає... - В середні віки в Італії убивць закопували в землю вниз головою. Данте схилився над папою Миколаєм III, як сповідач над таким страчуванним, якщо той, вже опушений головою в яму, ще раз підкличе його, щоб цим хоч трохи відкласти смерть.

53. Боніфацій - Миколаю III Данте здався Боніфацієм VIII, який вступив на папський престол у 1294 р. і мав з'явитися йому на зміну в 1303 р., відтиснувши його в глибину щілини. Він здивований, що той з'явився на три роки раніше.

Данте був непримиренним ворогом Боніфація VIII. В цьому недо-стойному папі він бачив ненависника вільної Флоренції і головного винуватця свого вигнання. Він ганить його устами Чвакала, Миколая III, Гвідо да Монтефельтро, Бонавентури, Каччагвіди, апостола Петра і Бе-атріче.

54. Список - перелік майбутніх пап-симоністів відомий Миколаю III, бо грішники в Пеклі наділені даром передбачення.

57. Красуня - церква. Папу називали «мужем церкви».

70-72. Що ведмедиха - мати є мені... - Миколай III був із роду Орсіні (італ. Orsinat - ведмедича). Ведмежатка - його родичі.

79-84. Та довше я стою сторч головою... - Миколай III стоїть сторч головою вже двадцять років (з 1280 по 1300 р.), а Боніфацію VIII призначено коротший строк: він з'явиться йому на зміну в 1303 р., а в 1314 р. його змінить пастир весь в гидкім гріху, Климент V, який прийде від заходу, тобто з Франції.

Климент V, родом гасконець, Бертран де Гот, архієпископ бордоський, обраний на папський престол у 1305 р. за допомогою французького короля Філіппа IV, якому він за це зобов'язався поступитись на п'ять років церковними прибутками в межах Франції і обіцяв повну покірність. Климент V коронувався в Ліоні і лишився у Франції. У 1309 р. він переніс папську резиденцію в Авіньйон, цим поклавши початок «авіньйонському полону папства», що тривав до 1377 р., призвівши до повного падіння його самостійності і престижу. При Клименті V особливо широко процвітала симонія. У «Божественній комедії» цього папу викривають Каччагвіда, апостол Петро і Беатріче.

85-87. Іасон - іудейський первосвященик, що купив цей сан у сирійського царя Антіоха Єпіфана (II ст. до н. е.) і ввів у Єрусалимі язичеські звичаї.

99. Як з ним на Карла бадьоривсь безмежно. - Карл 1 Анжуйський відмовився поріднитися з Миколаєм III, і той став його ворогом.

106-110. Вас, пастирі, вже знав євангеліст... - Іоанн, автор «Апокаліпсиса», змалював язичеський Рим, як «велику блудницю», що сидить на семиголовому і десятироговому звірі. Данте, зливаючи воєдино образи блудниці і звіра, перетворює їх на символ папського Рима.

111. Аж поки шлюбного любила мужа. - Тобто доки Римський Папа, муж церкви, не спонукав церкву до розпусти.

115-117. О Константине... - В кінці VIII ст. з'явився виготовлений папською канцелярією знаменитий фальшивий акт, так званий «дар Константина», яким імператор Константан (з 306 по 337), переносячи свою столицю в Візантію, буцімто передавав папі Сільвестру I і його наступникам державні права на Рим і західні країни. Данте, переконаний, як і його сучасники, в автентичності «дару Константина», фальшивість якого була доведена тільки в XV ст., вважав його величезним лихом і для імперії, і для церкви.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА Коло восьме. - Четвертий схов. - Віщуни

3. Канцона перша - тобто перша з трьох частин, або кантик «Божественної комедії». Про втоплих в пітьмі - тобто про засуджених грішників.

8. Ходили, сльози мовчазні ллючи... - Віщуни, вражені німотою.

34-39. Амфіарай - у грецьких міфах - цар і віщун, один із семи аргівських вождів, які облягали Фіви, щоб відвоювати їх для Полініка у його брата Етеокла. Під час бою земля під ним розсілась, і він на своїй бойовій колісниці звалився в Пекло, де судить Мінос.

40-45. Тіресій - у грецьких міфах - фіванський віщун, батько Манто. Ударивши палицею двох змій, що сплелися одна з одною, він перетворився на жінку і тільки через сім років, вдаривши палицею таких же змій, знову став чоловіком.

Чоловіче пір 'я - борода.

46-51. Арунт - етрусський ворожбит, якого, за оповіданням Лука-на, римляни покликали, щоб дізнатись від нього про кінець громадянської війни.

55. Манто - дочка Тіресія, віщунка, яка після смерті батька, щоб уникнути тиранії нового владаря Фів Креонта, кинула рідне місто. Після довгих мандрів спинилася там, де пізніше було засноване місто Мантуя.

56. Моя сторона - край, де народився Віргілій (околиця Мантуї).

59. Вітчизна Вакха - Фіви. Коли сини Едіпа Етеокл і Полінік, ворогуючи за володіння містом, забили один одного, місто дісталось їхньому дядькові, жорстокому Креонту.

62-63. Бенако - Гардське озеро біля південних схилів гір, що височить над замком Тіраллі і є рубежем між Італією і Маньєю (Німеччиною, Германією).

64-66. Численні джерела на просторі між долиною Валькамоніка (на північний захід від Гардського озера) і замком Гарда (на його східному березі) обмивають схили Пеннінських Альп, а потім вливаються в Гардське озеро.

70-72. Пескьєра - замок, побудований веронцями в південному низинному краю Гардського озера для захисту проти Бергамо і Брешьї.

73-78. Біля Пескьєри з Гардського озера витікає річка Мінчо, що впадає в По біля містечка Говерно.

106-114. Евріпіл. - Коли греки вирушили проти Трої, лишивши дома самих тільки немовлят, Евріпіл і Калхант були жерцями при війську. У місті Авліді, де було зібрано грецький флот, вони визначили день, сприятливий для відплиття до троянських берегів.

116. Мікаеле Скотто - родом шотландець, астролог при імператорі Фрідріху II. Він пророкував імператорові, що той помре у Флоренції. Імператор помер не у Флоренції, а у Фйоренцуолі (Малій Флоренції).

118-120. Гвідо-Гвідо Бонаті із Форлі, астролог XIII ст. Граф Гвідо Монтефельтро жорстоко поплатився за те, що повірив всевідаючому ворожбитові.

Азденте - швець у місті Пармі, який провіщав майбутнє, незважаючи на своє цілковите неуцтво.

124-126. Але ходімо... - Місяць, на якому народна уява розрізняла постать Каїна з в'язкою хмизу, торкнувся обрію, що віддаляв населену півкулю від водяної.

126. За Севільєю - тобто на заході Європи.

127-129. Тієї ночі місяць був уповні. - Цими словами Віргілій хоче вказати, що сонце вже зійшло, бо повний місяць, який заходить при сході сонця, світив минулої ночі, коли Данте блукав у лісі, а тепер, через добу, заходить уже після сходу сонця.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

Коло восьме. - П'ятий схов. - Хабарники. - Луккський старшина. - Чорти з гаками

7. Як у Венеції... - Венеціанський арсенал - знаменита корабельна верф і арсенал Венеції, споруджений у 1104 р. і значно розширений у 1303 р. Тут був величезний басейн з киплячою смолою для засмолювання кораблів і човнів.

37. Лихолапи - загальна кличка чортів, які були озброєні гаками і охороняли п'ятий схов.

38. Старшина святої Зіти... - Свята Зіта була особливо шанована в місті Луцці, де вона жила (XIII ст.). Її ім'я тут стоїть замість назви міста.

Старшина - один з десяти членів ради, що управляла Луккою.

40. Бонтуро - впливова людина в Луцці і великий хабарник. Данте іронізує, що Бонтуро... хабарничать не візьметься.

48. Святе Лице - візантійське розп'яття з чорного дерева в лукк-ському соборі. Чорти знущаються з грішника, який, з почорнілим від смоли лицем, став схожий з цим розп'яттям.

49. Серкйо - ріка, що протікає поблизу Лукки, звичайне місце купання городян.

76. Лихохвіст - ім'я одного з дияволів. У віршованому тексті всі імена чортів дано в перекладі.

95-96. Капрона - замок, який захопила у гвельфської Лукки гібе-лінська Піза, але в серпні 1289 р. здала з'єднаному війську луккських і флорентійських гвельфів, серед яких був і молодий Данте.

106-111. Показуючи поетам дорогу, Лихохвіст їх обманує, бо, як вони незабаром переконаються (П. XXIII, 133-141), над дальшим, шостим сховом обвалилися всі мости, а не тільки міст того гребеня, по якому вони йшли.

113-114. Дванадцять сотень шістдесят шість років... - Лихохвіст пояснює обвал моста тим самим здриганням Пекла, про яке говорив Віргілій (П. XII, 37-45 і прим.), тобто землетрусом, що стався, за євангельською легендою в момент смерті Христа, в так звану «страсну п'ятницю». Церковники вважали, що Христос помер у тридцять чотири роки, а годиною його смерті була середина дня, і цієї віри додержувався Дайте. Після землетрусу, за словами Лихохвоста, минуло 1266 років і 19 годин. Таким чином, час дії цієї сцени - 7 година ранку страсної суботи, 9 квітня 1300 р. З цим збігаються рядки П. XX, 127-129: в ніч перед 8 квітня, коли Данте блукав у лісі, за календарем значився повний місяць.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

Коло восьме. - П'ятий схов (продовження). - Паваррець Чамполо. -

Бійка чортів

4-5. Я бачив, ворог нищив навісний... - Замолоду Данте брав участь у поході проти Ареццо і 11 червня 1289 р. бився як вершник на р. Кам-пальдіно, де аретинців було розбито.

48. В Наваррському королівстві я родивсь. - Це Чамполо, міністр короля Тебальда II, великий хабарник. Тебальд II був на престолі з 1253 до 1270 р.

65. Латинці - тобто італійці.

82-87. Галлура - один з чотирьох округів, або «юдикатів», на які поділялась підвладна Пізі Сардинія і якими управляли так звані «судді». З 1275 по 1296 р. галлурським суддею був Ніно Вісконті. Чернець Гомі-та (р. 81), його міністр, який брав великі хабарі, закінчив життя на шибениці.

88-89. Мікель Дзанке - міністр, що розбагатів хабарництвом, став, з допомогою шлюбу, правителем Логодоро. Одну з своїх дочок він віддав за генуезького рицаря Бранка д'Ор'я, і той у 1275 р. зрадницьки вбив його.

133-151. Цей забавно-грубий епізод з бісівською вартою п'ятого схову нагадує вульгарно-фарсові інтермедії з чортами, що поступово стали обов'язковим елементом середньовічних містерій - вистав на серйозні релігійні сюжети.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ Коло восьме. - П'ятий схов (закінчення). - Шостий схов. - Лицеміри

3. Мінорити - ченці-францисканці, які звичайно ходили не поряд, а один за одним.

4-6. Байка прастара. - В середньовічних збірниках можна було прочитати байку, приписувану Езопові, про те, як жаба, прив'язавши до себе ниткою довірливого щура, пірнула з ним у воду. Коли щур, захлинувшись, вплив на поверхню, шуліка схопив його, а разом з ним і прив'язану жабу і з'їв обох.

7. В італійському тексті то і issa - близькі за значенням слова (синоніми).

8. Що в бійці тій і в баєчних рядках. - Старий хотів нашкодити Росотопчію, як жаба щурові, і обидва опинились у киплячій смолі, як персонажі байки в пазурах шуліки (П. ХХІІ, 133-141).

26. Свинцеве скло - дзеркало.

58. Блискучі тіні - тобто лицеміри.

63. Отак в Колонї... - в нинішньому місті Кельні.

66. Фрїдрїхів (плащ)... - Розповідали, ніби винних в ображанні особи імператора Фрїдрїх ІІ наказував одягати у важкий свинцевий плащ і ставити на розпечену жаровню. Свинець розтоплювався, і засуджений згоряв живцем.

103. Брати-веселуни. - У 1261 р. в Болонї було засновано орден «рицарів дїви Марїї», метою якого вважалось примирення ворогуючих і захист знедолених. Через те, що члени ордену найбільше дбали про свої веселі утіхи, їх прозвали братами-веселунами (fratres gaudentes).

104-108. Каталано деї Малавольті, гвельф, і Лодерінго дельї Андало, гїбелїн, були подеста (правителями) в рядї міст. У 1266 р. флорентїйські гїбелїни, побоюючись повстання гвельфів, які частково лишилися в місті після розгрому при Монтаперті (див. прим. П. Х, 32-51), запросили Каталано і Лодерінго на посаду подеста для умиротворення громадян. (Звичайно запрошували лише одного подеста.) Але Каталано і Лодерінго, діючи за вказівками папи, під виглядом безсторонності допомагали гвельфам. Дайте вважав їх винними в тому, що гвельфи незабаром вигнали гїбелїнів і зруйнували їхні будинки, в тому числі будинки роду Уберті в міському окрузі Гардїнго.

116-117. Упевнив фарисеїв сонм слїпий... - Іудейський первосвященик Каїафа, ім'я якого зв'язано з євангельською легендою про смерть Христа.

121. Тесть Каїафи - первосвященик Анна, в дїм якого було приведено Христа після засудження його до страти.

122. Радники - рада первосвящеників і фарисеїв.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА Коло восьме. - Сьомий схов. - Злодії

2. Водолій - сузір'я, в якому сонце перебуває останню третину січня і дві третини лютого.

5. Мов білий брат... - іній.

55. Ми маємо зійти на довші сходи. - Вони мають піднятися від центру Землі до вершини гори Чистилища.

56. Не досить нам лишити ці місця... - тобто піти від грішників - ще не досить. Треба самому досягнути внутрішньої досконалості.

85-87. У цій терцині перелічуються п'ять родів незвичайних змій, що, за оповіданням Лукана («Фарсалия», IX, 700-726), нібито водяться в Лівійській пустелі.

93. Геліотропи - темно-зелена яшма з червоними бризками. Ці камені нібито лікували укушених зміями і робили людину невидимою.

107-111. Фенікс. - Чудесний птах Фенікс, доживши до п'ятисот літ, в'є гніздо, устилає його нардом і миррою і помирає. З його праху народжується новий Фенікс.

125. Ванні Фуччі - позашлюбний син (тому він мул, тобто покруч, ублюдок) знатного пістойця Фуччі деї Ладзарі. Вій - активний прибічник «чорних» гвельфів. 1293 р. брав участь у пограбуванні ризниці Пістойського собору. Обвинуватили його приятеля, зовсім безвинного. Тоді Фуччі, що встиг сховатися, виказав своїх поплічників, і їх стратили.

126. Звір - таке було прізвисько Ванні Фуччі.

143. В Пістойї спершу влада *чорних» згине... - У травні 1301 р. партія «білих» вигнала з Пістойї партію «чорних».

144. Та свій Флоренція поновить лад. - В кінці 1301 р. партія «чорних» розгромила у Флоренції партію «білих». Серед вигнаних (січень 1302 р.) був і сам Дайте.

145-150. Марс пару з долу... - (вогненну пару, блискавку) - так названо Мороелло Маласпіна, володіння якого було в долині Магри. Він очолював сили «чорних», що виступили в 1302 р. проти Пістойї, останнього оплоту «білих», яку й було здобуто в 1306 р.

Пророкування Ванні Фуччі подано в термінах середньовічної метеорології. В повітрі точиться боротьба водяної пари з вогняною. Коли водяна пара скупчується навколо вогняної і стискає П, вогняна пара з силою виривається назовні, створюючи блискавку і викликаючи грім. Марс, бог війни (Мороелло), налітає з долини Магри, повитий парою, як подертий клоччям хмар (тобто оточений ворогами), і рине на Піхтове поле(середньовічні автори неточно застосовували цю назву до Пістойської області); бій вогненної пари з хмарами буде кривавий, і «білих» буде розгромлено.

151. Кажу це, щоб тобі завдати болю. - Тому, що Данте - «білий».

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

Коло восьме. - Сьомий схов (закінчення). - Как. - П'ять флорентійців

12. Твоє закореніло сім'я в мі. - Існувало повір'я, що Пістойю заснували в I ст. до н. є. люди «люті й жорстокі», прибічники Катіліни (бл. 108- 62 р. до н. є.).

15. Ні навіть той, хто впав... - тобто Капаней (П. XIV, 46-72).

17-33. Центавр - на ім'я Как, син Вулкана. У Віргілія (Ен. VIII, 193-267) це - напівлюдина-напівзвір, що вивергає дим і полум'я, кровожерний убивця. Дайте перетворює його на центавра. Как, що жив у печері Авентінського пагорба, вкрав у Геркулеса чотирьох биків і чотирьох телиць з Геріонового стада і, щоб заплутати сліди, втягнув їх за хвоста у свою печеру. Геркулес виявив покражу і вбив його.

19. Є, мабуть, у Мареммі... - узбережжя Тірренського моря, що ділиться на Тосканську і Римську Маремму. В першій з них був монастир, і ченці кинули його, бо там водилося багато гадюк.

28. Давно не ходить із братами він... - бо скривдив їх при поділі стада.

33. Геркулесові удари були такі сильні, що Как помер від першого ж їх десятка.

35. Й три духи підійшли... - Як з'ясується далі, це Аньєлло (Аньєль) Брунеллескі, Бозо Донаті і Пуччо деї Галігаї. Незабаром з'явиться ще двоє: Чанфа Донаті і Франческо Кавальканті. Всі вони - представники знатних флорентійських родин. (До речі, на 79 персонажів, введених у «Пеклі», 43 припадають, за обчисленнями дослідників, на Тоскану, з них 32 - громадяни Флоренції.)

50. Шестиногий змії. - Це перетворення Чанфа Донаті (р. 43), якого очікували троє інших. Він охоплює Аньєлло Брунеллескі і зливається з ним в одну потвору.

82. Змієня - це Франческо Кавальканті. Він жалить Бозо і міняється з ним зовнішнім виглядом: Франческо перетворюється на людину, а Бозо - на змію.

85-86. В те місце, котре нам служило... - тобто в пуп.

94-96. Тож хай мовчить Лукан... - Лукан розповідає («Фарсалия»), як у Лівійській пустелі воїни Катона гинули від отруйних змії. Сабелл, ужалений «сепсом», розтав, як віск, а Насідій від укусу «престера» так роздувся, що на ньому тріснув панцир, і труп його розрісся на потворне громаддя.

97-99. Кадм, засновник Фів і творець грецького письма, був обернений на змія (Метам. IV, 563-602). Німфу Аретузу, яку переслідував річковий бог Алфей, Діана перетворила на підземний струмок (Метам. V, 572-641).

140. До іншого - тобто до Шкутильги Пуччо.

142. Між сьомого сміття - між злодіями, що заповнювали сьомий схов.

151. А другий - той, за ким скорблять в Гавілли. - Другий, що перетворився знову на людину, був Франческо Кавальканті, якого вбили жителі передмістя Гавілли в долині Арно, за що його родичі вчинили над ними криваву розправу. Тому за ним скорблять в Гавілли, як іронічно зазначає Данте.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА Коло восьме. - Восьмий схов. - Лукаві порадики

9. Прато - невеличке містечко на північний захід від Флоренції. Невдоволене її владою, воно, як і всі, хоче бачити її нещасливою.

25-28. Тобто: коли тому, хто осяває світ своїм промінням (тобто сонцю), настає пора скрити лице, і муха, яка літає вдень, дає місце для вечірнього комара, - отже, ввечері.

34-39. Мов той, за кого... - За біблійною легендою, пророк Ілля, на очах у пророка Єлисея, вознісся на небо на вогненній колісниці, запряженій вогненними кіньми. Єлисей названий тут: «Той, за кого учинили мсту ведмеді», бо за тією ж легендою, ведмеді розтерзали хлопчиків, які знущалися з нього.

54. Мов Етеокл... із братом... - Коли ворогуючі брати Етеокл і Полінік убили один одного і тіла їх було покладено на спільне вогнище, полум'я роздвоїлось.

56. Улісс (тобто Одисей) і Діомед - герої Троянської війни, які разом діяли і в боях і в хитромудрих пригодах.

56-57. їх ремесло... вело до гніву. - Тобто вони творили діла, що викликали небесний гнів.

59-60. Сильце з конем. - На пропозицію хитромудрого Улісса, Трою було завойовано з допомогою дерев'яного коня, в якому заховалися грецькі воїни і якого троянці, проламавши мур, затягли до міста. Із зруйнованої Трої вийшов Еней, родоначальник римлян (Ен. II, 13-267).

61-62. Деїдамія - дочка скірського царя Лікомеда, дружина Ахілла, який переховувався в домі її батька, одягнений у жіноче вбрання. Улісс і Діомед, схитрувавши, виявили його і забрали на війну проти Трої, де він і загинув. Безутішна Деїдамія перебуває в Лімбі.

63. Палладій - статуя Афіни-Паллади, що охороняла Трою, викрадена Уліссом і Діомедом (Ен. II, 162-170). За римськими переказами, викрадено фальшиву статую, а справжню Еней привіз в Італію, і вона зберігалась у Римі.

82. Високий спів - «Енеїда».

84. Та як загинув, як життя скінчив. - Тобто як загинув Улісс. Дантова розповідь про загибель Улісса бере свій початок, мабуть, з після-гомерівської легенди, яку передавав Пліній Старший (I ст. н. е.) і за якою Улісс, повернувшись на Ітаку, знову виплив в Атлантичний океан, заснував Лісабон (Уліссіп) і загинув під час бурі коло західного берега Африки. Данте по-своєму перероблює цю легенду.

91. Цірцея - прекрасна чарівниця, що обертала людей на тварин. Коли Улісс, плывучи додому з-під Трої, після довгих поневірянь пристав до її берега, вона перетворила супутників його на свиней, але потім повернула їм людський образ і, покохавши Улісса, цілий рік тримала його в себе (Метам. XIV, 242-440).

92-93. Гаєта - гора Цірцеї (нині Монте-Чірчелло) недалеко від того місця, де Еней поховав свою годувальницю Кайету, назвавши цей край її іменем.

94-102. Ні почуття до сина... - Мабуть, Улісс, охоплений жадобою знань, вирушив у фатальне плавання прямо від берега Цірцеї, не повертаючись на Итаку, куди його поривала любов до своїх. Але можливе також і інше тлумачення: навіть любов до сина, до батька і до дружини (Пенелопи) не змогли втримати його на батьківщині, куди він повернувся після перебування у Цірцеї.

104. Сардів край - Сардинія.

108-109. Геркулес... стовпи поставив... - Античний міф розповідає, що по боках Гадітанської (Гібралтарської) протоки Геркулес поставив два стовпи, як межу для мореходів; це - мис Кальпе (Гібралтар) на європейському березі і мис Абіла - на африканському.

110. Севілья - в пониззях Гвадалквівіру.

111. Сетта (лат. Septa, нині Сеута) - гавань біля мису Абіла.

116. Дальші подорожі в світ сумний - дальші області, покриті Океаном.

126. Брали вліво хід. - Тобто тримали курс на південний захід від Геркулесових стовпів.

127-129. Під іншим полюсом я всі вже зорі... - тобто зорі південного небесного полюса. Північний небесний полюс зник за горизонтом, значить, мореходи перетнули екватор.

130-131. Зміст: Уп'яте сяяла на небесах... - тобто минуло п'ять місяців.

133. Гора висока... - Гора біблійного Земного Раю, яка в християнській міфології стала горою Чистилища. Як курйоз відзначимо, що в примітці до цієї терцини деякі коментатори твердили, ніби Улісс досяг берегів Америки. Справді ж, коли Данте жив у Луїджані, недалеко від Генуї, він, звичайно, міг чути, як з генуезького порту 1291 р. Тезйо д'Ор'я з братами Уголіно та Вадіно де Вівальді на двох галерах вирушили шукати нових морських шляхів до Індії та загинули безвісти, а через кілька років син одного з них поплив на їх розшуки і теж не повернувся. Мабуть, саме ці події відбилися в даному епізоді поеми.

141. Униз же ніс пішов чиймсь велінням... - тобто велінням неznаного Уліссові іудейсько-християнського бога, який заборонив живим людям доступ до Чистилища.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА Коло восьме. - Восьмий схов (закінчення)

4. Коли наш зір принадив інший дух... - Це інший лукавий порадник, граф Гвідо да Монтефельтро, вождь романських гібелінів, умілий полководець, який то ворогував з папським Римом, то мирився з ним. За два роки до смерті він постригся в ченці францисканського ордену кордельєрів. Помер у 1298 р.

7-12. Як сицилійський бик... - Мідник Перші запропонував агрі-гентському тиранові Фаларіду (VI ст. до н. є.) купити мідного бика, зробленого так, що коли в нього клали страчуваного і внизу розводили вогонь, то крик спалюваного перетворювався на ревіння. Щоб випробувати прилад, Фаларід умістив туди самого винахідника.

19-20. О ти, хто в нашій роді ломбардським... - Гвідо да Монтефельтро звертається до Віргілія, почувши, як той відпустив Улісса (Одіссея) словами, вимовленими ломбардським нарiччям (П. I, 68-69), і хоче дізнатись від нього про долю Романьї, що межує з Ломбардією.

28. Романья - область Італії на північний схід від Тоскани з головними містами: Болонья, Фаенца, Імола, Форлі, Равенна, Чезена, Ріміні.

29-30. Од гір... до стін... - Графство Монтефельтро лежало між Урбіно і горою Монте-Коронаро, де бере початок Тібр.

37-39. Твоя Романья вся... - В 1278 р. права на Романью, яка раніше вважалась імперською землею, перейшли до папського престолу, але влада його була лише номінальною. Більша частина романських міст і областей була в руках

окремих феодальних родів, гібелінських і гвельфських, що ворогували між собою.

40-42. Равенна з 1270 р. була під владою гвельфського роду Полен-та (герб: орел.). З 1275 по 1310 р. там правив Гвідо да Полента Старий, батько Франчески да Ріміні (П. V, 73-142). Йому підвладна була також Черв'я на Адріатиці.

43-44. А край, що зрештою... - гібелінське місто Форлі. У 1281 р. його облягло папське військо, що складалося з французьких найманців та італійських гвельфів. Гвідо да Монтефельтро, який захищав місто, удався до воєнної хитрості і розгромив обложників, причому знищив велику кількість французів.

45. В зелених лапах нині опинився. - Незадовго до 1300 р. синьйорами Форлі стали Орделаффі, гібелінський рід, в гербі яких був зелений лев.

46. А пес Веруккйо... - Малатеста деї Малатеста да Веруккйо, батько Джанчотто і Паоло, синьйор Ріміні з 1295 по 1312 р., завзятий гвельф. Його песик, старший син Малатестіно Одноокий, що правив з 1312 по 1317 р. Гвідо да Монтефельтро не раз перемагав Малатесту.

47. Монтанья деї Парчітаті - вождь рімінських гібелінів. У 1295 р. Малатеста, борючись за владу, віроломно захопив його і ув'язнив, доручивши нагляд за ним своєму синові Малатестіно, який незабаром, з намови батька, забив свого полоненого.

49-51. Міста ж біля Ламоне та Сантерно... - тобто у Фаенці на річці Ламоне, і в Імолі на річці Сантерно владарює Магінардо Пагані да Сузінана (Ч. XIV, 118-120), в гербі якого голубий лев на білому полі і який безперервно міняв своїх політичних друзів (пом. 1302 р.).

52-54. Той край, де Савйо... - В кінці XIII ст. Чезена була незалежною комуною, але її подеста і капітани нерідко претендували на самовладдя, і тоді вона їх скидала.

67. Потім кордельєром... - Ченці-францисканді підперізувались вірьовкою (італ. cordillo), - звідси їх прозвання: «кордельєри».

70. Пастир головний - папа Боніфацій VIII (на папському престолі 1294-1303 рр.).

85. Ватажок новітніх фарисеїв - тобто папа.

86. Що воював в місцях, де Латеран... - У 1297 р. Боніфацій VIII оголосив хрестовий похід проти могутнього римського роду Колонна і його прибічників колоннезців, житла яких були розміщені недалеко від Латеранського палацу, папської резиденції.

89-90. Які не здобували Акри... - тобто вороги Боніфація не були ні сарацинами, що захопили в 1291 р. місто Акру, останнє володіння християн у Сирії, ні євреями, які торгували в мусульманських країнах, що християнам було заборонено.

93. Мотуз - тобто чернецький пояс Гвідо.

94-95. / як Сільвестра хворий Константин... - За легендою, до імператора Константина, який захворів на проказу, з'явилися вві сні апостоли Петро і Павло і сказали, що його зцілить святий цапа Сільвестр, який переховувався від гонінь у печері на горі Сіратті, поблизу Рима; тоді Константин призвав Сільвестра, прийняв від нього хрещення й одужав.

102. Пенестріна (нині Палестріна) - містечко поблизу Рима, де стояв замок, що належав колоннезцям. Боніфацію не вдалося взяти його силою. Тоді він пообіцяв колоннезцям повне прощення, якщо вони віддадуть йому Пенестріну. Ті погодились, папа зрівняв замок з землею, але слова свого не додержав і змусив колоннезців залишити папську область.

105. Попередник мій - Целестін V.

112. Франціск - патрон францисканського ордену, до якого належав Гвідо.

113. Чорний херувим - диявол.

136. Ті, хто на чварах наживав тягар. - Тобто ті, хто, сіючи чвари і розколи серед інших, мають для себе тягар провини і помсти.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА Коло восьме. - Дев 'ятий схов. - Призвідники розбрату

1. Вільними від рим словами... - прозою.

8-9. У... краю Пулійському... - Пулья (лат. Апулія); тут у значенні: Південна Італія.

10. Від рук троян - в епоху Самнітських воєн (343-290 рр. до н. є.), коли римляни, нащадки легендарних троян, що припливли з Енеєм, підкоряли Південну Італію.

10-12. В довгому бою... - під час другої Пунічної війни (218-202 рр. до н. є.). В 216 р., після перемоги під Каннами, Ганнібал відіслав у Карфаген хлібну мірку золотих перснів, знятих з убитих римських вершників, як писав Тіт Лівій, який вказував, що дехто говорить навіть про три з половиною хлібні мірки.

14. Роберт Гвіскард - в XI ст. вигнав з Південної Італії сарацинів і візантійців, один із засновників норманського владарювання на півдні півострова і в Сицилії.

16. Чеперано - містечко на кордоні Неаполітанського королівства і Церковної області, біля якого в 1266 р. пулійці, тобто піддані короля Манфреда, зрадницьки відкрили дорогу військам Карла I Анжуйського, що повело до фатальної для Манфреда битви при Беневенто (Ч. III, 103-145).

18. Тальякоццо - замок, біля якого 1268 року Карл I Анжуйський, король Сицилії і Апулії, розбив Конрадіна, внука короля Манфреда. Спочатку війська Конрадіна знищили дві третини військ Карла і вдалися до грабувань і розбоїв. Тоді Карл за порадою рицаря Аларда ді Валері несподівано напав з рештою війська на Конрадіна і розбив його. Тобто Алард, не вдівши лати, без зброї здолав у бою.

31. Магомет (бл. 570-632 рр.) - засновник ісламу, нової релігії, що з'явилась після християнства і тим самим, в очах правовірного католика, внесла у світ новий розкол.

32-33. Алі - зять Магомета, убитий в 661 р. ударом шаблі по голові. Його прихильники (шиїти) утворили згодом окрему секту. Розглядаючи Алі, як творця розколу вже в самому ісламі, Данте зображує його і в Пеклі з порубаною головою.

55. Дольчіно Торніеллі з міста Новари (в П'ємонті) - глава єретичної секти апостольських братів, що проповідувала братню любов і бідність, спільність майна і жінок і скоре пришествя царства істинної справедливості. Щоб придушити цей ворожий феодальному ладові і офіційній церкві рух широких селянських

мас, папа Климент V оголосив проти нього хрестовий похід. Дольчіно стійко відбивався в неприступних горах від папських військ, що склалися головним чином з жителів Вер-челлі і Новари, але повне вичерпання припасів і суворість зими змусили його здатися в березні 1307 р. Після страшних катувань його спалили на вогнищі. - Магомет бажає успіху Дольчіно, вважаючи його таким самим вождем розколу, як і він.

73. П'єр да Медічіна - представник роду, що володів містом Медічі-на, на схід від Болоньї, прославив себе як призвідник розбрату серед впливових болонських домів і серед романських феодалів.

75. Верчеллі - місто у П'ємонті; Маркабо, замок у дельті По, зруйнований на початку XIV ст.; між ними лежить долина Ломбардії, батьківщина П'єра да Медічіна.

76-90. П'єр да Медічіна передрікає, що мессер Гвідо дель Кассеро і Анджолелло да Каріньяно, найвпливовіші люди міста Фано (на Адріа-тичному морі, на південь від Ріміні), загинуть через віроломство зрадчо-го тирана-почвари Малатестіно Одноокого, синьйора Ріміні. Цей одноокий володар запросить їх нібито для переговорів до прибережного містечка Каттоліки, між Фано і Ріміні, і по дорозі туди його челядь скине їх з корабля, так що вже їм було б молитися не слід біля грізної своїми вітрами гори Фокари, бо вони до неї не допливуть. Усунувши мессера Гвідо і Анджолелло, Малатестіно захопив владу над Фано.

96-102. А він тепер німий. - Це Кай Скрібоній Куріон, римський сенатор і народний трибун, що перейшов на бік Цезаря в його боротьбі з Помпеєм (49 р. до н. є.). Данте наслідує оповідання Лукана, нібито Куріон, прибувши до Цезаря в Армініум (Ріміні), спонукав його негайно розпочати громадянську війну.

103-108. Пліч-о-пліч... - Це Моска деї Ламберті (пом. 1243), якого Данте хотів побачити в Пеклі (П. VI, 80). Його ім'я пов'язане з кривавим епізодом, що послужив, за переказами, початком розділу флорентійської знаті на гібелінів і гвельфів. Це він, навівши прислів'я: «Раз почали -скінчімо!», - схилив своїх родичів і друзів убити Бондельмонте (див. прим. Р. XVI, 136-141).

ПО. Видав виск... - тобто, посилюючи пекельну муку скорботною думкою про своїх родичів.

134. Бертран де Борн, віконт Отфорський-славнозвісний провансальський трубадур другої половини XII ст., який багато воював і з рідним братом, і з сусідами і спонукав інших до війни. Під його впливом принц Генріх (1155-1183),

старший син англійського короля Генріха II, підняв бунт проти свого батька, який ще за життя коронував його (звідси титул - «король»),

137-138. Ахітофел - в біблійній легенді, радник царя Давида, який заохочував його сина Авессалома повстати проти батька.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

Коло восьме. - Дев'ятий схов (закінчення). - Десятий схов. - Фальшивники металів

10-11. А місяць вже під наші ноги йде... - значить, настала друга година дня. Подорож по Пеклу, куди поети вступили напередодні ввечері, має закінчитись протягом доби, так що їм зупиняться обмаль часу.

20. Мій родич - Джері дель Белло, тобто Джері син Белло (Гарбіел-ло). Брат Белло, Беллінчоне, доводився Данте дідом. Джері жив у середині XIII ст. За словами старих коментаторів, він був не тільки призвідником багатьох чвар, але навіть убивцею і загинув від руки якогось Бродайо Саккетті. До 1300 р. родичі Джері ще не помстилися за нього рідні Саккетті, і це непокоїть Данте, який, як син свого віку, вважав криваву помсту правом і обов'язком члена роду.

29. Владар Отфору - Бертран де Борн.

38-39. Схов новий цей... став зримий. - Десятий схов, де караються фальшивники металів, фальшивники людей (які видають себе за інших), фальшивники грошей і фальшивники слів (брехуни і наклепники). У цій пісні мова йде про фальшивників металів; вони хворіють на зловонну коросту.

47-48. Вальдік'яна - долина ріки К'яни в Тоскані, де було побудовано кілька лікарень; Тосканська Маремма і острів Сардинія - болотисті і нездорові місцевості.

59. Егіна - острів недалеко від Афін, названий так по імені німфи, яку тут кохав Юпітер. Злопамятна Юнона наслала на острів страшенну моровицю, від якої загинули всі звірі і птахи і майже всі люди. Цар Еак, син Юпітера і Егіни, один з небагатьох уцілілих, звернувся до свого батька з благанням подарувати йому стільки ж громадян, скільки мурашок живе на його священному дубі. Так виникло плем'я мірмідонів (грецьке - мурашка) (Метам. VII, 523-657).

109-120. Я був з Ареццо... - Говорить алхімік Гріффоліно, родом аретинець. Він сказав недоумкуватому Альберо, чи то синові, чи то улюбленцю єпископа Съєни, що вміє літати в повітрі, і той просив Гріффоліно навчити його цього мистецтва. Та дурний не став Дедалом, а Гріффоліно встиг нажитись на уроках. Розгніваний Альберо звинуватив свого вчителя в атеїзмі, і єпископ съєнський спалив того на вогнищі як єретика, тобто не за те, за що він опинився в царстві тіней, а тому що Мінос, знаючи, в чому Гріффоліно винен, засудив його як алхіміка і послав у десятій схов Лихосховів. Алхімія вважалася дозволеним мистецтвом, але Гріффоліно, напевно, зловживав нею для підробки металів.

124. А другий прокажений... - алхімік Капоккйо, що сидів «спина до спини» з Гріффоліно. Стрікка - мабуть, Стрікка леї Салімбені, брат Нікколо, що прогуляв батьківську спадщину.

127-129. Нікколо - Нікколо деї Салімбені (за іншими відомостями - деї Бонсіньорі). Він увів звичай смажити дичину на вугіллі гвоздики (квіткові бруньки гвоздикового дерева). Для цього він сім'я вніс гвоздики найперший в ґрунт і з садових див линули урожайні втішні ріки (бо звичай цей там прищепився).

130. Товариство, до якого належали Стрікка і Нікколо, називалось марнотратним товариством і складалося з дванадцяти молодих съєнців, які вирішили прогуляти свої багатства. Серед них був Лано, що потрапив у Пекло як марнотрат (II. XIII, 120).

131. Качча - Ката деї Шаленгі, уродженець Ашано.

132. Засліплений - прізвисько Бартоломео деї Фолькаккьєрі. 136-139. Капоккйо, спалений у Съєні в 1293 р., був шкільним товаришем Данте. Він мав великий дар наслідування - мавпування.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

Коло восьме. - Десятый схов (закінчення). - Фальшивники людей, грошей і слів

1-12. В часи, коли Юнона відомщала... - Коли Юпітер покохав Се-мелу, дочку фіванського царя Кддма, Юнона, набравши вигляду її годувальниці, порадила їй упросити Юпітера з'явитися в усій його славі, і це видовище спопелило Семелу. Потім Юнона повернула свою помсту на Іно, сестру Семели, яка вигодувала її сина Вакха. Вона наслала безумство на чоловіка Іно, орхоменського царя Атаманта, і той, прийнявши свою дружину і синів за левицю і левенят,

розтросив об камінь одного з них, Леарха. З другим немовлям, Мелікертом, збожеволіла Іно кинулась у море.

16-20. Гекуба - вдова троянського царя Пріама. Коли загинула Троя і вмер Пріам, Гекубі, неволею закованій тяжкою (у полоні в греків), довелось побачити смерть своєї дочки Поліксени, принесеної в жертву тіні Ахілла, і знайти на морському березі труп свого останнього сина Полідора. Пріам довірив його фракійському цареві Поліместору, але той забив його, щоб заволодіти привезеним ним скарбом. Гекуба вирвала вбивці очі, але від пережитих потрясінь збожеволіла і завила псицею (Метам. XIII, 404-575).

25-26. Тіні голі. - Джанні Скіккі і Мірра, фальшівники людей, тобто ті, хто видавав себе за інших.

31. Аретинець - Гріффоліно (П. XXIX, 109-120). 37-41. Мірра (див. прим. 25), дочка Кініра, кіпрського царя, запалала грішною любов'ю до свого батька і, користуючись чужим іменем і темнотою, вгамовувала свою пристрасть. Батько, викривши обман, хотів її вбити, але Міррі пощастило втекти. Боги, за її проханням, перетворили її на миррове дерево (Метам. X, 298-524).

42-45. Як той, хто там далеко... - тобто Джанні Скіккі деї Каваль-канті, флорентієць. Коли помер старий Бозо ді Вінчігверра Донаті, його племінник Сімоні, брат іншого Бозо Донаті, страченого разом із злодіями, і батько Форезе, боячись, чи не залишив старий заповіту на користь інших, звернувся по допомогу до Джанні Скіккі. Джанні ліг у постіль небіжчика і, наслідуючи його голос, продиктував нотаріусові заповіт, в якому призначав якісь гроші на богоугодні справи, а на свою користь - шістьсот золотих флоринів і прекрасну лошицю (пані табунів), що коштувала величезних грошей, а решту - Сімоні. Цей Сімоні був батьком Корсо Донаті, вождя «чорних» у часи Данте.

47. Забігли десь, зустрічні та попутні... - Це фальшівники грошей, роздуті водянкою, і ті, яких мучила спрага, та фальшівники слів (брехуни й наклепники), що мучаться від пропасниці і головного болю.

61-90. Лдалю-майстер жив у Казентіно (долина верхнього Арно), в замку Ромена, резиденції графів Гвіді да Ромена, і чеканив для них фальшиві флорини, за що і був, за вироком Флорентійської республіки, спалений на вогнищі в 1281 р.

74. Монета із Хрестителем - золота флорентійська монета, флорин ffiorino). На лицьовому боці монети було зображено покровителя міста - Іоанна Хрестителя,

а на зворотному - флорентійський герб, лілію (fiore - квітка, звідки і назва монети).

77. Тих Гвідо, Апессандро та їх брата... - Майстер Адамо називає по імені двох графів Гвіді да Ромена: Гвідо II і Алессандро I. їх «брат» - один із двох молодших братів.

78. Бранда - струмок біля Ромени, нині висохлий.

79. Одного тінь блукає... - графа Гвідо, що помер до 1300 р.

90. Домішок каратів з три. - Каратом називали 1/24 унції (1 унція = 28,35 грама). На кожну унцію золота Адамо домішував три карати міді. До того флорентійські монети були з чистого золота.

91. Хто ці двоє?... - Це брехуни і наклепники.

97. От ця шахрайка Иосифа губила... - згадувана в Біблії дружина Потіфара, фараонового царедворця. Даремно намагаючись спокусити прекрасного Иосифа, який служив у їхньому домі, вона оббрехала його перед чоловіком, і той ув'язнив Иосифа.

98. Сінон - грецький юнак, який брехливим оповіданням переконав троянців ввести в місто дерев'яного коня. У ньому були сховані Одиссей та інші воїни (П. XXVI, 59).

128. / дзеркало, в яке дививсь Нарціс... - тобто вода, в яку дививсь і закохався в своє відображення Нарціс (Метам. III, 346-510).

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

Криниця гігантів. - Немврод. - Ефіальт. - Антей

1-3. Язык Віргілія, що завдав Данте страждання, від чого сором у нього ріс, зцілив його душевну рану втіхою.

4-6. Ахілла спис, успадкований ним від його батька Пелея, завдавав ран, що могли бути зцілені лише повторним ударом того самого списа (грецька міфологія).

7. Залишили ми ті злочасні ями - Лихосхови.

16-18. Коли під натиском... - Старофранцузька «Пісня про Ролан-да» розповідає, що, коли Карл Великий повертався з походу з Іспанії, на його ар'єргард в Ронсевальській долині напали сарацинські полчища. Кличучи на допомогу, його племінник Орланд (Роланд) з такою силою засурмив у ріг, що в нього лопнули жили на скронях. Карл почув його далеко за горами, але вертатись було вже пізно.

41. Монтереджоне - замок у Сьєнській області, який стоїть на пагорбі. Мури його були увінчані чотирнадцятьма вежами.

43-45. Гіганти (грецька міфологія) - які намагалися приступом взяти небо. Юпітер скинув їх своїми блискавками.

46. Угадував я... - Це Немврод з біблійної легенди, який царював на землі Сенаар, потомок Хама, великий мисливець. Він задумав побудувати вежу до неба («Вавилонська вежа»), що привело до змішання мов. Данте визначив йому долю богоборців-гігантів.

59. Як шишка близ Петра... - соснова шишка, відлита з бронзи, висотою близько чотирьох метрів, знята з мавзолею Адріана, за часів Данте стояла перед собором святого Петра в Римі.

63. Три фризи. - Фризи, германське плем'я, що жило на узбережжі Північного моря, вважалися в середні віки найвищим на зріст народом на землі.

67. «Рафель маї амек ізабі альмі!» - Було багато спроб надати цим словам Немврода того чи іншого значення. Але рядки 79-81 ясно вказують, що Немврод говорить мовою, зрозумілою лише йому одному, і сам не розуміє чужої мови.

71-75. За ріг берися... - В Біблії Немврод названий Звіроловом. Звук його рога і чув Данте по дорозі до криниці.

94. Ефіальт - гігант, який разом із своїм братом Отом намагався приступом взяти небо.

98. Бріарей - гігант, син Урана (Неба) і Геї (Землі), вражений блискавкою Юпітера. Віргілій зображує його в «Енеїді» (Ен. X, 565-568) сторукиим і п'ятдесятиголовим велетнем.

113-121. Антей - син Нептуна і Геї, що жив у печері в Баградській долині, поблизу Зами, де потім (202 р. до н. е.) Сціпіон переміг Ганнібала. Він годувався м'ясом спійманих ним левів. Дотик до матері Землі наділяв його новою силою, але Геркулес переміг його, піднявши і задавивши на смерть. У Флегрейській битві проти богів (П. XIV, 58 і прим.) Антей не брав участі, тому що народився пізніше. Щоб задобрити його, Віргілій говорить, що коли б він у війні проти владик мав провід, то його брати-гіганти, сини Землі, здобули б над богами перемогу.

124. Тітій, який образив Латону, загинув від блискавки Юпітера чи від стріл Аполлона і Діани.

Тіфон (або Тіфей) намагався перемогти Юпітера, але його скинуто в Пекло і накрито горою Етною, звідки, лежачи зв'язаним, він вивергає полум'я (Метам. V, 346-358).

136. Гарізенда - похила вежа в Болоньї, побудована в 1110 р. Коли хмари біжать назустріч їй нахилу, то тому, хто на неї дивиться знизу, здається, що вежа падає на нього.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

Коло дев'яте. - Коціт. - Обманщики тих, що довірилися їм. -

Перший пояс (Каїна). - Зрадники рідних. - Другий пояс (Антенора). -

Зрадники батьківщини і однодумців

11. Амфіон, ставши царем у Фівах, оточив муром нижнє місто, причому камені, під звуки його ліри, самі спускалися з гори й лягали один на один (грецька міфологія).

16. Коли ми опинилися на дні... - Дном криниці, що її охороняють гіганти, служить крижане озеро Коціт, в якому карають зрадників, що обманули тих, хто їм довірився. Це - останнє коло Пекла, поділене, без видимих меж, на чотири концентричних пояси. Перший пояс зветься Каїна, за ім'ям біблійного братовбивці. Тут карають зрадників рідних. Вони по шию занурені в лід, обличчям донизу.

20. Не йди по головах... - по двох братах, графах Мангона, або, може, взагалі по караних тут грішниках.

27. Танаїс - грецька назва ріки Дону.

28. Тамберник (Таберник) - назва гори. Старі коментатори вказують, що вона стоїть у Славонії. Може, це Фрушка Гора поблизу міста Товарника.

29. П'єтрапана (нині Панія) - найвища гора в Апуанських Альпах, між ріками Серкйо і Магра, в Тоскані.

41. Побачив я дві тіні... - тобто тих «злочасних братів», один з яких тільки що покликав Данте. Це, як повідомляє їх сусіда, - брати Алес-сандро і Наполеоне дельї Альберті, графи Мангона, сини Альберто, які володіли в кінці ХІІІ ст. замками в долині ріки Бізанціо (Бізанцьо), що впадає в Арно. Взаємна ворожнеча довела їх до того, що вони вбили один одного.

52. А інший... - Це Камічон де Пацці.

61. Ні той, кому пробив... - як розповідає роман про Ланчелота (П. V, 128), король Артур, дізнавшись про зраду свого сина Мордрека, проколов його списом наскрізь так, що через рану проникало сонячне проміння, і сама тінь його стала проколотою. Помираючи, Мордрек встиг смертельно поранити Артура.

63. Фокачча деї Канчельєрі - пістойєць, зрадницьки вбив двох своїх родичів.

65-66. Сассоль Маскероні, флорентієць, забив свого племінника, щоб заволодіти спадщиною. Вбивцю катали в бочці, уतिकаній гвіздками, і стратили. Про це говорили по всій Тоскані.

68. Камічон де Пацці - зрадницьки забив свого родича, об'їжджаючи з ним верхи їх спільні володіння.

69. Карлін - Карлінопа Пацці, родич Камічона. Коли в 1302 р. флорентійські «чорні» облягли замок П'янтравіньє, де ще тримались вигнані з Флоренції «білі», Карліно за гроші віддав замок до рук «чорних», і багато хто з «білих» був убитий, в тому числі два його родичі.

70. Я тисячі тих бачив... - Тут починається другий пояс дев'ятого кола - Антенора, - де караються зрадники батьківщини і однодумців. Вони, як і грішники Каїни, вмерзли в лід по шию, і обличчя їх також обернені вниз, але ще більше спотворені холодом. Цей пояс названо за ім'ям троянського вождя Антенора, якого післягомерівська легенда змальовувала зрадником.

73-74. Чим більше наближались... - тобто до середини Пекла, центру всесвіту.

78-81. Торкнувся враз я одного виска. - Це Бокка дельї Абаті. В бою біля Монтаперті Бокка, зрадник-гвельф, відрубав руку прапороносцеві флорентійської кінноти, що привело до замішання в рядах гвельфів і до їх розгрому.

94. Я хочу навпаки. - Зрадники хочуть, щоб пам'ять про них зникла серед живих. Інші грішники просять Данте згадати про них на землі (П. VI, 88-90; XIII, 76-78; XV, 119-120; XVI, 85).

116. Двера злий - Бозо да Двера. В 1265 р. гібелінська ліга доручила йому заступити біля Парми дорогу французькому війську, що йшло в Рим до Карла I Анжуйського, який готувався воювати а Манфредом. Але Двера, підкуплений «французькою грошвою» і до того ж присвоївши собі гроші, одержані ним від Манфреда, пропустив французів на південь.

119. Джанні Сольданьєр - знатний флорентієць, гібелін. У 1266 р. зрадив своїх однодумців і очолив рух, що привів до торжества гвельфів.

Беккерія - Тезавро деї Беккерія, родом з Павії, абат монастиря Вал-ломбрози, папський легат у Флоренції. Після вигнання гібелінів у 1258р. флорентійські гвельфи звинуватили його в намірі віддати місто до рук гібелінів і відтяли йому голову.

121. Ганелон - рицар-зрадник, з вини якого Роланд загинув з усім своїм військом.

122. До того, хто болонцям ключ одніс... - До Тебальделло деї Дзам-бразі, фаентинця. У 1280 р. хтось із болонських гібелінів, які знайшли притулок у гібелінській Фаенці, викрав у Тебальделло двох свиней. Щоб помститися своїм кривдникам, Тебальделло передав зліпок міських ключів болонським гвельфам, і ті вночі пройшли до міста і влаштували в ньому погром.

130-131. Тідей - один із семи царів, що облягали Фіви. Смертельно поранений Меналіппом (Меланіппом), він знайшов у себе сили забити його і зажадав, щоб принесли його голову. Тідей нестямно вчепився в неї зубами (Стацій, «Фіваїда», VIII, 717-767).

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Коло дев'яте. - Другий пояс (закінчення). - Третій пояс (Толомея). - Зрадники друзів і співтрапезників

13-14. Уголіно делла Герардеска, граф Доноратіко, який стояв на чолі Пізанської республіки. У 1285 р. він розділив владу із своїм внуком Ніно Вісконті, але скоро між ними виникли чвари. З цього скористались його вороги, керовані архієпископом Руджієрі дельї Убальдіні, який, під виглядом дружби з Уголіно і обіцяючи йому допомогти боротися з Ніно, таємничо вів інтригу проти обох. У 1288 р. він примусив Ніно покинути Пізу, а проти Уголіно підняв народний заколот, звинувачуючи його в державній зраді. Уголіно разом з двома синами і двома внуками було ув'язнено в вежу, де їх потім заморили голодом (в травні 1289 р.). Руджієрі було проголошено правителем республіки, але незабаром скинуто. Помер він у 1295 р.

32-33. Гваланді, Сісмонді, Ланфранкі - діяльні прибічники архієпископа Руджієрі.

38. Мої малі... - Хоч у Данте всі четверо названі синами Уголіно, в дійсності він був ув'язнений разом з двома молодшими своїми синами (Гаддо і Угуччоне) і двома молодшими внуками (Ніно, на прізвисько Брігата, і Ансельмуччо), дітьми його старшого сина Гвельфо.

45. Але той сон усім серця бентежив... - тому що кожному приснився поганий сон.

80. Де наше «сі»... бринить... - тобто, де розмовляють по-італійськи. 82-83. Капрайя і Горгона - острови в Тірренському морі, куди впадає Арно, в пониззі якого стоїть Піза.

86. Бо, зрадивши тебе, він замки здав. - Щоб запобігти розгромові Пізи гвельфською коаліцією, Уголіно здав три замки Флоренції і п'ять замків Луцці. За це прибічники Руджієрі проголосили його зрадником. Мабуть, Данте не бачить тут зради і вміщує Уголіно в Антенору за його боротьбу з Ніно Вісконті, розцінюючи це прагнення до єдиновладдя як зраду інтересів батьківщини. - Кара Руджієрі подвійно страшна, тому що цей зрадник батьківщини зрадив і свого спільника.

88. Мала фіванка - тобто Піза, що була заснована, за переказом, вихідцями з Фів і, подібно до Фів, терпіла від чвар своїх владик.

90. Та ще тих двох... - Ансельмуччо і Гаддо.

91. Ми вже в долину сходили... - Поети увійшли в третій пояс дев'ятого кола - Толомею. Тут караються зрадники друзів і співтрапезників. Вони вмерзли в лід, лежачи навznak. Свою назву це коло дістало від імені Птолемея, намісника в Ієріхоні, який, запросивши до себе свого тестя, князя-первосвященника Іудеї, і двох синів його, віроломно убив їх на бенкеті (135 р. до н. є.).

105. Бо тут же пари... - В середні віки причиною вітру вважали нагрівання водяної пари сонячним промінням.

107-108. Вже скоро твої очі... - тобто побачиш, що вітер цей породжений помахами крил Люцифера.

112. Ви тягарі зніміть... - тобто зніміть крижану плівку замерзлих сліз, що наростала на очах.

118-119. Брат Альберіг. - Альберіго деї Манфреді, член ордену братів-веселунів, один з гвельфських провідників Фаенци. Одного разу його родич Манфредо дав йому ляпаса. Альберіго, ніби для примирення, запросив його до себе на бенкет. В кінці бенкету він вигукнув: «Подайте фрукти!» - і за цим гаслом його син і брат разом з найманими вбивцями накинулись на Манфредо і його малолітнього сина і закололи їх. Ць сталося в 1285 р. «Фрукти брата Альберіго» увійшли в приказку.

120. Й ужинок має фініків - не фіг. - Наскільки привізний фінік більш вишуканий плід, ніж звичайна фіга, настільки вічна мука Альберіго страшніша тієї короткої смертної муки, яку він заподіяв своїм родичам.

121. То вже вмер ти?.. - Данте здивований, зустрівши в Пеклі ченця Альберіго, який навесні 1300 р. був ще живий.

126. Атропос - див. прим. Ч. XXI, 25-27.

142-144. До Лихолапових озер... - Душа Бранка д'Ор'я опинилася в крижаному озері ще раніше, ніж душу забитого ним Мікеле Дзанке (П. XXII, 88) направлено до п'ятого схову восьмого кола, де караються хабарники (П. XXI-XXII). В тілі Бранка д'Ор'я диявол зайняв місце душі, як тільки вона задумала віроломне вбивство.

154. Я з тим... - тобто з Альберіго деї Манфреді із Фаенци в Романьї.

155. Бачив одного... - тобто Бранка д'Ор'я (ряд. 137).

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

Коло дев'яте. - Четвертий пояс (Джудекка). - Зрадники

благодійників. - Люцифер. - Три пащі Люцифера. - Зрадники

величності божеської і людської - Іуда, Брут і Кассій. - Центр

всесвіту. - Підняття до південної півкулі

1. «Грядут хоругви к нам владики...» - До слів католицького церковного гімну Віргілій додає: «Ада», розуміючи під цими хоругвами шість крил Люцифера, що вже з'явилися перед ним у млі.

У цих словах серйозного статечного поета, не схильного до будь-якого жарту або пародіювання (а надто блюзнірського), особливо в подібних обставинах, - важко не почути відлуння тих «єретичних» «двобож-них» учень, що здавна роздирали християнський світ, часто стаючи гаслом великих народних заворушень (найзначнішою з відомих Данте подібних «єресей» була

альбігойська, яка наприкінці XII ст. охопила весь південь сучасної Франції). За цими вченнями, всемогутній силі добра протистоїть така ж всемогутня сила зла, що панує над світом.

Найближчі рядки дають підтвердження цьому припущенню. Взагалі XXXIV пісня «Пекла» побудована на цілковитому контрасті з заключною XXXIII піснею «Раю». Там - осяйні, світлі, сповнені радісних мелодій простори пломенючого неба, тут - темна, крижана вузька щілина у земному глибу, в самому центрі, як вважалося в ті часи, всесвіту. Замість абстрактної стереометрії християнської трійці - неймовірно почварно грандіозний людиноподібний велетень, такий конкретний, що, тримаючись за шерсть на його тілі, наші поети виходять по ньому з Пекла. Потрійне його обличчя має риси й колір шкіри мешканців усіх трьох знаних тоді частин світу - Європи, Азії та Африки, тобто в ньому об'єднується все людство. Хоч цей образ всесвітнього зла з проречистим і брехливим ім'ям Світлоносець (Люцифер) закутий у віковичну кригу, але його підступна всемогутня сила переможно впливає на весь світ, - це доводять бодай пекельні кола, переповнені душами, спокушеними та обдуреними отцем брехні. Ці ідеї про всевладдя зла на землі проймали буквально всю атмосферу середньовіччя.

Обставини громадського й особистого життя також штовхали Данте до цих думок. Після персональної катастрофи у галузі любовного почуття його спіткала катастрофа громадянсько-політична. І коли він від першої відбувся порівняно легко, у творчому плані, то друга позбавила нашого поета усього - батьківщини, родини, майна, сподівань на краще майбутнє. Неважко уявити, з яким співчуттям зустрів у Вероні великий флорентійський вигнанець утекших з Франції недобитків тамплієр-ського ордену, що врятувалися від багаття за таку ж «єресь».

Ми не маємо певних архівних даних, які дозволили б твердити про приналежність і Данте до цієї «єресі», але симпатію до цього ордену та його ідей ми в «Комедії» подибуємо скрізь. Взяти хоч би той факт, що після Віргілія й Беатріче проводирем поета по найвищому небу «Раю» стає Бернар Клервоський, покровитель і патрон цього ордену.

10-15. Люд грішний... - Поети вступили в останній, четвертий пояс, або, точніше, центральний диск дев'ятого кола Пекла, Джудекку, названий так за ім'ям апостола Іуди, який зрадив Христа. Тут караються зрадники своїх благодійників. Вони вмерзли в кригу.

20. Діте - Люцифер, який по груди височить над кригою в самому центрі Джудекки. Посєднуючи дані біблійного міфа про повстання ангелів з побудовами власної фантазії, Данте по-своєму малює долю і образ Люцифера: колись найпрекрасніший з ангелів, він очолив їх бунт проти Бога і разом з ними був

скинутий з неба в надра землі, в центр всесвіту. Перетворившись на потворного диявола, він став володарем Пекла. Так на світі виникло зло.

44. Коли ж пройти до водоспадів Ніл... - тобто до чорношкірих ефіопів.

55-56. А кожна з пащ... - У трьох пащах Люцифера караються ті, чий гріх, на думку Данте, жахливіший від усіх інших: зрадники величності Божої (Іуда) і величності людської (Брут і Кассій), тобто тих двох влад, які, згідно з доктриною поета, повинні спільно (в особі первосвященника і в особі імператора) вести людство до блаженства вічного і до блаженства земного.

65-68. Марк Юній Брут і Кай Кассій Лонгін-поборники республіки, що вбили (в 44 р. до н. є.) Юлія Цезаря, основоположника Римської імперії.

69. Вся хлань тобою бачена і чута. - За добу, проведену в Пеклі, поети, спускаючись з уступу ла уступ і рухаючись усе ліворуч, описали повне коло, що закінчилось біля ніг Антея. Звідти вони йшли по кризі вже прямо, спиною до брами Пекла і обличчям до Люцифера.

76-81. Коли ж туди продерлись ми... - Спустившись до поперека Люцифера, що припадає на центр землі, Віргілій перевернувся головою вниз і почав, уже в межах південної півкулі, підйом головою вгору до земної поверхні. Данте ж здалося, що Віргілій повернув знов на пекельні дороги, в напрямі до Коціту.

85. В розколину камінну... - Гомілки Люцифера, затиснутого в кам'яне дно Джудекки, вточені печерою. Сюди, видаючись по його шерсті, Віргілій виніс Данте, допоміг йому сісти на край жерла, з якого стирчать ноги Люцифера, після чого сам знову став поруч нього, тобто ступив на дно печери.

95-96. Поперед нами й довга ще дорога... - Коли поети стояли перед грудьми Люцифера, то в північній півкулі настала ніч, тобто була шоста година вечора. Тепер, коли вони перейшли в південну півкулю, час посунувся на 12 годин назад. Сонце, що зайшло в північній півкулі, зійшло в південній і увійшло в третю вже годину, тобто в південній півкулі були вже сьома й восьма години ранку, а для поетів вдруге настав день 9 квітня. По тілу Люцифера вони просувалися понад годину.

112-115. Зміст: «Тепер відкрився твоєму зору південний небосхил, що огорнув безлюдне море, посередині якого височить острів Чистилища, і протилежний північному небосхилу, що огортає заселений суходіл, серед якого стоїть Єрусалим, де «загинув той святий», тобто Христос.

127-138. Є місце... - В глибині печери, що оточує Вельзевула (одне з імен Люцифера), є місце, де витікає струмочок «ледь чутний, та незримий», у цілковитій темряві, вздовж якого поети починають підніматися до поверхні південної півкулі. Мабуть, цей струмочок забирає в Пекло води Лети, що стікають сюди з верховини Чистилища.

139. Ми вийшли й зір звели на зорні стелі. - З астрономічних вказівок Данте випливає, що поети вийшли до підніжжя гори Чистилища години за півтори до сходу сонця, 10 квітня, так що їх сходження від центру землі тривало приблизно 21 годину.

Усі три кантики («Пекло», «Чистилище», «Рай») автор закінчує тим самим словом «stelle» («зорі»).

Додержуючи принципу примату змісту, наш переклад все ж намагається відтворити, бодай частково, звучання оригіналу.

ЧИСТИЛИЩЕ

ПІСНЯ ПЕРША Вступ. - Чотири зірки. - Катон

3. Страшна пучина - Пекло, опис якого становить сюжет першої частини Дантового твору.

4. Друге царство - Чистилище, розташоване кільцями по схилах величезної гори, що височить серед океану, який, згідно з уявленнями Птолемеєвої системи, вкриває всю південну півкулю Землі. На пласкому версі цієї гори - Земний Рай, де жили до гріхопадіння Адам і Єва (Бібл.).

9. Калліопа - муза епічної поезії (ант. міф.).

11. Сороки - обернені на птахів смертні сестри пієриди - дочки фесалійського царя Пієра, що мали зухвалість викликати муз на змагання в мистецтві співу і зазнали поразки (Метам. V).

19. Ясна планета - Венера.

21. Риби - зодіакальне сузір'я.

23. Зір чотири - мабуть, не видне на небі північної півкулі сузір'я Південного Хреста, про яке Данте міг дізнатися з розповідей мандрівників, або хоч з «Книги» Марка Поло, чи з «Альмагеста», основного твору великого астронома античності Птолемея. Деякі коментатори вважають, що ці чотири зірки символізують чотири «основні» (природні) чесноти стародавнього світу (мудрість, справедливість, мужність і поміркованість).

31. Стара людина - державний діяч Римської республіки Катон Молодший (95-46 рр. до н. е.), який, дізнавшись про перемогу свого політичного ворога Юлія Цезаря, вкоротив собі віку. Данте робить його, язичника, наглядачем суто християнського Чистилища, мабуть, через його репутацію дуже справедливої людини, або, може, й під впливом Луканової «Фарсалиї».

40. Хмура струмина - струмок, уздовж якого Віргілій і Данте пройшли з Пекла на берег гори Чистилища.

53. Жона небесна - Беатріче.

77. Мінос - у грецькій міфології - справедливий цар-законодавець Криту. Після смерті він став одним з трьох суддів потойбічного світу (разом з Еаком і Радамантом) (див. П. V).

79. Марція - Катоніна дружина, що разом з Віргілієм та більшістю відомих своїми чеснотами дохристиянських діячів не потрапила до Раю (див. П. IV, 128).

82. Твоїх сім царств - тобто сім кіл Чистилища.

88. Хвилі злі - хвилі Ахерону, що омивають Пекло.

90. Коли закон знайшов мене в імлі. - Згідно з християнськими легендами, Ісус Христос, за час між стратою на Голгофі і воскресінням, зійшов до Пекла і вивів звідти біблійних і античних праведників, між ними і Катона, якого поставив наглядачем над створеним у той час Чистилищем. Мета Чистилища - очищення душ християн-грішників, які звернулися до Бога.

96. Комишем його підпережи. - Комиш вважався символом смирення.

ПІСНЯ ДРУГА Передчистилице. - Ангел-стерничий. - Каселла

1-3. Згідно з середньовічними географічними уявленнями, що їх поділяв Данте, на протилежному кінці земного діаметра, проведеного з гори Чистилиця, розташоване на горі Сіоні святе місто іудеїв і християн - Єрусалим. Оскільки і гора Чистилиця, і Єрусалим мають спільний горизонт, то в описуваний час сонце в Єрусалимі саме заходило, щоб незабаром з'явитися над Чистилицем.

4-6. / ніч... спливла із Гангу, терези тримавши. - Єрусалим, за середньовічною географією, лежить у центрі суходолу. На крайньому сході цього суходолу - в Індії річка Ганг, на крайньому ж заході - Геркулесові стовпи (Гібралтар), Іспанія і Марокко. Коли в Єрусалимі заходить сонце, то від Гангу насувається ніч. В описувану пору року, тобто в час весняного рівнодення, вона тримає в руках терези, тобто перебуває в сузір'ї Терезів, протистоячи сонцю, що перебуває в сузір'ї Барана. Після ж літнього сонцестояння, як меншать день почне, ніч вийде з сузір'я Терезів, тобто кине їх.

46. «В ісходе Ізраїлеве...» (церк.) - «Коли Ізраїль виходив з Єгипту»

(початок 114 псалма).

57. З півнеба вже прогнала Козерога. - У мить сходу сонця сузір'я Козерога було на меридіані, а тепер стало наближатися до заходу.

91. Касета. - Каселла да Пістойя - відомий свого часу співак і композитор, друг Данте.

94-105. Каселла розповідає поетові, що душі тих, що шлях їм не лежить на Ахерон, тобто не засуджених на муки Пекла, злітаються після смерті до гирла Тібру, звідки ангел відвозить їх у човні на острів Чистилиця. Він довго не брав з собою Каселлу, але той не бачить у цьому кривди, бо ангел-перевізник робить це не сам, а справедливий підлягає волі. Папа Боніфаций VIII проголосив різдво 1299 року початком першого церковного «ювілею» - річного строку, протягом якого католицька церква обіцяла всякі посмертні пільги й розгрішення всім, хто прийде на прощу до Рима. Дія «Чистилиця», за обчисленнями коментаторів, відбувається навесні 1300 року, тобто якраз через три місяці. Тому ось уже три місяці ангел вантажить до свого човна тих, хто бере в цьому «ювілеї» участь (натурою або, переважно, грішми й дарунками на церкву). 112. «Любов, що думці

промовля моїй...» - канцона Данте з третьої книги його твору «Бенкет». 119.
Старий - Катон.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Передчистилице. - Душі вмерлих, не примирених з церквою. - Король Сицилії
Манфред

25-27. Тіло Віргілія, який помер 19 року до н. є. в Бріндізі, було поховане, за
повелінням Августа, в Неаполі - де нині вечір.

36. Як три особи містять суть одну - натяк на християнський догмат про
триєдиність Бога.

37. Quia («тому що») - латинський термін середньовічної схоластики, що
означає опис життєвих явищ без дослідження їх причинних зв'язків, яке
позначалося терміном «propter quia» («через що») Зміст Віргілієвих слів:
«Людський рід не повинен заглиблюватись у з'ясування причин життєвих
явищ. Слід обмежуватись тільки зверхнім описом навколишньої дійсності».

39. То понести не мусила б Марія - тобто Христос не мав би потреби для
спасіння людства сходити на землю у вигляді Маріїного сина Ісуса.

40-44. Віргілій згадує дохристиянських мудреців та філософів, таких як
Арістотель, Платон та інші (між ними й сам Віргілій), які волею Закона, тобто
Бога, не змогли спізнати істини.

49. Турбія і Ле'річі - крайні пункти гористої місцевості між Генуєю і Ніццою на
побережжі Лігурійського моря.

103-145. Манфред (1231-1266) - король Неаполя й Сицилії (з 1258 р. до смерті),
син Фрідріха II, внук імператора Генріха VI і Костанци, непримиренний ворог
папства, відлучений від церкви. Загинув під Бе-невенто у бою з Карлом I
Анжуйським, посланим проти нього папою. 115-116. У доні будь... - дочка
Манфреда, на ім'я також Костанца, вдова Педро III Арагонського, мати королів
Арагону і обох Сицилій (від неї народився блиск Арагону і Сицилій блиск).

117. І правді всій допоможи розкритись - тобто розвій тьму брехень про те, що
Манфред, нібито як відлучений від церкви, перебуває в Пеклі. Дуже показово і

характерно для послідовно гібелінської позиції Данте, що серед душ Чистилища, які рано чи пізно неодмінно всі ввійдуть у Рай, поет ставить на перше місце серед військових і державних діячів саме проклятого римською курією Манфреда.

124-131. Манфреда було поховано побіля мосту Беневенто. Кожен воїн королівського війська поклав камінь на його могилу, так що виріс цілий пагорб і король спочивав під вартою важеного каміння. Архієпископ міста Козенци, Бартоломео Піньятелло, виконуючи заборону папи Климента IV давати притулок навіть трупові відлученого Манфреда, наказав вийняти його з-під каміння й перенести за межу архієпископської парафії на другий берег річки Верде.

132. Із тягарем обернених свічок. - Під час обряду відлучування священики гасили свічки, швидко обертаючи їх ґнотом униз.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Передчистилище. - Сходження нагору. - Бельаква

6. Душі наші полумінь єдна. - Таку думку поділяли деякі філософські школи, як-от платоніки та інші.

25-26. Сан-Лео, Нолі, Бісмантова - назви горяних місцевостей в Італії з крутими сходженнями і вузькими проходами.

57. Ранковий промінь десь ізліва. - Перебуваючи в південній півкулі і повернувшись обличчям на схід, Данте бачить вранішнє сонце зліва від себе.

60. Аквілон - північний вітер. Тут - північ.

61-66. Зміст Віргілієвих слів: «Якби сонце (дзеркало) було зараз у сузір'ї Близнят, ти бачив би, що «світлий зодіак» (та частина його, де перебуває сонце) ще ближче підійшов би до північних сузір'їв Возів». Інакше кажучи: «У червні ти бачив би сонце ще нижче над горизонтом у північному напрямі».

68. Сіон - гора в Єрусалимі (див. прим. Ч. II, 1-3).

72. Де коні гнав бездольний Фаетон. - Фаетон - син бога сонця, Феба, взявся правити батьковою колісницею, але не стримав коней і ледве не спалив неба й землі; Юпітер убив його блискавкою (Метам. II).

98-124. Бельаква - знайомий Данте флорентійський майстер музичних інструментів; відзначався пасивною вдачею.

104. Багато душ нудних. - Це недбайливі, які до самої смерті діяли-ся з покаанням.

128. Господній птах - ангел при брамі.

139. Ніч уже ступає на Марокко - біля західного краю суходолу (див. прим. Ч. II, 4-6).

ПІСНЯ П'ЯТА

Передчистилице. - Недбайливі і загиблі не своєю смертю 24. «Помилуй мя». - «Помилуй мене (Боже)» - початок покаянного псалма.

38. І промені, які несуть нам суш - серпневе пекуче сонце. 64-84. Сказав один - це Якопо дель Кассеро (або Кассаро), народжений у місті Фано, в Анконській області, що лежала між Романьєю і Неаполітанським королівством, де тоді владарював Карл II. Року 1298-го, їдучи до Мілана, Якопо, щоб обминути володіння свого ворога, маркіза Фер-рарського Адзо VIII д'Есте, обрав шлях крізь землі, що належали Падуї, але рушив не на місто Міру, а на Ор'яко, і тут його вбили найманці д'Есте. 75. В онуків Антенора - тобто падуанців. - За стародавньою легендою, місто Падуя заснував Енеїв супутник троянець Антенор. 79. Міра - місто між Ор'яко і Падуєю.

85-129. Бонконте - син графа Гвідо да Монтефельтро, очолював аретинських гібелінів у невдалому для них бою з флорентійськими гвель-фами (серед яких, між іншим, був молодий Данте), що відбувся 1280 року біля містечка Кампальдіно, в області Казентіно. Бонконте в цьому бою загинув, а тіло його зникло. Данте дає тут свою версію для пояснення цієї обставини.

89. Джованна - дружина Бонконте. 95. Арк'яно - притока Арно, річка в області Казентіно. 104-108. Господній ангел взяв мене... - Ангел взяв до Чистилиця нетлінну душу Бонконте, який у момент смерті звернувся до Богоматері, а той, з

Пекла (тобто диявол) загрожує наробити капостей («підвезти візка») тлінному (тобто тілу, трупові).

130-136. Пія із съєнського роду Гвастеллоні після смерті чоловіка, одного з Толомеїв, другим шлюбом вийшла за Нелло, або Паганелло деї Паннок'єскі, який убив її з ревності у своєму замку в Мареммі, по дорозі між Пізою і Съєною.

ПІСНЯ ШОСТА

Передчистилице. - Недбайливі і загиблі не своєю смертю. - Сорделло. -
Звернення до Італії

1. «Цари» - популярна тоді азартна гра в кості.

13-14. Аретинець - суддя Бенінкаса да Латеріна, якому відрубав голову титулований розбійник із съєнської знаті Гіно ді Такко.

15. Хто впав при втечі до протоки - також аретинець Гуччо (він же Лючйо, або Чаччо, або Чакко) з роду Тарлаті да П'єтра Мала, який потонув, чи переслідуючи ворога, чи тікаючи від нього.

16-17. Новелло Федеріго - син графа Гвідо Новелло; його вбив Форнайоло Босталі з Ареццо.

17-18. Той пізанець - Фаріната деллі Скорніджані (або Скровід-жані), батько якого, великодушний Марцукко, пробачив убивці, Беччо да Капрона, що й наробило значного розголосу за тих часів неподільного панування кривавої помсти.

19. Графа Орсо Маньйона вбив його двоюрідний брат. Орсо був сином Наполеоне, одного з тих двох братів, що вбили один одного.

19-24. П'єр де ла Брочча (де ла Бросс) - придворний французького короля Філіппа III і його улюбленець, страчений через наклепи жінки короля, Марії Брабантської, якій Данте радить вчасно (вона на той час ще жила) дбати що є сили спокутувати цей свій злочин, щоб не потрапити до Пекла.

28. Десь-то у рядках своїх... - «Волю несхитну богів не надійся змінити молінням» (Ен. VI, 376).

38. Вогонь любові - тобто гаряча молитва живих.

40. Коли ж писав я слово це просте - тобто в язичеському світі.

56. Той верне - сонце.

61. Ломбардська душа - Сорделло да Вісконті, видатний поет XIII століття, народився, як і Віргілій, у Мантуанській області; писав провансальською мовою.

88-89. Юстиніан (483-565) - візантійський імператор (з 527 р. до смерті), за якого створено кодекс законів Римської держави, чим, на думку Данте, надіто вузду на людність. Тепер в сідлі ж нема нікого - тобто на престолі немає самодержця. Порівняння народу з конем, державця, владаря - з вершником, а законів - з вуздою було для Данте звичайним (див. хоч би «Бенкет», IV).

91-92. Кесаря нового та посадили б до його сідла - натяк на відомий євангельський вислів: «Віддайте кесареве кесареві, а Богове - Богові» (Матв., XXII, 21), один з найпопулярніших аргументів у пропагандистській боротьбі гібелінів проти зазіхань папства на світську владу.

97-117. Німець Альберт - Альбрехт Габсбург (1248-1308), син Рудольфа (див. Ч. VII, 91-96 і прим.), як і батько, носив номінальний титул «короля римлян», але фактичної влади над Італією не мав.

105. Сад імперії - Італія.

106-107. Монтеккі і Капелетті - гібеліни з Верони, Мональдї і Філіпескі - з Орв'єто.

111. Сантафйор сплюндрований. - Папа Боніфацій VIII завоював більшу частину графства Сантафйор у Сьєнській Мареммі.

118. Скажи, Юпітере - звичайна для тих часів плутанина античної міфології з християнською: згадування Юпітера замість Христа.

118-123. Цим терцинам гнівного осуду Божої бездіяльності й байдужості до людських справ разуче відповідає таке саме гнівне звертання до Бога в Шевченковому «Юродивому»:

А ти, всевидящее око! Чи ти дивилося звисока...

І не осліпло. Око, око! Не дуже бачиш ти глибоко! Ти спиш в кіюті!

Та ще у його вірші «Якби ви знали, паничі...»:

А може, й сам на небеси Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панами Як править миром!

Збіг цей пояснюється не тільки тим, що великий український поет добре знав твори великого поета італійського й глибоко шанував його (порівняймо численні згадки про Данте у віршах та у «Щоденнику» Кобзаря), а ще й схожістю суспільно-політичних умов у обох країнах, що викликало і однакову реакцію обох геніальних представників своєї епохи й свого народу.

125. Марцелл - політичний ворог Юлія Цезаря. Тут у розумінні: впливовий противник імператорської влади.

ПІСНЯ СЬОМА

Передчистилице. - Долина земних владарів

4-5. Шлях достойним душам показав Спаситель - див. прим.Ч. I, 90. 6. Октавіан (63 р. до н. е. - 14 р. н. е.). - імператор римський Август.

28. Внизу місцина є. - Це Лімба (лат. limbus - кайма), перше коло католицького Пекла, де, за церковним вченням, перебувають душі вет-хозавітних праведників і деяких славетних людей античного світу і куди прямують душі немовлят, що померли без хрещення (див. П. IV, 25-151).

35. Три священні шляхи - так звані богословські (християнські) чесноти: віра, надія і любов.

74. Ебен - тропічне дерево з темною, часто чорною деревиною.

83. Тіні, що присіли на квітках і травах - душі земних владарів, які, захоплені мирськими справами, забували про спасіння своєї душі.

91-96. Рудольф Габсбург (1212-1291) - імператор Священної Римської імперії, який свого часу мав змогу зцілити хворе тіло Італії, але не схотів допомогти їй (див. прим. Ч. VI, 97-117).

97-100. А цей... Оттокар (Пржемысл) II - король чеський, лютий ворог Рудольфа, загинув на війні з ним 1278 року.

101-102. Ледащо з бородою - Венцеслав IV (1270-1305) - король

Чехії, Польщі та Угорщини.

103-105. Кирпань - французький король Філіпп III Сміливий (1245- 1285), батько короля французького Філіппа IV Гарного (що був на троні 1282-1314 рр.), вмер після поразки в війні: з Педро III Арагонським (вмираючи, лілеї вкрив ганьбою).

104. Дух з добрістю в лиці - Генріх Наваррський, прозваний Товстим (пом. 1274), тесть того ж Філіппа IV Гарного.

112. Той, що видається моцаком - Педро III Арагонський (1236- 1285) - чоловік дочки Манфреда Костанци (див. в тексті і в прим. 116- 120), зруйнував Пулью (Неаполітанське королівство) і Прованс, 1282 року був обраний королем Сицилії після повстання в Палермо проти французів («Сицилійська вечерня»).

113. Носач - Карл I Анжуйський (докладніше див. прим. Ч. XX, 62 і 67).

116-120. Юнак - Альфонсо III, старший син Педро і Костанци, помер у 26-літньому віці (1291 р.); дальші діти цього ж шлюбу - Феде-ріго II Сицилійський (пом. 1337) і Джакомо II Арагонський (пом. 1327) - були, на думку Данте, не такі вдатні, бо не успадкували батькової доблесті(найкращого із спадку в них нема).

129. Беатріче і Маргеріта - перша й друга дружини Карла I Ан-

жуйського.

130-132. Найтихший владар. - Найбільше з усіх присутніх тут вінценосців щастя в дітях мав, на оцінку Данте, англійський король Генріх III (пом. 1272), син Іоанна Безземельного.

133-136. А той, що очі звів... Гульєльмо Спадалунга (пом. 1292), маркіз Монферратський і Канавезький. Повставши проти нього, жителі міста Алессандрії взяли його в полон і посадили в залізну клітку, в якій він і помер. Його син ще довго вів невдалу війну проти Алессандрії.

ПІСНЯ ВОСЬМА

Передчистилице. - Долина земних владарів. - Ангели-охоронці. - Змій

53. Ніно - Ніно де Вісконті з Пізи (пом. 1296) - «суддя» (правитель) Галлури, одного з чотирьох округів підвладної Пізи Сардинії (з 1275 р. до смерті), внук і суперник графа Уголіно (пізанського державного діяча), друг Данте з юних літ.

65. Куррадо (Коррадо) Маласпіна Молодший - маркіз Луніджани (пом. бл. 1294). Маркізи Маласпіни гостинно прийняли в себе в 1306 році вигнанця Данте.

70. Джованна - малолітня тоді дочка Ніно Вісконті.

73-81. Беатріче д'Есте, дружина Ніно, недовго після смерті чоловіка носила вдовиний убір і вдруге вийшла (до речі, нещасливо) за мілан-ця Галеаццо Вісконті, помінявши, отже, герб Вісконті пізанських (півник) на герб міланських Вісконті єхидну (тобто змію), що пожирає дитину.

89. Три побачив зірки - мабуть, сузір'я Південний трикутник, відоме в ті часи з «Альмагеста» (див. прим. Ч. I, 23). Три зірки символізують «богословські» чесноти: віру, надію і любов.

99. Змій, що смерть приніс людині - натяк на гріхопадіння Адама і Єви, спокушених змієм (Бібл.).

116. Вальдімагра - долина річки Магри в Луніджані.

131. Лихий глава - Папа Римський.

133-135. Зміст цих слів: «Сонце ще сім разів не опиниться в сузір'ї Барана, де воно стоїть нині (тобто не мине семи років), як ти сам переконаєшся в нашій гостинності, раз уже має набути чинності вирок долі, що прирікає тебе на поневіряння».

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Передчистилице. - Долина земних владарів. - Сон Данте. - Брама Чистилиця. - Вхід до першого кола

3. Кохана ветхого Тіфона. - Богиня світанку Аврора, закохавшись у юнака Тіфона, випросила у Юпітера безсмертя коханому, але забула попросити йому й вічну молодість. Тіфон поступово обернувся на кволого, але невмирущого діда (ант. міф.).

5. Холодної тварини вид - тої пори року світанок починався в сузір'ї Скорпіона.

7. Ніч два кроки вгору вже зробила - тобто минуло дві нічні години.

8. Де п'ять... - тобто Данте, Віргілій, Сорделло, Ніно Вісконті і Коррадо Маласпіна.

10. Коли знемігсь я, мов усі живі. - Данте втомився, але Віргілій та інші тіні не знають втоми.

14. Коли сумує ластівка - нещасна царівна Філомела, обернена на ластівку. Фракійський цар Терей силою оволодів Філомелою, сестрою своєї дружини Прокни, а щоб вона не могла розповісти про його злочин, відрізав їй язика. Філомела виткала на убранні кілька слів, з яких Прокна дізналася про все. Щоб помститись, сестри вбили Ітіса, сина царя, і його м'ясом нагодували Терея. Коли він погнався за ними з сокирою, боги обернули Філомелу на ластівку, Прокну - на солов'я, а Терея - на одуда (Метам. VI).

23. Де Ганімед... - на горі їді Фрігійській, де Юпітер, обернувшись на орла, викрав юнака Ганімеда, щоб зробити його своїм виночерпієм (ант. міф.).

30. Негаснучий огонь - сфера вогню; тоді вважали, що вона лежить між сферою повітря і небом Місяця.

34-39. Так, певно, затремтів Ахілл... - На початку Троянської війни богиня Фетіда, Ахіллова мати, бажаючи врятувати сина від неминучої смерті, взяла його від вихователя Хірона і перенесла сонним на острів Скірос, але Одісей і Діомед знайшли його і там.

55. Люція - християнська свята, алегорично - «просвіщаюча благодать» (лат. lux - світло).

112. «Глаголь» - назва церковнослов'янської літери «г» (початок слова «гріх»). Ангел позначає на чолі Данте емблеми семи смертних гріхів, від яких поет має очиститися в міру сходження на гору Чистилища.

136-138. Тарпейська брама в римському Капіталі, де містилася державна скарбниця. У добу падіння Римської республіки охоронцем скарбниці був прихильник республіканської партії Люцій Цецілій Метелл, якого Цезар усунув і арештував, захопивши державні скарби.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Чистилище. - Перше коло. - Пихаті. - Приклади смирення 20. Досягли ми площини... - тобто першого кола Чистилища, де

спокутується гріх пихи.

32. Поліклет (друга половина V сторіччя до н. є.) - старогрецький скульптор і теоретик мистецтва, автор так званого «канону», тобто вчення про ідеальні співвідношення частин людського тіла і про його пропорції.

34-45. Перший барельєф зображує євангельську легенду про благо-

віщення, коли до діви Марії з'явився ангел і провістив, що вона стане

матір'ю Ісуса Христа, і діва слухняно і з смиренням прийняла цю вість.

55-56. Натяк на біблійний міф про Озу, який нагло вмер, коли

хотів торкнутися ковчега.

65-69. Другий барельєф змальовує смирення біблійного царя Давида, чоловіка Мелхоли, під час перевезення ковчега.

73-93. Третій барельєф відтворює легенду про те, як імператор Траян смиренно вислухав докори вдови і вчинив правий суд.

75. За середньовічною легендою, папа Григорій виблагав у Бога спасіння для душі прославленого своєю справедливістю й добротою римського імператора Траяна (75-117). Траян був визволений з Пекла, жив удруге, як християнин і досяг райського блаженства. Душі навіть найвишарпаних своїми чеснотами нехристиян мусили перебувати, за уявленнями Данте і його сучасників, у першому колі Пекла. 94. Для кого не існує новини - тобто для бога. 125. Метелик ангельський - людська душа.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Перше коло. - Пихаті. - Молитва. - Одерізі д'Агобйо 59-72. Омберто Альдобрандеско, граф Сантафйоре, забитий 1259 року, коли сьєнці, не стерпівши його кривд і насильств, взяли в облогу його замок Кампаньятіко.

64. Спільна мати - земля.

74-103. Одерізі з Агобйо (пом. 1299) - глава урбінської школи мініатюристів; про нього, як і про далі згадуваних художників Франка, Чімабуе, Джотто - див.: В. Н. Лазарєв, «Происхождение итальянского Возрождения», М., Изд-ю АН СССР, I, 1956, II, 1959, за покажчиками імен.

81. «Освітлювання в книзі» - так за тих часів називалося мистецтво оздоблювання книг (тоді, звичайно, ще рукописних) малюнками, що пояснювали, «проливали світло», «освітлювали» текст (термін походить від латинських слів {«lumen», «lustrum», що означають «світло», звідси й сучасні «ілюстрація», «ілюмінація», тобто розфарбування умовних позначок на планах, картах тощо).

83. Франко з Болонї - мініатюрист, сучасник Данте.

94-96. Чімабуе (бл. 1240 - бл. 1302) - славетний флорентійський живописець.

95. Джотто (1266 або 1276-1337) - великий флорентійський художник, засновник реалістичного напрямку в мистецтві Відродження, друг Данте.

97. Цей Гвідо... злото... - Гвідо Кавальканті (бл. 1259-1300), філософ і поет, друг Данте, один з найвидатніших представників «dolce stil nuovo».

98. Як з тим зрівнять - Гвідо Гвініцеллі (між 1230 і 1240-1276) - італійський поет, якого Данте вважав своїм батьком у поезії (див. Ч. XXVI і прим. 92).

109-138. Провенцано Сальвані - ватажок съєнських гібелінів; спочатку успішно воював проти флорентійських гвельфів (битва під Мон-таперті, 1260 року), але врешті зазнав поразки в бою при Колле ді Валь-дельса 1269 року, коли потрапив у полон і був скараний на горло. Він колись, ставши на съєнській площі навколішки, смиренно благав городян допомогти йому зібрати гроші для друга, якого король Карл I Ан-жуйський ув'язнив, жадаючи викупу. Полоненик був викуплений. За цей вчинок сумирності і смирення Провенцано не відбував свого строку у Передчистилиці.

140-141. Зміст цих слів Одерізі: «Ти скоро зрозумієш, що означає це слово (тремтівши тілом перед усіма), бо про це подбають твої співго-родяни (коли виженуть тебе з Флоренції і змусять у вигнанні вдаватися до чужої допомоги)».

ПІСНЯ ДВАНADЦЯТА

Перше коло. - Пихаті. - Приклади покараної пихи. - Сходження у

друге коло

13-14. Опустити очі... - Після різьблених на стіні прикладів смирення й покори Данте описує малюнки на дорозі, що зображують випадки покараної ще на землі пихи й гордощів, узяті з давньоєврейської і античної міфології та історії.

25. Впізнав я отого... - сатану.

28. Бріарей - гігант, ударений Зевсовою блискавкою (ант. міф.). В «Енеїді» Віргілій зобразив його сторуком.

31. Паллада, Марс, Феб - боги, діти Юпітера, які брали участь у переможній війні божественного їх батька проти повсталих гігантів (ант. міф.).

34. Впізнав Немврода. - Немврод був на чолі вавилонян, які в місті Сеннаарі почали будувати вежу, щоб досягти неба, але Бог, змішавши їхні мови, припинив цей замір (Бібл.).

37. Тебе, Ніубо... - Ніуба, дружина Амфіона, пишалася численністю свого потомства (сім синів і сім дочок) і глумилася з богині Латони, що мала всього лише двох близнят - Аполлона і Діану. Ці боги убили стрілами всіх дітей Ніуби, яка закам'яніла з горя (ант. міф.).

40. Тебе, Сауле... - Зазнавши поразки, цар Саул укоротив собі віку, кинувшись на меч на гірській верховині Гелвуї, ґрунт якої після цього став сухим і неродючим (Бібл.).

43. Арахна - майстерна ткаля, яка пишалася своєю вмілістю і насмілилася змагатися в цьому мистецтві з Мінервою. За таку пиху боги обернули її на павука (ант. міф.).

46. Ровоам - жорстокий ізраїльський цар, який урятувався втечею від повсталого народу (Бібл.).

50. Алкмеон - син аргоського царя Амфіарая і Еріфіли. Син Едіпа, Полінік, шукаючи собі союзників, щоб відвоювати Фіви у свого брата Етеокла, подарував пихатій цариці Еріфілі намисто Гармонії, що приносило нещастя усім його власникам. Цариця вказала Полінікові місце, де притаївся її чоловік, бо знав, що його вб'ють, коли він вирушить у цей похід. Коли Амфіарай загинув під Фівами, його син Алкмеон убив свою матір (ант. міф.).

53. Сеннахеріб - гордовитий ассірійський цар. Його вбили власні сини, коли він приносив жертву в храмі (Бібл.).

55. З яким тріумфом Кіру... - Геродот розповідає, що скіфська цариця Тамірі, перемігши персидського царя Кіра, відрубала йому голову і вкинула в мішок, наповнений кров'ю.

58-59. Як... утекло все ассірійське військо. - Коли Юдіф убила ассірійського полководця Олоферна, його військо розбіглося (Бібл.). 62. Іліон - укріплена частина (фортеця) малоазійського міста Трої, облогу якого змальовує Гомер у «Іліаді».

80. Служниця ж шоста дня - шоста година після сходу сонця, тобто полуденна пора.

100. В місті із відмінним ладом - так іронічно називає Данте Флоренцію.

105. Ні книг, ні мір не гидили ще плями. - Міст Рубаконте і сходи до храму Сан Міньято споруджені до голосних шахрайств, що їх вчинили державні діячі Флоренції, зробивши підчистки в нотаріальних книгах і зменшивши вміст казенних мір.

110. «Блаженні духом нищії» (церк.) - блаженні сумирні. Одна з заповідей так званої «нагірної проповіді» Ісуса Христа (Євангелія).

121. Помахом крил ангел стер з Дантового чола перший, найбільший «глаголь» на знак очищення від гріха пихи.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

Друге коло. - Заздрісні. - Приклади великодушності

29. Тут лунають голоси, що нагадують про великодушні вчинки. Перший: «Вина не імуть» (церк.) - слова Христової Матері до Сина на весіллі в Кані Галілейській (Єванг.).

32. Другий вигук: «Орест - це я!» - взято з грецької міфології. Коли вороги Агамемнонового сина Ореста схопили замість нього його друга Пілада, той, жертвуючи собою в ім'я дружби, назвався його ім'ям, але в останню мить перед стратою з'явився справжній Орест, і вражені великодушністю судді помилували обох.

36. «Любіть того...» - слова Ісуса перед смертю на хресті (Єванг.).

39-40. Бичем служать приклади любові, вуздою ж мають служити приклади покараної заздрості (див. далі, Ч. XIV).

62. Стіни розгрішних пожадань - тобто церкви.

106-129. «Була я сьєнка...» - Сапія, дружина Гінібальдо Сараччіні, тітка Провенцано Сальвані (див. прим. Ч. XI., 109-138), яка під час фатальної для нього битви при Колле ді Вальдельса раділа поразці своїх співгромадян.

109-110. Ім'я Сапія. - Це ім'я зіставляється з італійським прикметником *savia* (по-староіталійськи *sapid*), тобто «мудра».

122. Мов дрізд в одлигу... - натяк на італійську народну казку.

127. П'єр Гребінник - П'єр Петтінайо, проповідник, що мав у Сьєнні репутацію святого, був за професією гребінником.

151. Пустоголових стан - Сьєна, де з ініціативи офіційних осіб серйозно обговорювали і навіть починали здійснювати фантастичні плани: купівлю та будівництво морського порту в містечку Таламоне або розшуки підземної річки Дьяни, водою якої сьєнці гадали забезпечити місто. Вислів «адмірали» коментатори тлумачать різно: 1) ті, хто сподівався стати адміралами; 2) начальники портових робіт; 3) підрядчики цих робіт.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА Друге коло. - Заздрісні. - Приклади покараних заздроців

1-6. Розмовляють душі двох представників знатних сімей з області Романьї: гібелін Гвідо дель Дука (перша терцина) і гвельф Рінєрі да Кальболі.

17. Фальтерона - гора в Апеннінах на схід од Флоренції.

31. Пелоро (нині Фаро) - найближчий до Італії мис острова Си-цилії, яка, на думку середньовічних учених, колись одірвалась од материка.

42. Цірцея - чарівниця, яка обертала людей на тварин (ант. міф.).

43. Спочатку в перченім... - спочатку Арно тече долиною Казенті-но, маєтками графів Твіді, володарів Ромени й Порчано.

48. Далі, біля Ареццо, річка круто повертає на захід. 51. Вовки - флорентійці.

53. Лиси - жителі Пізи, перед якою Арно проходить старовинним каналом.

59. Твій племінник - Фульчері да Кальболі, флорентійський подеста з 1303 року, жорстоко переслідував недобитки «білих» і гібелінів.

93. Між По й горою... - тобто у Романьї.

97. Де добрий Ліцйо... - Тут і в наступних рядках старий Гвідо згадує імена романців, які відзначались колись, на його думку, зразковою чес-нотливістю.

107. Тут і далі Гвідо перелічує замки й маєтки занепалих знатних родів.

119. Демон - прізвисько Магінардо Пагані да Сузінана (пом. 1302), відомого політичною безпринципністю.

133. «Хто стринеться - мене забити має!» - слова Каїна, який із заздрощів убив свого брата Авеля (Бібл.).

139. «Я - Аглавра...» - Аглавра заздрила своїй сестрі Ерсі, яку любив бог Марс, і той обернув заздрісницю на камінь (ант. міф.).

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

Друге коло. - Заздрісні. - Третє коло. - Гнівливі. - Приклади лагідності

1 -6. Сонце мало пройти до горизонту таку саму частку окружності, на яку до третьої години дня (лічачи від сходу) встигає повернутися

сфера жартівлива, мов дитина, тобто небо Сонця, вічно рухливе. Інакше кажучи, до заходу сонця лишалося три години.

4-6. Тут - у Чистилищі; вдома - в Італії.

86-92. Епізод з дитинства Ісуса Христа, коли дванадцятирічний Ісус розмовляв у храмі з учителями (Єванг.).

94-105. Епізод з античної (написаної Валерієм Максимом) біографії афінського тирана Пісістрата (бл. 600-527 рр. до н. е.). Юнак, закоханий у дочку Пісістрата, прилюдно поцілував її. Пісістрат не послухався своєї дружини, яка вимагала, щоб зухвалець був покараний, і все закінчилося весіллям.

97-98. Міста, що бились за його ім'я боги. - Посейдон і Афіна сперечалися про те, чиїм ім'ям слід назвати місто. Перемогла Афіна.

106-114. Я бачив шал нестямної юрби... - Йдеться про вбивство молодого християнина Стефана (Новий завіт).

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

Третє коло. - Гнівливі. - Ломбардець Марко 27. Календи - назва першого дня кожного місяця в староримському календарі.

46-144. Я був ломбардець, Марко на ім'я. - Венеціанець Марко, який жив у XIII ст. і служив при дворах різних італійських володарів. Дехто з коментаторів вважає, що визначення «Ломбардо» вказує на його прізвище, а один навіть ототожнює його з прославленим «придворним» і мандрівником Марком Поло, хоч той умер пізніше за Данте.

54-83. Знов у мене сумніви знялись. - Сумніви й непевність Данте, збуджені словами Гвідо дель Дука про моральний занепад і нехтування чеснот в Італії, подвоюються після слів Марка, і виникає запитання, хто ж у цьому явищі винен: чи несприятливий вплив зірок, як твердили тодішні астрологи, чи сама людина, яка має свободну волю? Марко висловлюється на користь другого припущення.

98-99. Хоч жує і ремигає, - він, проте, без ратиць. - У Біблії чистими проголошуються ті тварини, що ремигають і мають ратиці. Християнські богослови пояснювали цей образ символічно: ремигання - роздуми над Святим письмом і правильне його тлумачення, роздвоєність копит - розрізнення деяких глибоких понять, наприклад добра і зла. Данте хоче сказати: «Римський Папа і чистий і нечистий; хоч він авторитетний у питаннях релігії, але не розрізняє духовного від світського, намагається знищити «ратиці» - двоїстість влади церковної і світської». 107. Два сонця - папа і імператор.

109. Та перевищило одне - папська влада взяла гору над імператорською.

115. Де поять Адідже із По рівнину, - тобто в Ломбардії, на батьківщині промовця.

117. Федеріго - імператор Фрідріх II (1194-1250), що мав славу небезпечного єретика.

124. Коррадо да Палаццо з Брешії.

125. Герардо да Каміно - генеральний капітан Тревизо.

125. Гвідо да Кастель, який у себе в Реджо гостинно приймав мандрівників.

132. Левієві чада - потомки Леві, тобто давньоєврейські священики, що не мали доступу до світських посад.

140. Гая - чеснотлива дочка Герардо да Каміно.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

Третє коло. - Гнівливі. - Вихід з диму. - Сходження в четверте коло

19. Обернення на пташку нечестиве - натяк на міф про обернення Прокни на солов'я (див. прим. Ч. IX, 14).

28-33. А поруч грізний Артаксеркс сидів... - Аман, приближений персидського царя Артаксеркса, гнівний на Мардохея, задумав його повісити і вигубити всіх іудеїв. Але цариця Есфір, іудеянка, зламала його задум, і цар велів розіпнути Амана на дереві, призначеному для Мардохея (Бібл.).

34-39. Лавінія, дочка Амати і царя Лацію - Латіна. Батько посватав її за троянського вождя Енея, а мати хотіла видати за Турна, царя ру-тулів. Дивлячись на битву троянців з рутулами і гадаючи, що Турна вбито, Амата повісилась (Ен. VII, 249-474; XII, 593-613).

91-114. Віргілій викладає вчення про любов як джерело добра і зла.

115-139. Схема побудови Чистилища:

Кола I, II, III - любов, що завдає зла іншим (пиха, заздрощі, гнів).

Коло IV - недостатня любов до істинного блага (байдужість).

Кола V, VI, VII - надмірна любов до несправжніх благ (користолюбство, обжерливість, любострастя).

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

Четверте коло. - Ледачі. - Приклади рідкісної швидкості і жалюгідних лінощів

17-18. Сліпоокі, що іншим стали за поводитирів - епікурейці.

80-81. Де сонце йде тонуть... між сардів з корсами... - Місяць уставав у зодіакальному сузір'ї Скорпіона і йшов тією ж тропою, як і сонце, коли воно сходить у цьому сузір'ї, а сідає, як здається, в Римі, десь між Сардинією і Корсикою.

82. П'єтола - село в Мантуанській області, в якому народився Віргілій.

91-93. Аеон та Ісмена - річки в Беотії, на берегах яких жителі Фів буйними ігрищами вшановували Вакха.

100. Марія в гори квапилася йти. - Зразу ж після Благовіщення Марія вирушила в гори, щоб привітати свою родичку Єлисавету, яка зачала сина (Єванг.).

101-102. Цезар, не затримавшись в Марсільї, в Ілерду поспішає... - Цезар, витіснивши Помпея з Італії, швидко рушив у Галлію, залишивши частину війська вести облогу Марсільї (сучасний Марсель), з суші і з моря, вступив в Іспанію і біля Ілерди (сучасна Леріда) примусив пом-пеянців здатися (49 р. до н. е.).

118-126. Сан-Дзено - монастир у Вероні. Ім'я абата, що тут говорить, остаточно не з'ясовано.

119-120. При добрім Барбароссі... - імператор Священної Римської імперії Фрідріх I (1125-1190), який 1162 року зруйнував Мілан.

121-126. Той, кому ногою довелося в могилу стать - владар Верони Альберто делла Скала (пом. 1301) незаконно призначив абатом у Сан-Дзено свого нешлюбного сина Джузеппе, кульгавого і розпусного (пом. 1313).

133-135. Ті... в мандрах полягли, Йордан же сприймуть юні дчі й уші. - Євреї, що вийшли з Єгипту по дну Червоного моря, побоялися вступити в обітовану землю. За це всі повнолітні засуджені були померти в пустелі, і тільки діти їхні через сорок років побачили Йордан (Бібл.).

136-138. Ті, що відмовились і утекли... - Частина троянців, що вийшли з Енеєм із сплюндрованої батьківщини, лишилась у Сицилії (Ен. V, 700-778).

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

Четверте коло. - Ледачі. - Символічний сон Данте. - Сходження в п'яте коло

1-3. Зміст: «У передсвітанковий час, коли нагріте за день повітря вже не може боротися з холодними променями Місяця, бо спека дня встигла поменшати під впливом холоду, що виходить від Землі або від Сатурна...»

5. Геоманти - ті з середньовічних чаклунів і знахарів, що ворожили з допомогою випадково поставлених крапок. Найщасливіша фігура («Велика Фортуна») була схожа на крайні зірки сузір'я Водолія разом з найближчими зірками Риб. Данте хоче сказати, що вже зійшли Водолій і частково Риби, тобто до сходу сонця лишилося близько трьох годин.

7-9. Жінка, що приснилася Данте, уособлює ті гріхи, які спокутуються в трьох верхніх колах: користолюбство, обжерливість, любострастя (пор. рядки 58-59).

12-15. Під зором тим... - Зміст: «Тільки наші очі і увага надають зачарування всякій потворності і гріху».

70. У п'ятому колі спокутується гріх скупості, зажерливості й марнотратства.

74. «Прильпне душа моя землі» (церк.) - «прилипне душа моя до землі».

98-99. Переклад: «Хай тобі буде відомо, що я був наступником апостола Петра» (церк.), тобто Римським Папою. Це папа Адріан V (раніш кардинал Оттобона Ф'єскі, граф да Лаванья), який помер 1276 року через 38 днів після обрання.

100-102. Річка Лаванья і місто з тією ж назвою, звідки походив рід папи Адріана V, лежать близько до невеличких міст Съєстрі і К'явері, що на березі Генуезької затоки.

136-137. Посилаючись на євангельський текст: «У потойбічному світі не женяться і не виходять заміж», Адріан хоче сказати, що після смерті він перестав бути папою («чоловіком церкви») і став такий самий, як усі мерці.

143. Аладжа да Лаванья, дружина Мороелло Маласпіна, який 1302 року очолив війська «чорних» у війні проти Пістоїї.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

П'яте коло. - Скупі. - Приклади бідності, щедрості та огидних скупощів. - Туго Капет. - Двигіння гори

3. Взять губку, не насичену доволі... - тобто припинити розглядування й розпитування, не задовольнивши цікавості.

8. Зло, яким укритий цілий світ - користолюбство.

10. Вовчиця давніх літ - звір, що уособлює користолюбство.

22-24. Ми ясно бачим ясла у повітці... - натяк на євангельську легенду про обставини народження Христового.

25-27. Гай Фабріцій Люсцін - римський консул III ст. до н. е., прославився своєю безкорисливістю.

31-33. Які щедроти явив невинним дівам Миколай - натяк на одну з християнських легенд про Миколая, єпископа міста Міри в Лікії.

40-123. Це Гуго Капет (пом. 956) - граф Паризький, засновник французької королівської династії Капетингів. Незнатний з походження (дід в Парижі м'ясом

торгував), він став правителем держави за останніх представників каролінгської династії, а коли вона вимерла вся (Людовік V помер 987 року), сина Гуго, також Гуго, було обрано на вільний французький престол.

43. Я коренем триклятого був зілля - тобто родоначальником французької королівської династії.

48. Брюгге, Гент, Дує та Лілль - міста у Фландрії, сплюндровані французькими королями. Той, що говорить, хотів би, щоб Фландрія помстилася над його нащадком Філіппом IV Гарним (див. прим. Ч. VII, 103 і 104) за всі кривди. 1302 року фламандське народне ополчення справді розгромило французів.

54. А з них останній рясу надягав. - Очевидно, Данте сплутав останнього Каролінга з останнім Меровінгом, Хільдеріком III, який 751 року був скинутий з престолу і пострижений у ченці.

61. Кров мою - тобто моє потомство.

62. Прованська, взята в посаг, оболонь. - Карл I Анжуйський (1220- 1285), син французького короля Людовіка VIII, взяв 1246 року в посаг багатющі землі Провансу.

66. Понтъє, Нормандія, Гасконь - різні частини сучасної Франції, тоді окремі невеличкі держави.

67. До вас Карл вдерся. - Після вдалого шлюбу Карл I Анжуйський, охоплений жадобою розширювати свою державу, завоював багато земель на території сучасної Франції і Бельгії, а потім втрутився в боротьбу пап за світську владу в Італії і захопив Неаполь та Сицилію. Відзначався величезною зажерливістю, жорстокістю й нерозбірливістю в засобах та способах для збагачення. Але монархічні погляди Данте примусили поета вмістити цього «розбійника й грабіжника», як називають Карла I італійські історики, в Чистилище (див. Ч. VII) , отже, дати певну надію на перехід його до вічного блаженства і цілковите розгрішення.

68. Вбив Куррадіно. - Перемігши при Тальякоццо останнього Го-генштауфена, шістнадцятирічного імператора Конрадіно (1268), Карл I відрубав йому голову.

68-69. Фому вернув на небо. - За поширеними переказами, Карл I звелів отруїти Фому Аквінського (1225-1274), найвидатнішого представника середньовічної

схоластики, одного з головних ідеологів католицької церкви, яка й досі вважає його вчення («томізм») єдиною істинною філософією.

71. Новий французький Карл. - Карл Валуа, так званий Безземельний, брат Філіппа IV. Вступивши, на прохання папи Боніфація VIII, в 1301 році з мирними гаслами, але зі збройною силою у Флоренцію, сприяв розгромові й вигнанню «білих», серед них і Данте. Потім зробив невдалий похід у Сицилію, після чого вернувся у Францію (1302). Помер 1325 року.

79-81. Той, хто... в морі полонений..., доню продає... - Син Карла I, Карл II Анжуйський, король неаполітанський (з 1285 до 1309 р., який під час морського бою в 1284 році потрапив у полон, у 1305 році віддав дочку за старого Адзо VIII д'Есте, маркіза Феррарського, взявши за це великі гроші.

86-90. Христа в заміснику ув'язнюють в Аланьї квіти лілій. - Натяк на один з найдраматичніших епізодів боротьби між папством і світською владою, коли представники французького короля Філіппа IV під його гербом («лілії») вдерлися (7 вересня 1303 року) до папської резиденції в Аланьї (тепер Ананьї) і піддали Боніфація VIII жорстоким образам і знущанням. Данте з цього приводу згадує обставини страти Ісуса Христа, як вони описані в Євангеліях. Боніфацій з тяжкої душевної урази невдовзі помер.

91-93. Новітнього Пілата... - тобто Філіппа IV, який байдуже, мов євангельський Понтій Пілат, дивився на розправу з папою.

93. Де здобич в храмі блискотить багата. - Філіпп IV розгромив і пограбував рицарський орден храмівників (тамплієрів), закатававши і стративши більшість із них (1307-1314).

97-98. Звертання ж до єдиної дружини Святого Духа - тобто до Діви Марії.

103-105. Першим із прикладів скупості й пожадливісті, взятих з античної, давньоєврейської і християнської літератури та міфології, йде тірський цар Пігмаліон, який по-зрадницьки забив Сіхея, чоловіка своєї сестри - майбутньої карфагенської цариці Дідони, що був йому за батька, аби загарбати його владу й скарби (Ен. I, 340-368).

106-108. Мідас - фрігійський цар, що випросив у Вакха здібність обертати на золото все, чого він торкався. Через те що на золото обертались їжа і питво царя, Вакх пожалів його і велів йому омитися в водах Пактола. Річка після цього стала золотоносною, а Мідас захворів на скудоумство. Коли під час музичного

змагання Пана з Аполлоном він віддав перевагу Панові, Аполлон наділив його осячними вухами (Метам. XI).

109-111. Ахан з війська Ісуса Навіна викрав частину воєнної здобичі. За це був побитий каменями і спалений разом з синами і дочками

(Бібл.).

112. Сапфіра з чоловіком Ананієм, члени однієї з перших християнських громад, притаїли частку із спільної каси і були покарані смертю

(Новий завіт).

113. Хвалу коню, що збив Геліодора. - Коли Геліодор, посланець сирійського царя Селевка, увійшов у єрусалимський храм по скарби, таємничий вершник стоптав його своїм конем, а двоє небесних юнаків побили бичами (Бібл.).

115. Поліместор - вбивця Полідора. - Останній троянський цар Пріам на випадок поразки у війні з греками сховав свого найменшого сина Полідора зі скарбницею у фракійського царя Поліместора, а той забив хлопця і привласнив багатства (Метам. XIII).

116-117. Красові - римському полководцю (відомому своєю зажерливістю багатієві), коли він зазнав поразки у битві проти парфян, переможці залили горло розтопленим золотом (53 р. до н. є.).

130-132. Згідно з античними міфами, острів Делос плавав у морі, аж поки на ньому Латана не породила двох близнят - Аполлона і Діану (два ока небесам - Сонце і Місяць).

136. «Слава в вишніх Богу» - початок того гімну ангелів на народження Ісуса Христа, що його перші почули пастухи (Єванг.).

151. Од незнання терпівши - Данте не розуміє, що означають цей землетрус і ця пісня, яка пролунала над горою.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША П'яте коло. - Скупі. - Стацій. - Пояснення причини землетрусу

1. Природної тієї спраги сила - жадоба знання. 2-3. Вода - «жива вода» істини, якої в євангельській легенді просить самарянка в Ісуса Христа.

7. Як у Луки воскреслий. - В Євангелії від Луки (XXIV) описано з'явлення воскреслого Христа двом учням.

10. Так нам явився дух - тінь Публія Папінія Стація (бл. 40- бл. 96), видатного римського поета-епіка віргіліївської школи, автора поем «Фіваїда» (похід Сімох проти Фів) і незакінченої «Ахіллеїди». Збірка його творів «Сільви» у часи Данте не була відома.

25-27. Та, що пряде вам нить - тобто одна з парок, Лахезіс, яка пряде з куделі нитку людського життя. Клоуб намотує нитку на веретено. Третя парка, Атропос, перерізує цю нитку.

44-45. Пояснення землетрусу в тому, що коли якась душа закінчує строк свого перебування на горі Чистилища і Бог заводить своє (тобто розгрішену душу) в свою оселю, тобто на небо, то ця подія щоразу відмічається отим поштовхом і спільними співами тіней (див. рядки 58-72).

51. Тавманта дочка - Іріда, вісниця богів, головно Юнони, уособлення веселки.

52. Сухої пари... струмки - за Арістотелем, породжують вітер.

56. Вітер глибочінь земну лиша. - За Арістотелем, підземні вітри, виходячи на поверхню, викликають землетруси.

58-59. Душа підводиться - тобто залишає Чистилище і переходить у Рай.

82-84. Як добрий Тім карати йшов... - Римський полководець Тіт, син імператора Веспасіана і його наслідник, зруйнував Єрусалим у 70 р. н. е., нібито покаравши іудеїв за розп'яття Христа.

85. Я титул ніс незмінний і великий - титул поета.

89. Мене, тулузця... - За часів Данте ще не було знайдено віршів Стація, де він указував місце свого народження - Неаполь. У Тулузі народився інший Стацій - Люцій Стацій Урсул - теж римський поет.

93. В дорозі впав під другим твором. - Стацій помер, не дописавши своєї другої поеми «Ахіллеїда».

102. Сонцевий строк - тобто рік.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

Сходження в шосте коло. - Прославлені персонажі Лімбу. - Шосте коло. - Обжерливі. - Приклади здержливості

14. Ювенал (нар. в 60-і рр.- п. після 127 р.) - прославлений римський поет-сатирик, сучасник Стація і його великий шанувальник.

23. На скупості спіткнувся. - Віргілій чув від Адріана V (Ч. XIX, 115-126), що в п'ятому колі, де був і Стацій (Ч. XXI, 67-69), душі очищаються від гріха користолюбства.

40-41. Чом не керуєш... - Цей досить двозначний рядок «Енеїди» (III, 56) Стацій тлумачить у позитивному щодо жаги до золота розумінні, тоді як переважна більшість коментаторів і перекладачів дотримується протилежного тлумачення.

42. Я б мав кружляти в люті і клясти - тобто потрапив би до четвертого кола Пекла (П. VII), де караються скупі і марнотратники.

46. О, скільки лисих встане з домовин - у «Пеклі», VII, наведено саме таку покару за скупість.

55-56. Ти... оспівав... сліз Йокастиних подвійний струм - тобто у своїй «Фіваїді» оспівав братовбивчу ворожнечу Етеокла і Полініка, синів Йокасти і Едіпа.

57. Співець пастушачої пісні - тобто Віргілій, автор пастушачих пісень - «буколік».

58. Клію - муза історії, до якої звертається Стацій у поемі «Фіваїда». 61. Яке ж то сонце чи світило... - тобто, як ти дійшов до християнської віри.

63. На човен рибаря - човен апостола Петра, тобто християнство.

65. Парнаська верховина - гора Аполлона і муз, де протікає Кас-тальське джерело, що дарує поетичне натхнення.

70-72. «Час оновлення гряде...» - Переклад славетного місця з IV еклоги Віргілієвих «Буколік». У середні віки це місце тлумачили звичайно, як пророцтво про народження Христа. Ходили легенди, що ця еклога, написана, як гадають, з нагоди народження сина у Азінія Пол-ліона, навернула на християнство багатьох язичників. До числа навернених Данте відносить і Стація.

83. Доміціан - римський імператор (з 81 до 96). Правління його характеризується терором.

88-89. Ще вів своїх я греків... - тобто ще не писав дев'ятої пісні своєї поєми «Фіваїда».

97-99. Де Теренцій давній... - Стацій питає про посмертну долю видатних римських письменників: Теренція і Цецілія (II ст. до н. є.), Плавта (III-II ст. до н. є.), Варрона (II-I ст. до н. є.), а Віргілій (100) згадує ще й сатирика Персія (I ст. н. є.).

101. Із нами й грек... - тобто Гомер.

103. В першому колі хмурої темниці - в пекельному Лімбі (П. IV).

104-105. До гори - Парнасу (див. прим. 65).

106-108. Перелічуються видатні старогрецькі трагіки: Антіфон, Евріпід, Агатон і лірик Сімонід.

109-114. З тих, що оспівав ти... - Віргілій називає героїнь Стаційових поєм (тоді вважалося, що вони, як і всі дійові особи античних і давньоєврейських переказів, існували справді):

Антигона - дочка Едіпа та Іокасти, сестра Етеокла і Полініка (див. прим. 55-56);

Аргія - дружина Полініка;

Деїфіла - дружина Тідея, одного з семи царів, що облягали Фіви, і мати героя Троянської війни Діомеда, товариша Одиссея в битвах і хитромудрих вчинках;

Ісмена - сестра Антигони;

Дочка Тіресія - Манто. Оскільки Стацій не згадує інших дочок фіванського віщуна Тіресія, то тут у Данте наявна суперечність, бо в «Пеклі» (XX, 55) він уміщує Манто не в Лімбі, а в схові віщунів;

Фетіда - богиня, дочка морського бога Нерейя, мати Ахілла;

Деїдамія між її сестер - дочка скірського царя Лікомеда, дружина Ахілла.

112. Ще й няньку... - натяк на епізод з «Фіваїди» (IV, 716 - V, 753) з царицею Ізіфілою, яка, продана в рабство Йеменському царю Лікургу, няньчила його сина Офельта, але кинула дитину напризволяще, щоб піти показати дорогу війську сімох царів, які йшли воювати проти Фів. Офельт загинув. Лікург хотів убити Ізіфілу, але в цю мить її сини, що прибули з Лемносу, пізнали і врятували її.

118-120. Служницям першим дня вже вийшов строк - тобто минуло чотири денних години і п'ята (одинадцята година пополуночі), взявши дишель колісниці, підводила розжеврений ріжок, який розгорався все дужче і дужче, отже, розвиднялося, починався новий ясний день.

124. За звичкою... - поети йдуть уже шостим колом гори Чистилища, де спокутується гріх обжерливості.

142-144. На святі не своїм устам... - натяк на євангельську розповідь про весілля в Кані Галілейській, на якому Марія, дбаючи про вино, дбала про гостей, а не про себе.

146. Даниїл-звіздар - біблійний пророк Даниїл.

148-150. Для голоду був жолудь... - наводиться антична легенда про золотий вік.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ Шосте коло. - Обжерливі. - Форезе Донаті

11. «О Господи, устні мої!» (церк.) - «О Господи, уста мої!»

26. Ерісіхтона за те, що він зрубав дуб Церери, покарала ця богиня таким невтоленним почуттям голоду, що, продавши заради їжі навіть рідну дочку, він почав з великою жадобою їсти власне тіло (Метам. VIII).

30. Коли Марія з'їла хлопчика... - Під час облоги Єрусалима римлянами (70 р. н. є.), в місті був такий голод, що Марія, дочка Єлеазара, з'їла своє немовля (Йосиф Флавій, «Іудейська війна», VI, 3).

32. Хто ж «ОМО» бачить... - Середньовічні теологи вважали, що в рисах людського обличчя можна прочитати «Номо Dei» («людина Божа»): очі зображують два «О», брови й ніс - букву «М».

41-133. Цікава тінь... - Форезе Донаті (пом. 1296), приятель Данте і родич його дружини Джемми Донаті.

60. В думках про це не вимовиш того - тобто, коли думаєш про одне, не можеш говорити про інше.

73. Ця ж воля... - тобто воля до страждання.

74. «Боже мій!» - передсмертний зойк Христа під час страти.

84. Де покуту рік за рік здають - тобто в Передчистилиці, серед недбайливих (див. Ч. IV, 128-132).

86. Нема - дружина Форезе.

94-96. У Барбаджі, південній гористій частині острова Сардинії, заселеній виходцями з Африки, жінки, за словами старих коментаторів, ходили з оголеними грудьми або навіть зовсім голі - через спеку і неморальність. Отже, й Флоренція, на думку Форезе, гідна назви Барбаджі.

120. Лик цього сестри - тобто Місяця, бо сестра Аполлона-Сон-ця - Діана, богиня Місяця.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА

Шосте коло. - Обжерливі. - Ще одне таємниче дерево. - Приклади нездержливості

10. Піккарда - сестра Форезе Донаті, відома своєю чеснотливістю і праведним життям.

14. Святкує на Олімпі між святих... - тобто в Раю (ще один зразок у Данте сплутування античної і християнської міфології).

20. Бонаджунта з Лукки (бл. 1250 - бл. 1300) - поет попереднього перед Данте покоління, представник старомодної сицилійської мистецької школи (див. прим. 52-54).

22-24. Того, хто взяв із церквою вінці... - «чоловік церкви», папа Мартін IV (з 1281 до 1285), родом з Тура (Франція).

24. Больсенську рибку... - у тодішніх гастрономів високо цінувалися вугрі з озера Больсена.

28-33. З юрби ненажер Данте вирізняє Убальдіно дельї Убальдіні, власника замку Піла Боніфація Ф'єскі, що був архієпископом равенським з 1274 до 1295 року.

31. Месер Маркеше дельї Аргольйозі (або Гігольйозі), з Форлі.

35. Зупинивсь на тому, з Лукки - тобто на Бонаджунті (див. прим. 20).

37-48. Вигнанець Данте обрав місцем свого тимчасового перебування Лукку (в 1308 або 1315 р.). Джентукку деякі коментатори ототожнюють з Джентуккою Морла, яка вийшла заміж за Боннакcorso Фондо-ра. Проте це місце взагалі вважається одним з найтемніших в усій «Комедії».

51. «Ви, донни...» - початок першої канцони «Нового життя» Данте.

52-54. Що від любові я чував... - Данте формулює психологічну

основу як своєї поетики, так і взагалі «нового солодкого стилю», «dolce

stil nuovo» (ряд. 57), який прийшов на зміну сициліанській школі, що

наслідувала провансальські зразки, і так званій «ученій» школі.

56. Гвітtone д'Ареццо (бл. 1230 - бл. 1294) - глава «ученої» школи; нотар - Якопо да Лентіно (пом. бл. 1250) - поет сициліанської школи, нотар двору германського імператора Фрідріха II Гогенштауфена (1194- 1250), що був водночас королем Неаполя і Сицилії.

58. Ваші пера - представників «dolce stil nuovo»: Данте (замолоду), Гвідо Кавальканті, Лапо Джанні, Діно Фрескебальді та ін.

64. Птаство, що летить до нільських хвиль - тобто журавлі. 79. Місто, де життя у мене гине - Флоренція. 82-87. Мерзоців оплот - Корсо Донаті, брат Форезе, глава флорентійських «чорних» і керівник розгрому «білих» у 1301 році, у 1308 році, обвинувачений у зраді, утік, але його схопили. По дорозі до Флоренції він ненароком упав з коня і його вбили. Данте надає усій картині алегоричного змісту: Корсо, прив'язаного до конячого хвоста, звір тягне в безодню Пекла.

117. Колись-то Єва куштувала з нього... - з дерева пізнання добра і зла, що росло на висотах, тобто в Земному Раю (Бібл.).

121-122. П'яниці прокляті із кодла Хмари... - Сини Хмари (Нефе-ли) центаври, напівлюди-напівконі, упившись на весіллі Піріфоя, хотіли повикрадати жінок, але Тезей і його товариші угамували їх (Метам. XII).

124-126. Єврейський вождь Гедеон, збираючись на війну проти Мадіану, відіслав, як непридатних для його війська, тих, хто, прийшовши до води, «в вигоді пив», тобто ставши навколішки. Придатними він вважав тільки тих, хто пив воду не «в вигоді», тобто стоячи і з пригорщі

(Бібл.).

148. Такий відчув я повів на чолі - ангел стер ще одну літеру з чола Данте.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

Сходження в сьоме коло. - Сьоме коло. - Любострасні. - Приклади чистоти

1-3. Зміст: «У північній півкулі було дві години після півночі, а в південній - дві години після полудня».

22-24. Мелеагр - син калідонського царя Ойнея і Алфеї. Коли він народився, парки поклали в огонь поліно, напороочивши, що Мелеагр житиме, поки воно все не згорить. Алфея загасила його і сховала. Коли Мелеагр убив братів своєї матері, вона, помщаючись за них, кинула головню в огонь, і Мелеагр помер (Метам. VIII). Цим прикладом Віргілій хоче пояснити, що душі можуть чахнути без видимої, здавалося б, причини.

25-26. Як рухами дзеркала рух віддають ваш... - так і оболонка душ відображає їх внутрішній стан.

45. В природний келих - в матку.

48. З місця досконалого - з серця.

63. Мудріша й вченіша, ніж ти, людина - видатний арабський середньовічний філософ Ібн-Рошд (латинізоване Аверроес) (1128-1198), послідовник Арістотеля.

65. Можливий розум - схоластичний термін, що означав пізнавальну здібність.

79. Лахезіс - див. прим. Ч. XXI, 25-27.

86. На берег падає - до гирла Тібру або до берега Ахерону (див. прим. Ч. II, 94-105).

93. Розкішні різноколірні сувої - тобто веселка.

128. «Не знаю мужа» - слова Діви Марії під час Благовіщення (Єванг.).

130-132. Діана... в гаю Геліки не лишила. - Богиня Діана вигнала з свого гаю німфу Геліку (Каллісто), яка кохалася з Юпітером. Ревнива Юнона обернула Геліку на ведмедицю, але Юпітер узяв її на небо разом з її сином Аркадом (Метам. II).

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА Сьоме коло. - Любострасні і содоміти. - Приклади любострастя

17. З пошани - до Віргілія і до Стація, що йдуть попереду.

40. Гоморра і Содом - за біблійною легендою, міста, спалені Богом за протиприродну розпусну поведінку їх жителів.

41-42. Пасіфая, дружина критського царя Міноса, охоплена любовною жагою до бика, спокушала його, лягаючи в дерев'яну корову, зроблену для неї Дедалом (ант. міф.).

45. Чи буде це Ріфей... - Ріфейські гори на півночі.

77-78. Цезар грішив содомією з царем Віфінії Нікомедом, чим і заслужив прізвиська «цариці» і глузування під час галльського триумфу.

82-87. Був двостатевим гріх... - «Це була любов двох статей, але по-тваринячому нестримна. Тому й плямуємо себе тією, що була твариною, тобто Пасіфаєю».

92. Гвідо Гвініцеллі з Болоньї, поет «ученої школи», найближчий попередник «dolce stil nuovo» (див. прим. Ч. XI, 98 і XXIV, 52-54).

94-95. Як сини кинулись до своєї матері Ізіфіли (див. прим. Ч. XXII, 112), так і Данте кинувся б обійняти Гвідо Гвініцеллі, коли б не жахався вогню.

105. Не міг не вірить другий - тобто Гвініцеллі.

113. Поки буде вірш нової мірки... - поезія італійською мовою, що виникла в першій половині XIII ст.

115-117. Мова йде про Арнаута (Арнальда) Даньєля, славетного провансальського поета (пом. бл. 1200).

119-120. Провансальський поет Джіраут де Борнель (кінця XII - початку XIII ст.), що народився в Лімузинській (нині Ліможській) області.

124. Гвіттоне - див. прим. Ч. XXIV, 56.

140-147. Арнаут в оригіналі говорить провансальською мовою. Його слова передаються діалектом.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

Сьоме коло. - Любострасні. - Перехід крізь полум'я. - Сходження в Земний Рай.
- Останні слова Віргілія

1-5. Над горою Чистилища звечоріло, і сонце стало в тому місці, де воно сходить в Єрусалимі, зокрема над Голгофою, на якій був страчений Христос; у цю хвилину на крайньому заході суходолу, в Іспанії, де тече річка Ебро, північ проходить сузір'ям Терезів, а на крайньому сході, в Індії - якраз полудень (див. прим. Ч. II, 1-3, 4-6).

18. Поетові, мабуть, згадалося ще й те, що його самого заочно засуджено до спалення живцем.

23. На плечах Геріона. - Віргілій нагадує епізод з сімнадцятої пісні «Пекла», коли обидва поети спускалися в глибини на Геріоні, тритілому

і триголовому велетні.

37-39. Не знайшовши своєї коханої Фісби на місці побачення й вирішивши, що її пошматував хижий звір, молодий вавілонянин Пірам заколов себе мечем. Він уже конав, коли надійшла Фісба і своїм ніжним голосом продовжила йому життя на кілька хвилин. Кров його забарвила шовковицю, і її ягоди почорніли (Метам. IV).

94. Цітера - тут ранкова зоря.

97-108. Лія і Рахіль, біблійні персонажі. Лія - символ життя діяльного, - прообраз Мательди, яку Данте зустріне в Земному Раї. Рахіль - символ життя споглядального - прообраз Беатріче.

124. Закінчивши сходження на гору Чистилища, поети вийшли до Земного Раю, де колись, до гріхопадіння, жили Адам і Єва.

136-137. Тобто Беатріче.

142. Корона й митра - символи верховної - світської і церковної - влади, які має прийняти Данте як знак повної влади над собою.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА Земний Рай. - Мательда. - Божественний ліс

20. Над К'яссі в соснику - в сосновому лісі (Pineta) на березі Адріатичного моря, на південь від Равенни. Ця місцевість має назву Chiassi, або Classe (від лат. classis - флот), тому що в часи імператорського Риму тут був морський порт (Portus Classis) Равенни. Згодом море відступило на схід. У цьому сосновому лісі Данте, який останні роки свого життя перебував у сім'ї равеннського синьйора Гвідо да Полента, творив терцини «Божественної комедії».

21. Еол - цар вітрів, який тримав їх на прикові в печері і випускав на своє бажання. Сірокко- південно-східний вітер з Африки.

25. Річка - Лета.

40. Жінка йшла мені устріч. - З уст Беатріче (Ч. XXXШ, 119) ми визнаємо її ім'я: Мательда, втілення діяльної любові.

49-51. Прозерпину, дочку Юпітера і Церери, підземний бог Плутон викрав у той момент, коли вона збирала квіти на лузі (Метам. V).

65-66. В Венери... коли влучав у матір син-пустун. - Венера палко покохала Адоніса, коли її син Купідон ненароком торкнув стрілою її

груди (Метам. X).

71-72. Геллеспонт... - Персидський цар Ксеркс, навівши мости, з величезним військом, єдиний в античну епоху, перейшов Геллеспонт (нині Дарданельська протока) і вторгнувся в Грецію (в 480 р. до н. е.).

Зазнавши поразки, він під час втечі переплив його назад у рибальському човні.

73-74. Герой грецької легенди Леандр, який жив у Абідосі, на азіатському березі Геллеспонту, щоночі перепливав протоку, щоб побачитися з Геро, своєю коханою, яка жила на європейському березі, в Сесті. Якось одної ночі, перепливаючи Геллеспонт, він потонув.

76-77. Усміх цей... в такій місцині - тобто посеред Земного Раю, назавжди втраченого для людства.

85-87. Данте, пам'ятаючи сказане Стадієм (Ч. XXI, 46-54), дивується, побачивши воду і вітер у Земному Раї.

97-108. Згідно з Арістотелевою фізикою, вологою парою породжуються атмосферні опади, а сухою парою - вітер. Мательда пояснює, що випари води й землі йдуть знизу вгору з теплою (під впливом сонячного тепла). На горі ж Чистилища од брами аж до саду на шпилі немає вітрів. Тут відчувається тільки рівномірний круговорот земної атмосфери зі сходу на захід, що виникає через обертання Першого Рушія, тобто дев'ятого неба, яке приводить у рух замкнені в ньому вісім небес.

121-133. Потік, що тече в Земному Раї, поділяється на два (двома річками далі протіка). Вліво струмує Лета, яка знищує пам'ять про вчинені гріхи: вправо - Євноя («добра пам'ять»), що воскрешає в людині спомин про всі її добрі діла.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА Земний Рай. - Алегорична процесія, або Триумф церкви

28-30. Зміст: «Якби Єва не скинула з лиця покрову слухняності, я б теж жив у цьому раї».

37. Святі дівчата - музи.

40. Гелікон - гора муз, де течуть джерела Пппокрена і Аганіппа, які дають натхнення поетам.

41. Уранія (небесна) - муза небесної науки (астрономії). Данте згадує її тому, що дальша дія його поеми відбувається на небі.

43-50. Тут починається алегорична процесія, що зображає християнське святе письмо. Світники - сім дарів Духа Святого.

60. Так повільно, що їх догнали й молоді б жінки. - За тих часів недавно одружені жінки ходили, мабуть, дуже повільно, щоб додержати скромності й серйозності або, можливо, щоб не попсувати вбрання чи прикрас.

78. Перев'язь - Делії, а Сонцю - лук. - Згідно з античною міфологією, з веселки зроблено перев'язь у богині Місяця (Діани - Делії) і лук у бога Сонця (Аполлона).

83. Двадцять чотири діди - книги Старого завіту (крім пророків) або, за іншими тлумаченнями, старі, згадувані в «Апокаліпсисі».

92. Четверо тварин - чотири Євангелія.

96. Стоокому Аргусові Юнона доручила невсипуще стерегти Іо, кохану Юпітера, але хитрий Меркурій розповідями про пригоди німфи Сірінги приспав Аргуса і вбив його (Метам. I).

100-105. Читай Єзекіїля... - Опис подібних чотирьох крилатих тварин подано в книзі пророка Єзекіїля (Біблія) і в «Апокаліпсисі» Іоанна (Новий завіт). У Єзекіїля у них чотири крила, у Іоанна - шість, як і у Данте.

106. Святковий повіз - колісниця, що символізує християнську церкву.

107. Грифон (лев з орлиними крилами і орлиною головою) - алегорія боголюдини, Ісуса Христа.

116. Октавіан - див. прим. Ч. VII, 6.

118. Сонця повіз... - див. прим. Ч. IV, 72.

121-129. При правім колесі ішло три жінки. - Праве колесо - Новий завіт. При ньому три «богословські» чесноти: червона - любов, зелена - надія, біла - віра.

130-132. Ліворуч... четверо жінок. - Ліве колесо - Старий завіт. Чотири жінки - чотири «основні» («природні») чесноти античного світу: мудрість, справедливість, мужність і поміркованість. З них у мудрості - три ока, якими вона оглядає минуле, теперішнє і майбутнє.

133-141. Йшло двоє... старих - Один уособлює «Діяння апостолів», приписувані апостолам Луці, за переказами - лікареві, тому й одягнутому, як учень школи грецького лікаря Гіппократа. Другий - «Послання апостола Павла», якого завжди зображували з мечем.

142-144. Ще бачив скромних чотирьох дідів - «Послання» апостолів

Іакова, Петра, Іоанна і Іуди.

144. Самотній в даль проникливо глядів. - «Апокаліпсис» Іоанна. 154. Біля корогов - біля семи світників.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

Земний Рай. - Поява Беатріче і зникнення Віргілія 1-7. Зміст: «Коли це семизір'я в вищій небі (сім світників, що зійшли з десятого неба, нічого не беручи на себе, окрім гріха), яке зійшло вказувати усім учасникам процесії, що саме треба їм робити, подібно до того, як нижче семизір'я восьмого неба (Малий Віз з його Полярною зіркою) вказує весляреві дорогу на морі - спинилося...»

11. «Гряди, невісто, от Лівана!» - слова з «Пісні пісень» царя Со-ломона; в перекладі з церковнослов'янської: «Іди, наречена, з Лівану!»

16. Сотні тих, хто ширить благодать - тобто ангелів.

17. Єгда прорік премудрий (церк.). - Коли сказав мудрець. 19. «Благословен грядий!» (церк.). - Благословен той, хто йде.

21. «Наповнюйте лілеями кошниці!» - трохи змінений рядок з Віргілія

(Ен. VI, 883).

32. Явилась жінка - Беатріче.

42. Ранила, як змалку ще, мене. - Данте побачив уперше Беатріче, коли йому було дев'ять років.

52. Сад, зчужілий матері старій. - Рай, що був заборонений Єві

після гріхопадіння.

54. На вмитій росами щоці моїй... - Це було коло підніжжя гори

Чистилища (I, 121-129).

69. В Мінервиному листі - тобто в віттях оливи (ряд. 31).

83. «На тя, Всевишній, уповаю» (церк.). - Ангели співають початок псалма: «На тебе, Всевишній, покладаю надії».

84. «Стопи моя» (церк.). - мої ступні (слова із цього ж псалма). 87. Того, що родить славів, краю - краю славів, тобто Славонії,

звідки на Італію віяли холодні північні вітри.

88-89. Тече в жарких грунтах безтінних - тобто в Африці, де опівдні

зникає тінь.

92. Крилатих спів... - спів ангелів.

115. В новім житті - тобто у своїй молодості, про яку Данте писав у книзі, названій «Нове життя».

124-125. Тільки я поріг лишила свій до віку другого - Беатріче вмерла, коли їй минуло двадцять п'ять літ.

126. Піддався суєті земній... - Данте був невірний Беатріче і як жінці, і як вищій мудрості.

133. Їв яв, і в снах - тобто у видіннях, про які Данте розповідає в «Новому житті».

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША Земний Рай. - Лета

3. Їх лезом - тобто гостротою слів, звернених до Данте (Ч. XXX, 103-145).

11-12. Поки Лети хвилі не змили болісної тяготи - тобто пам'яті про заблудження Данте.

42. Точило кружить вістрю зустріч - тобто притупляється меч правосуддя.

45. Сирен зачувши - піддавшись оманливій принаді земних благ (пор. Ч. XIX, 19).

71. Наський вітер - в Італії північний вітер, вітер, що віє з нашої країни.

72. З краю Ярби - з Африки, де царював Ярба (Ен. IV, 196). 77. Первістки творіння - ангели.

81. На звірі двоєдиного коріння - на грифоні (див. прим. Ч. XXIX, 107).

92. Жінка, давній мій водій - жінка Мательда (Ч. XXVIII, 67). 98. «Окропи мя» (церк.) - слова псалма.

102. Я води ковтнув. - Данте напився води з річки Лети, яка дає забуття гріхів.

103. Між чотирма жінками чарівними... - Див. Ч. XXIX, 130-132 і прим.

106. Зірки ми - в прірвах тьми... - Див. прим. Ч. I, 23.

111. Ці троє, зором знамениті - тобто три «богословські» чесноти.

123. Вид то орлій, то левиний - то орла (божества), то лева (людини).

138. Ще другу красоту єства твого. - Друга краса Беатріче - її уста. Перша - її очі, які Данте уже побачив (ряд. 115-123).

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

Земний Рай. - Символічне дерево. - Перетворення колісниці. - Повія

і велетень

2. З десятирічної жаги - побачити Беатріче, яка вмерла за десять років до 1300 року.

9. Трьох богинь - тобто трьох «богословських» чеснот.

16-17. Вправо враз пішло славетне військо... - Містична процесія повернула на схід.

28. Прекрасна, що скеровувала хід за колесом... - Мательда з поетами йде за правим колесом, а колісниця повертає вправо.

35. До дерева сухого - до біблійного «дерева пізнання добра і зла», заборонені плоди якого вкусили Єва (Ч. XXIV, 115-117) і Адам. Це всохле дерево Данте перетворює на символ імперії.

43-44. Хвала, грифоне, що не вдарив дзьобом ти дерева - тобто хвала тобі, Христе, що не зазіхаєш на світську владу.

49-60. Алегоричний зміст цього епізоду: грифон (Христос) прип'яв вузлом дишель (хрест) колісниці (церкви) до яблуні (імперії), об'єднав їх (запровадження християнської релігії в Римській імперії), і це мало благодійний вплив на дерево (імперія розквітла).

53-54. Коли ж велике світло йде в промінні - тобто коли сонце сходить у сузір'ї, наступному після Риб (небесної плотви), - інакше кажучи, навесні.

65. Повість про Сірінгу. - Див. прим. Ч. XXIX, 96. 72. Голос вигукнув - голос Мательди (див. 83-84). 73-81. Зміст: «Як - у євангельській легенді - апостоли Петро, Іоанн та Іаков, пробудившись від Божого голосу, який має владу і над кріпшим сном (тобто над смертю), побачили, що на Фаворі немає Мой-сея та Іллі, а сам Господь явився в новім уборі, і впали ниць, вражені Преображенням Христа...»

83. Побожниця - Мательда. 97. Німф сімох - сімохчеснот. 99. Австр - південний вітер; Аквілон - північний. 101-102. В Римі, куди Христос як римлянин ввійшов... - У небі, куди Христос увійшов як повноправний громадянин.

109-117. Орел (птаха Юпітерів), що злетів на колісницю з вершини дерева, якому він при цьому шкодить, уособлює римських імператорів, що переслідували християнську церкву на шкоду - як гадає Данте - самій імперії.

118-123. Лиса, лисиця - символізує єресь, що її подолала теологія (Беатріче).

124-129. Далі Данте побачив, як знову на колісницю сів орел і насипав пір'я з себе повний кіш. Це багатства, якими християнські імператори обдаровували церкву, і головним чином - «дар Константина»: імператор Константин (з 306 до 337 р.), переносячи свою столицю в Візантію, нібито передавав папі Сильвестру I і його наступникам державні права на Рим і західні країни. Данте, переконаний, як і його сучасники, в автентичності «Константинового дару», фальшивість якого була доведена тільки в XV ст., вважав його величезним лихом і для імперії, і для церкви. Тому й чується з неба жалібний голос: «Мій човнику, який вантаж поганій!»

131-141. Змій (диявол) потрощив у колісниці подення - моральні підвалини церкви - дух смирення й бідності. Недоломки колісниці (повозу) враз пір'ям вкрились - обросли багатствами.

142-147. Перната колісниця обертається на апокаліптичне семиго-лове страховище. Автор «Апокаліпсиса» змалював язичеський Рим у вигляді «великої блудниці», що сидить на семиголовому і десятироговому потворному звірі.

148-160. До поламаної і спотвореної колісниці (церкви) сходить бридка у стиді своєму повія (тобто папство), яка нахабними очима вишукує собі друзів. Поряд

стоїть ревнивий велет (король французький Філіпп IV, який іноді ладив з Боніфацієм VIII, але кінчив тим, що жорстоко його образив в Ананьї (див. прим. Ч. XX, 86-90). Як тільки вона кинула погляд на прихильника імперії, він б'є її, відв'язує страшидло від дерева і тягне, разом з повією, що на ньому сидить, у гущину лісу (перенесення папського престолу з Рима у французьке місто Авіньйон, при папі Клименті V, в 1309 році).

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Земний Рай. - Пророцтво Беатріче. - П'ятсот, десять і п'ять. -

Хвилі Євної

1. «Язиці приїдоша, Боже» (церк.) - «Прийшли народи, Боже».

10-12. «Ви емалі...» (церк.) - «Недовго ще, і не будете бачити мене..., і ще недовго і знову побачите мене». Цими словами (цитата з Євангелія) Беатріче висловлює впевненість у тому, що викрадена велетом колісниця буде повернута і набере свого колишнього вигляду.

13. Сімох вперед послала - сім чеснот, що несуть світники.

14. Я, й мудрець, і жінка - Данте, Стацій і Мательда.

34-35. Те подення, що змії зламав, було й нема - колісниця, у якої змії потрошив подення (Ч. XXXII, 130-135) - це страхітливо зруйнована церква, що перестала бути собою.

36. Божа мста до їх байдужа страв. - Натяк на тодішній флорентійський звичай, коли вбивця або його близькі, щоб уникнути кривавої помсти родичів забитого, повинні були на його могилі дев'ять днів підряд з'їдати хліб, политий вином. Беатріче хоче сказати: «Ніщо не захистить злочинців від Божого суду», - Бог байдужий до їхніх страв.

37. Безліч внуків буде завжди в птиці - тобто імперія існуватиме й далі.

43. П'ятсот, і десять, і п'ятірка - загадкове позначення майбутнього рятівника церкви і відновника імперії, який заб'є кралю (повію пісні XXXII, що посіла чуже

місце) і велета (французького короля). Число DXV утворює при перестановці знаків, слово DVX (вождь) і найдавніші коментатори так його й тлумачать.

47-51. Сфінкс - у античному міфі - крилата почвара, що жила біля Фів і вбивала всіх, хто не міг розгадати її загадку. Коли Едіп (Лай-яд) її розгадав, Сфінкс кинувся зі скелі і розбився на смерть. Помщаю-чись за нього, провісниця Феміда наслала на фівян хижого звіра, який вигублював ниви і стада (Метам. VII). У старовинних списках «Метаморфоз» замість Laiades (син Лайя, Едіп) читалося Naiade, і розв'язання загадки Данте приписав наядам. Зміст рядків 49-51: «Події покажуть, хто такий «П'ятсот, десять, п'ять», але розгадка цієї загадки приведе не до бідувань, а до миру».

57. Дерево... зогиджене аж двічі - Адамом, що вкусив його плодів і став першою мученою душею (ряд. 62), та велетом, що відв'язав від нього колісницю.

67. Коли б не вгруз, як в Ельсу... - Предмети, опущені у вапнисту воду Ельси (притоки Арно), відразу вкриваються твердою оболонкою.

68-69. Ти б не плямив свій розум, мов Шрам шовковиць соки. - Див. прим. Ч. XXVII, 37-39.

78. Як пілігрим несе ціпок святий. - Беатріче хоче, щоб Данте, повернувшись до людей, передав їм її слова, навіть не зрозумівши їх суті, а хоч би просто зберігши їх у пам'яті, як ціпок.

90. Круг, що перший закрутивсь - дія Першого Рушія.

98-99. Зміст: «Сама твоя забутливість доводить, що, коли б це був не гріх, Лета не змила б цього спогаду».

112-114. З одного витoku набравши ходу. - Лета і Євноя, що розтікаються з одного джерела, нагадують поетові Тігр і Євфрат. Середньовічні географи вважали, що ці річки течуть з спільного джерела.

118. Відповідь була - тобто відповіла Беатріче.

119. «Питай Мательду...» - Тут вперше названа на ім'я прекрасна жінка, що зустріла поета в Земному Раю.

121. Про це ж- найпаче... - Див. Ч. XXVIII, 121-133.

129. Сили підупалі - тобто сили пам'яті про добрі діла (див. прим. Ч. XXVIII, 121-133).

139-140. Сторінки для другої частини уже я всі заповнив. - У побудові «Божественної комедії» Данте додержує точної симетрії. У кожній з трьох її частин (кантик) - по 33 пісні; «Пекло» має, крім того, ще одну пісню, що становить вступ до всієї поеми. Обсяг кожної із ста пісень приблизно однаковий.

142. Я вийшов з прохолодного струмка - тобто оновлений духовно.

РАЙ

ПІСНЯ ПЕРША

Вступ. - Звернення до Аполлона. - Піднесення Данте й Беатріче в

сферу вогню. - Міркування Беатріче з цього приводу

4. Небо... - десяте, Палаюче небо, яке середньовічне церковне учення розміщувало над дев'ятьма небесними сферами Птолемеєвої системи, оселя Бога.

5-6. Те, чого віддати... - за словами апостола Павла, якась людина, живцем потрапивши до Раю, чула там невимовну мову, якої люди не спроможні відтворити.

13.0 добрий Аполлоне... - Поет звертається до Аполлона у востаннє, бо ця, третя, частина поеми - кінцева.

17-18. Уславлена здавна «гора мистецтв» Парнас (у Фокіді, Середня Греція) має два верхи, один з яких присвячений був Аполлонові, другий - музам. На початку попередніх частин поеми, Данте звертається з проханням по допомогу до муз, тепер же, з огляду на важливість і поважність сюжету, - до самого бога Аполлона.

21. Марсієве тіло. - Марсій - міфічний флейтист, який насмілився викликати на змагання Аполлона, і той після перемоги здер з нього шкіру(витяг з піхов... тіло).

25. Під своїм галуззям рідним... - під лавровим гіллям. 31. Дельфи - давньогрецьке місто на схилі Парнасу, відоме своїм святилищем Аполлона і ораісулом.

33. Пенейського гіллястого намета - тобто лаврового дерева, в яке нібито обернулась дочка річкового бога Пенея, німфа Дафна, рятуючись від переслідування закоханого Аполлона.

36. Кіппа - за одними джерелами, стародавнє місто у Фокіді, що правило Дельфам за гавань, а за іншими - один з двох верхів гори Парнасу; в усякому разі, ця географічна назва пов'язана з культом Аполлона, а тому поет метонімічно вжив її тут замість імені бога мистецтв. 37-42. Лампада світу - сонце, яке, залежно від пори року, сходить над землею через різні брами (тобто в різних місцях горизонту), під час весняного рівнодення, коли чотири обводи (горизонту, екватора, зодіаку й рівноденного колурию) заплітаються трьома хрестами, гарнішає, бо починається найкраща пора року - весна, і разом із сонцем гарнішає його зоря - сузір'я Барана, де воно тоді буває, і це дозволяє йому робити сприятливий вплив на людське життя (втиски в воску світовім). 44. В нас... - У північній півкулі, бо в південній, де лежить Земний Рай, сонце сходить над обрієм.

46-48. Беатріче споглядає сонце на сході з чолом, ліворуч звернутим, бо вона перебуває в південній півкулі Землі.

68. Овідій розповідає в «Метаморфозах», як єврейський рибалка Главк, поївши чудодійної трави, став морським богом.

70. Онадлюдинення - перетворення на щось більше, ніж людина.

76. Колесу - тобто всій сукупності небесних сфер.

100. Вона ж - Беатріче.

116. В серці смертному - тварини.

118. Лук цей - порив, згаданий вище (114-117), цей інстинкт.

122-123. Незрушна твердь - десяте, Палаюче небо; ту, що зазнав... - небо дев'яте, Кристалічне.

ПІСНЯ ДРУГА

Зачин. - Піднесення на перше, Місяцеве небо. - Плями на Місяці. -

Вплив небес

8. Бог співців - Аполлон.

16-18. Як ваш... - Зміст: дух у вас (у тих, хто попливе слідом за моїм кораблем, який перший мчить в незвіданім просторі з обслугою з міфічних божеств, тобто, простіше, хто читатиме мій «Рай») зчудує далеко більше, аніж було у смілих мореплавців-аргонавтів, коли їх ватажок Ясон, як пастух, погнав огнедишних биків зорати поле, дане йому тестем, колхідським царем Еетом, батьком його молодого дружини Медеї (а потім засіяв це поле зубами драконів і згодом перебив потвор, що вирости з землі).

31-36. Беатріче і Дайте досягни першої, найближчої до Землі зірки - Місяця - й заглибились у ньому.

49-50. Знаки на цьому тілі... - плями, видимі на Місяці.

51. Про Каїна пригадує всілякий... - Народна фантазія бачила в плямах на Місяці постать Каїна з оберемком хмизу на плечах.

59-60. Данте викладає за Аверроесом пояснення різної освітленості поверхні Місяця неоднаковою щільністю будови планети, уже висловлене раніше у «Бенкеті», II, 13(14). Але Беатріче далі спростовує цю думку як помилкову.

64. У восьмим небі... - небі Зірному (див. далі Р. XXIII-XXVII).

78. В цій книзі... - в цьому небесному тілі.

79. У першій разі... - тобто якби Місяць був щілинний, у деяких місцях наскрізь.

112. Під небом... - нерухомим та безтілесним десятим, Палаючим.

113. Велике тіло... - дев'яте, Кристалічне небо.

115. А ближче небо... - восьме, Зірне.

116. Різні сутності... - зірки і нижче розміщені небеса.

129. Рушіїв блаженних - ангелів, що далі дістають назви: висока мисль (131), розум (136) та ін.

140. З коштовним тілом... - з небесним світилом; всяка сила й міць, яких «рушій» восьмого неба надає зіркам.

ПІСНЯ ТРЕТЯ

Перше, Місяцеве небо. - Духи, що зламали обітницю. - Піккарда Донаті. - Імператриця Констанца

17-18. Заблуд, протилежний закоханості хлопця в джерело. - Молодий Нарцис колись закохався у своє віддзеркалення в воді, вважаючи його живим юнаком (Овідій), а Данте, навпаки, справжні обличчя вважає за відбитки.

49. Піккарда Донаті - родичка авторової дружини, Джемми, сестра колишнього поетового приятеля, гульвіси й ласуна, Форезе (вмер 1296 р.), душу якого той побачив у Чистилищі, і Корсо Донаті (загинув 1308 р.), ватажка флорентійських «чорних», керівника акції проти «білих» 1301 р. (що призвела до вигнання й засудження поета), який у своїх політичних інтересах, буди на той час болонським подестою, силоміць забрав Піккарду з монастиря Монтічеллі, недалеко від Флоренції, й видав заміж. 97-98. Великого діяння й благостині... жінка... - Клара Ассізька (1193-1253), яка заснувала черничий орден, до якого належала Піккарда.

118-120. Те сяєво - Констанца видатна... - Констанца (1154-1198), дружина імператора Генріха VI (з 1190 до 1197 р.), який поклав початок недовгому владарюванню в Сицилії і Неаполі швабського дому Гоген-штауфенів, що скінчилося з їх сином, Фрідріхом II (1194-1250), непримиренним ворогом

папства, покровителем арабських та єврейських учених. Піккарда дає Генріхові VI назву другого швабського вихру(першим був його батько, Фрідріх I Барбаросса (1125-1190), а третього - Фрідріхові II, характеризуючи тим бурхливу природу й скороминушість їх влади. Існувала легенда, ніби Констанца була-черницею, насильно виданою заміж.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

Перше, Місяцеве небо. - Сумніви Данте, які Беатріче вгадує та розв'язує. - Нове запитання Данте: чи можна виправити зламані обіти?

13-15. Беатріче, схожа з Даниїлом... - За Біблією, вавилонські мудреці не могли витлумачити царю Навуходоносорові забутий ним сон, і він велів стратити їх, але гнів його вгамувався, коли пророк Даниїл нагадав йому цей сон і пояснив його значення. Так і Беатріче вгадала і розв'язала поетові сумніви.

23. Бачив ти у мудрому Платоні... - За вченням Платона, людські душі до свого втілення містяться на зірках, куди й повертаються, коли людина вмирає.

27. У глибшій жовчі тоне. - Беатріче вважає небезпечнішим другий сумнів поета (див. 22-24).

28. Вбожествлений найбільше серафим... - тобто найглибше занурений у споглядання божества.

30. З Йоанном, тим чи тим... - чи з Іоанном Хрестителем, чи з євангелістом Іоанном.

31-32. Всі у спільній дії із духами... - тобто всі вони перебувають у тому ж небі, що й душі, які з'являлися тоді на Місяці.

34. Окраса кола першого... - десятого, Палаючого неба.

47-48. Того, що Товію... - архангела Рафаїла, який, згідно з біблійною легендою, повернув Товієві зір, поклавши йому на очі замішану з слиною землю - грязиво.

49. «Тімей» - назва Платанового діалогу, де мова йде про повернення душ на зірки: тут вжито замість імені його автора - Платона.

58-60. Сказав би він... - Зміст: якщо Платон думає про вплив зірок на людські душі й вбачає в ньому причину гідних та ганебних вчинків, то він почасти має рацію.

62-63. Юпітеру тоді, Меркурію і Марсу... - Люди стали давати планетам імення богів, які нібито на них живуть, і вклонялися їм. 64. А другий сумнів... - див. 19-21.

83. Лаврентій - легендарний римський дякон III століття, буцімто спалений на залізних ґратах.

84. Муцій Сцевола - за римськими переказами, юнак, який, показуючи на допиті зневагу до катувань і смерті, сам спалив собі праву руку.

103. За давньогрецьким міфом, син аргоського царя Амфіарая - Алкмеон, виконуючи батьків заповіт, убив свою матір Еріфілу за те, що вона, спокусившись на коштовне намисто, виказала місце перебування чоловіка і тим сприяла його загибелі.

107. З насильством воля примирилась... - тобто насильству сприяла поступлива воля потерпілого.

114. / істина одна в обох була - отже, і в тій, про яку йшла мова вище (100-111).

ПІСНЯ П'ЯТА

Перше, Місяцеве небо. - Незрушність обіту і можливість його заміни. - Піднесення на друге, Меркурієве небо. - Юстиніан

4. Бачення зроста... - зростає у Беатріче.

29. Здаєш ти скарб... - свободну волю.

35. Зміни - звільнення від обіту.

57. Поки ключі не зрушні - з жовтим білий - поки заміни обіту не дозволить церква. Білий і жовтий (срібний і золотий) ключі - символ церковної влади.

60. Як чотири у шести. - Новий обіт має бути суворіший проти попереднього.

66-68. Як сталось Ієвфаєві-судді... - За біблійною легендою, Ієвфай, суддя ізраїльський, дав обітницю Богові в разі перемоги над ворогами принести в жертву перше, що вийде йому назустріч з брами його двору. Назустріч судді вийшла його єдина дочка, яку він, виконуючи обітницю, і віддав смерті. Багато хто з середньовічних богословів (серед них Амвросій, Прокопій, Фома Аквінський та ін.) засуджували цей його вчинок.

69-72. Грецький вождь - Агамемнон, який приніс у жертву свою дочку Іфігенію, щоб боги послали потрібний йому вітер для походу проти Трої.

80. Як пориватиме вас хіть на зле... - як хіть до перемоги керувала Ієвфаєм і Агамемноном (пор. вище, прим, до 66-68 і 69-72).

87. Світ, яскравим сяйвом взятий... - схід.

93. Друге царство - Меркурієве небо.

95. Цієї сфери... - планети Меркурія.

117. До закінчення земного бою - тобто поки ти ще живий.

127-129. На просторім цім місці... - на Меркурії, закритому сонячним промінням од Землі.

ПІСНЯ ШОСТА

Друге, Меркурієве небо. - Життя імператора Юстиніана. - Історія римського орла.
- Уступ проти гібелінів. - Духи Меркурієвого неба. -

Ромео

1-9. Відколи Константин орла у небі... - Зміст: імператор Константан переніс (330 р.) столицю своєї держави з Рима до Візантії, і орежі,

емблема римської влади, перелетів з заходу на схід, навпроти маршрутові родоначальника римлян Енея, який, прибувши після падіння Трої до Італії, взяв за себе Лавінію, дочку царя Націю Латіна. Римський орел сто літ, і сто і більше... жив на кінці Європи, на березі Босфору край Троади, звідкіль колись злетів з Енеєм, і тут, у Візантії, передавав з рук в руки від однієї особи до другої берло й сан, аж поки вони дісталися Юстиніанові у 527 р. (Отже, між двома згаданими подіями проминуло всього 197 р., а не понад двісті років, як чомусь нарахував такий скрупульозно уважний до деталей поет.)

10. Юстиніан - римський імператор (483-565), за якого була проведена славетна кодифікація римського права і відвойована у остготів Італія.

11. Огнем... першої любові... - Святого Духа.

16. Агапіт I - Римський Папа (з 533 до 536 р.), їздив у Візантію до Юстиніана в справі миру з остготами.

24. Величний труд - труд законодавця.

25. Велізарій (490-565) - Юстиніанів полководець.

31. Хто з них всю правду знає... - сказано іронічно.

32. Знак святий - знак римського орла.

33. Прикріплює, чи... знімає... - Гібеліни пристосовують ідеї імперії до своїх цілей, а гвельфи ці ідеї відкидають зовсім.

36. Паллант - один з героїв «Енеїди», спільник Енея (Ен. X, 302- 509).

38. Альба - Альба Лонга, місто в Лаціумі, засноване, за переказом, Асканієм, сином Енея.

39. Три з трьома зійшлись... - За легендою, коли три Горації, римські воїни, перемогли альбанських Куріаціїв, влада над усім Лаціумом перейшла від Альби до Риму.

40-41. Од злих... бід... - від викрадення сабінок за Ромула до самогубства зганьбленої Лукреції за Тарквінія Гордого, останнього римського царя.

44. Бренн - вождь галлів (IV ст. до н. є.); Пірр - епірський цар (IV- III ст. до н. є.).

46-48. Квінтії (на прізвисько Кошлатий - Цінцінат) - римський консул і диктатор V ст. до н. є., прославлений суворістю своїх звичаїв; Фабії - рід, що залишив помітний слід у римській історії, Торкват - римський полководець IV ст. до н. є.; Деції - троє полководців - дід, син і внук.

49-51. Араби - так названо карфагенян, яких у середньовічній Європі вважали за предків арабських племен, бо вони також жили в Північній Африці. Карфагеняни в 128 р. до н. є. вдерлись в Італію через Альпи. ,

52-53. Сціпіон Африканський (235-183 рр. до н. є.) і Гней Помпей Великий (106-48 рр. до н. є.) - прославлені полководці і державні діячі.

53. Твою він рідну гору... - під якою лежить місто Ф'єзоле, на захист якого засновано Флоренцію, де народився Данте.

55-56. Коли ж у небі здумали в ту пору... - незадовго до епохи Августа, коли можна було вважати, що небо надумалося дати тишу всій землі, встановивши скрізь (на свій монархічний зразок) мир і єдиновладдя.

57. Тут починається вихвалання подвигів Гая Юлія Цезаря (100- 44 рр. до н. є.), якого вважали засновником імператорської влади в Римі, а тому ідеалом монархічного правителя.

58. Ізара - притока Рони; Ера - нині Луара.

60. До Рейну й Вару... - тобто в Трансальпійській Галлії.

62. Рубіконського стрибка. - Рубікон - річка, що впадає в Адріа-тичне море на південь від Равенни. Переходом її (стрибком) Цезар 49 р. до н. є. розпочав громадянську війну, що привела до єдиновладдя.

64-66. Іспанія, Дураццо, Фарсала - місця боротьби Цезаря з помпеянцями. Після поразки під Фарсалою (48 р. до н. є.) Помпей втік до Єгипту і там був підступно забитий, на що й натякають слова: «Скрута й Ніл одвідала гірка».

67-68. Римський поет I ст. н. є. Лукан пише в поемі «Фарсалия» (IX, 950-999), що Цезар після фарсальської перемоги відвідав Антандр - приморське місто, звідки відплив Еней (Ен. III, 6), сусідню річку Сімо-ент, Троаду. Всі ці місця - батьківщина римського орла.

69. Губити Птолемея... - Цезар скинув молодого єгипетського царя Птолемея XII і посадив на престол його сестру Клеопатру (51 р. до н. є.).

70. Юба - цар Нумідії, держави на півночі Африки, на захід від Карфагена; прибічник помпеянців, якого Цезар переміг, після чого цар убив себе (46 р. до н. є.).

71. До вас, на захід... - в Іспанію, де Цезар переміг останні сили помпеянців (45 р. до н. є.).

74. З Кассієм скавчить у Пеклі Брут... - Кассій і Брут - убивці Цезаря. Данте прирівнював їх вчинок - убивство земного царя - до злочину Іуди Іскаріота, який згубив царя небесного. Данте описав, як у самій глибині Пекла, на його дні, Сатана в своїй страшній пащі безперестанно пережовує цих трьох найбільших у всьому світі за всі часи грішників.

75. Близько від Модени Октавіан, майбутній (з 27 р. до н. є. - до 14 р. н. є.) римський імператор Август, переміг Марка Антонія (43 р. до н. є.); Перуджу він зруйнував 41 р. до н. є.

76-78. Клеопатра, втікши під час морського бою під Акцією (31 р. до н. є.) і далі даремно намагаючись привабити Октавіана, зрештою вкоротила собі життя, давши вкусити себе гадюці.

79. Досяг він моря... - Октавіан Август завоював увесь Єгипет аж до Червоного моря.

81. Храм замкнувся Януса ясного. - У цьому храмі двері були відчинені тільки під час війни.

86. Третій цезар... - рахуючи від Юлія Цезаря, тобто Тіберій (з 14 до 37 р.).

88-93. Жива-бо Правда із руки того... - Зміст: за Тіберія Бог (жива Правда) поклав на римського орла, в особі римської влади в Іудеї, славу неугавну помсти, палом гнівання свого, за Адамів гріх розп'яттям Христа. А потім - і це може здатися дивним - той же римський орел, уже в руках у Тіта, знову з Божої волі відомстив іудеям цю мсту за гріх днедавній, зруйнувавши Єрусалим (70 р. н. є.).

94-96. Карл Великий, франкський король (з 768 до 814 р.) згодом (з 800 р.) імператор, виступив на захист папи Адріана I в його боротьбі злангобардським королем Дезідерієм, який і зазнав поразки (774).

100. Лілеї золоті - гвельфи борються з імперським орлом в інтересах анжуйського дому, що має в гербі три золоті лілеї.

101. Собі його грабують... - так чинять гібеліни. 106. Новий той Карл... - Карл II Анжуйський. 127. На всю перлину... - на весь Меркурій.

128-142. Ромео - Ромей де Вільньов (бл. 1170-1250), міністр, конетабль і великий сенешаль останнього графа Прованського Раймун-да Беренгарія IV, або Рамондо Берінг'єра. Він був правителем його спадщини і, ставши опікуном його четвертої дочки, Беатріси, одружив її з Карлом Анжуйським і тим дав йому привід претендувати на дуже знесилений і зруйнований альбігойськими війнами Прованс (про деякі наслідки цього шлюбу див. далі, прим. Р. I, 93). Такі історичні факти. Проте можливо, що під впливом італійського значення імені Ромео (тобто пілігрима до римських святинь) склалася легенда, нібито Ромео прийшов до двору графа Прованського убогим прочанином, упорядкував його майнові справи, видав його чотирьох дочок за королів, але заздрісні придворні обмовили його, і граф зажадав від Ромео звіту в управлінні; той передав графові його збільшені багатства і пішов геть таким же убогим, яким прийшов. Схаменувшись, граф стратив обмовників.

138. Здав... за десять п'ять і сім... - подаючи звіт, Ромео показав такою мірою більші багатства, ніж вимагалось, в якій дванадцять (п'ять і сім)більші за десять.

ПІСНЯ СЬОМА Друге, Меркурієве небо. - Спасіння

5. Ця сутність... - тобто душа Юстиніана.

13. До БЕ й до ІЧЕ... - Поет побожно тремтить уже від звуків, що складають початок і закінчення імені Беатріче.

20-21. Хіба за люту справедливу мсту теж справедливо люто відом-щатись? - Див. Р. VI, 88-93 та прим.

25. Той, що не народився... - Адам.

50. Справедлива мста... - зруйнування Єрусалима.

67. Те, що до вас іде від неї прямо... - все те, що Бог створює безпосередньо.

71. Сторонніх впливів... - створених сил.

76. Людина з благом схожа найповніш... - Зміст: людина має безсмертя (68), свободу (71) і схожість до Бога (73-75);

86. Ще з зародку... - тобто в особі Адама.

105. Чи то одним, чи то двома шляхами - або шляхом милосердя, або шляхом правосуддя, або ж обома цими шляхами.

122. Вагання кожне роз'ясню твоє... - на додаток до сказаного вище (67-69) про вічність усього, що створило безпосередньо божество.

132. Всі первісно сотворені вони - тобто їх створив безпосередньо Бог, а тому вони й досконалі.

136. Сотворено - створено безпосередньо божеством.

ПІСНЯ ВОСЬМА

Піднесення на третє, Венерине небо. - Духи велелюбних. - Карл

Мартелл. - Король Роберт. - Питання: чому діти рідко коли

скидаються на батьків?

1. Народи, нині зниклі... - тобто античні язичники.

3. Кіпріда - Венера, народжена на о. Кіпрі; в третім епіциклі - згідно з ученням Птолемея, планети обертаються навкруг Землі не просто по коловій орбіті, а кожна по якомусь малому колу, епіциклу, а вже центр його здійснює коловий рух навколо Землі, чим і пояснюється їх петлеподібний шлях. Венера, як третя від Землі планета, обертається в третім епіциклі.

9. На руки... Дідоні. - Щоб прихилити серце вдови, карфагенської цариці Дідоні, до Енея, бог кохання Купідон, з напучення матері Венери, набрав вигляду його сина Асканія і сів до неї на коліна (Ен. I, 657- 722).

19-21. Помітні стали... - У глибині світної планети Данте бачить кружіння інших світил. Це душі велелюбних. Вони рухаються з різною швидкістю, і поет висловлює припущення, що вона залежить від ступеня щасливого їх зору, тобто доступного їм споглядання Бога.

27. Де линуть серафими - у десятому небі.

34. Стежками Начал... - Начала - ангельський чин, що керує третьою сферою (Венериним небом).

37. «Ви, хто думками водить в третім небі...» - початковий рядок першої канцони Дантового «Бенкету».

49-50. Мені дісталось недовго жить... - Йдеться про Карла Мар-телла (1271-1295), старшого сина Карла II Анжуйського. У 1294 р. він відвідав Флоренцію, де познайомився і навіть подружив з Данте.

58. Лівий берег... - Прованс, що тоді вже належав анжуйському домові.

61-63. Ріг Авзонський... - південь Авзонії (Італії), тодішнє Неаполітанське королівство з містами Катаню, Гаетою й Барі. Річки Тронто й Вердестановили його північний кордон.

65. Земель, де ллє Дунай... - Карл Мартелл був коронований на угорського короля, але не правив.

67-70. Трінакрія (грецьке слово: триверхова) - Сицилія. З мису Пакіно (Пассаро) до мису Пелоро (Фаро), уздовж берега, відкритого жорстокому Беру (східному вітру), вона млиста не тому, що з-під Етни дихає замкнений там гігант Тіфей (Тіфон), а тому, що надра вулкана Етни багаті на сірку.

71-75. Зміст: Сицилія звикла б як до своїх державців до потомків Карла Мартелла (батьком якого був Карл II, а тестем - імператор Рудольф I), якби свавілля Карла I з його французами не викликало в Палермо повстання 1282 р., яке позбавило анжуйський дім влади над островом.

76-78. Коли б дививсь мій брат вперед... - Коли б наймолодший брат Карла Мартелла, Роберт (королював у Неаполі після смерті Карла II, з 1309 до 1343 р.), був більш передбачливий, він не оточував би себе злиденними й жадібними каталонцями, які з його приходом до влади почнуть утискувати людиність.

93. Чом плід гіркий в солодкого насіння - тобто як від щедрого батька (Карла II) міг народитися жадібний син (Роберт).

103. Кидається луком... - впливом світил (порух, згаданий у 99).

109-ПО. Сталість, що водить ці зірки... - ангели (див. прим. Р. II, 129).

120. Ваш мудрець - Арістотель, який доводив потрібність поділу праці для суспільного благоустрою.

123. Різний плід на різному корінні - тобто схильності і здібності.

124-126. Ксеркс (персидський цар V ст. до н. є.) - тип воїтеля; Солон (афінський законодавець VII ст. до н. є.) - тип державного діяча; Мельхіседек (біблійний священнослужитель) - тип церковника; ...той самий, чий син... - міфічний архітектор Дедал, батько Ікара, тип учено-го-винахідника й митця.

127-129. Круговорот природи... - Зміст: кружіння світил, що впливає на людську природу, виконує своє призначення, не звертаючи уваги на походження людини.

130-131. Ще в материній утробі Ісав (з Біблії) не скидався на свого брата-близнюка Якова (пор. нижче, прим. Р. XXXII, 68).

132. Квірін. - Ромул, легендарний перший римський цар, був сином невідомого батька, але вважали його за сина бога Марса.

133-135. Народжена природа... - Зміст: потомки були б усім схожі на предків, коли б не втручання небесного промислу.

138.1 думку ще одну скажу мою - вивершуючи знання, що ти набув з моєї науки.

145. Призначеного на воєнну славу... - натяк на другого сина Карла II, Людовіка, для якого батько обрав церковну кар'єру.

147. Молитвенику... - Натяк на наймолодшого сина Карла II, Роберта (див. вище, прим. 76-78), який любляв проповіді та молитви.

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

Третє, Венерине небо. - Духи велелюбних. - Куніцца да Романо. - Марселець Фолько. - Раава. - Римський двір

1. Клеменца. - Більшість коментаторів, наводячи різні докази, погоджується на тому, що це дочка, а не дружина Карла Мартелла, яка мала таке саме ім'я і була дочкою угорського короля.

2. Скільки зла його сім'ї... - Права його сина Карла-Роберта на неаполітанський трон перехопив дядько, Роберт.

13. Ще блиск себе до нас наблизив... - Куніцца да Романо (1198- бл. 1279), сестра Едзеліно (див. нижче, прим. 29-30), що уславилася своєю неординарною поведінкою (мала трьох чоловіків і багатьох коханців, серед яких був і провансальський трубадур Сорделло, з яким поет зустрівся в Передчистилиці), а на старості звернулася до справ милосердя і в 1265 р. у Флоренції відпустила на волю всіх кріпаків, що дістались їй у спадок від батька й братів.

26-27. На землях... - це Тревізанська марка (область), розташована між землями Венеції, з її головним островом Ріальто, і горами, з яких стікають річки Brenta й П'ява.

28. Не така й велика... - невисока гора з замком Романо.

29-30. Факел - падуанський тиран Едзеліно да Романо (1194-1259). Існували перекази, що його матері наснилося, ніби вона народила запалений факел, який попалив усю Тревізанську марку.

37. А цей... - тобто Фолько Марсельський (див. далі 67-142).

40. Цей сотий рік зросте у п'ять разів - п'ять разів, у розумінні багато разів, настане, як нині (1300), останній рік століття.

42. Друге... життя... - посмертну славу.

44. Між Тальяменто зі сходу й Адідже з заходу - в Тревізанській марці.

46-48. Зміст: ворожі імперії падуанці біля вірної Генріхові VII Вічен-ци, яку вони обложать, заповнять своїми тілами і кров'ю болото Бак-кільйоне (в твані інакшою водою підпливе), бо проти них виступить імперський намісник Кангранде делла Скала (в 1314 р.).

49-51. Де збіглись води в Сілі та Каньяні... - в Тревізо, де безтурботно править Ріццардо або Ріккардо да Каміно, якого підступно вб'ють в 1312 р. З його тестем Ніно ді Вісконті поет відновив давню дружбу в Передчистилиці (Ч. VIII, 52-84), а в колі гнівливих чув гарні слова про його батька - «добряка Герардо» (Ч. XVI, 124 і далі).

52-60. Зло таке учинить пастир нечестивий... - Алессандро Но-велло, єпископ міста Фельтро, видасть гвельфам феррарських емігрантів, які звірилися на його слово, і їх буде страчено (1314).

54. Мальта - папська в'язниця (загальна назва).

61-63. Престоли - ангельський чин (див. далі Р. XXVIII, 104).

67. Інша радість... - інша радіюча душа. Це - Фолько (Фолькет) Марсельський, провансальський трубадур, виходець з купецтва, який, втративши під старість усіх своїх титулованих і вінценосних покровителів, особливо покровительок,

став ченцем, а з 1205 р. єпископом тулузьким; виступав як один з найлютіших переслідувачів альбігойців (жорстоко придушений в 1209-1229 рр. «єретичний» рух безправних і убогих народних мас у Південній Франції). Вмер 1231 р.

72. Унизу - у Пеклі.

77. Кожне полум'я благословенне... - серафими.

82-87. Найбільший діл... - Зміст: Середземне море так далеко заходить на захід, що небесне коло, яке становить в його західній частині крайнебо, у східній частині стає меридіаном. Середньовічна географія вважала, що воно поширюється на 90 градусів довготи.

88-90. Марсель, де жив Фолько, лежить посередині між гирлами Ебро і Магри.

91-92. Місто Буджея (араб. Беджая) на африканському березі лежить майже на одному меридіані з Марселем.

93. Де кров ще й досі хвилі зогріває. - За більшістю давніх коментаторів, натяк на морську перемогу Деціма Юнія Брута (49 р. до н. є.); але новітні дослідники згадують з цього приводу набагато пізніший епізод, що відбувся вже на самому початку другої половини XIII ст., безпосередньо перед народженням Данте: невдалий опір Марселя та інших прованських міст на чолі з останнім місцевим трубадуром Боніфасом де Кастелланом проти нового владаря Карла Анжуйського, який з'явився на півдні сучасної Франції після свого одруження з Беатрісою, дочкою останнього графа Прованського Раймунда Беренгарія IV (пор. прим. Р. VI, 128-142), щоб підкорити збройною рукою «свій посаг» і приєднати його до родових земель, ліквідувавши незалежність Провансу. Подія ця, звичайно, більше ніж стародавня пригода, могла імпонувати нашому поетові, хвилювати його, особливо як згадати його ненависть до всіх ворогів єдиної Священної Римської імперії, зокрема до Карла, якого він картав при всякій нагоді.

97. Белова дочка - Дідона (див. вище, Р. VIII, 9), яка своєю любов'ю до Енея зганьбила пам'ять вмерлого свого чоловіка Сіхея, а також Креуси, теж покійної Енеєвої дружини.

100-101. Ні зведена дівчина... - легендарна фракійська царівна Філлі-да, яка жила недалеко від Родопських гір; вона повісилася, коли її наречений, афінський царевич Демофонт, довго не повертався з подорожі на батьківщину.

101. Алкід - Геркулес, прославлений герой давньогрецьких міфів, якому його жінка, ревнуючи до Іоли, дала отруєну одягу кентавра Нес-са, і Геркулес загинув.

116. Раава - біблійний персонаж, блудниця з філістимського міста Ієрихона, яку християнська церква вшановує за те, що з любові до Бога «єдиного, вічного» (тобто єврейського) вона зневажила земні минущі чесноти - любов до батьківщини й до свого народу - і допомогою шпигунам з війська Ісуса Навіна (який, ставши Мойсеевим наступником, завойовував «філістимську землю», тобто Палестину) сприяла черговій його перемозі й руйнуванню свого рідного міста.

123. Звитяги, що здобув, прип'явши кисті... - розіп'ятий на хресті.

124-125. Славі... Ісусовій... - тобто Ісуса Навіна (див. вище, прим. 116).

128. Того, хто перший встав проти Творця... - тобто проти диявола.

130. Проклята квітка ця... - золотий флорин з викарбуваною на одному боці лілеєю (гербом Флоренції).

134. Звід Декреталій... - старанно вивчаються лише папські декре-талії (на той час папи Боніфацій VIII та Іоанн XXII, яких так не любив Данте, випустили шосту і сьому збірку їх), тобто постанови, що регулюють церковне право, на яких духівництво намагається мати якнайбільше вигід.

135. Це на їхніх берегах почуто - з великої кількості додатків, дописів та приміток.

137. Байдужий їм той Назарет... - тобто те, що Палестина під владою магометан. До Назарета, за євангельською легендою, архангел Гав-риїл прилітав сповістити Діву Марію, що вона народить Христа.

142. У себе скоро винищать весь блуд - незабаром будуть визволені з-під влади поганих пап, які забувають, що вони «чоловіки церкви», і віддають своє серце жадобі й любові до скарбів.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

Піднесення на четверте, Сонцеве небо. - Духи учених. - Фома з Аквіно. - Схоластичні і давні богослови та мудреці

7-9. Зведи, читачу, зір свій на висоти... - Зміст: підведи погляд до небесних сфер і зупини його у точці перетину екватора й зодіаку, де певний рух стрічає рух навпроти, тобто добовий рух світил зі сходу на захід і річний рух планет з заходу на схід.

11. Митець - Бог.

14. Похилий круг - зодіак.

16-18. Якби планети йшли не в площі дуг... - Зміст: якби площина зодіаку збігалася з площиною екватора, то сил у небі зникло б вщент немало, бо вплив планет (разом з ними й Сонця) охопив би на Землі тільки вузьку смугу, і на землі загло б все навкруг, біля екватора від спеки, у помірних поясах - від одноманітності сезонів року, у полярних - від холоду.

28. Природи величавий майордом... - Сонце; майордом - вища службова особа у ранньосередньовічній державі.

31-33. Із перехрестям, що списав я вище (див. рядок. 8)... - Перебуваючи у дану пору року, тобто незабаром після весняного рівнодення, недалеко від перетину екватора і зодіаку, сонце наблизилось до тропіка Рака, рухаючись (як поясняв Птолемеї) гвинтоподібно, і з кожним днем усе раніше сходило над земним обрієм.

34. І я з ним був... - тобто: я вже вступив у Сонце.

63. Мою суцільну мисль дрібнив на кришку. - Поетова мисль під впливом погляду Беатріче звертається також на навколишнє оточення.

69. Дочка Латони - тобто Діана, богиня Місяця.

82. Одне з них почало... - Це душа Фоми Аквінського, схоластичного філософа і богослова (1225-1274), вчення якого на той час римська церква засуджувала, але згодом воно стало за основу найреакційніших течій у католицизмі («томізму»).

94. Я - в отарі був ягня дрібне... - тобто був ченцем домініканського ордену (пор. далі Р. XII, 31-102).

96. Живитимуться всі, хто не схибне... - знайдуть внутрішню досконалість (пор. далі Р. XI, 25, 139).

97-99. Альберт з Колони (Кельна) - Альберт Великий, богослов і філософ (1193-1280), одним з учнів якого був Фома Аквінський.

103-105. Граціан - Франческо Граціано, законодавець XII ст., автор так званих «Граціанових декретів», де зроблено спробу узгодити тези церковного й світського права, на що й вказують слова: «Присвятив життя обом правам».

107-108. Був тим Петром... - П'єтро Ломбардський, богослов (пом. 1164). У передмові до своїх «Сентенцій» порівнював себе з убогою євангельською удовицею, яка пожертвувала на храм останню лепту.

109-111. З нас найгарніше п'ятий промениться... - цар ізраїльсько-іудейської держави Соломон (бл. 976-935 рр. до н. є.), царював з 960 до 935 р. до н. є., гаданий автор кількох біблійних творів, вважався мудрим. ...Юрба людських сердець вгорі на нього мріє подивиться, бо не знає, чи не засуджений він за свої численні гріхи.

115-117. Світоч - Діонісій Ареопагіт (I ст. н. є.), якому в часи Данте приписувано твір грецькою мовою «Про небесну ієрархію» невідомого сирійського містика кінця V ст. (можливо, єпископа грузинського походження Петра Івера (див. Р. XXVIII, 130).

118-120. Блаженний вогник... - Коментатори не можуть поки що остаточно назвати його ім'я: чи це Павел Орозій (IV - V ст.), автор творів з всесвітньої історії, де він виступав захисником і апологетом християнства, чи Амвросій Медіоланський, чи Лактанцій, чи хтось іще.

125-129. Душа свята - Аніцій Боецій (480-524), римський філо-соф-неоплатоник, математик, теоретик музики і державний діяч. Маючи на нього підозру в замаху проти остготського владарювання, Тео-доріх (бл. 454-521) посадив його до в'язниці у Павії, де він і загинув. У в'язниці написав філософську працю «Про втішання філософією». За середніх віків його безпідставно вважали християнином.

128. Чельдавро - назва церкви св. Петра в Павії, де стеля була вкрита нині майже зруйнованою золотою мозаїкою («Золоте небо»).

131-132. Ізідоро Севільський - іспанський богослов та енциклопедист (560-636);
Беда Вельмишановний - англійський богослов, історик і графік (674-735);
Рішар з паризького абатства Сан-Віктор - богослов-містик XII ст.

133-138. Сігер Брабантський (бл. 1226 - між 1282 і 1284) - славетний філософ, професор Паризького університету, будівлі якого розташовані в Солом'яному Кутку (назва походить від солом'яних мат, на яких сиділи студенти під час лекцій). Звинувачений в аверроїстській єресі та засуджений паризьким архієпископом і інквізицією, він звернувся до папського суду і прибув в Орв'єто, де його вбив його власний секретар.

140. Дружина Божа - церква.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

Четверте, Сонцеве небо. - Марнота земних турбот. - Два сумніви. - Життя Франціска Ассізького. - Переродження ченців

2. Який нікчемний кожен силогізм... - тобто які мізерні усі ті докази, що спрямовують людську волю на досягнення нікчемних цілей.

4. «Афоризм». - «Афоризми» - назва одного з медичних творів Гіппократа.

25. Од слів: «Живитимуться всі...» - див. Р. X, 96 і прим.

26. Од дальших слів: «Не бачено таких...» - див. Р. X, 114.

35. Двох вожаїв... - тобто Франціска Ассізького, який навчає церкву вірності, і Домініка, що дає їй упевненість у собі.

40. Скажу про одного... - а саме про Франціска Ассізького (1182-1226).

43-48. Проміж річок Тупіно і К'яшо, що ллє води з невисокої гори Агобйо (Губйо), любої для відлюдника Убальдо, який у XII ст. побудував там свій скит, лежить Ассізі, рідне місто Франціска, розташоване на західних відрогах гори Субазйо,

яка шле то спеку, то холод на місто Перуджу, звернуте до неї своєю східною брамою (брамою Сонця). По той бік гори (ззаду) лежать міста Ночера і Гвальдо. Те, що вони слізьми сходять, ніши іго зле, залежить або від холодних вітрів, або, імовіріше, від утисків неаполітанських королів.

50. Сонце світові зійшло... - тобто народився Франціск.

51. Як наше з Гангу нам щоранку сходить... - за середньовічними географічними уявленнями, гирло Гангу лежить на східному краї населеної суші.

53. Ашезі - старовинна назва міста Ассізі.

59. За жінку... - за убогість.

61-62. Перед судом в єпископальнім залі... - За словами легенди, батько Франціска, П'єтро Бернардоне, незадоволений з його щедрості, звернувся до церковного суду. Перед єпископом і перед батьком Франціск зрікся прав на спадщину і, знявши з себе одяг, повернув його батькові. Це були його «заручини з убогістю».

64. В журбі за першим мужем... - за Христом.

67-69. Амікл - рибалка у поемі Лукана «Фарсалия» (V, 121 і далі), який жив на східному березі Адріатичного моря так убого й злиденно, що не з'якався Юлія Цезаря, коли той зайшов до нього в хатину з вимогою перевезти його з військом до Італії.

79. Бернард - Бернардо ді Квінтавалле, багатий і знатний мешканець Ассізі, перший послідовник Франціска (1209 р.).

83. Егідій - третій учень Франціска (про другото, П'єтро, Данте, мабуть, не знав, автора «Золотих ключів»; Сільвестр, за середньовічною легендою, ассізький священик, такий жадібний, що здер удруге з Франціска за камінь для відбудови церкви; пізніше він публічно розкався і пішов до Франціска в учні.

93. Перший той дає закон... - папа Інокентій III (з 1198 до 1216 р.) затвердив (1210 р.) тимчасовий статут ордену міноритів (францисканців). 97-99. Прихильна духа вічного увага... - Папа Гонорій ///остаточно затвердив статут ордену (1223 р.).

101. Перед султаном пишним... - У 1219 р. Франціск їздив на Схід, де невдало намагався навернути до християнства єгипетського султана.

106. Між Арно й Тібром на шпилі... - на горі Альвернія у Казентіно.

107. Він у Христа останні взяв печаті... - це так звані стигмати, рани, що, за переказами, виникли на руках і ногах у Франціска, як і в Христа, після палких, екстатичних молитов.

117. Інших мар для тіла не творити - ніж обійми убогості. За переказами, Франціск, умираючи, ліг голим на землю.

118. Яка ж душа була, помисли, та... - тобто Домінік (див. Р. XII).

120. Петрова барка - християнська церква, першим єпископом якої, за переказами, був апостол Петро.

121. Отцем у нас він був благословенним... - заснував домініканський орден, до якого належав і Фома Аквінський.

136. Ти вдоволив бажання, скільки міг... - див. вище, рядки 22-26. 139. «Живитимуться...» - див. Р. X, 96, і прим.

ПІСНЯ ДВАНADЦЯТА

Четверте, Сонцеве небо. - Другий вінець блаженних духів. - Життя Домініка. - Докір францисканцям. - Бонавентура. - Його оточення

3. Жорно те священне... - коло з дванадцяти мудреців.

11. Така ж і кольорами, й кривиною... - над однією веселкою друга, так само забарвлена і концентрична з першою.

13-15. Але породжувана основною... - Зміст: поділяючи погляди вчених свого часу, Дайте вважав, що в явищі подвійної веселки зовнішня дуга - відбиток внутрішньої, нібито її луна, подібно до мови німфи Ехо, яка, змарнівши з жаги до

Нарциса, втратила тіло, так що від неї лишився тільки голос (Метам. III, 246-510).

29. Злетіла річ... - душа францисканця Бонавентури.

30. Мов голку компаса притягує Полярна зірка.

32. Того вождя... - тобто Домініка (1170-1221), який заснував орден проповідників (домініканців).

46. У тій землі... - в Іспанії.

52. Каларога (ісп. Каларуега) - місто в Старій Кастилії; вона щаслива тим, що в ній народився Домінік.

53-54. Захищена великими щитами... - гербами Кастилії і Леону, де в чотирьох частинах щита зображені наперехрест два замки і два леви.

70. З ім'ям Господній - Домінік - латинською мовою означає «господній».

79. Щасливий - значення латинського імення «Фелікс» (італ. Фе-ліче).

80. Йоанна - давньоєврейською мовою (по-італійськи - Джован-на) означає: угодна Богові.

83. Остієць - кардинал Енріко ді Суза, з 1261 до 1271 р. єпископ остійський, перед тим - викладач церковного права в Болоньї і Парижі, коментатор Декреталій (пом. 1271); Таддео, або Таддео д'Альде-ротто, - флорентієць, славетний лікар (пом. 1295).

88. В престолу... - у папського престолу; Домінік звернувся до папи з своїм проханням 1205 р.

90. Виродок - папа Боніфацій VIII (бл. 1231-1303) - римський папа, один з найзапекліших борців за світську владу католицької курії, непримиренним ворогом якого Данте лишався до самої смерті.

93. Десятина - обов'язковий для віруючих податок на користь церкви в розмірі десятої частини всіх прибутків, що частково мав витрачатися на допомогу вбогим.

95. Сім 'я двадцяти чотирьох квітів... - під двадцятьма чотирма квітами, що зросли з сім'я віри, поет розуміє двадцятьох чотирьох мудреців, які оточують його подвійним вінком.

100. Єретичний сухостій - альбігойська єресь (див. прим. Р. IX, 67), проти якої люто боровся Домінік.

106. Одне з коліс... - тобто Домінік.

110. Круг другого (колеса)... - Франціска Ассізького.

119-120. До житниць... - Зміст: погані францисканці (бур'ян) стануть обурюватись, побачивши, що вони не потраплять до небесних житниць.

121-123. В томі нашому... - у францисканському ордені. Одну по одній... сторінки - переглядаючи окремих ченців.

124-126. З Касале родом був Убертіно да Касале (пом. 1338), який стояв на чолі «ревнителів», що вимагали якнайсуворішого статуту; з Акваспарти походив Маттео д'Акваспарта (пом. 1302), генерал францисканського ордену, який зменшив суворість його статуту.

127-128. Бонавентура Джованні Фаданца да Баньйореджо (1221- 1274) - богослов, генерал ордену францисканців, кардинал і єпископ Альбано, автор «Життя святого Франціска».

129. Лівий зиск... - мирські турботи.

130. Августин з Іллюмінатом - одні з перших послідовників Франціска Ассізького, перший помер в одну годину з учителем, другий - у глибокій старості (1288 р.).

133. Туго (1097-1141) - містик-богослов, канонік монастиря святого Віктора в Парижі.

134-135. З Петром їдцем... - французьким богословом XII ст., що своє прізвисько дістав за жадібність, з якою він поглинав священні книги; помер у тому ж монастирі в 1179; з Петром Іспанським - лікарем і богословом, згодом папою Іоанном XXI (1276-1277), автором поділеного надванадцять книг трактату з логіки, яким Данте користувався в свій час.

136-137. Натан-пророк - біблійний персонаж часів Давида й Со-ломона; Хризостом (що значить Златоуст) - константинопольський патріарх Іоанн Златоуст (347-407).

137. Ансельм (1033-1093) - прославлений богослов, архієпископ кентерберійський; з Донатом - Елій Донат, римський письменник IV ст., автор коментарів до Теренція й Віргілія та латинської граматики, учитель св. Ієроніма.

139. З Рабаном... - Рабан Мавр (776-856), богослов, абат фуль-дійський, потім архієпископ майнцький, коментатор Біблії.

140. Калабрійський пастир Джоакін (бл. 1103-1202) - абат монастиря у Флорі, в Калабрії, автор містичних творів. Хоч „багато його тез на той час церква засуджувала, як і в Сігера і навіть у Фоми Аквінського (як і за нескінченні гріхи Соломона), Данте вміщує їх усіх до Раю, в коло мудреців.

144. Це брат Фома... - Зміст: домініканець Фома Аквінський своїми похвалами Франціскові спонукав мене, францисканця Бонавентуру, позаздрити благородними заздощами, а тому - й воздати хвалу такому господньому паладинові, як Домінік (паладинами називались дванадцять рицарів Карла Великого).

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

Четверте, Сонцеве небо. - Новий танок, новий спів. - Мудрість

Соломона і мудрість Христа. - Неспроможність людська вивчати й

розуміти Святе письмо та міркувати про будь-чие спасіння

4. П'ятнадцять зір... - Середньовічні арабські учені налічували п'ятнадцять найяскравіших зір; коли ж до них додати згадані далі сім зір Великого Воза й дві

крайні Малого, то разом буде двадцять чотири - кількість мудреців, які оточують поета.

7-9. Віз - сузір'я Великого Воза, дишель якого ніколи не меншає й на ризику, бо це сузір'я в європейських широтах ніколи не заходить за обрій.

10-12. Рога рот... - дві крайні зорі Малого Воза, що нагадують ріг, вістря якого йде від незрушного оплоту (кінця небесної осі); навколо нього обертається перше коло (Перворушій).

18. Немов один... - ці двадцять чотири яскраві зорі утворюють у небі два знаки, схожі на вінець Аріадни, Міноєвої (Міносової) дочки, обернутий на сузір'я (Метам. VIII, 174-182), і ці два концентричні вінці рухаються в протилежних напрямках.

23. К'яна - річка в Тоскані, що в часи Данте текла дуже повільно.

25. Пеани - гімни Аполлонові.

32. Той племінь... - Фома Аквінський.

34-36. Раз впорано вже перший сніп... - Зміст: якщо один з твоїх сумнівів (див. Р. XI, 25) усунено і в твоєму розумі лишилась істина, я готовий роз'яснити і другий (див. Р. XI, 26). Я сказав про Соломона (див. Р. X, 114): «Не бачено таких, як цей мудрець», і ти дивуєшся: невже він мудріший за Адама, створеного не природою, а безпосередньо Богом, і мудріший за Христа?

37. Ти думаєш, що в груди... - в груди Адама.

38-39. Щічок-краль - тобто щік Єви, на створення якої взято ребро з Адамових грудей, глотка якої, приваблена забороненим плодом, принесла людям численні страждання (обійшлась багато).

40. їв ті (груди)... - груди Христа.

42. Одна із шаль у терезах долі з місця зрушилась унаслідок самопожертви Христа.

48. Захований... - дух Соломона, захований у п'яте сяйво слави серед дванадцяти мудреців першого хороводу (див. Р. Х, 109).

59. Дев'ять сфер - дев'ять ангельських чинів.

89. Мудрість в нього... - в Соломона.

93. На клич «Проси!»... - За біблійною легендою, Бог сказав Соломонові: «Проси, що дати тобі», - і той попросив собі мудре серце, щоб судити народ, а не знання з астрономії (97), логіки (98-99), фізики (100) й геометрії (101-102).

97. Число зірок правдиве... - тобто скільки на небі насправді зірок.

98-99. Чи вийде неминучість та, як з неминучим в засновку можливе - чи можна дістати неминучий висновок у силогізмі, де один засновок - неминуче, а другий - можливе.

106. «Не бачено» - див. вище прим. 34-36.

111. І праотцеві, й любому нам Слову - Адамові і Христу.

125. Брісс, Парменід, Мелісс - давньогрецькі філософи.

127. Савелій (III ст.) і Арій (280-336) - засновники «лжеучень».

139. Донно Берто й сер Мартіне... - тобто перші зустрічні.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

Четверте, Сонцеве небо. - Блиск блаженних після відродження тіл. -

Піднесення на п'яте, Марсове небо. - Духи військових у вигляді

світлого хреста. - Гармонійні співи. - Захват Данте

4. Згадалися ті образи... - бо промова Фоми була спрямована від краю (з хороводу) до центру, а мова Беатріче - навпаки.

13. Вогонь... - Тут це слово вжито в буквальному розумінні, не фігурально.

16-17. Якщо ж це буде так... - тобто якщо, згідно з церковною догмою, мертві воскреснуть і душі з'єднаються з тілами.

20. Кола осяйні... - дві гірлянди мудреців і учених.

27. Свіжість вічного дощу... - райське блаженство.

28-31. Один, два, три... - вічний триєдиний Бог.

35. У меншім колі... - у ближчому до поета, складеному з перших дванадцяти мудреців; голос той ласкавий - на думку деяких авторитетних дослідників, належить Соломонові, а за деякими коментаторами - П'єтро Ломбардському.

62. «Амінь» - давньоєврейською мовою означає: хай буде так. 75. Обидва... попередні шари - описані вище дві корони з мудреців. 84. У вищі перенесено краї - у вище, п'яте небо планети Марс. 86. З палаючого усміху зорі... - тобто планети Марс. 89. Я справив Богові усеспаління... - приніс подячну жертву, в даному разі - словесну.

99. Од мудрих затулившись... - становлячи загадку для тодішніх учених.

102. В колі між квадрантами осів - грані стичних квадрантів (чвертей) кола утворюють знак хреста.

131. Очі... багаті... - очі Беатріче.

133-134. Живі печаті краси... - на думку різних коментаторів, або небеса, або блаженні душі, або очі Беатріче.

135. На них... - див. попередню примітку. Данте, захоплений видінням хреста, ні разу не глянув ні на що інше.

138. Святий екстаз - екстаз Данте не підлягає вогню, а тому не зникає з думок.

ПІСНЯ П'ЯТНАДЦЯТА

П'яте, Марсове небо. - Хрестоносець Каччагвіда. - Стародавня Флоренція

18. Жоден племін... - тобто кількість постійних зір лишається без змін, хоч ступінь яскравості кожної окремої зорі не сталий і може підпадати певним змінам.

20. Світило вогняне - душа Каччагвіди (жив у XII ст.), Дантового прапрадіда.

25-27. Як вірити найбільшій... - коли вірити Віргілієві, дух Анхіза радо вітав Енея, який відвідав Елісій, царство мертвих (Ен. VI, 679-693).

28-30. О кров моя! О лучшая стократ... - Каччагвіда розмовляє латинською мовою (Данте передає його слова у перекладі, крім першої фрази), і це досі викликає багато дискусій серед коментаторів. Найімовірніше, що поет мав на меті надати цій мові старого хрестоносця більшої урочистості (див. далі, Р. XV11, 35).

30. Отверстия паки... врат - бо для всіх смертних ця брама відчиняється один тільки раз, після смерті, а для Данте, крім того, ще раз, вдруге(паки) за життя.

49. Прагнення - бажання бачити тебе.

50. В великій... книзі... - у книзі провидіння. 53. Та... - Беатріче.

56-57. Як п'ять і шість... - тобто як із знання одиниці походить знання будь-якого числа.

82. Тож серцем... - не словами.

91-92. Той, хто для своїх утворень... - син Каччагвіди Альдіг'єро, або Аліг'єро, за ім'ям якого його потомки дістали прізвище Аліг'єрі. Здається, що його ім'я читалось Аллаг'єрі (так принаймні стоїть в одному документі 1189 р.). Він ще був живий у 1201 р. Мав синів Белло та Беллінчоне, серед п'ятьох синів якого один, Альдіг'єро, був батьком Данте.

93. Йде по горі уступом упокорень... - вкруг гори чистилища по першому уступу, де спокутують свій гріх пихаті.

95. Тож треба... - треба, щоб ти добрими ділами скоротив час його перебування в Чистилищі.

97. Між мурами старими... - в межах старого міського муру, побудованого, за переказами, за часів Карла Великого. У XII ст. місто оточене було другим муром, в епоху Дайте - третім, ще ширшим.

98. Де лік видзвонюється терц і нон... - дзвін церкви Бадія у старому місті точніше за інші відбивав час. Терца - дев'ята година ранку, нона - третя після полудня.

105. Бо віку й він було у міру пишних - тобто віно (посаг) не бувало надмірно великим, а вік нареченої - занадто раннім.

107-108. Сарданапал - асирійський цар, що лишився у пам'яті потемків як уособлення розкошів і розпусти.

109-111. Не перевершив... - з гори Монтемало (Монтемарйо) відкривається краєвид на Рим, а з Учеллатойо - на Флоренцію. Зміст цих рядків: Флоренція ще не перевищує Рима пишнотою будов, але колись п занепад буде ще більший, ніж занепад Рима.

112. Беллінчоне Берті деї Равіньяні - знатний і впливовий флорентієць XII ст., батько Гвальдради, дружини графа Гвідо Старого, яка вважалася взірцем усяких чеснот.

112-113. З ремінцем і кісткою (замість пояса) - ознака тодішньої простоти й скромності.

115. Веккйо (Векк'етті) й Нерлі - глави знатних флорентійських родів.

118. Своя була труна... - у рідному місті, а не десь на чужині або у вигнанні.

120. З-за Франції... - куди чоловіки тепер виїжджають у справах.

127. Лапо Сальтерелло - флорентієць, Дантів сучасник, юрист і поет, жив дуже розкішно (див. нижче, прим. Р. XVII, 61-65).

128. Чангелла - флорентійка часів Данте, знатна вдова, прославлена своєю зухвалою поведінкою й легковажними звичаями.

129. Цінцінат - див. прим. Р. VI, 46-48; Корнелія - дочка Сціпіона Африканського й мати Гракхів, прославлена ще з античних часів як взірець чеснотливої жінки.

133. Та, що... - богородиця діва Марія.

134. В ваш древній храм.... - флорентійська хрещальня, баптистерій Сан-Джованні.

136. Моронто й Елізео... - Про братів Каччагвіди нічого не відомо. Чи не нащадкам Елізео належав будинок у найстарішій частині міста, дім Елізео, біля брами Сан-П'єро (див. Р. XVI, 41-42 і прим.)?

137. З-над Ладо... - з долини річки По.

138. Вона лишила прізвище всім. вам. - За словами Боккаччо, Каччагвіда одружився з дівчиною з роду феррарських Альдіг'єрі, і одному із своїх синів вони дали ім'я Альдіг'єро, звідки й пішло фамільне ім'я його потомків, змінившись згодом на Аліг'єрі (див. прим. 91-92).

139. Куррадо - імператор Конрад III, який 1147 р. разом з французьким королем Людовіком VII розпочав другий хрестовий похід, до якого долучився дехто з флорентійців.

144. Пастирів... - римських пап.

145. / ці поганські племена звільнили... - від тілесних пут.

ПІСНЯ ШІСТНАДЦЯТА

П'яте, Марсове небо. - Марність шляхетного походження. - Каччагвіда і його сучасники. - Давнє і новітнє населення Флоренції

7. Як той плащ... - довгий і широкий плащ був ознакою людей поважних і сановних.

10. На «ви», як перший звук звертатись Рим... - Вважалося, що звертатись на «ви» вперше стали в Римі до Юлія Цезаря. Данте в усій своїй поемі, крім Каччагвіди, звертається на «ви» ще до шістьох персонажів: Беатріче, Фарінати, Кавальканти, Брунетто Латіні, Адріана V і Гвініцеллі.

14-15. Мов та... - у середньовічному романі про Ланчелота придворна дама, на ім'я Мальйо, значуще кашлянула, спостерігаючи ніжну розмову королеви Джіневри з закоханим героєм. 25. Йоаннову кошару... - Флоренцію.

33. Наріччям не цілком сучасним... - Каччагвіда весь час розмовляє латинню (див. Р. XV, 18-20, і прим.), яка має з мовою Данте дещо спільне, але й дуже відрізняється від неї.

34-39. Відколи вість приніс благу... - За флорентійським літочисленням, яке велось від «втілення Христового» (25 березня), до дня народження Каччагвіди, планета Марс увійшла в сузір'я Лева 553 рази. Через те, що тодішні вчені, зокрема арабські, тривалість обертання Марса вважали рівною приблизно двом земним рокам, Каччагвіда мав народитися десь у 1106 р.

41-42. Оселя кам'яна стояла рідна... - де біля брами Сан-П'єро на щорічних перегонах вершники опиняються в останній з шести міських округ. Будинки у цій найстарішій частині міста належали найстаровиннішим флорентійським родам (між іншими там був «дім Елізео» - див. прим. Р. XV, 136), отже, цілком можливо, що й сімейству Каччагвіди, тобто Аліг'єрі, теж.

43-45. Та й годі з тим... - Каччагвіда, який перейшов у потойбічний світ, вільний уже від земної марнославності, не хоче збуджувати цих почуттів у ще живому своєму праправнукові.

47. Від Марса до Хрестителя... - від старовинної статуї Марса до баптистерію, тобто з південного кінця міста до північного.

49-50. Фіггіне (Фільїне), Чертальдо - невеличкі містечка недалеко від Флоренції.

54. Галушо - містечко за дві милі від Флоренції. 55-56. Селюк - городянин з діда-прадіда, Данте ніде не приховує неприязні до вихідців із сільських місцевостей, і треба визнати, що він слушно обирає об'єкти для конкретизації своїх почуттів: із Агульйоне (поблизу від Флоренції) походив, напр., Бальдо д'Агульйоне, юрист, що робив усякі нечесні махінації в нотаріальних книгах, а в 1311 р. складав закон про амністію, до якої Данте не ввійшов; з Сінью - з містечком в околицях Флоренції. Звідси був родом Фаційо деї Морубальдіні де Сінья, також доктор прав, безчесна людина: будиши «чорним» гвельфом, люто переслідував «білих».

58-69. Коли б народ, що робить хибний крок... - Зміст: якби духовенство не сперечалося проти імператорських прав і тим не сприяло чварам, що роздирають Італію, то багато хто лишився б жити на давніх місцях і Флоренція не потерпіла б від прибульців.

61-62. В Сіміфонте... котрийсь із... торгашів... - мабуть, Ліппо Веллуті, діяч партії «чорних».

64. Монтемурло - замок між Пістойєю і Пунто, що належав графам Гвіді.

65. Черкі - вихідці з Аконе, у 1300 р. очолювали «білих».

66. Бондельмонте, після зруйнування в XII ст. флорентійським військом їх замку Монтебоні на річці Греве (на південь од Флоренції), оселились у старій частині міста (див. далі 136-145).

70. Бик сліпий... - ремінісценція з Біблії (видіння Ісайї).

72. Єдина шпага б'є певніш за п'ять - натяк на те, що з того часу місто зросло вп'ятеро (див. вище, 47-48).

73-74. Луні, на березі Тірренського моря, на південь од річки Маг-ри, та Урбісалья (в Аконській марці) - колись квітучі міста, в часи Дан-те давно уже зруйновані.

75. К'юзі, етруське місто в Вальдік'яні, та Сінігалья, на південний схід від Акони, дійшли до цілковитого занепаду задовго до часів Данте.

88-93. Я бачив Кателліні славний стан... - перелічені у цих і дальших рядках флорентійські роди на той час або закінчили існування, або зубожіли.

94-96. Край брами Сан-П'єро тепер живуть забагатілі Черкі, що в 1280 р. поскупували будинки й палаци, які колись належали родові Равіньяні (див. прим. 97-99), а потім графам Гвіді. Ці Черкі своїм зрадництвом доведуть до загибелі державний корабель. Після проголошення «Установлень правосуддя» (1293 р.) вони прилучилися до народної партії, але в 1301 р. легкодушно здадуть місто Карлу Валуа (див. далі прим. Р.XVI1, 48).

97-99. Равіньяні - Беллінчонс Бєрті деї Равіньяні (див. Р. XV, 112) видав одну з своїх дочок за графа Гвідо. Ім'я Беллінчоне усталилося у потомстві усіх чотирьох дочок старого Равіньяні, особливо в родині Убальдіна Донаті.

101-102. Позолочений держак меча був ознакою рицарського звання.

103. Білячий стовп. - У гербі роду Пільї була в червоному полі вертикальна смуга (стовп) білячого хутра.

105. Згодом з мірок в них палали щоки. - Рід К'ярамонтезі, які зганьбили себе, бо один з них, Дуранте К'ярамонтезе, підробляв урядові мірки.

106. Кальфуччі - споріднені з Донаті.

109. В ганьбі кінчали... - Уберті, одна з найвидатніших гібелінських родин.

110. Кулі золоті були в гербі Ламберті, також прославлених гібелінів. 112-114. Такі були й батьки старезні... - тих Вісдоміні і Тозінгі, які, поки єпископська кафедра порожня, стають її наглядачами і живуть розкошуючи.

115. Стоклятий рід - Адімарі, один з яких, Боккаччіно деї Каві-чуллі, конфіскував «для громади» а потім привласнив майно вигнанця Данте й далі чинив всілякий опір його амністії.

119. Убертін Донато - чоловік однієї з дочок Беллінчоне Бєрті деї Равіньяні (див. прим. 97-99).

121-122. Капонсакко - Капонсаккі, знатні ф'єзоланці, оселились у Флоренції біля Меркато Веккіо (Старого ринку).

125-126. Заходили тоді ще... - одна з брам старого міста мала назву за ім'ям делла Пера.

127-132. Хто ходить з пишними гербами великого барона... - Гугон Великий, маркіз Тосканський (пом. 1001), день смерті якого флорентійці відзначали на свято Фоми, 21 грудня, посвятив у рицарі кількох флорентійців, які взяли собі його герб з тими чи іншими відмінами. Герб делла Белла відрізнявся золотою каймою. Один з делла Белла, Джано, став на чолі народного руху проти магнатів і був ініціатором «Установлень правосуддя» 1293 р.

133-135. Гвальтеротті й Імпортуні - жили в окрузі Борго Санті Апостоли, де було б спокійніше без нових осельців (Бондельмонті).

136-141. Дім, де вам вчинилось зло в житті... - родина Амідєї. У 1215 р. Бондельмонте де' Бондельмонті зламав слово, дане дочці Лам-бертуччо з роду Амідєї, й одружився з іншою дівчиною, з роду Донаті.

Ображені й скривджені Амідєї, їх родичі й друзі вирішили помститися. Найрішучішу пораду дав Моска деї Ламберті, і Бондельмонте було забито недалеко від Старого мосту, біля статуї Марса. До цього вбивства легенда пристосувала розкол міста на два табори - гвельфів і гібелінів. Перших очолили Бондельмонті, других - Уберті.

143. Ема - притока річки Грєве (див. прим. 66).

145. На кам'яній плиті... - на уламку статуї Марса біля в'їзду на Старий міст (див. прим. 136-141).

152-153. Лілея ж гордо маяла до хмар... - тобто ворог ні разу не кинув на землю прапора Флоренції з геральдичною лілеєю.

154. Й не стала ще червоною від чвар. - Старовинним гербом Флоренції була біла лілея на червоному полі. Гвельфи замінили її на червону лілею на білому полі, а гібеліни лишили собі давній герб.

ПІСНЯ СІМНАДЦЯТА

П'яте Марсове небо. - Злигодні вигнання. - Горювання й радість Данте. - Мужність істини

2. Клімена - смертна мати Фаетона, яку той просив підтвердити, що він справді Аполлонів син; далі, як відомо, з дозволу батька, він став у його колісницю й кінець кінцем загинув від блискавки Юпітера, бо невмілим керуванням накоїв багато лиха землі та всьому, що на ній є живого (Метам. I, 748-II, 328).

4. Таким я був... - прагнучи дізнатися від Каччагвіди правду про себе й свою долю.

5. Світець священний... - дух Каччагвіди. 13. Стобуре мій... - мій предку.

15. Двох тупих в трикутник не вмістити... - тобто у трикутнику не може бути двох тупих кутів.

29. Побажання Беатріче... - яке вона висловила вище, див. 7-12.

31-32. Було це в звичках вчителів основ - вчителі основ (релігійних) завжди, навіть ще за життя Ісуса Христа, мали таку звичку (казати все не манівцями і не таємниче), яку поет засуджує.

43. А звідти... - від «правічного ока».

46-47. Іполит - у грецьких міфах син Тезея, на якого звела наклеп його мачуха Федра, і він був примушений залишити свої рідні Афіни.

48. Ти ж мусиш із Флоренції піти. - У своїх намаганнях підкорити Тоскану папа Боніфаций VIII, спільно з місцевою партією «чорних», послав до Флоренції французьке військо на чолі з Карлом Валуа ніби для того, щоб примирити ворогуючих городян. Увійшовши до міста 1 листопада 1301 р., він зараз же розгромив «білих». Багатьох із них засуджено до вигнання, серед них і Данте (27 січня 1302 р.), але поет встиг вчасно зникнути. Незабаром (10 березня) йому було заочно ухвалено новий присуд - до спалення.

49-51. Так схоче... - тобто у продажній папській курії в Римі, де флорентійські «чорні» успішно інтригуватимуть проти «білих» емігрантів.

55-57. Ти кинеш все... - Справді Данте кинув у Флоренції дружину, дітей і все майно.

58. Який солоний хліб... - Ці рядки любив повторювати засуджений царським урядом Тарас Шевченко (лист до Бр. Залеського між 3/VII і 15/IX 1856 р.).

61-65. Але найтяжче... - Мова йде про незгоди Данте з «білими», які теж опинились у вигнанні, такими, наприклад, як от Лапо Сальтерелло (див. вище, Р. XV, 127) або графи Ромена - Гвідо II, Алессандро I та інші, душі яких після смерті опинилися за дуже тяжкий гріх - підробку золотих флоринів - на самому дні передостаннього кола Пекла (див. П. XXX, 77).

66. Зачервоніють скроні... - тобто будуть скривавлені. Мабуть, натяк на невдале намагання «білих» та гібелінів у липні 1304 р. силоміць повернутися на батьківщину. У цьому замаху Дайте, що на той час уже розірвав з «білими», участі не брав.

69. Що партію свою складеш ти - з себе. - Тобто єдиним своїм спільником будеш ти сам.

71. В великого Ломбардця... - Бартоломео делла Скала, синьйора Верони з 1301 р. (пом. 1304).

76. Уздриш того з ним... - Кангранде делла Скала, молодшого брата Бартоломео (народився 1291, правив Вероною з 1312 до своєї смерті - 1329).

77. З цієї зірки... - від войовничої планети Марс.

82-83. Гасконець - папа Климент V, який вітав вступ високого Арріго (Генріха VII) до Італії, а потім розпочав з ним боротьбу (див. далі Р. XXX, 133-148 і прим. 137).

98-99. Бо ще подовжиться життя твоє... - Як відомо, більша частина пророкувань «Божественної комедії» справдилася, й це дуже просто пояснюється тим, що пророковані події вже відбулись у відрізок часу між умовною датою фантастичної подорожі автора по загробному світу і датою фактичного написання цього тексту. З іншими пророкуваннями справа гірша. Так і тут: Данте не дожив до палко очікуваної перемоги своїх спільників і помер на чужині убогим вигнанцем.

118-120. І якщо я... - Зміст: я побоююсь, що коли не писатиму одверто й сміливо, то моя творчість не дійде до наступних поколінь.

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

П'яте, Марсове небо. - Осяйні духи Марсового хреста. - Піднесення

на шосте, Юпітерово небо. - «Любіте правосудіє...». - Імперський

орел. - Скупість пап

5-6. Що я... - Беатріче втішає поета, нагадуючи, щоб його не так бентежили пророкування Каччагвіди, бо вона перебуває недалеко від Бога й завжди прийде на допомогу в разі потреби.

28. На гілці п'ятій... - на Марсовому небі, п'ятому щаблі раю.

37. Ім'я Навіна... - див. вище, прим. Р. IX, 116.

40. Маккавей Іуда - ватажок іудейського повстання проти сирійської неволі (II ст. до н. е.).

43. Перед Великим Карпом та Орландом... - у імператора Карла Великого (див. вище. прим. Р. VI, 94-96), згідно з середньовічними легендами й давньофранцузькою народною поезією, був племінник, славетний своєю мужністю й силою рицар Роланд (італійська вимова - Орландо).

46. Гульєльмо (Гійом), граф Оранський, і Реноард (Ренуар) - герої середньовічного французького епосу.

47. Герцог Готтіфред... - Годфруа, герцог Бульйонський, вождь першого хрестового походу (пом. 1100).

48. Руберт Гвіскард - Роберт Пекар, норманський рицар, з 1058 р. герцог Пульї (Неаполя) й Калабрії, очистив од сарацинів південь Італії й Сицилію (пом. 1120).

67. Очі невсипучі... - очі Беатріче.

69. На шостій зірці... - на планеті Юпітері.

82. Пегасея - загальна назва муз, яким слугує крилатий кінь Пегас.

91-93. «Любіте правосудіє...» - цими словами, складеними з 35 літер (у сімках п'ять), у Біблії починається так звана книга Премудрості Соломонової.

100-102. Як із удареної головні... - натяк на давній обряд ворожіння по іскрах, що злітають з палаючої головні.

113. На букву «М» - давньороманська літера своєю формою нагадує геральдичну лілею.

114. Й в коротку мить закінчила ескіз. - Після того, як вогні, злетівши на вершки М, обернулись на голову і шию геральдичного орла, інші вогні склали пташині тулуб і крила, а нижче закінчили ескіз, тобто надали всій фігурі образу імперської емблеми.

115. О ніжна зоре!.. - планета Юпітер.

120. Звідкіль на промінь твій той дим іде - це папська курія, що не дає землі освітитися променем справедливості.

129. Тепер грабують хліб... - тобто тепер папа (див. наступну примітку) веде війну інтердиктами і відлученнями.

130. Ти, хто пишеш, щоб-стирать... - Давні дослідники вбачали в рядках 130-136 звернення до католицького духівництва взагалі, але далі стали конкретизувати зміст цих терцин, прив'язуючи його до якоїсь певної особи, аж поки зупинилися на «каорсинці» (див. далі Р. XXVII, 58 і прим.), папі Іоанні XXII (з 1316 до 1334 р.), який став відомим своєю користолюбністю і безперестанними відлучуваннями від церкви, що їх потім скасовував за великі хабарі.

133-136. Ти, певно, скажеш... - Зміст: «Я дуже люблю Іоанна Хрестителя, який самотньо жив у пустелі й загинув від танців Саломеї, що зажадала в нагороду його голову, тобто я тільки й прагну добувати золоті флорини з його зображенням і зовсім забувся про Павла з Рибарем (з апостолом Петром), якими ти мені загрожуєш».

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА

Шосте, Юпітерове небо. - Промова небесного орла. - Потрібність віри для спасіння. - Віра без діл

11-12. «Я» та «мій»... - імперський орел, певний своєї винятковості, могутності й ваги, промовляє так, ніби уособлює все людство. 13. Я жив...- тобто я складаюсь із душ, що на землі жили побожно

й незухвало...

28. Інше царство... - див. вище. Р. IX, 61-62.

32-35. Який той сумнів... - У чому полягає цей сумнів, з'ясується нижче (див. 70-78).

46-48. Перший той гордливець... - Люцифер, який раніше належав до одного з найвищих ангельських чинів і не мав терпцю дочекатися Божої волі.

101-102. Не забувши знака... - тобто, як і давніше, зберігаючи обриси орла.

111. Хто розкошує, хто жаровні лиже - нагороджені вічним блаженством або засуджені на вічні муки.

115-141. Затямлять там.... - Варто звернути увагу на віртуозну побудову цих терцин, в яких робиться побіжний огляд тодішніх вінценосців Західної Європи («що скажуть нехристиянські народи - арапи, перси про наших християнських владарів?»); крім того, що в них автор застосовує прийом потрібної строфічної анафори, він ще з літер кожної трійки терцин утворює акростих слова «іе», що означає «чума», «зараза», влучно характеризуючи єдиним виразом зміст цих рядків, непривабливі постаті європейських монархів. Наш переклад в міру змоги намагається відтворити цю особливість оригіналу.

115-117. Альбертове діяння - Альберт, Альбрехт I, син Рудольфа Габсбурзького, імператор (з 1298 до 1308 р.), який у 1304 р. розорив Чехію(празькі землі).

120. Той, хто на ловах знайде смерть собі - французький король Філіпп IV (з 1285 до 1314 р.), який весь час провадив завзяту боротьбу проти Священної Римської імперії, за що Данте люто ненавидів і всіляко ганьбив його; розладнав

народне господарство випуском низькопробної монети; загинув од нещасливого випадку на полюванні.

122. Шотландець (Роберт Брюс, з 1306 до 1329 р.) і англієць (Едуард I, з 1272 до 1307 р., або Едуард II, з 1307 до 1327 р.) - весь час воювали один з одним.

125. Іспанець - Фердинанд IV Кастильський (з 1295 до 1312 р.), богемець - Венцеслав IV Чеський (з 1278 до 1305 р.).

127-129. Кульга - Карл II Анжуйський, прозваний Кульгою, дістав у спадок від батька титул короля єрусалимського. Тут поет обіцяє, що його чесноти будуть оцінені в одиницю, а вади - у тисячу (в оригіналі ці числа позначені римськими літерами - / та M).

131. Із острова вулкана й спеки зразу - сицилійський король Федеріго II (з 1296 до 1337 р.; пор. далі Р. XX, 63).

132. Анхіз - батько Енеїв (див. прим. Р. XV, 25-27), помер, за Віргілієм, у Сицилії, по дорозі з Трої до Італії (Ен. III, 707-714).

136. Дядько короля Федеріго II - балеарський король Яків (з 1262 до 1311 р.); брат - арагонський король Яків II (з 1291 до 1327 р.).

139. Португалець - Дініш I Орач (з 1279 до 1325 р.); норвежець - Гакон V Довгоногий (з 1299 до 1319 р.).

140. Далмат - володар князівства Рашки (Рашії), до якого входили, за даними західних учених, Далмація, Кроація, Боснія і Західна Сербія, Стефан Урош II Мілутін (з 1282 до 1321 р.); карбував низькопробну монету, схожу з венеціанською.

142-143. Пощастить Угорщині... - коли вона відшкодує лихо, завдане їй попередніми королями.

143-144. Їй пощастить Наваррі... - якщо відгородиться своїми горами від Франції, яка загрожує її поглинути.

145-148. Засторогою Наваррі може стати доля Нікозії Фамагости, головних міст на острові Кіпрі, де панує король, француз за походженням, Генріх II Лузініан, з

левом (звіром) у гербі; він найбільше спілкується з французьким королем Філіппом IV.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА

Шосте, Юпітерове небо. - Спів праведників. - Закохані в

справедливості владарі - складові частини образу орла. - Віра і

спасіння. - Призначення долі наперед

4-6. То зразу ж безліччю зірок ясних... - Вважалося у ті часи, що зірки беруть світло від сонця (пор. далі. Р. XXIII, 28-30).

8. Знак світу і його вождів... - імперський орел.

31. Той орган мій, що бачить... - тобто око. У геральдичного орла видно лише одне око, бо його голова зображується в профіль.

38-39. Святого Духа оспівав колись... - мова йде про біблійного царя Давида, легендарного автора збірки псалмів.

45-48. Журбу за сином у вдови незмивну - римський імператор Траян, що, за переказами, відклав військовий похід задля розсліду скарги старої вдови.

49-51. А другий... - за біблійною легендою, цар Єзекія.

55-57. А дальший... - імператор Константан, який переніс до Візантії (мене й закони в грецькій вклав обнові) свою столицю, закони і імператорського орла, причому поступився, як були твердо переконані в середні віки, Італією і Заходом папі Сільвестрові 1 (пастухові), керуючись добрим наміром, що, проте, призвів до зла (дав гіркі плоди) (так званий «Константанів дар», що ґрунтувався на фальшивому документі, складеному в римській курії, мабуть, у VIII ст., підробку якого довів у середині XV ст. італійський учений Лоренцо Валла).

62. Гульєльмо - Гульєльмо II Добрий, король Сицилії та Пульї (з 1166 до 1189 р.).

63. Бо смерть прийшла не Карлу й Федеріку. - Володіння Гульєльмо II журяться, що дісталися поганим королем: Пулья (Південна Італія) - Карлові II Анжуйському, а Сицилія - Федеріго II (див. вище, прим. Р. XIX, 127-131).

68. Ріфей-троянець - згадуваний в «Енеїді» Віргілія герой, забитий при взятті Трої («з-поміж тевкрів найсправедливіший», Ен. II, 425-426; див. далі 118-129, і прим.).

100-101. Перша й п'ята... душі... - душі Траяна й Ріфея, двох нехристиян.

104. Каліцтво ніг... - розп'яття Христа.

106-117. Ця, з Пекла... - душа Траяна (див. вище, 45-48 і прим.). Щоб здобути спасіння, вона, в результаті палкого заступництва за неї перед Богом папи Григорія Великого, знову повернулася у людське тіло й вже в другому житті прийняла християнство.

118-126. Таж... - тобто душа Ріфея (див. рядок 68 і прим.). Версію про те, що буцімто він вірив у майбутнє пришествя Христа, вигдавав, мабуть, сам Данте.

127-129. Хрестилась в трьох жінок... - Зміст: Ріфей жив понад десять віків до християнства, але хрещення для нього замінили віра, надія та любов, які йдуть при правому колесі містичної колісниці, що її Данте бачив у Земному Раї на верху гори Чистилиця.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

Сьоме, Сатурнове небо. - Піднесення. - Духи споглядальників. -

Небесні сходи. - П'єр Дам'єно. - Ще про призначення долі. -

Пишнота прелатів

6. Семела - дочка фіванського царя Кадма, яку покохав Юпітер, але вона через надмірну свою цікавість загинула від його вигляду.

9. Поки долаєм в цих чертогах сходи - тобто підносимося з неба на небо.

14. Що Лев... - у березні - квітні 1300 р. Сатурн був у сузір'ї Лева.

25. В цьому кристалі... - всередині Сатурна, що, за середньовічними уявленнями, обертається навколо Землі.

26. Іменем вождя... - Сатурна, сина Урана і Геї, Юпітерового батька, бога вседержителя, за панування якого-на землі був золотий вік.

43. І той... - його ім'я ми почуємо лише з рядка 121 цієї пісні (див. прим. 105).

46. А та... - Беатріче.

53. Я - з тою... - з Беатріче.

61-63. У тебе вуші смертні... - і вони не знесли б нашого співу, як очі не знесли б усміху Беатріче.

100. Там - на землі.

105. Хто ти був? - Це П'єр Дам'яно (1007-1072), уродженець Ра-венни, де жив останні роки життя Данте, пишучи свій «Рай»; змалку він був пастухом; учився в Равенні, Фаенці і Пармі. Близько 1037 р. став ченцем у монастирі Санта Кроче ді Фонте Авеллана і незабаром - його абатом; у 1057 р. - кардинал-єпископ в Остії, але через два роки повернувся до свого монастиря. Під кінець життя він із смиренності прибрав собі ім'я Петра Грішника. Автор багатьох богословських творів.

109-111. Катрія - височина в центральній частині Апеннін (південно-західний кінець Фельтеронського пасма). На її схилі стоїть монастир Санта Кроче ді Фонте Авеллана.

122-123. Петром же Грішником... - Під цим ім'ям П'єр Дам'яно, за переказами, деякий час жив біля Адріатичного моря в монастирі Санта-Марія, недалеко від Равенни (прийшов під дах приморського пречистен-ського дому).

125. Почесну шапку... - кардинальську. (Насправді ж червоний капелюх відзнакою кардинальського сану став лише в середині XIII ст.).

127-128. Кіфа (давньоєврейською мовою - камінь) - апостол Петро; сосуд великий Святого Духа - апостол Павел.

141. В нас - на Землі.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

Сьоме, Сатурнове небо. - Бенедикт. - Занепаді монастирі. - Піднесення на восьме, Зірне небо. - Сузір'я Близнят. - Погляд на

Землю

14. Люта мста - мста Божа. На який саме факт з бурхливої історії папства тих часів натякає Данте? На brutальне знуцання французької вояччини з папи Боніфація VIII у вересні 1303 р.? Чи на «авіньйонський полон пап», який почався в 1309 р.? Чи, може, на щось інше? Гадають, що йдеться про подію, ще ближчу за часом до моменту написання даного місця в поемі, - про загибель Климента V, що сталася 20 квітня 1314 р.; за переказами, зафіксованими в тогочасних хроніках, папа помер начебто з нервового потрясіння від розповіді викликаного з того світу з допомогою якогось «майстра некромантії» духа придворного капелана про те, що він бачив у пеклі вогняне ліжко, приготоване буцімто для папи за його користолюбність і хабарництво. Цей випадок зараз же набрав дуже широкого розголосу в тодішньому католицькому світі, і не дивно, коли Данте, такий же легковірний, як уся сучасна йому Європа, згадав цю пригоду, особливо, як зважити на те, що йшлося про одного з найненависніших йому ворогів.

31. І з неї я почув... - промовляє Бенедикт (480-543), засновник ордену бенедиктинців.

37. На тій горі, що висить над Кассіно... - на горі Монте-Кассіно, у Південній Італії; на її схилі лежить місто Кассіно. Колись тамтешні жителі поклонялись Аполлонові, храм якого був на горі.

49. Ромуальдо дельї Онесті (пом. 1027), родом з Равенни, - засновник чернечого ордену камальдолітів; Макарій - або Александрійський, відлюдник,

що помер у 404 р., або Великий (пом. 199), або, нарешті, третій Макарій, легендарний романський відлюдник, якого відвідували потойбічні прочани.

51. Що нас... замкнув келарій. - Келарій - чернець, який відав господарством у монастирі.

56. Як світло сонця розу розкрива... - перша згадка про небесну розу, докладніша мова про яку буде далі, - див. Р. XXX - XXXIII.

62. В останнім небі... - у десятому небі, Палаючому.

70-72. їх бачив Яків-праотець... - посилення на біблійну легенду про сходи, що приснились Якову.

74. Мій устав... - монастирський статут.

82. Над чим в нас церква жадібно дрижить... - тобто над коштовними скарбами, земними благами.

83. Не для рідні та й гірших... - тобто не для родичів духовних осіб і всяких їхніх приятелів.

94-95. Йордан роздавсь... розступилось море... - Теперішній розпусті протиставляються біблійні чудеса.

111. На знаку за Тельцем... - на наступному зодіакальному сузір'ї Близнят, де опинився Данте, злетівши у восьме, Зірне небо.

112-114. О славні зорі... - сузір'я Близнят. Народжені під його знаком, за тлумаченням тогочасних астрологів, вважалися схильними до «письма, науки й знання».

116-117. Отець усього смертного буття - тобто Сонце. На думку середньовічних астрономів, сонце буває в сузір'ї Близнят з 21 травня до 20 червня. Боккаччо (у примітці до першого рядка «Пекла») наводить слова якогось равеннського старожила, Дантового друга, якому поет незадовго до смерті (тобто до 13 вересня 1321 р.) сказав, що в травні йому сповнилося 56 років. Звідси випливає, що Данте народився в останню декаду травня 1265 р.

134. Кулю цю... - Землю.

139. Там бачив я твою дочку, Латоно... - див. Р. X, 69.

140. Без тінявих тих плям... - без плям на Місяці (див. Р. II, 49- 148). Тепер Данте бачить зворотний бік Місяця.

142. Гіперіон - син Урана і Геї, батько Геліуса (Сонця).

144. Майя - мати Меркурія; Діана - мати Венери. Поет бачив і навкруг, і поруч (з Сонцем) дану їх дітям путь.

145-146. Юпітер став... - Юпітер з його помірним світлом обертається між пекучим сином (Марсом) і холодним батьком (Сатурном).

148. Сім верстали путь... - З восьмого неба поет бачить усі сім планет, кожна із своїм небом.

152-153. Нікчемну крапку. - Землю, яку Данте бачить усю, перебуваючи над меридіаном Єрусалима, що лежить, згідно з географічними знаннями поета, посередині населеної суші.

154. На прекрасний зір - на очі Беатріче.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Восьме, Зірне небо. - Триумф Христа. - Коронування Марії 12. Йшло повільніш сонце... - Наближаючись до полудня, сонце сповільнює рух.

25-27. Трівія - Діана, богиня Місяця, охоронниця перехресть.

26. Вічним німфам... - супутницям Трівії-Діани, зіркам.

28. Сонце над зірками... - тут Сонце символізує Христа.

30. Як наше сонце - факелам з срібла - тобто як наше сонце освітлює сяєвом небесні зірки (пор. вище. Р. XX, 1-6).

57. Полімінїї (Полігімінїї)... - музи ліричної поезії; сестер... - інших муз.

67-69. Біда у хвилях човнику малому... - пор. вище, Р. II, 1-15. 71-72. Не помітив чарівного саду... - всіх душ восьмого неба.

73. Роза - Діва Марія.

74. Лілеї - апостоли.

88. Красива квітка... - Діва Марія.

91. Пара моїх світел... - моїх очей.

92-93. Радісність зорі... - Діви Марії.

95. Вінцевий пломінь... - архангел Гавриїл.

101. Кіфари ніжної... - архангела Гавриїла.

112. Царська мантия... - дев'яте небо, що оточує всі інші небеса.

119. Увінчаного пломеня - Діви Марії.

134. В Вавилонському вигнанні... - на Землі.

139. Той, хто трима ключі такої слави - апостол Петро.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА Восьме, Зірне небо. - Відповіді Данте на запитання про віру

20. Рух найвищого з вогнів... - апостола Петра.

26. У згортках... - у відтинках.

28. О сестро люба і свята! - Звернення апостола Петра до Беатріче.

37. Хай він... - тобто Данте.

46. Бакалавр - звання особи, яка закінчила університет, що давало право на здобуття докторського ступеня.

48. Не висновком - переліком причин. - На університетських диспутах дисертант мав підтвердити доказами захищувані тези.

59. Перший в раті - апостол Петро.

62. Твій славний брат... - апостол Павел (за виразом самого апостола Петра в його другому соборному посланні).

64-65. Це сутність... - визначення віри в посланні Павла до євреїв.

82. Докинула любов... - так названо тут апостола Петра.

89. Де камінь самоцвітний... - тобто віра.

93. По шкірі ветхій і новітній... - по пергаментних сторінках книг Старого і Нового завіту.

101. Діла чудесні дальші... - чудеса, про які розповідає Біблія.

126. Куди прудкіше од юнацьких ніг... - За євангельською легендою, до гробниці Христа Петро зійшов першим, випередивши Іоанна.

131. Волею... - до обертання.

137. Ви... - тобто апостоли.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТА

Восьме, Зірне небо. - Туга за батьківщиною. - Апостол Яків. -

Відповіді Данте на запитання про надію. - Апостол Іоанн. - Небесне

сяйво і земні очі

4-5. Лють, яка збавля мене кошари... - рідної Флоренції, яку через люту ворожнечу «чорних» і «білих» поет мусив покинути, як виявилось, назавжди.

6. Не знав, що вовча зграя виробля... - Не знав про всякі злочини політичних ворогів Данте.

7. З іншим голосу і вовни статком... - вже посивілим і прославленим як автор «Божественної комедії».

9. В хрещальні, де я світло взнав малятком. - У баптистерії Сан-Джованні, спеціальному храмі, де відбувався обряд хрещення над усіма флорентійськими малятами.

12. Петро витав у мене над чолом. - З вогню, яким апостол оточив поета наприкінці попередньої пісні.

13. Тут хтось наблизився... - апостол Яків.

14. Перший... - апостол Петро (див. Р. XXIV, 19-21).

17-18. Ідуть в Галіську... - мова йде про численних пілігримів, які збираються в Сантьяго де Компостела, в іспанській області Галісії, до гробниці апостола Якова.

24. / страву вславили удвох вони - див. вище, Р. XXIV, 1-6.

30. Ти місто наше описав... - у соборному посланні апостола Якова в Новому завіті.

31. Повідай про надії кожну риску - тобто почни мову з Данте про надію, як Петро розмовляв з ним про віру.

32-33. її ж тобі побачить довелось... - За євангельською легендою, тричі Христа супроводили тільки три апостоли - Петро, Яків та Іоанн, в яких богослови вбачали уособлення віри, надії та любові, - цим тлумаченням, як бачимо, і скористався Данте.

38. До тих вершин... - до Петра і Якова, глянути на яких поет не зважувався.

57. Хоч він іще воює із судьбою - хоч він ще живе на землі.

72. Найвищий пана вишнього співець - цар Давид.

80. Святого пломеня... - апостола Якова.

84. До пальм звела... - до мученицької смерті.

91. Ісайя мовив... - див. книгу пророка Ісайї у Старому завіті, LV1, 7.

92. Подвійних шат - блаженство душі і тіла.

96. Твій... брат - апостол Іоанн, що розповідав в «Апокаліпсисі» про блаженство обранців, убраних у білий одяг.

100. Один з тих пламенів... - апостол Іоанн.

101-102. Якби схожим став кристал... - З 21 грудня до 21 січня при заході сонця з'являється над нашим обрієм сузір'я Рака, ховаючися знов, коли сонце сходить. Якби в цьому сузір'ї була зірка така ж яскрава, як цей сонячний племінь, то протягом місяця уночі було б видно, як удень.

106-107. Благодать побачив я з двома... - апостола Якова з Петром та Іоанном.

112. Пелікан - одна з алегоричних назв Христа. За повір'ям, птиця пелікан роздирає дзьобом свої груди і власною кров'ю годує пташат.

112-114. Його до Пелікана... - Згідно з євангельською легендою, Іоанн під час останньої вечері лежав на грудях Христа.

122. Навіщо зір в очах... - За легендою, апостол Іоанн живим потрапив на небо. Тому Данте, вдивляючись в його сяєво, марно силкується роздивитися тіло, яке мало б частково затьмарювати силу світла (118-119).

127-128. Лиш двоє в два убори тут повіті... - Зміст: у Раю мають душу і тіло тільки Христос та Марія, два сяєва, що незадовго перед тим звелись у Палаюче небо (див. вище, Р. XXIII, 85-87, 112-120).

135. На свист... - на морі команди подаються звичайно свистком.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ШОСТА

Восьме, Зірне небо. - Відповіді Данте на запитання про любов. - Перший гріх, перші часи на землі, перша мова, перша оселя

2. З пламеня... - що йшов від апостола Іоанна. 7-8. До чого летить душа твоя... - до чого спрямована твоя любов. Іоанн запитує поета про любов, як Петро і Яків - про віру й надію.

12. Є вплив Ананіїних рук в очах. - Зміст: Беатріче своїм поглядом поверне поетові зір, як, за церковною легендою, Ананія, один з перших Христових учнів, поклавши руки на очі апостола Павла, зцілив його від сліпоти.

16-18. Найвищого святого блага храм... - Зміст: уся моя любов спрямована до Бога.

38-39. Той, хто мені довів... - деякі коментатори відносять це визначення до Арістотеля, інші ж долучають іще й Платона, щоправда, із знаком запитання.

41. Я благо покажу... - цитата з другої Мойсеевої книги (Старий завіт).

52. Думки Христового орла... - Тут орел - символ євангеліста Іо-анна.

61. Що й сказані слова, й живі поради... - див. вище 16-18; 31-36.

72. Все зливши морем променистих шат... - заливши всі оболонки очного яблука.

83. Найперша з душ... - Адам.

93. Кому жіноцтво - невістки і доні!- бо коли Адам - батько всіх людей, то кожна заміжня жінка є водночас його дочкою і невісткою - дружиною його сина.

104. В нім... - у твоєму запитанні.

110. Найвищий сад... - Земний Рай.

111. Ця жінка... - Беатріче, що повела Данте з Земного Раю по небесах.

118-120. Чотири тисячі і триста два... - Зміст: 4302 роки я пробув у Лімбі, де Віргілій на початку «Пекла» почув від Беатріче прохання проводити Данте по загробному світу.

121-123. А поки жив я ще... - Зміст: я жив на землі 930 років.

125-126. До незавершеної... вежі... - до горезвісної спроби царя Немврода побудувати Вавилонську вежу, коли було змішано людські мови.

139-140. На верху, що на землі єдиний... - Зміст: у Земному Раю я пробув тільки сім годин - від ранку до тієї (сьомої сонячної) години, що йде за шостою.

142. Де сонце мінить чверть. - Зміст: о шостій годині, тобто опівдні, сонце переходить в іншу чверть, на вечір.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ СЬОМА

Восьме, Зірне небо. - Порочні пастирі. - Небесний жаль. -

Піднесення на дев'яте, Кристалічне небо, або Перворушій. - Небесна

краса і земна потворність

10. Чотири світочі - Петро, Яків, Іоанн і Адам.

12. Той шпиль, що появився першим з гір... - тобто апостол Петро між інших «верховин церкви».

13-15. І став такий... - став багровий.

22. Той, хто загарбать зважився мій трон... - не раз згадувані в поемі недостойні папи Боніфацій VIII, або Климент V, або Іоанн XXII.

25. Ще й цвинтар мій... - римські катакомби з могилами перших християнських мучеників або, ширше, взагалі весь Рим, святиня католицтва.

26. Лиходій - тобто Люцифер, єдиний вигнанець з раю, бо після нього грішники не мали туди доступу.

36. Коли волала Сила із хреста - тобто під час розп'яття Христового.

41-45. Моєю кров'ю... - перелічуються римські єпископи перших віків християнства, що загинули від рук язичників.

48. Ділив на правий і на лівий стан - тобто на приємних папському престолові гвельфів і невгодних гібелінів.

49-51. Ні щоб ключі... - ключі святого Петра були зображені на прапорах, з якими війська ходили на війну проти політичних ворогів папи.

52-54. Ні щоб лицем... - зображення Петра було на печатках, якими скріплювались важливі папські документи.

58. З Каорсою Гасконь... - звідти походили двоє найближчих наступників Боніфація VIII: Климент V з Гасконі і Іоанн XXII з Каорси (в нашій вимові Кагор).

62. Із Сціпіоном... - проти Карфагена.

68-69. Коли ріжком Коза черкає... - у грудні.

76. Зір, не втоплений у вись... - тобто мої, Дантові, очі.

79-81. Побачив, що, відколи... - Зміст: Данте побачив, що відколи він вперше глянув на Землю з сузір'я Близнят (див. вище, прим. Р. XXII, 152-153), він пересунувся на чверть земного обводу: линучи над першим з сімох, найближчим до екватора кліматним поясом, він від середини населеної суші, тобто меридіана Єрусалима, перемістився до краю, до меридіана Гадеса (нині Кадіса, на півдні Іспанії).

82-83. Шлях... Улісса... - Улісс (Одіссей) - славетний герой давньогрецького епосу, воєначальник і мандрівник, який у своїй подорожі з Трої додому, на острів Ітаку, доплив до Геркулесових стовпів (нині Гібралтар).

83-84. Берег - узбережжя, де Юпітер, в образі бика, викрав дочку фінікійського царя Агенора Європу, посадивши її собі на спину (Метам. II, 833-875). У XIII ст. панувало християнсько-алегоричне тлумачення цього епізоду, як і всіх творів Овідія в цілому.

85. Той куток... - земну сушу (пор. вище, Р. XXII, 152). 86-87. Сонце вже випереджало... - більше як на 30; так що значна частка східної частини суші була темна.

98. В Лединім гнізді... - у сузір'ї Близнят (Кастора й Поллукса), народжених з яйця, що його знесла Леда, яку спокусив, в образі лебедя, Юпітер.

99. В найшвидше небо... - у дев'яте, Кристалічне небо, або Перворушій, яке обертається швидше за всі інші складові частини всесвіту.

102. Як з Беатріче став на ґрунт легкий - опинившись у якомусь певному місці.

107. Недвижна - недвижна, за тодішнім уявленням, земна куля.

109-111. І небо це вмістилось... - Зміст: дев'яте небо оточене десятим, де живе Бог, Божя думка, в якій беруть свою енергію (яка запалює), обертаючи Перворушій, любов і чесноти гожі, тобто сила впливів (ангелів), що випромінюються на нижчі планети (див. вище, Р. II, 112-113).

117. Як десять... - як число «10» вимірюється числом «5» або «2».

118-120. Неважко... - Зміст: незримі корені часу занурені у Перворушій, його видимі гілки розгалужуються в інших небесах і втілюються в русі світил.

136-138. Так білу шкіру... - Зміст: так люди обертаються на тварин (білу шкіру чорнять), послухавши чарування чаклунки Цірцеї, прекрасної дочки Геліоса-Сонця, тобто спокушені земними благами.

140-141. Помисли, що весь рід ваш... без вожая непевно йде... - бо ні духовна, ні світська влада не виконують свого обов'язку.

142-143. Та перш, як в весну... - Рік юліанського календаря довший від сонячного року приблизно на одну соту частку доби і через це відстає від нього за кожні 128 років на один день, так що січень поступово пересувається до весни. Беатріче хоче сказати, що зміна настане скоро. Насправді ж весна має припасти на січень старого стилю через 80 століть.

145. Буря - тобто майбутній рятівник людства.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

Дев'яте, Кристалічне небо. - Божественна сутність і ангельські

чини. - Погодженість між системою небес і побудовою дев'яти кіл. -

Небесна ієрархія

16. Цятка - своєрідний символ Бога, перша з усіх геометричних фігур, джерело й початок усякого руху.

22-25. Мабуть, так само... - Зміст: подібно до того, як Місяць або Сонце названі тут світилами, бувають в охололому мокрому повітрі, тобто в густому тумані,

оточені короною променів. На думку Данте, це коло, як і інші вісім, що концентричне оточують його, складається з ангелів, які поділяються на три потрійні сонми.

26-27. Від основ кружіння... - від швидкості руху Перворушія.

32. Вісниця Юнонина - Іріда, богиня райдуги (пор. вище, Р. XII, 12).

42. Зсув - найменший порух.

49-52. Але в чуттєвім світі... - Зміст: Данте своїм вутлим зором не бачить причин, чому в чуттєвім світі, що є відтворенням світу надчуттєвого, у світилах тим більшає Божественна сила й швидкість, чим сміливіше й вище вони піднялись над Землею своїм центром, а тут, у Небесному Раю, навпаки, найяскравіше й найшвидше те коло, яке обертається найближче до цятки.

54. Любов'ю й сяйвом... - пор. вище, Р. XXVII, 112.

64. Тілесні кола... - небесні сфери, у протилежність ангелам, що не мають тіл.

70-72. /, всесвіт женучи... - Зміст: наш небозвід, тобто Перво-рушій, найдосконаліша з небесних сфер, своїм рухом відповідає рухові ангельського кола, з найвищим вогнем любові й знання.

73-78. Отож як не за розміром позірним... - Зміст: взявши до уваги тільки силу, властиву небесним сферам і ангельським колам, а не позірні їх розміри, легко встановити пряме співвідношення між досконалістю кожної сфери і досконалістю Божого розуму, який керує нею, втілюючись в її рушіях (див. вище, прим. Р. II, 129), і що значному об'ємові небесної сфери відповідає багатий зміст благотворної сили, а невеликому - малий.

81. Борей - бог північного вітру, який своєю м'якшаю щокою, дмухаючи правим кутом рота, навівав м'який північно-західний вітер, прояснюючи небо.

92-93. Ніж коли подвоювать на клітках шахівниці - тобто їх було більше, ніж $2m-1$ (число в двадцять цифр), - кількість хлібних зернин, яку, за східною легендою, зажадав собі в нагороду винахідник гри в шахи.

117. Баран в ночі... - сузір'я Барана видно вночі тільки восени.

121. Три богині - три ангельські кола.

127. Угору - тобто до центральної цятки.

130. Діонісій Ареопагіт - див. вище, прим, Р. X, 115-117.

133. Григорій - папа Григорій Великий (з 590 до 604 р.), який трохи інакше будував градацію ангелів, а саме: Серафими, Херувими, Престоли, Панства, Начала, Власті, Сили, Архангели, Ангели. До речі, сам Данте в трактаті «Бенкет», років за 17 перед написанням даного місця «Раю», навів таку шкалу ангельських чинів: I. Серафими, Херувими, Власті; II. Начала, Сили, Панства; III. Престоли, Архангели, Ангели. Пізніше, як бачимо з тексту, він перейшов на точку зору Псевдодіонісія.

138. Хто ж їх тут бачив... - тобто вчитель Діонісія - апостол Па-вел, що, згідно з християнською легендою, ще живим побував у Пеклі й Раю.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТА

Дев 'яте, Кристалічне небо. - Теорія ангелів. - Проповідь проти проповідників

1-8. Коли обоє родженців Латони... - Зміст: Беатріче замовкає на одну мить, коли протистоять на протилежних точках горизонту, у рівній відстані від зеніту, родженці Латони, тобто Аполлон (Сонце) у сузір'ї Барана, і Діана (Місяць) у сузір'ї Терезів, після чого кожне з них перейде в новий небосхил, бо Сонце заховається за обрій, а Місяць, навпаки, зійде.

9. На цятку... - див. вище, Р. XXVIII, 16-18.

11.3 твого бринять єства, що взнать схотіло... - Данте хоче знати (див. нижче, 46-47), де і як створені ангели.

22-24. Він суть і речовину... - Зміст: як з тритятивного лука злітають три стріли, так створене триєдиним Богом має потрійний вигляд: це - або сутність, або речовина, або поєднання їх (пор. рядок 28).

31-36. А далі йшли... - Зміст: одночасно з веесвітом створено і стрій (градацію) всього існуючого: на вершку світу - ті, в кому саме чисте діяння, або сутність, тобто активні безтілесні істоти, ангели: на дні - сама можливість, або речовина, пасивна матерія; посередині - неподільні поєднання діяння й можливості (сутності й речовини), тобто небесні сфери.

37. Ієронім - християнський богослов IV - V ст.

44-45. Чи довго рушії... - Зміст: рушії, тобто ангели, які керують рухом небесних сфер (див. вище, Р. II, 129 і прим.), у чому й виявляється їх справжня досконалість, довгий час не мали б цієї досконалості, коли б створені були задовго до небес.

46-47. Так взнав ти... - Зміст: тепер ти знаєш, що ангели створені у десятому небі, одночасно з всесвітом, у вигляді самого діяння.

50-51. Частка ангелів... - Зміст: частина безтілесних духів, що повстала проти Бога і була скинута з небес, стрясла те, в чому полягає основа для стихій, тобто Землю, в надра якої вона впала.

56-57. Пиха того, якого... - Люцифера.

81. Думки, що геть проходять... - тобто забуті уявлення.

93. Хто йшов з ним до любові - на небесах.

103. Лапо й Бінді (зменшувальні від Якопо та Ільдебрандо) - найпоширеніші імена у Флоренції тих часів.

117. Клобук аж дметься... - тобто проповідник вельми задоволений собою.

118. Пташа - диявол.

124-126. Смакує так... - Біля ніг св. Антонія зображувалася свиня, як символ переможеного диявола, і ченці антоніанського ордену на збирану милостиню відгодовували монастирських свиней, яких забобонні люди дуже шанували. Зміст слів Беатріче: церковники, збуваючи свої підроблені гроші, тобто торгуючи індульгенціями тощо, відгодовують не тільки своїх свиней, а й багатьох людей, набагато брудніших за свиней: самих себе, своїх коханок і приятелів.

133-135. Уважно придивися ти... - Зміст: слова пророка Даниша про теми тем ангелів не означають будь-якого певного числа, хоч «тьма тем», власне, дорівнює 10 0002.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА

Десяте, Палаюче небо. - Піднесення. - Полум'я світла. - Небесна роза. - Трон Генріха VII

1-6. Мабуть, що за шість тисяч миль із лишком... - Зміст: якщо година шоста, тобто полудень, горить від нас приблизно за шість тисяч миль, тобто близько чверті обводу (який дантівські сучасники обчислювали в 24000 миль), то для нас сонце зійде десь через годину. За цей час земля нахилить свою тінь майже до обрїю (тобто в таке положення стане вісь конічної земної тіні), а тінь небесної глибини (восьмого, Зірного неба Птолемеєвої системи, єдиного нам видимого) так зблідне, що проміння зірок уже не досягатиме Землі.

7. Служниця сонця найясніша... - ранкова зоря.

10. Година свят... - див. вище, Р. XXVIII, а також Р. XXIX, 9.

12. Умішуваним вмішувана вся - цятка, що символізує Бога, який, нібито вміщуючи в собі все, сам міститься в усьому.

24. Поетів театральних... - в оригіналі: «Авторів комедій і трагедій», тобто, розуміючи ці терміни в середньовічному тлумаченні, п'єс із щасливим кінцем і п'єс з кінцем нещасливим, - отже, всяких п'єс. Це й дає певні підстави для нашого узагальненого перекладу.

37. Та, на лиці якої сяйво квітло. - Беатріче.

39. З найбільшого звелись ми тіла... - з дев'ятої небесної сфери, найбільшого з матеріальних тіл.

40. В безтіле світло... - тобто в десяте, Палаюче небо, уже не матеріальне.

43. Райська рать одна і друга... - тобто раті ангелів і блаженних душ.

44. Одна така... - блаженні людські душі.

54. Запалить свічки ладна - тобто ладнає свічки, обпалюючи їх наперед, щоб яскравіше горіли.

58. / сила зору припливла нова... - бо Данте вже опинився в десятому, Палаючому небі.

73-74. Та маєш воду випити прозору... - маєш уважно придивитися до цієї осяйної річки, щоб приготуватися до видовища, яке задовольнить твоє велике бажання збагнути те, що перед тобою з'явилось.

75. Сонце мого зору - Беатріче.

78. В усім провісний правди сяє дух. - Те, що зараз видається Данте річкою, іскрами й квітами, незабаром набере іншого змісту: виявиться, що річка - то світляний круг, серце райської рози, центр небесного амфітеатру; береги - його східці; квіти - блаженні душі, які сидять на них; іскри - літаючі ангели (див. наступну пісню, 4-18).

88-89. Дашок повік зволожився... - тобто як тільки я вдивився в осяйну річку.

96. Обидві раті... - див. трохи вище, прим. 43.

100-108. Є світло нагорі... - Зміст: Палаюче небо охоплене нематеріальним світлом, яке дозволяє створінням споглядати Бога. Це світло породжується від променя, що падає з висоти на вершок дев'ятого неба і надає йому життя (руху) й моці (сили впливати на нижчі небеса). Освітлюючи вершок дев'ятого неба (Перворушія), він утворює коло, далеко більше, ніж обвід сонця.

112-117. Так світло, висячись округ і вкруг... - Зміст: навкруг того світлоносного кола (див. попередню примітку) лежать, утворюючи понад тисячі рядів, східці амфітеатру, подібного до розкритої рози, і на них сидять у білих шатах усі, хто повернувся до небесних дуг, тобто всі ті душі, що досягли повного райського блаженства.

121. Там близь і даль узяти й дати не в силі... - Зміст: у Палаючому небі близь не збільшує виразності видимих речей, а даль не зменшує її.

124. У жовтизну правічного цвітка... - в його жовте серце.

132. Що чи вмістять ще душу хоч одну! - Це, з одного боку, натяк на зіпсованість людства, а з другого - на середньовічну віру у близькість кінця світу.

137. Арріго - імператор Генріх VII Люксембурзький (нар. 1275). Обраний в 1308 р., після смерті Альбрехта Габсбурзького (див. вище. Р. XIX, 115), на імператорський престол, він розпочав у 1310 р. похід до Італії, з яким Данте пов'язував усі свої політичні сподівання, вбачаючи в Генріху(високому Арріго) об'єднувача Італії і відновителя всесвітньої монархії. У 1312 р. Генріх коронувався в Римі імператорською короною. Дальша облога Флоренції закінчилася невдало. У 1313 р., готуючись до походу проти Роберта Неаполітанського (див. вище. Р. VIII, 76-84), Генріх помер.

142-148. Префект на божім форумі... - У дні італійського походу Генріха VII Римським Папою (префектом на божім форумі) буде підступний Климент V (див. вище, прим. Р. XVII, 82-83), який поведе себе у стосунках з імператором двозначно, так що відверті відносини не будуть скидатися на потайні. Але він переживе Генріха лише на вісім місяців, і Бог зажене його туди, де стогне Симон-маг (цей «батько» симонії - дуже поширеного серед тодішніх пап звичаю роздавати за великі хабарі вигідні церковні посади), в одну з круглих ям третього відділу Лихосхо-вів,проштовхнувши глибше цього, зАланьї, тобто Боніфація VIII, уродженця Аланьї. З таким гнівним віщуванням, сповненим огиди й відрази, Беатріче, яка є уособленням щирої жіночності й безмежної любові, залишає сторінки поеми.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ПЕРША

Десяте, Палаюче небо. - Біла роза і сонми ангелів. - Бернар з Клерво. - Молитва до Беатріче. - Приснодіва Марія

4. А та, що в льоті зір... - друга небесна рать, ангели.

26. Нові й старі - праведники Нового й Старого завіту.

32-33. Геліка - німфа, за любовні стосунки з Юпітером обернута спочатку на ведмедицю, а потім на сузір'я Великої Ведмедиці; її син, в любов сповитий, - сузір'я Волопаса; у наших широтах вони кружать свій стан щоніч, бо ніколи не зникають за обрієм*.

36. Латеран - одна з частин міста Рима, тут ужито в розумінні Рима взагалі. Латеранський палац був резиденцією імператорів, а потім - пап.

59. Старого - Бернара Клервоського (1091-1153), богослова, проповідника другого хрестового походу, абата заснованого ним в 1115 р. монастиря в Клерво (Бургундія). Данте вбачав у ньому тип споглядальника (пор. нижче, Р. XXXII, 1) і наприкінці своєї фантастичної подорожі обрав його в наступники Віргілієві й Беатріче.

67. На третю лаву у найвищій крузі... - виконавши свій обов'язок провідниці, Беатріче повернулася на своє місце у небесному амфітеатрі (див. далі, Р. XXXII, 7-9).

96. Як просьба вказує й свята любов. - Просьба виходить від Беатріче. Любов - можна зрозуміти теж як любов Беатріче або ж як любов самого Бернара.

105. Вероніка - ікона на тканині, що зберігалась у Римі і вважалась оригінальним «нерукотворним» відбитком обличчя Христа на хустині єрусалимської жінки Вероніки.

110-111. З краси того... - з краси Бернара.

116. Цариця сил - Діва Марія.

122. Середина кайми - частина верхнього ряду амфітеатру.

125. Дишля, згубного для Фаетона... - тобто дишля сонячної колісниці (див. вище. прим. Р. XVII, 2).

127. Орифлама - червона бойова корогва французьких королів. Тут мирною орифламою названо променисту частину верхнього ряду.

135. Краса... - Діва Марія.

140. Принадив пал... - об'єкт його обожнювання.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ДРУГА

Десяте, Палаюче небо. - Будова небесної рози. - Блаженні діти. - Марія і Гавриїл. - Велика знать небесного Єрусалима

1. Повитий в радість мудрий споглядальник... - Бернар.

4-6. Ту рану... - Зміст: у ногах Марії, в другому згори ряді, сидить Єва, яка завдала людству рани первородного гріха, порушивши заборону, іроз 'ятрила її отрутою, спокусивши Адама. Рану цю загоїла Марія, народивши Спасителя.

8-9. Рахіль. - Нижче від Єви, в третьому згори ряді, сидить пра-матір Рахіль, а праворуч від неї, у новозавітному півколі (див. нижче, 25-27, і прим.), - Беатріче.

10. Ревекка з Сарою... - нижче від Рахілі сидять старозавітні праведні жінки.

10-11. Та, яка прабабкою була співцеві... - прабабкою царя Давида була Руф.

12. «Помилуй мя» - покаяний псалом Давидів.

19-20. Помітно змінність в різних поколіннях... - відповідно до поділу праведників на старозавітних, які вірили в майбутнє пришествя Христа, і новозавітних, які повірили у Христа після того, як це пришествя сталося.

25-26. Де ж простір поміж дуг ще не закрився... - у правому від Марії півколі, ще не цілком заповненому (див. вище. Р. XXX, 132).

31. Навпроти Марії, по той бік арени, сидить Іоанн Хреститель.

33. У Пеклі доли - в Лімбі, першому пекельному колі, де Іоанн пробув час між своєю смертю і Христовою, коли померлий Спаситель вивів усі праведні душі з Пекла.

34-36. А нижче лави... - Зміст: ті, хто сидить нижче від Іоанна, зв'язані лавами з цього боку амфітеатру в такий же відрубний пук, як єврейські жінки - навпроти.

38. Два зори віри... - старозавітні праведники і святі Нового завіту.

40. Униз за поділяючу гряду... - тобто нижче від середнього ряду амфітеатру.

64-75. Уми в одраді творячи палкій... - Зміст: людська доля - і земна, й посмертна - залежить тільки від ласки та зведення Божого, а тому може бути наслідком цілком, здавалося б, випадкових та неважливих причин, от як забарвлення волосся (натяк на згаданий біблійний епізод з рудим Ісавом), і щабель розміщення в райському амфітеатрі визначається не за головним діянням життєвим, а тільки за першим спонуканням із Божим свободним вибором.

68. Двоє близнюків... - біблійна легенда про Ісава й Якова, які ще до народження сварились один з одним за первородство (пор. вище, прим. Р. VIII, 130-131).

84. Унизу - в Лімбі.

85. Поглянь на ту... - на Діву Марію.

94-95. Любов, яка нам перша повіла спів... - архангел Гавриїл.

106. Того чекав речей... - слів Бернара.

112-114. Дав гілку пальмову Марії він. - Мова йде про Благовіщення.

119. До Августи - до Діви Марії. Кажучи про побожну імперію та її патриціїв, Бернар надає Марії цього титулу римської імператриці.

121-123. Отцеві, що ліворуч... - ліворуч від Марії першим у старозавітному півколі сидить Адам.

124-126. Отець, що справа... - справа від Марії, першим у новозавітному півколі, сидить апостол Петро.

127-130. Той, хто перед смертними часами... - апостол Іоанн, автор «Апокаліпсиса», книги про час тяжкий для церкви, з якою Христос одружився, коли був прибитий цвяхами до хреста й поранений списом.

130-132. Вліво ж, поруч з ним... - тобто з Адамом, сидить Мойсей.

133. Анна - мати Діви Марії.

136-138. Навпроти ж превеликого отця... - проти Адама сидить Лючія, що являлась від Беатріче підбадьорити Данте на початку всієї поеми і біля входу в Чистилище.

142. На Пралюбов... - на Бога.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЯ

Десяте, Палаюче небо. - Свята молитва. - Заступництво Богородиці. - Видіння Бога. - Екстаз Данте

43-45. Вони звелись... - Зміст: Марія звернула свої очі на вічне пламеніння, недоступне зорові жодного із створінь, незважаючи на всі їх недоречні сподівання.

52. Вістря очей одвертих... - зір яких після повернення під впливом погляду Беатріче став далеко гострішим, ніж був (пор. вище. Р. XXVI, 79).

62. В моїй примарі... - під кінець поеми Данте двічі називає її сновиддям: вперше, коли Бернар каже йому: «Збігають сну твого хвилини» (Р. XXXII, 139), і вдруге тут, уже від себе: в моїй примарі (сонній) обмаль вже вогню є, й жевріє вона.

66. / сплутались Сівілли письмена. - За словами Віргілія, кумейська Сівілла писала свої пророцтва на листі дерев і розкладала це листя на долівці по всій печері. Коли вхід відчинявся, вітер розвіював його, і не можна було відновити змісту Сівіллиних письмен (Ен. III, 441-452).

86-87. Любов, як в палітурці, добира... - натяк на сказане вище (рядок 66) про Сівіллині письмена.

94-96. Забулася ця мить життя мого... - Зміст: у найближчу ж мить за цим видінням воно забулося в моїй пам'яті глибше, ніж встиг забутися в пам'яті людей за двадцять п'ять сталіть похід аргонавтів, коли Нептун з подивом побачив весло Арго, першого на землі корабля.

115-120. В глибокій ясності... - Зміст: я побачив таємницю триєдиного Бога у вигляді трьох рівновеликих кіл різного кольору. Одне з них (Бог-Син) здавалося відбитком другого (Бога-Отця), ніби веселка (Іріда), народжена веселкою, а третє (Бог-Дух) здавалося вогнем, породженим обома цими колами (за католицькою догмою, Святий Дух виходить від Отця й Сина).

127-132. На колі, що відбитий в ньому сяєш... - Зміст: у другому колі, що здавалося відбитком першого, Дайте побачив обриси людського обличчя (з нас малюнок).

133-134. Мов геометр, який старанно брався за вимір площ і ліній колових... - тобто брався розв'язати завдання квадратури кола.